Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | NİSAN 2013 | 9,00 TL (KDV Dahil)

110

Sınıflı toplumlar ne kadar ahlâklı?

AHLÂK(SIZLIK) KURAMLARI

- 'Evrensel ahlâk değerleri' var mı?
- İnsan doğuştan iyi midir, kötü mü?
- Dinsel düşünüşün ahlâk anlayışı
- Kapitalist toplumda ahlâk durumları

Chavez ve Bolivarcı Sosyalizm

Kıbrıs satış fiyatı 10 TL

Empedokles, Anaxagoras, Demokritos
Materyalist felsefenin babaları

500 yıl arayla tarihin yasasını aradılar
İbni Haldun ve Friedrich Engels

Ya büyük birader ya özgür dünya!
Şifrepunk Hareketi

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 110 / NİSAN 2013

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN YÖNETMEN YARDIMCILARI
Nalân Mahsereci
Baha Okar

İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş
Osman Çokaman

YAZIİŞLERİ
Şule Dede

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy / İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir.

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 100 TL / 6 aylık: 50 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 120 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 75 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 25 TL / 6 aylık: 15 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10, Çobançeşme
Yenibosna / İstanbul Tel: (0212) 452 23 02

DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA: Uğur Erözkan / Tel: (0501) 202 07 78 / ugurerozkan@gmail.com

BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com

İSKENDERUN: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57

Osman Altun / (0541) 695 19 97

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com

ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com

KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com

ANADOLU ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Ekin Can Alıcı (0549) 430 72 53 / ekin.cann@gmail.com

BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com

DOKUZ EYLÜL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Buse Zorlu (0506) 472 73 84 / t.busezorlu@gmail.com

HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim E. Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com

MUĞLA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Deniz Ali Gür (0536) 419 84 00 / denizaligur@gmail.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Çağlar Kılınç (0553) 267 38 11 / caglarkilinc@yahoo.com

SİNOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa (0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com

İzmir Kitap Fuarı'nda buluşalım

14 Mart'ta İstanbul'da, 23 Mart'ta da Ankara'da gerçekleştirdiğimiz iki yemekli gecede, 9. yaşımızı okur ve yazarlarımızla kutladık. Biri Tıp Bayramı ve Fenerbahçe maçı, diğeri Halkevleri Şenliği ile çakıştığı için gelemeyen dostlarımız oldu; ama yine de geniş katılımlı, eğlenceli geceler gerçekleşti. Dostlarımıza teşekkür ediyoruz; umarız onlar da güzel anılarla ayrılmışlardır toplantılarımızdan. Bizler de gelecek yıl 10. yaşımızı çok daha farklı bir biçimde kutlamak için kafa yormaya başladık bile.

***

Bu ay, 'Bilim ve Gelecek' okurlarına üç duyurumuz var. İlki, 20-28 Nisan tarihleri arasında İzmir'de gerçekleşecek olan TÜYAP Kitap Fuarı. Kurulan neşeli ve samimi ortam itibariyle bizlerde ayrı bir yer edinmiş olan İzmir fuarında, sayısı giderek artan kitaplarımız ve dergilerimizle yer alacağız. Fuarın bu yıl da benzer bir şekilde geçmesini umuyor, İzmirli okurlarımızı standımıza bekliyoruz.

Gelelim ikinci duyuruya... Geçtiğimiz sene, 20. yılında, çeşitli aksaklıklar dolayısıyla gerçekleşemeyen Ütopyalar Toplantısı, bu yıl 1-7 Temmuz tarihinde yine Karaburun'da gerçekleşecek. Bu sene 'Bilim ve Gelecek' dergisi ve 'Dağarcık Türkiye' internet sitesi ortaklığıyla ve "Yeni Ortaçağ" ana temasıyla ütopyalara devam ediyoruz. Ayrıntılı bir "İlk Çağrı"yı dergimizin Forum bölümünde bulacaksınız. Entelektüel bir tatil anlamına da gelen bu toplantıya katılmak isteyenler şimdiden tarihini not etsinler. Toplantıda sunuş yapmak isteyenler dergi merkezimize başvurabilirler. Gelecek sayımızda toplantının içeriğine ilişkin daha ayrıntılı bir programı ilan edeceğiz. Temmuz başında Karaburun'da buluşmak üzere…

Son olarak, Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın yeni üyesini müjdeleyelim: H. Tuğrul Atasoy'un "Bir Nöroloğun Gözünden: İnsan Neden Sanat Yapar?" adlı kitabı raflarda yerini aldı. Atasoy'un, "Sanat yapıtı nedir, bize ne anlatır? Sanat yapıtının esin kaynağı nerededir? Makineler neden içten bir şekilde 'seni seviyorum' diyemez? Bilim ve sanat birbirine benzer mi? Hayal etmek genetik bir kusur veya suç mudur?" gibi soruları tartışan denemelerinden oluşan bu kitabı kaçırmayın deriz.

***

Mart ayı içinde ülkemiz halk sağlığının anıt ismi Ata Soyer'i ve 21. yüzyıl sosyalizminin öncülerinden Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chávez'i yitirdik. Elinizdeki dergide özgün yazılarla anıyoruz bu iki devrimciyi.

***

Gerek ağırlıklı dosyaları, gerek özgün makaleleri ve sürekli bölümleriyle dopdolu bir sayı çıkardığımızı sanıyoruz. Umarız okurlarımız da beğenir.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu
"Demokratik modernite"ymiş. 4

9. yaşımızı okur ve yazarlarımızla kutladık. 6

KAPAK DOSYASI

Alâeddin Şenel
Ahlâk kuramları, ahlâksızlık durumları. 8

Berkant Gültekin
Empedokles, Anaxagoras, Demokritos
Materyalist felsefenin kurucuları. 28

Prof. Dr. İzge Günal
Ata Soyer'i uğurlarken. 39

Özgür Uyanık
Chavez döneminde ve sonrasında
Venezuela'da bolivarcı sosyalizm. 42

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş
Ya büyük biraderin gözetimi ya da özgür bir dünya
Şifrepunk hareketi. 52

Nicholas S. Hopkins
Beş yüz yıl arayla tarihin yasasını arayan iki materyalist
İbni Haldun ve Engels 57

BİLİM GÜNDEMİ / Deniz Şahin-Şule Dede 62
Genetik rahatsızlıklarda doğum öncesi tanı yöntemi / Yerçekimsiz ortamda bitkilerdeki cinsellik / Nesli tükenen kurbağa, hayata döndürüldü / Parkinson hastalığının tedavisinde yeni bir adım / Robotlarla birlikte insanlar 'yeni toplum' ile karşı karşıya / Dünya çevresinde yeni bir radyasyon alanı / Mars yüzeyinde tükenmiş yaşamın izleri / Siding Spring, Mars'ı sıyıracak! / Nisan ayı gök olayları / Güneş patlamalarında beklenmeyen azalma / Hubble sabitini geliştirecek ölçüm

Şule Dede
100 yıl öncesinden bir yankı
'Kadınlar Dünyası'. 69

ANADOLU KÜLTÜRÜNDE AĞAÇLAR/ Hasan Torlak
Erkeksi bir ağaç: Ceviz. 74

BİLİMKURDU/ Nalân Mahsereci
'Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih' kitabı üzerine
Bilime hak ettiği karneyi verme(me)k... 80

YAYIN DÜNYASI / Baha Okar 82
Suzan Yılmaz Okar
İslamcı Kadının Kimliğinin Oluşum Öğeleri
Örtülü Kimlik. 82

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Sezgilerinize güvenir misiniz?. 86

BRİÇ / Lütfi Erdoğan. 88

FORUM 89

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI **8**

Ahlâk kuramları Ahlâksızlık durumları

Alâeddin Şenel

İlkel topluluktan uygar topluma geçişle ahlâkın yerini ahlâksızlık almaya başlar. Bu durumda, uygar toplumda ahlâktan söz edildiğinde kastedilen nedir? Ya gereği yapılmayan eski insanlık değerlerine duyulan özlem dile getirilir; ya da ahlâk söylemi insanlığın belli bir kesiminin, hatta kişilerin çıkarlarının toplumun, hatta tüm insanların yararınaymış gibi gösterilmesinde kullanılır. Hatta, düpedüz ahlâksız düşünce, inanç, eylem, davranış ve tutumları örtmenin bir aracı olarak sözü edilir. Ahlâkla ilgili kuramlarda, kurumlarda ve durumlarda bunların örnekleri görülür.

- 'Evrensel ahlâk değerleri' var mı?
- İnsan doğuştan iyi midir, kötü mü?
- Dinsel düşünüşün ahlâk anlayışı
- Kapitalist toplumda ahlâk durumları

4 **PARANTEZ**
Ender Helvacıoğlu

'Demokratik modernite'ymiş…

Kürt hareketinin, Yeni Osmanlıcı liberal-muhafazakâr akımın bir parçası ve yeni gerici rejimin kurucu gücü; dahası, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin de vurucu gücü yapılması tehlikesi gündemde. Tarikat demokrasisinin kurucusu, emperyalist modernitenin de vurucusu! Kürt hareketinin içinde veya yanında, kendisini devrimci ve sosyalist olarak niteleyen kesimler umarız bu olguları göz önüne alacaklar ve bu tehlikeyi bertaraf etmeye çalışacaklardır.

Empedokles, Anaxagoras, Demokritos

Materyalist felsefenin kurucuları

28

Berkant Gültekin

Antik Yunan, doğa felsefesi gelişiminin zirvesine Empedokles, Anaxagoras ve Demokritos ile ulaşır. İnsan aklını kapsamlı bir şekilde kullanan bu materyalist filozoflar doğa felsefesinin gelişimine muazzam katkılar sunuyor ve insan felsefesini geliştiren Sokrates, Platon ve özellikle de Aristoteles gibi filozoflara giden süreçte önemli bir aşamayı temsil ediyorlar.

Özgür Uyanık

Chávez döneminde ve sonrasında

Venezuela'da Bolivarcı sosyalizm

42

Chávez'in "ölüsü" ABD'ye dirisinden pahalıya patladı. Uluslararası medyanın yaptığı karşı kampanyaya rağmen Comandante'nin mesajı dünyanın en uzak köşelerine ulaştı. O artık dünyanın herhangi bir yerinde yükselecek halkçı güçlerin en önemli esin kaynağıdır.

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Ya büyük biraderin gözetimi ya da özgür bir dünya

Şifrepunk hareketi

Şimdi ikinci kripto savaşının ortasındayız. Hükümetler, bu sefer yalnız teknik araçları değil politik araçları da devreye sokarak interneti kontrol altına almaya çalışıyorlar. Günümüzdeki sorunları 20 yıl öncesinden gören ve mücadele eden şifrepunklar internetin şu anki durumunu, yönelimlerini ve geleceğini değerlendiriyorlar.

52

Nicholas S. Hopkins

57

Beş yüz yıl arayla tarihin yasasını arayan iki materyalist

İbni Haldun ve Engels

Hiç kuşkusuz İbni Haldun ve Engels'in entelektüel modelleri arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da mevcuttur. Ne de olsa beş yüz yıl arayla çok farklı toplumlarda dünyaya gelmişlerdi. Her ikisi de dünya tarihi için, siyasi yönetim ve rejim değişikliklerini açıklayacak genel modeller geliştirmeye çalıştı. Her ikisi de maddi etkenlere ve insanların hayatta kalabilmek için birlikte çalışma zorunluluklarına önem verdi. Siyasal ve sosyal yapılar hakkındaki argümanları bu ortak temele dayanmaktaydı.

Şule Dede

100 yıl öncesinden bir yankı

'Kadınlar Dünyası'

69

Bu topraklarda örgütlü kadın mücadelesinin fitili bir asır önce ateşlendi. Bu ateşin ürünlerinden biri, 'Kadınlar Dünyası'. Bu ay Kadınlar Dünyası'nın 100. yılını kutluyor ve isyanlarına sırtımızı verdiğimiz kadınları anıyoruz.

"Demokratik modernite"ymiş...

Kürt hareketinin, Yeni Osmanlıcı liberal-muhafazakâr akımın bir parçası ve yeni gerici rejimin kurucu gücü; dahası, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin de vurucu gücü yapılması tehlikesi gündemde. Tarikat demokrasisinin kurucusu, emperyalist modernitenin de vurucusu! Kürt hareketinin içinde veya yanında, kendisini devrimci ve sosyalist olarak niteleyen kesimler umarız bu olguları göz önüne alacaklar ve bu tehlikeyi bertaraf etmeye çalışacaklardır.

Ender Helvacıoğlu

Geçtiğimiz sayıdaki yazımızda Kurtuluş Savaşı'nın bir Türk-Kürt ittifakı ile yürütüldüğünü ve kazanıldığını vurgulamıştık. İlginçtir, bugün de bir Türk-Kürt ittifakından söz ediliyor. 21 Mart'taki Diyarbakır Nevroz'unda fiilen başlatılan "barış süreci" sadece bir "ateşkes"i ilan etmiyor; daha önemlisi bir "ittifak"tan da söz ediliyor. "Barış" ve "ateşkes" geçmişte yaşananları son buldurmaya yönelik adımlardır; "ittifak" ise geleceğe yönelik bir adımı ifade ediyor. Yeni dönemin "barış dönemi" mi yoksa başka bir şey mi olacağı sorusunun yanıtı işte bu "ittifak" sözcüğünde gizlidir.

"Barış" güzel bir sözcüktür; halklar bunun mutluluğunu doyasıya yaşasınlar; yaşıyorlar. Artık ne askere giden anasının kuzusu Mehmet ölsün ne de dağa çıkmaktan başka çare bulamamış Memo. Ama politika acımasızdır. "Barış"tan söz edildiği yerde aynı zamanda "ittifak"tan da söz ediliyorsa, orada durup düşünmek gerekir.

Türkler ve Kürtler barış yapsınlar; güzel, kimsenin itirazı olmaz. Demek ki artık birbirleriyle savaşmayacaklar. Ama neden "ittifak" yapıyorlar? İttifak birilerine karşı yapılır. "İttifak" bir barış kavramı değil, savaş kavramıdır. Türkler ve Kürtler niçin ve kime karşı ittifak yapıyorlar? Niçin ve kiminle savaşacaklar?

Kurtuluş Savaşı sırasında Türkler ve Kürtler barış yapmadılar (çünkü savaşmıyorlardı), ittifak yaptılar. İşgalci emperyalistlere ve işbirlikçilerine karşı ortak bir vatan kurmak adına savaşmak için ittifak yaptılar. Bu, anti-emperyalist bir ittifaktı. Hedef Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmekti ve Misak-ı Milli Türklerin ve Kürtlerin yaşadığı toprakları kapsıyordu. Önemli bir başarı kazanıldı. Ama tam bir başarı gerçekleşemedi. Misak-ı Milli'nin öngördüğü bazı topraklar, yoğun olarak Kürtlerin yaşadığı Musul eyaleti, kurtarılamadı.

Bugün yine Türk-Kürt ittifakından ve Misak-ı Milli'nin nihayet gerçekleşeceğinden söz ediliyor. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının rüyası bugün gerçekleşecek! Kuzey Irak ve Kuzey Suriye (eski Musul eyaleti) elde edilecek! Böylece gerçekten bir Türk-Kürt ortak vatanı yaratılacak ve bu durum yeni anayasaya da yansıtılacak! Atatürk'ün yapamadığını Erdoğan-Öcalan ikilisi yapacak! Sevinmeli miyiz? 90 yıl önce yarım kalan işimiz artık tamamlanıyor mu?

Küçük (!) bir sorun var: Emperyalizm meselesi. 90 yıl önceki Misak-ı Milli anti-emperyalist bir projeydi, güç yettiğince hayata geçirildi; bugün öngörülen "Misak-ı Milli" ise emperyalist bir proje! Bugünkü Türk-Kürt ittifakı emperyalist merkezlerde tezgâhlanıyor ve uygulanmaya çalışılıyor.

Bu ittifak Türk ve Kürt emekçilerinin, yoksullarının ittifakı değil. Egemenlerin mazlumlara karşı ittifakı. Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da Musul eyaleti emperyalist işgalcilerin elinden kurtarılmaya çalışılmıştı. Günümüzde ise "Musul eyaleti" emperyalistler tarafından kendilerine direnen mazlum ülkelerden gasp edilmeye çalışılıyor. Mehmet ile Memo ise bu gaspın paralı askeri yapılmak isteniyor.

Açıkça ifade edildiği gibi bu bir savaş ittifakıdır, barış değil. Türkler ve Kürtler, ABD'nin taşeronu ve İsrail'in müttefiki olarak Arap ve Fars kardeşlerine karşı savaşa sürülme aşağılanmasını kabul edecekler mi? Türkiye'nin Türk ve Kürt kökenli devrimcileri bu gerici ittifaka izin verecekler mi? Günümüzün sorusu budur.

***

Öcalan Nevroz'da şöyle bir çağrı yaptı:

"Kapitalist moderniteye dayalı son yüzyılın baskı, imha ve asimilasyon politikaları; halkı bağlamayan dar bir seçkinci iktidar elitinin, tüm tarihi ve de kardeşlik hukukunu inkar eden çabalarını ifade etmektedir. Günümüzde artık tarihe ve kardeşlik hukukuna ters düştüğü iyice açığa çıkan bu zulüm cenderesinden ortaklaşa çıkış yapmak için hepimizin, Ortadoğu'nun temel iki stratejik gücü olarak

kendi öz kültür ve uygarlıklarına uygun şekilde demokratik modernitemizi inşa etmeye çağırıyorum.

"Tüm ezilen halkları, sınıf ve kültür temsilcilerini; en eski sömürge ve ezilen sınıf olan kadınları, ezilen mezhepleri, tarikatları ve diğer kültürel varlık sahiplerini, işçi sınıfının temsilcilerini ve sistemden dıştalanan herkesi çıkışın yeni seçeneği olan demokratik modernite sisteminde yer tutmaya, zihniyet ve formunu kazanmaya çağırıyorum." Bu çağrının şifrelerini çözmeye, parlak lafların arasındaki gerçek niyetleri ayıklamaya çalışalım. Çok zorlanacağımız söylenemez.

"Kapitalist modernite" ile Cumhuriyet'in kastedildiği anlaşılıyor. Bir "zulüm cenderesi" olan cumhuriyet rejiminden çıkılacak ve yerine "demokratik modernite" inşa edilecektir. Peki, bu "demokratik modernite" nasıl bir toplum projesidir, nasıl bir rejimdir? Bu soruya doğru bir yanıt vermek, özellikle Kürt hareketini destekleyen ve ittifak eden sosyalist kesimler ile Kürt hareketi içindeki devrimciler ve sosyalistler için can alıcı önemdedir.

Birincisi, bu proje AKP iktidarı ile ortaklaşa hayata geçiriliyor. AKP ile Kürt halkı adına devrimci bir pazarlık yapılmıyor; stratejik bir ortaklık geliştiriliyor. Cumhuriyet'in sınırlılıklarının aşılması hedeflenmiyor, Cumhuriyet'in kazanımlarının yok edilmesi amaçlanıyor. AKP iktidarı ile ezilen halkların, kadınların ve işçi sınıfının lehine bir ortaklık yapılması söz konusu olamayacağına göre, geriye Öcalan'ın saydığı kesimlerden bir tek "tarikatlar" kalıyor. "Demokratik modernite" tarikatlara demokrasi getirecektir. Tarikat demokrasisi! Tarikat modernitesi! Önce Öcalan'ın, daha sonra Kürt hareketinin çeşitli temsilcilerinin Fethullah Gülen'le artan muhabbetleri, Said-i Nursi övgüleri zaten durumu açıkça gözler önüne seriyor. "Demokratik modernite" AKP, Fethullah Hoca ve Said-i Nursi ile kurulacaktır.

İkincisi, bu süreci hangi güçler destekliyor? Bizzat kendi açıklamalarıyla ABD, AB ve İsrail. Dünya emperyalizminin tepesindeki odaklar "demokratik modernite"nin arkasındadır. Nevroz çağrısı ile eş zamanlı olarak İsrail yetkililerinin Türkiye'den "özür" dilemesi ve aynı anda İsrail ordusunun Suriye'yi vurması tesadüf müdür?

Kürt hareketinin, Yeni Osmanlıcı liberal-muhafazakâr akımın bir parçası ve yeni gerici rejimin kurucu gücü; dahası, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin de vurucu gücü yapılması tehlikesi gündemde. Tarikat demokrasisinin kurucusu, emperyalist modernitenin de vurucusu!

Kürt hareketinin içinde veya yanında, kendisini devrimci ve sosyalist olarak niteleyen kesimler umarız bu olguları göz önüne alacaklar ve bu tehlikeyi bertaraf etmeye çalışacaklardır. Kartların yeniden karıldığı, safların yeniden belirlendiği, gri bölgelerin pek kalmadığı, kalın çizgilerin önem kazandığı bir dönemden geçiyoruz. Özellikle Kürt hareketi çevresinden emperyalist projelere net olarak tavır alan anti-emperyalist bir odağın yeşermesi, sadece Kürt halkı için değil bütün Türkiye için hayatidir.

***

12 Eylül faşist cuntası "anarşiye son" ve "can güvenliği" sloganlarıyla gelmişti. Halk kitlelerini can evlerinden vurmuşlar ve böyle ikna etmişlerdi. Hakim sınıflar bu psikolojik savaş yöntemlerini iyi bilirler. Bugün de Türk ve Kürt gençleri, emekçileri, "barış" ve "kardeşlik" sloganlarıyla emperyalist projelerinin vurucu gücü yapılmaya çalışılıyor.

Bu kandırmaca ustalıklı politikalarla kırılmalıdır. Kürt halkının varlığını, haklarını, eşitliğini inkâr eden kaba ulusalcı yaklaşımların sahipleri, en az Kürt hareketinin peşine koşulsuz takılanlar kadar olumsuz bir rol oynuyorlar. Bilinçli veya bilinçsizce, bu gerici ve emperyalist "demokratik modernite"nin bahanesi oluyorlar. Kürt halk kitlelerini emperyalist projelerin ağına bir de onlar itiyorlar; niyetleri ne olursa olsun bölücü bir rol oynuyorlar. "Sinop'a, Samsun'a siz değil, ancak biz çıkarız" diyenler, "Diyarbakır'a, Hakkâri'ye, Dersim'e çıkamamayı da baştan kabul etmiş oluyorlar. Milliyetçilik, hangi taraftan gelirse gelsin, sadece bölücü bir rol oynamaktadır. Gerek Türk milliyetçiliğinin gerekse Kürt milliyetçiliğinin gerici bir rol oynadığı, birbirinin bahanesi olduğu, dahası -niyet farklı da olsa- emperyalist projelerin uygulayıcılarının işine geldiği bir dönemdeyiz aynı zamanda.

Biz Türkler ve Kürtler, bu coğrafyanın emperyalist saldırının muhatabı olan iki kadim ulusuyuz. Fabrikada, tezgâh başında birleşmişiz. Türk-Kürt birliği ve kardeşliğini ancak bu emek düzleminde sağlayabiliriz.

Gerici ve emperyalist "demokratik modernite"ye karşı "emekçi demokrasisi" ve "sosyalist modernite". Halkların birliği ancak böyle sağlanabilir. Sadece Türk ve Kürt halklarının birliği değil; Türk, Kürt, Arap ve Fars halklarının emperyalist projelere karşı birliği, demokrasinin de modernitenin de olmazsa olmaz çıkış noktasıdır.

Emperyalistleri kovalım, sonra kardeşçe ve eşitlik temelinde konuşalım.

Gerici ve emperyalist "demokratik modernite"ye karşı "emekçi demokrasisi" ve "sosyalist modernite". Halkların birliği ancak böyle sağlanabilir. Sadece Türk ve Kürt halklarının birliği değil; Türk, Kürt, Arap ve Fars halklarının emperyalist projelere karşı birliği, demokrasinin de modernitenin de olmazsa olmaz çıkış noktasıdır.

9. yaşımızı okur ve

Dokuz kocaman yılı geride bıraktık. Ülkede dinci bir gericileşmenin yaşandığı, bilimsel düşüncenin toplumsal etkisinin zayıfladığı, meydanı hurafenin, hacıların, hocaların doldurduğu bir dönemde, bilim yayıncılığında dokuz kocaman yıl...

Bilim ve Gelecek bu dokuz yılda hem bir mevzi oldu, hem de ürettiği birikimle, öne çıkardığı yazarlarla, bilimsel düşünceyi daha geniş kitlelere taşımanın aracı olacak popüler bilim kitaplarıyla ileriye sıçramanın imkânlarını oluşturdu.

Kendimizi başarılı sayabiliriz. Elbette ki bunu kutlarken, yine bu başarıda en fazla emeği olan yazarlarımızla, okurlarımızla, dostlarımızla birlikteydik.

Akademik çalışmalarını Avustralya'da sürdüren Prof. Dr. Haluk Ertan da aramızdaydı. Prof. Dr. Mehmet Sakınç ve diğer dostlarımızla hasret giderdiler.

Yayın yönetmenimiz Ender Helvacıoğlu'nun neşesi yerinde.

Ali ve Afşar Timuçin ile Cemal Dindar söyleşiyorlar.

Dergi çalışanları olarak dostlarımızlaydık.

Dergimizin anne ve babası, Suat ve A. Doğan Helvacıoğlu ile Kanada temsilcisi Erdem Erinç.

ÖDP eşbaşkanı Alper Taş ve *Yurt* gazetesinden dostlarımız Musa Ağacık ve Çağlar Tekin.

İzmir temsilcilerimiz Levent Gedizlioğlu ve Osman Altun.

yazarlarımızla kutladık!..

İstanbul yemeklerimiz artık gelenekselleşti. Dokuzuncu yaşımızda ise, ilk defa İstanbul'un yanı sıra Ankara'da da bir yemek düzenledik, dostlarımızla bir araya geldik.

İstanbul yemeğimizde pek çok dostumuzla birlikte, yazarlarımızdan Ahmet Doğan, Cemal Dindar, Haluk Ertan, Afşar Timuçin, Ali Timuçin, Mehmet Sakınç, Müjgan Tez, Zeki Tez de aramızdaydı.

Ankara'daki yemeğimizde ise yazarlarımızdan Berna Alpagut, İzlem Gözükeleş, Aykut Kence, Meral Kence, Ergi Deniz Özsoy, Hasan Torlak da bizimle birlikteydi.

Hep birlikte yedik, içtik, sohbet edip eğlendik. Ağzımızdaki ortak söz, "daha nice yıllara" oldu.

Evrim ve bilim mücadelesinin çınar ağaçları, Prof. Dr. Aykut ve Meral Kence.

Hacettepe Üniversitesi'nden Doç. Dr. Ergi Deniz Özsoy ve Dr. Metin Berberoğlu da bizimleydi.

Yazar Metin Çulhaoğlu ve Yavuz Alogan ile TKP Ankara il başkanı Metin Uçak da yemekteydi.

Ender Helvacıoğlu Ankara'da da mikrofon başında.

Antropolog Prof. Dr. Berna Alpagut (solda) ve bizi Anadolu'nun ağaçları ve endemik bitkileriyle tanıştıran yazarımız Hasan Torlak da aramızdaydı.

Ahlâk kuramları Ahlâksızlık durumları

İlkel topluluktan uygar topluma geçişle ahlâkın yerini ahlâksızlık almaya başlamıştır. Bu durumda, uygar toplumda ahlâktan söz edildiğinde kastedilen nedir? Ya gereği yapılmayan eski insanlık değerlerine duyulan özlem dile getirilmektedir; ya da ahlâk söylemi insanlığın belli bir kesiminin, hatta kişilerin çıkarlarının toplumun, hatta tüm insanların yararınaymış gibi gösterilmesinde kullanılmaktadır. Hatta, düpedüz ahlâksız düşünce, inanç, eylem, davranış ve tutumları örtmenin bir aracı olarak sözü edilmektedir. Ahlâkla ilgili kuramlarda, kurumlarda ve durumlarda bunların örnekleri görülecektir.

Alâeddin Şenel

Bilim ve Gelecek dergisindeki "yanlış kurulan yanlış kullanılan kavramlar" yazı dizimin (108. sayıdaki) son konusu, anımsanacağı gibi, "ahlâk" üzerineydi. Orada, bazı kaynaklarda (kültürlerde, akımlarda, düşünürlerde, kişilerde) ahlâk anlayışının yanlış kuruluş ve yanlış kullanılış örneklerini göstermeye çalışmıştım. Ahlâk felsefesi (etik) sorunlarına ancak şöyle bir değinebilmiştim. Okumalarımın ve yazdığım taslakların sonlarına doğru, "ahlâk" kavramının "etik" ile karıştırılarak yanlış anlaşılıp yanlış kullanılmasından daha önemli sorunların varlığının giderek daha çok bilincine varmıştım. Gene de onları yazıma ekleyememiştim. Yazımın eksikliği duygusuna kapıldım ve tamamlama "görevine" takıldım.

Ne deniyor? Ne yapılıyor?

Söz konusu sorunlar, ahlâk kuramlarının iç çelişkileri yanı sıra o kuramları geliştirenlerin ya da benimseyenlerin ahlâk inançlarıyla, düşünceleriyle davranışları arasındaki farklardı. Bir başka deyişle, söylem ile eylem arasındaki tutarsızlıklardı. Ne demek istediğim iki örnekle daha iyi anlatılabilir.

Stoacılıkta: İlk örnek Stoacılıktan. Dizgesinde ahlâk felsefesi konusuna belki en fazla yer ayrılan (1) bu felsefe akımında savunulan kuram ("değerler") ile olgular karşısında takınılan tutum arasında neredeyse bir uçurum bulunmaktadır. Bu tutarsızlık, okulun en büyük düşünüründen biri olan Seneca'nın yaşamında da görülmektedir.

Babasının "Roma politikasında başarılı ve etkili olur" diye bir söylevci (hatip) olarak yetiştirmek istediği Seneca, gönlünü felsefeye kaptırmıştı. Gençliğinde iki felsefecinin derslerini izlemişti. Biri yüksek (aristokrat) sınıfın savunmanı sayılabilecek bir Pythagorascı düşünürdü. Ötekisi, aşağı (görülen) sınıfın değerlerinin savunucusu bir Kynik felsefeciydi. Sonunda Kyniklik'ten türeme Stoacı felsefeyi benimsedi. Benimsemekle kalmadı, onun belli başlı sözcülerinden biri oldu; ama!

Seneca, "kuram" söz konusu olduğunda, söylev-

lerinde, yazılarında eşitsizliğe karşı çıkar. Mülkiyet, politika karşıtı ahlâk değerlerini savunur. Ama yaşamında, eyleminde üne, lükse düşkünlük göstermiştir. Üstelik, yüksek faizlerle borç vererek varsıllaşma yolunu tutmuştur. Öyle ki bunun sonucunda üç yüz milyonluk bir malvarlığı edinmiştir. (2)

İslamlıkta: İkinci örnek İslam'dan. *Kur'an*'da (*Tevrat*'tan beri süregelen (3) bir gelenekle) birçok ayette "Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi" buyrulur. (4) Bu ayetlerdeki düşünce, İslam savunusunda ve İslam inancında "İslam'da kula kulluk yoktur" olarak anlaşılmaktadır. Buradan gidilerek, İslamlık'ta bütün insanların (kullukta) eşit kabul edildiği, eşit görüldüğü, eşit tutulduğu ileri sürülebilmektedir. Hatta köleliğin bulunmadığını bile (konuşmalarda, vaazlarda, tartışmalarda) ileri sürebilenler çıkmaktadır. (5)

Ama aslında inançların uygulanmasıyla ilgili birçok ayette, günah sayılan bir davranışın cezasının kefareti olarak "köle azad etme" öğütlenmektedir. Bunlardan birine bakılarak (6) tüm kölelerin azat edilmesinin istendiğini, köleliğin tanınmadığını, hatta *Kur'an*'ın (dolayısıyla İslam'ın) sosyalizme açık olduğunu ileri süren üyelerinin kendilerine "İslamcı Sosyalist" nitelediği bir fraksiyon bile (2013 yılının 1 Mayıs kutlamalarında) kendini göstermiş bulunmaktadır.

Romalı filozof Seneca, alt sınıfların değerlerini savunan bir düşünürken, yaşamında üne ve lükse düşkünlük gösterdi.

Oysa, Muhammed'in de kölelerinin bulunduğu İslam kaynaklarında açıkça anlatılmaktadır. Cariyeler, bilindiği gibi dört karı alabilme yanı sıra sınır konmayan sayıda sahip olunabilen (satın alınabilen) (7) "kadın köle" konumundakilerden başka kimseler değildi. Dahası, İslam imparatorluğu orduları ve tacirleri, Afrika'da bir yandan İslamlığı yayarken, öte yandan köle ticaretini (İngilizler bu işten çekildikten sonra) ele geçirip, bu ticaretin güvenlik içinde yürütülmesini sağlamışlardı. (8)

Kısacası, İslam kültüründe, "ahlâk" alanında kuramın kendi içinde tutarsızlıkları (örneğin bazı ayetlerde hayır ve şer'in Allah'tan geldiğinin, bazılarında hayrın Allah'tan şer'in kuldan bilinmesinin söylenişi) bulunmaktadır. (9) İçlerinde şer'i Allah'ın gönderdiği belirtilmesine karşın, genelde şerden kul sorumlu tutulup ağır cezalara çarptırılabileceği söylenmektedir. Bunun yanı sıra, kuram ile uygulamalar arasında da uçurumlar bulunabilmektedir. Örneğin cennetin anaların (öpülesi!) ayaklarının altında olduğu hadisi ve İslam öncesi (cahiliye dönemi) Arabistan'ında kız çocuklarının diri diri gömülmesi (yaygın bir uygulama izlenimi bırakılacak biçimde) anımsatılıp, bunun İslam'ın gelmesiyle yasaklandığı anlatılarak, İslam'ın "kadının kurtuluşu" olduğu (kuramda) ileri sürülmektedir. Ama bilindiği gibi, tarih boyunca ve günümüz uygulamalarında İslam'da kadına bakışta ve kadına karşı davranışta birçok "ahlâk" sorunu bulunmaktadır. Bir başka örnek olarak, *Kur'an*'da hırsızın elinin kesilmesi açık buyruğuna karşın uygulamada bu yola pek başvurulmamış olmasıdır.

Bir yandan "İslam'da kula kulluk yoktur" denilirken, diğer yandan "kadın köle" demek olan cariyelik kurumsallaştırılmıştı.

İnançlardaki tutarsızlıklar, kuramdaki tutarsızlıklar, kendi başlarına ahlâksızlık mıdır? Hayır, değildir; düşünsel tutarsızlık etik sorunu değil bir mantık sorunudur. Ancak, tutumlarını, eylemlerini onlara göre kararlaştırıp yürütenler, işlerine gelince birini gelmeyince ötekini savunup eyleyerek "ahlâklı" olmayan davranışlara kapı aralayabilirler. Ve bu kapının hiç de dar olmayıp toplumların, halkların, sınıfların, kadroların, etnik ya da dinsel grupların yararlanabildiği, böylece başkalarına zarar verebildiği (dolayısıyla evrensel insan değerlerine uygun olmayan) genişlikte kullanıldığını tarihte ve günümüzde görmekteyiz.

İNSANIN, EVRENSEL AHLÂK DEĞERLERİYLE İLİŞKİLENDİRİLEBİLECEK ORGANİK EVRİMSEL NİTELİKLERİ

Ahlâk değerlerinin, ahlâk kurallarının mutlaklığı-göreceliği, nesnelliği-öznelliği, yerelliği-genelliği savları karşısında, onların evrenselliği savı, ahlâk felsefesinde (etikte) tartışılagelen en büyük sorunsalı (kesin sonucuna ulaşılmamış tartışmalı sorunu) oluşturmaktadır.

Burada böyle bir evrenselliğin bulunduğu (geçici) varsayımından başlanarak, böyle bir savın dayandırılabileceği nesnel olguların bulunup bulunmadığı irdelenebilir. Hemen şunu belirtmeliyim, insanın bilinci, istenci dışında anlamında "nesnel ahlâk" kurallarının varlığından söz etmek (Platon'un iyi ideasıyla ilgili düşüncelerinde yaptığı gibi) idealizm olur. Ama insanın, öznel kaynaklı da olsa, evrensel değerlerin geliştirilebilmesine götürecek bazı fizyolojik, psikolojik özelliklerinin bulunup bulunmadığı tartışılabilir.

Yukarıda verilen iki örnekte

Sınırsız bir bellek ve çağrışım gizilgücü kazandırmış olan, üçte ikisini neo-korteksin (beyin kabuğunun) oluşturduğu bir beyin, organik evrimsel kazanımlarımızdan biri.

(Stoacılık'ta ve İslam'da) görülen türden kuram ile durum arasındaki tutarsızlıklar niye? Söz konusu tutarsızlıkların başlıca nedenleri, üretim-bölüşüm-tüketim ilişkilerinde, birey-toplum ilişkilerinde, yöneten-yönetilen ilişkilerinde, sınıf ilişkilerinde aranabilir. Ama bazılarının kökleri sınıfsız topluluk yaşamına, hatta organik (biyolojik) evrim kazanımlarına dek dayanmakta.

Organik evrim, üzerinde kültürel evrimin örüleceği temelleri sağlar

İri beyinli yüksek memeli cinslerinin insana varacak evriminden, insan *(Homo sapiens)* türüne, onun kültürel evriminde hem ahlâk sorunları yaratabilecek hem de ahlâk sorunlarının çözümünde kullanılabilecek gizilgüçler kalıtılmıştır. Bunların başlıcaları olarak "cinsel iki-biçimlilik", neredeyse sınırsız bir "bellek ve çağrışım" yetisi, sayılabilir. Bunlara bağlı olarak geliştirilen "maddesel ve simgesel araçlar" yapıp, kullanıp, değiştirip geliştirme becerisinden "sorunlara katlanma" kadar "sorun çözme" yeteneğinden söz edilebilir. Bütün bunların ortak sonucu, insanın (öteki hayvan türlerinden farklı olarak) "hem nesneler hem de simgeler evreninde yaşayabilme" yeteneğidir. Dolayısıyla insanın, eylem, tutum ve davranışlarını hem anın gereksinimlerini, hem geçmişin deneyimlerini hem de geleceğin olasılıklarını düşünerek ayarlama becerisidir.

İnsan canlısının yaşamını belirlemede organik evrim yerini kültürel evrime bıraktıktan sonra, organik evrimimizin söz konusu kazanımlarının toplamını oluşturan insan fizyolojisi, maddesel ve simgesel geçim / üretim araçları ve onların bir açılım biçimi olan kavga / savaş silahları üretip kullanması olanağını sunmuştur.

İnsanın kültürel evrimi yolunda, hem üretim araçları hem savaş silahları teknolojilerinin doğurduğu etkili sonuçlara bakan düşünürlerden kimileri ve "halk bilgeliği" denebilecek düşünceleri dillendirenlerden birçoğu, bakış açılarına bağlı olarak, insanın "doğuştan kötü" (örneğin doğanın en acımasız hayvanı) olduğu inancını savunagelmişlerdir. Kimileri ise, insanın çıplak doğasının "doğuştan iyi" olduğu, bozulursa da doğuştan sonraki olumsuz (ama düzeltilebilir, iyileştirilebilir nitelikte) koşulların ürünü olarak bozulabileceği görüşünü koruyagelmektedirler. Böylece, düşünürler ve öteki insanlar içinde, ahlâk hakkındaki görüşler, bu iki uç ve ikisi arasındaki çeşitli tutumlar olarak dağılım göstermektedir.

Burada hemen, maddesel ve simgesel araçlar yapıp, kullanıp, değiştirip geliştirme yeteneklerimizin organik evrimsel temellere dayandığının yadsınamayacağı belirtilmeli. Söz konusu başlıca organik evrimsel kazanımlarımız olarak şunlar sayılabilir: Dikilmeyle bedeni taşıma işlerinden kurtulup boş kalan kolların, ellerin, parmakların nesneleri başarıyla yönlendirebilecek biçimler almış olması. Sınırsız bir bellek ve çağrışım gizilgücü kazandırmış olan, üçte ikisini neo-korteksin (beyin kabuğunun) oluşturduğu bir beyin. Üç boyutlu görüş olanağı kazandıracak biçimde yüzün yanlarından önüne kayarak konuşlanmış gözler. Çıkarılabilecek seslerin çeşitlerini ve şiddet derecelerini ayarlayabilerek kültürel evrimde konuşma organları olarak kullanılabilecek bir özellikle "yutağın altına inen gırtlak" ile genişlemiş bir "ses kutusu".

İnsan doğuştan iyi midir, kötü müdür?

Böyle organlarının sağladığı olanaklarla insanın üretebildiği maddesel ve simgesel araçların üretim araçlarına ya da savaş silahlarına dönüştürülmesinin insan öncesi canlının organik evrimiyle (insanın fizyolojik doğasıyla) hiçbir ilişkisi yoktur. Aynı biçimde, üretilen araçların, hatta silahların iyi amaçlarla ya da kötü amaçlarla kullanılabilmesinin, insanın "çıplak doğası" ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bunlar (araçları ya da silahları, iyi ya da kötü denebilecek amaçlarla kullanma ahlâk sorunsalı) toplumsal / kültürel evrimin, zamandan zamana, toplumdan topluma değişebilen koşullarına bağlıdır. Bu olgulardan çıkarılabilecek tek zorunlu sonuç, insanın doğuştan (doğası gereği) iyi ya da kötü olduğunun söylenemeyeceğidir.

Böyle bir saptamadan sonra artık, iyilik-kötülük, ahlâklılık-ahlâksızlık gibi insanlık değerleriyle ilgili sorunların kültürel evrimsel nedenlerinin ele alınmasına geçilebilir mi? Daha değil; daha önce üzerinde insan davranışlarının ve değerlerinin örülüp geliştirilebileceği temelleri oluşturan organik evrimsel kazanımların ahlâk sorunsalına (belirleyicilik düzeyinde olmasa da) etkilerine bir göz atmak gerekmektedir.

Kökleri "cinsel ikibiçimlilik" olgusuna dayanan ahlâk sorunları

İnsan (hepsinde değil bazı memeli türlerinde görüldüğü gibi) "cinsel ikibiçimlilik" (dimorfizm) gösteren bir canlıdır. Bunun anlamı, insanın erkek ve dişi cinslerinin, cinsel organsal farklılaşmalarından öte bazı kategorik farklılıklar göstermesidir. Sözün açıkçası, erkeklerin genellikle daha iri, daha kaslı, daha güçlü ol-

malarında kendini gösteren "fizyolojik eşitsizlik" durumudur. Öteki ikibiçimli memelilerden bazılarında bu durum, sürüde hemen hiç bir sorun yaratmayabiliyor. Bazılarında (örneğin morslarda) çiftleşme güçlükleri gibi sınırlı sorunlar yaratabilmektedir. Bazı örneklerde ise (daha çok çiftleşme dönemlerinde olmak üzere) erkeğin dişi üzerinde, hatta öteki erkeklere karşı saldırganlaşmasını destekleyebilmektedir.

Cinsel ikibiçimliliğin, erkek popülasyonlarında daha büyük sorunlar yaratmasının, sonuçta ahlâk sorununa dönüşebilmesinin nedeni, bu organik evrimsel eşitsizlik üzerine kültürel evrimsel eşitsizliklerin oturtulup geliştirilebilmiş olmasıdır. Açarsak, erkeklerin, zaman zaman cinsel gereksinimlerini giderme yolunda fiziki güç kullanma gibi "hayvanca" yollara başvurabilmeleri yanı sıra, kadın üzerinde, kurumsallaşmış ekonomik, toplumsal, ideolojik erklerini de kullanabilmeleridir. Cinsel ahlâk sorunu, bunlara dayanılarak kadının erkeklerce bir araç olarak görülüp, onu "sahiplenme" çabasına girilebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Kadını sahiplenme yolunda denetime alma çabaları, aile kurumu ve "cinsel ahlâk" kuralları desteğiyle sürdürülüp yeniden üretilmektedir. Öyle ki "ahlâksızlık" suçlaması daha çok bu cinsel denetimin dışına kaçmaya çalışanlar için kullanılmaktadır.

Cinsel ahlâk kurallarıyla erkeklerden çok kadınların davranışlarına sınırlar getirilmesi, kadınlar üzerinde egemenlik kurulması, bu tutumun göreli "değerini!" göstermektedir. Gerçekten, söz konusu sınırlamalar, erkeklerce ve erkek yönetimlerince en önemli "ahlâk değeri" olarak görülüp, korunagelmekte ve savunulagelmektedir. Aile kurumunun korunması amacına (bahanesine) yönelik olduğunun ileri sürülmesi inandırıcı değildir. Denetimin erkekler üzerinde etkili biçimde işletilmemesi, erkekler için bu denetimden kaçabilmelerini sağlayacak yolların ve yöntemlerin (örneğin muta nikahı, cariye edinme, çokkarılılık, genelevler) geliştirilmiş olması, amacın hiç de aile olmadığını göstermektedir. Denetimin hiç de iki yanın yararına işletilmediğini ortaya koymaktadır. Bu durumda kuramda "ahlâk" diye sunulan bir ikiyüzlülüğün, çifte standardın, açıkçası "ahlâksızlık" olgusunun varlığından söz edilebilir. Kaldı ki aile kurumunun da (sınıflı toplum öncesi topluluklarda fizyolojik eşitsizlik temelleri üzerinde kurulmuş olabilirse de) sınıflı toplumların tarihi boyunca, üretim ilişkilerinde ve bölüşüm ilişkilerinde görülen (kültürel) eşitsizliğin desteğiyle, bazı durumlarda zorla sürdürüldüğü bir gerçek.

Üretim etkinliklerinde kafa gücü / kas gücü oranlarının, kas gücünün ağırlığının, bilimsel ve teknolojik (kültürel evrimsel) gelişmelerle sıfıra doğru azalma eğilimine girmesine karşın, aile içinde ve iş yaşamında kadının denetiminin ve erkeğin egemenliğinin inatla sürdürülmeye çalışılması da, kayrılanın aileden, çocuklardan çok erkek, harcananın kadın olduğunu göstermektedir.

Cinsel ahlâk anlayışıyla, değerleriyle ilgili bu irdeleme bile, ahlâkın "göreli" (en azından kadınlara ve erkeklere göre farklı olabilen) niteliğini gösterir. Bu, önümüze "peki ahlâk her alanda göreli midir?" sorusunu getirir: Hiç bir nesnel, mutlak ahlâk kuralından ya da tüm insanları kapsayan "evrensel ahlâk değerleri" denebilecek normların varlığından söz edilemez mi?

Cinsel ahlâk sorunu, kadının erkeklerce bir araç olarak görülüp, onu "sahiplenme" çabasına girilebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Evrensel bir ahlâk anlayışının dayandırılabileceği organik evrimsel temeller

İnsan, organik evrimin bir noktasında, araç yapmaya uygun bir fizyolojiyle, bunun yanı sıra sınırsız denebilecek bir bellek ve çağrışım yetisine sahip olarak ortaya çıkmıştır. (10) Böyle bir fizyoloji, insanın organik evrim yolundan kültürel evrim rayına geçebilmesi olanağını sunmuştur. Onu öteki hayvanlardan ayıracak duyuların ve duyarlılıkların temellerini sağlamıştır.

Bununla kolektif geçim, üretim, bölüşüm, tüketim etkinliklerinin üzerinde geliştirileceği bellek ve çağrışım yetilerini kastediyorum. İlgileri onlara koşut olarak gelişmiş olabilecek, empati ve sempati duygularına çekmek istiyorum. İşbirliğinden ve dayanışmadan; acıların, sevinçlerin paylaşılmasından söz etmek düşüncesindeyim.

Beslenme, geçim, üretim, barınma etkinliklerinde organlarının (bedene bağlı organik araçlarının) yetersizliği sorunu, insanları işbirliğine yöneltmiş görünüyor. Söz konusu yetersizliği aşma yolunda geliştirdiği maddesel araçların ve (takım avı gibi) yöntemlerin kullanımı da bir işbirliğini (kolektif eylem gücünü) gerektirmiştir. Öyle ki geçim (üretime geçildikten sonra da üretim) etkinlikleri çoğu durumda birlikte yürütülür olacaktır. Takım avı etkinliklerinden açıkça anlaşılacağı gibi, birlikte uğraş verilmesi "bölüşme" göreneğini, "dayanışma" geleneğini getirecektir.

Bu dörtlü (araç yapmaya uygun bir fizyoloji, sınırsız bir bellek ve çağrışım yetisi, empati-sempati yeteneği, işbirliği ve dayanışma), üzerinde tüm insanları kapsayacak çaplara dek genişletilebilecek bir "evrensel ahlâk" anlayışının kaynakları olarak görülebilir. Bunların organik evrimsel temellere dayandığını biliyoruz.

Bellek ve çağrışım: Organik evrimin kalıtı sınırsız bir bellek ve çağrışım gizilgücü, insanı, belli bir anda belli bir sorunla karşılaştığı durumlarda, geçmişte karşılaştığı benzeri sorunları belleğinden çağırıp çağrıştırmaya yöneltecektir. Çağrışımlar zincirinin sorundan çözüme doğru sürmesi, o anda içinde yaşamadığı acıların ve sevinçlerin duyumsanmasını (hissedilmesini) getirecektir. Ki bu kişinin geçmişteki kendisiyle empati kurması (kendini onun yerine koyarak duygulara kapılıp düşünceler edinmesi) demektir. Bunun yanı sıra, geçmişteki kendisiyle bile olsa, sempati (duygudaşlık) içine girmesidir.

Empati ve sempati: Benzeri duyguları ve duyarlılıkları, geçmişte benzeri sorunlarla karşılaşmasına tanık olduğu başkalarının başından geçenlerle ilgili anıları çağrıştırdığında da duyabilecektir. Daha önemlisi, o anda birinin başına, kendisinin geçmişte yaşadığı bir sorunun gelmesi durumunda, o kimsenin neler duyumsayabileceğini, neler düşünebileceğini, nasıl davranabileceğini (anılarından yaptığı çağrışımlarla) anlayabilecektir. Böylece o kimselerle gerçek anlamda empati ve sempati kurabilecektir. (11)

Üç boyutlu zaman kavramı: Böyle bir geçmiş zaman bilinci (geçmişteki gelecek zaman çağrışımı) insanın, ileride kendinin ya da kolektif eylem içinde bulunduğu kimselerin, hatta herhangi bir kimsenin geçmişte yaşadığı sorunla karşılaşabilme olasılığını da düşünmesine yol açabilir. Böylece insanın empati ve sempati yetisini geliştirip pekiştirebilir.

Fakat daha önemlisi, bu tür çağrışımlar, duygular ve düşüncelerle insanın, aynı anda, hem geçmiş olayları çağrıştırarak geçmişte, hem karşılaştığı sorunla ilgili duygu ve düşüncelerle an'da, hem de geleceğe ilişkin tasalarla ve umutlarla sanki gelecekte bulunmasıdır. Bir başka deyişle hem nesneler dünyasında hem (kafasında) simgeler dünyasında yaşamasıdır.

Empati ve sempati duygularının, hem nesneler hem simgeler dünyasında yaşamasının insanın duyguları, düşünceleri, eylemleri ve tutumları üzerinde enine boyuna etkileri olacaktır. Kedilerin davranışıyla karşılaştırın. Birbirleriyle kıyametleri koparark kavga ederken, ötekilerin (ayırmaya ya da yardıma koşmaları şöyle dursun) kılları bile kıpırdamadan izleyebildikleri görülecektir. Oysa bizim, iki kişinin kavgası ya da bir kişinin çığlığı karşısında, tüylerimiz diken diken olup, içimiz "cızz" edebilmektedir.

Korkular ve umutlar: İnsanın, daha önce de belirtildiği gibi, sınırsız bellek sığasının yarattığı olanakla, hem an, hem geçmiş, hem gelecek olmak üzere, aynı anda (nesneler ve simgeler evreninde) üç zaman boyutu içinde yaşaması, yalnızca insana özgü bir özelliktir. Bu, onun düşüncelerini ve davranışlarını öteki primatlarınkinden büyük ölçüde farklılaştırmıştır. Kafası, geç-

İnsan geleceğini güvencede görmediği sürece ortak bir üretim etkinliği sırasında bile, ötekilerinden çok kendini düşünecektir.

miş deneyimlerinden çağrıştırdığı olayların yarattığı "korkular" ile doludur. Korkular yanı sıra, sorunlarının gelecekte çözülebileceği yolunda "umutlar" da besleyebilmektedir.

Güvensizlik duygusu, güvenlik tasası: Ancak, geçmişte çözemediği sorunlarını düşünerek gelecekte de aynı durumlara düşebileceği korkusu bazen ağır basabilmektedir. Bu ise, insanı geleceğe ilişkin bir "güvensizlik duygusu" içine itecektir: "Ya aç kalırsam!"

"Bütün bunların ahlâk ile, ahlâk felsefesiyle ilişkisi ne?" denecektir. Bir köpeği düşünün, açlığını bir biçimde giderdikten sonra, dinginliğe erip, gün ortasında yol kıyısında saatlerce uyuyabilmektedir. İnsan ise, bir gereksinimini doyurduktan sonra bile, kolay kolay dinginliğe erememektedir. "Ya yarın doyuramazsam" düşüncesi, onun, doymuş olmasına karşın yemeyi, ya da yiyecek edinme çabasını sürdürmesine yol açacaktır. Nedeni, gelecek zaman kavramı, gelecek tasası, gelecek için duyduğu güvensizliktir. Bu duygu ve düşüncelerle yiyecek, mal, para biriktirmenin, karşı cinsten kimseleri yanında ya da elinde tutmanın yollarını arayacaktır.

Bencillik: Geleceğini güvenceye almaya çalışacaktır. Geleceğini güvencede görmediği sürece ortak bir üretim etkinliği sırasında bile, ötekilerinden çok kendini düşünecektir. Onlardan fazla pay koparmaya çalışabilecektir. Olmadı, başkalarının birikimine el koymanın yollarını arayıp bulabilecektir. Emek dökmeden başkalarının emeğinin ürünlerini (onları aç açık bırakma pahasına) ele geçirmeye "ahlâksızlık" denmeyecekse neye ahlâksızlık denir?

İnsanın gereksinimleriyle ve güvensizlik duygusuyla ilgili bu psikolojisi göz önüne alınırsa, böyle bir ahlâksızlık sorununun kesin çözümünün, ahlâk nutukları atmak, haktan adaletten söz etmek, erdemli, imanlı gençler eğitmeye çalışmak olmayacağı anlaşılacaktır. Çözüm; güvenilir, ahlâka uygun çözüm, gelecek güvencesi sağlayacak bir toplumsal örgütlenmenin, birliğin gerçekleştirilmesidir.

Olan - olması gereken ayrımı: Empati ve sempati duyguları ile insanın hem geçmişte hem anda hem gelecekte, hem nesneler hem simgeler, hem duygular hem düşünceler evreninde yaşayabilmesi, ona olanlar yanı sıra olabilecekler ve "olması gerekenler" üzerinde de düşünebilme yeteneği kazandırır. Ki ahlâk da insanın, sempati duyma, empati yapma, geleceği düşünme yoluyla "olanları" değerlendirip, olması ve "olması gereken" üzerinde düşünmesi, karar vermesi ve tutum takınması, eyleme geçmesi, davranış biçimi seçmesi demek değil midir?

Özellikle çocuk eğitiminde "acıyla koşullandırma" çizgisinden ayrılıp (ya da onunla birlikte) "öcüyle koşullandırma" yoluna girilebilmektedir. İkisinin pek farkı yok.

Acıyla ve öcüyle koşullandırmanın yol açabileceği ahlâk sorunları: İnsanın organik evriminin önemli iki kazanımı da "acı" ve "haz" duyularıdır. Klasik ekonomi kuramı, bilindiği gibi, bu iki duyunun ürünü olan acıdan kurtulma, haz alma gereksinimlerinin doyurulması düşüncesi üzerine kurulmuştur. Hobbes gibi Locke gibi filozoflar, "toplum sözleşmesi" kuramlarını haz, acı duyularını ve güvenlik duygularını hesaba katarak kurmuşlardır. Birey-toplum ilişkilerinde insanları mutlu ve erdemli kılacağını düşündükleri toplumsal örgütlenme taslaklarını bu hareket noktasına dayandırmışlardır. Siyasal kuramları, bu bakımdan aynı zamanda "toplumsal ahlâk" (etik, ahlâk felsefesi) niteliği göstermektedir.

Bu yazıda ise ahlâk sorunlarının organik evrimin kalıtı olan acı ve haz duyularının, biyolojik (beslenme, cinsellik gibi) gereksinimlerle bağlantıları göz önüne alınarak çözümlenmesine çalışılmaktadır. İnsanın gereksinimlerinin karşılanamamasının yol açtığı acılarının dindirilip mutsuzluklarına son verilmesi, gereksinimlerin karşılanmasının yarattığı haz ve mutluluk koşulları, kültürel evrimin belkemiğini oluşturan maddesel ve simgesel araçlar yapılıp yaratılıp geliştirilmesi bağlamında değerlendirilmektedir.

İnsan, organik evriminin kalıtıyla kazanılmış kimi organlarını hayvanlardakine benzer biçimde (örneğin tokat, yumruk, tekme ile) başka insanlara acı vermede de kullanabilmektedir. Hayvanlardan farklı olarak, bu yolda, ürettiği maddesel ve simgesel araçlarıyla, çok daha etkili olabilmektedir. Söz konusu organik ve mekanik silahlara, çoğu durumda birlikte kullanılarak, tek tek ya da grup oluşturmuş kişilerin emek ürünlerine, emek gücüne el konulmasında, sömürülmesinde başvurulabilmektedir.

Acı verme araçları ve yöntemleri, bunun dışında (hatta bundan önce) çocukların yetiştirilip topluluğa uyum içinde katılmalarını (topluluk

düzen ve değerlerine uymalarını) sağlama yolunda kullanılabilmektedir. Bunun anlamı, "dayak cennetten çıkmıştır" gibi görüşlerle paketlenip dağıtılan "acıyla koşullandırma" yöntemiyle öğretme ve eğitmedir. Amaç, toplumsal düzene uygun, o toplumun değerleriyle uyumlu "ahlâklı" kişiler yetiştirmektir. Araç, dayak atma, acı vermedir; yöntem, acıyla koşullandırmadır.

Ahlâk-şiddet ve amaç-araç sorunu

Buradaki ahlâk sorunu, ahlâkın acıyla koşullandırılarak (zora, şiddete başvurularak) sağlanmasının kendisinin ahlâklı bir anlayış, ahlâka uygun bir davranış olup olmadığıdır. Geçmişte ahlâka uygun, hatta ahlâklı kuşaklar yetiştirme amacının onsuz edilemez aracı görülen bu yol, çağdaş eğitim ve pedagoji anlayışında artık uygun görülmemektedir. Ama bakalım "ikna" aracı her türünde ahlâka uygun mudur?

Çağdaş seçenek, çocuğun acıyla koşullandırma dışındaki yöntemlerle eğitilmesidir. Gerçekten, acıyla koşullandırarak öğretme, denetleme, yönlendirme, egemenlik kurma, simgesel araç takımına sahip olmayan hayvanların yavrularına karşı (bilinçsizce) kullandıkları yoldur. Belki de dil, konuşma öncesi insan topluluklarında çocuklarını eğitmede kullandıkları başlıca yöntemdi. Bu yöntemi bugün de insanlar, ama daha çok hayvanlara karşı kullanmaktadırlar. Artık onun hayvan eğitiminde kullanılması bile etik eleştiri konusu yapılmaya başlanmıştır.

Söz konusu olan, insanın, yani konuşma gibi simgesel araçlar setine sahip bir canlının eğitimi ise, sözlerle eğitme yolu varken dayakla eğitmek niye? "İnsanca olmadığı gibi etkili de değildir. Çocuk, dayakla koşullandırılan bir davranışı, doğruluğunu kavramadan, özünü anlamadan gösterir. Dayağa, acıya, ters tepki gösterebilir. Bu, çocuğu, ilk fırsatta tersini yapmaya, ya da görülmeden yapmaya yönlendirir. Acı kalkınca koşullanma da kalkabilir. Ya da acıyla koşullandırılarak eğitilen çocuk, ergin yaşamında da dayakla zorlanmadıkça 'doğru' sayılan davranışlarda bulunamaz olur vb." denmektedir.

Çözüm, çocuğu sözlerle, gereğini açıklayarak, anlatarak, "ikna" aracıyla eğitmektir. Yani eğitimde, maddesel değil, simgesel araçlar kullanmaktır. Böylece toplum düzenine, toplumsal kurallara, ahlâk kurallarına gönüllü, içten uyulmasının sağlanmasıdır.

Ne var ki, özellikle çocuk eğitiminde izlenen bu tutumda "acıyla koşullandırma" çizgisinden ayrılıp (ya da onunla birlikte) "öcüyle koşullandırma" yoluna girilebilmektedir. Bu yöntemin dinsel eğitimdeki biçimi, günah-sevap, giderek, yetişkinler de içine alınarak, cennet-cehennem kavramlarıyla (yani nesnel karşılığı bulunmayan simgelerle) koşullandırmaktır. Kısacası, "umut" ve "korku" duygularıyla oynanarak yapılan koşullandırmadır. Kapsamı, çocuk eğitimini aşıp, denetimin, yaşamın hemen her alanında (özellikle kişilerin siyasal düşüncelerinde ve davranışlarında) "dinsel ideoloji" ile sağlanmasına, düzene yöneticilere boyun eğilmesine, açıkçası "gönüllü kulluk" denebilecek duruma varabilmektedir. Öte yandan, çocuk eğitiminde "öcüyle ya da ödülle koşullandırma biçimindeki denetim anlayışı, yetişkinlerin denetiminde de kullanılagelmiştir. Öyle ki insanları "simgelerle savaşıp simgelerle sevişen" hayvanlar durumuna sokabilmiştir. Bu yol, kitle iletişim araçlarının çağdaş yaşamın her yerini ve her anını sarmaşık gibi sardığı çağımız dünyasında yaygın ve büyük bir ahlâksızlık olarak görülebilir. Hele haber, yorum, (reklam, propaganda) yollarıyla kültür, değer aşılama, koşullandırma sayılmasa da, yoğunluğu (bir tür şiddet oluşu) ve gerçekliği çarpıtışı, tersyüz edişi düşünülürse! Tam bu nokta, anarşist düşünürlere kulak verilecek yerdir.

SINIFSIZ TOPLUM KAVRAMI VE ANARŞİST DÜŞÜNÜRLERİN AHLÂK KURAMI

Kolektivist anarşist düşünürlerden Prens Peter Kropotkin (solda) ve Mikhail Bakunin.

Bireysel anarşist (William Godwin gibi) düşünürlerin değilse de, kolektivist anarşist düşünürlerin (Prens Peter Kropotkin, Mikhail Bakunin gibi sözcülerinin) ahlâk kuramlarının (çağdaş olsun tarihsel olsun) sınıfsız, devletsiz ilkel (yalın yapılı) toplulukların ahlâk anlayışlarını ve davranışlarını az çok yansıttığı söylenebilir. Söz konusu topluluklar ekonomik (çalışan-çalıştıran) toplumsal (efendi-köle) siyasal (yöneten-yönetilen) farklılaşmalarına uğramadıkları için, ahlâk anlayışları ve ahlâk sorunları uygar toplumunkinden farklı olacaktır. Öyle ki az çok eşitlikçi bir ahlâk anlayışına sahip sayılabilirler. Uygar toplumlarda ise, eşitsizlikçi toplumsal yapılarına uygun olarak, çeşitli eşitsizlikçi ahlâk anlayışları geliştirilmiştir.

Devlet öncesi eşitlikçi toplum tasarımına dayanılarak kurulan devlet sonrası eşitlikçi toplum taslağında, toplumun yapısı ve insan ilişkileri (ahlâk) konusunda anarşist düşünürler, ana-babanın, devletin, aske-

rin, polisin "acıyla koşullandırma" anlayışına karşıdırlar. Aynı zamanda, "öcüyle koşullandırma", inançla, hacıyla koşullandırma denebilecek yöntemlere (dinin, rahiplerin, hocaların koşullandırmasına) karşı çıkmaktadırlar. Öyle ki tapınakların, tutukevlerinin kapatılmasını, orduların dağıtılmasını, ceza yasaların kaldırılmasını, devletin yok edilmesini istemektedirler.

Acıyla koşullandırmamalı ve şiddet kullanılmamalı: Anarşist düşünürler acıyla, acı korkusuyla koşullandırma kadar insanların tatlıyla, umutla, ödüllendirmeyle yönlendirilmesine de karşıdırlar. Onlara göre, hem korkunun hem umudun etkisiyle gösterilen davranışlar (12) özgür eylem sayılamaz. Ödül beklentisiyle, ceza korkusuyla karşı karşıya bırakılan kişi, sorunu aklıyla çözümleyip, vicdanına göre değerlendiremez. Çünkü, özgür istencine, özgür eylemde bulunmasına olanak bırakılmamıştır.

Ödül beklentisiyle, ceza korkusuyla davranılmamalı: Ancak ödül beklentisinin ceza korkusunun üzerindeki baskı kalktıktan sonradır ki insan, aklıyla ve vicdanıyla baş başa kalıp özgür, doğru, ahlâka uygun kararlar alabilir. Ahlâka uygun davranışlarda bulunabilir. Öyle ki, bir gün ceza yasaları kaldırılıp tutukevleri kapatılsa, ertesi günden başlayarak, işlenen suçlarda bir artış değil azalış eğilimi görülecektir. Tutukevleri insanların vicdanlarıyla baş başa kalıp işledikleri suçların değerlendirmesini (muhasebesini) yaptıkları yerler değildir. İşlenenin dışında çeşitli suçların öğrenildiği, suç eğitimi alınan üniversiteler gibidir.

İnsanın iyi doğası ortaya çıkmalı: Anarşist akımın düşünürlerinin bu görüşlerinin altında, üzerindeki baskılar kalkınca insanın iyi doğasının su yüzüne çıkacağı düşüncesi vardır. Bir başka deyişle, görüşlerinin temelinde insanın "doğuştan iyi" olduğu inancı yatmaktadır. İnsanın iyi doğasının her türlü (maddesel tinsel) baskı altında bozulacağı görüşündedirler. Bu görüşle, Marksçı proletarya devrimi sonrası, "mülksüz bırakanların mülksüzleştirilmesi", sınıfların ortadan kaldırılması için gerekli görülen geçici proletarya diktatörlüğü düşüncesine de karşı çıkmışlardır. Marx Birinci Enternasyonal'de, öteki fraksiyonlara karşı kolektivist anarşistlerle yaptığı işbirliğine, önderleri Bakunin'in devletin devrimden sonra bir gecede kaldırabileceğine gerçekten inandığını öğrenince son vermişti. Anarşistlerin Enternasyonal'den atılmalarını sağlamıştı. Bakunin bunun üzerine New York'a gidip "Anarşist Enternasyonal" örgütünü kurmuştu.

Tüm insanlarda ve canlılarda bulunan evrensel ahlâk duygusu: Öte yandan anarşist düşünürlerin ahlâk kuramı (Kropotkin'in yapıtında dile getirdiği gibi) evrensel bir ahlâk duygusunun varlığına inanca dayandırılabilmektedir. Öyle ki Kropotkin bu duygunun (dayanışma ahlâkı olarak) yalnızca her çağda ve tüm insanlarda değil, hayvanlar, hatta bitkiler dünyasında bile varlığından söz ederek romantik bir ahlâk anlayışına düşmektedir. (13)

Ahlâkın eşitlikle ilişkisi: "Ahlâk" kavramı ile "eşitlik", "eşdeğerlilik" kavramları, yalnızca anarşistlerde değil, genelde düşünceler evreninde neredeyse birbirleriyle çakışırcasına birlikte görülüp birlikte işlenmektedir. Eşitliğin ahlâk ile özdeşleştirilmesi, düşünceleri, eşitsizliğin ahlâksızlıkla özdeşleştirilmesine götürecektir. Bu durumda uygar toplumun düşünürleri, ya eşitsizliği ahlâksızlık kabul etme, ya da eşitsizliği ("oranlı eşitlik" gibi kavramlarla) eşitlik gibi (dolayısıyla ahlâka uygun) görüp gösterme yolunu tutacaklardır. Ender olarak (Kallikles gibi, Nietzsche gibi) eşitsiz ilişkilerin "gerçek ahlâk" değeri taşıdığını ileri sürüp, eşitlik istemlerini (taleplerini) "ahlâksızlık" sayanlar çıkabilecektir.

UYGAR TOPLUMUN AHLÂK(SIZLIK) NOTU

İnsanlık tarihinde, eşitlikçi yapılı ilkel (yalın) topluluk yaşamından uygar (eşitsizlikçi toplumsal yapılı, kentli, sınıflı, devletli, ideolojili) topluma geçilmiştir. Bu geçiş olaylarının başlatıldığı yerlerde ve zamanlarda, insanlığın ahlâk notu düşmüştür. Çünkü, geliştirilmiş olabilecek ve ilerde geliştirilebilecek olan, birey-toplum ve insan-insan ilişkilerinde eşitlik ve eşdeğerlilik ekseni çevresinde döndürülen ve döndürülebilecek "evrensel insan değerleri", geçmişte bırakılmıştır.

Eşitlikçi yalın (ilkel) topluluğun, kolektif emek, ortak üretim, hakça (gereksinime göre) bölüşüm ürünü topluluk içi eşitlikçi insan-insan ilişkileri görünmez olmuştur. Onun yerine, eşitsizlikçi ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Topluluk içi, güvenli, paylaşmacı, dayanışmacı kardeşlik, dostluk ilişkilerinin yerini (ilkel topluluklar arası ilişkilerinkine benzer) düşmanca, kavgacı, güvensiz (ilerde) yarışmacı ilişkilerin alacağı bir sürece girilmiştir. İnsanların kardeşliği, eşdeğerliliği üzerine kurulu olup, neredeyse tam bir birey-toplum uyumu sağlayan ilişkiler yani "ahlâklı ilişkiler" sürdürülemez olmuştur. Bunun anlamı, konumuz (ahlâk) bakımından insanlığın evrensel insan değerleri notunun düşmesidir.

Çünkü insanlar, toplum çapında, tüm insanlık çapında amaçlar

İnsanların sınıflara bölünmesiyle (uygarlık) topluluk içi, güvenli, paylaşmacı, dayanışmacı kardeşlik, dostluk ilişkilerinin yerini düşmanca, kavgacı, güvensiz, yarışmacı ilişkilerin alacağı bir sürece girildi.

yerine, bireysel amaçlarını (çıkarlarını) gerçekleştirebilme tasasına düşürülmüşlerdir. Bunun yanı sıra, ancak aile, soy, boy, sınıf, birimleri; etnik, inançsal, ırksal birlikler çapında ortak amaç ve değerler için ortak eylem, düşünce ve önyargılar geliştirme yollarına girebileceklerdir. Kısacası, ilkel topluluktan uygar topluma geçişle ahlâkın yerini ahlâksızlık almaya başlamıştır.

Bu durumda, uygar toplumda ahlâktan söz edildiğinde kastedilen nedir? Ya gereği yapılmayan eski insanlık değerlerine duyulan özlem dile getirilmektedir; ya da ahlâk söylemi insanlığın belli bir kesiminin, hatta kişilerin çıkarlarının toplumun, hatta tüm insanların yararınaymış gibi gösterilmesinde kullanılmaktadır. Hatta, düpedüz ahlâksız düşünce, inanç, eylem, davranış ve tutumları örtmenin bir aracı olarak sözü edilmektedir. Ahlâkla ilgili kuramlarda, kurumlarda ve durumlarda bunların örnekleri görülecektir.

UYGAR TOPLUMDA AHLÂKLA İLGİLİ KURAMLARDAN ve DURUMLARDAN ÖRNEKLER

Örnekleri, ilk uygar topluma geçilen coğrafyada başlayıp, önce Ortadoğu'ya sonra Asya'ya, neden sonra Avrupa'ya ve oradan Afrika'ya ve Yeni Dünya kıtalarına birikerek yayılan, zamanımıza kadar uzanan bir kültürel evrim geleneğinden seçmek uygun olacak. Bu, Ortadoğu'nun çoktanrıcılıkla başlayıp tektanrıcılığa doğru geliştirilen, inanca dayanan dinsel kültür geleneği dalı ile onunla birleştirilen Eski Yunan'da başlatılan, kapitalist endüstri devriminin bilimsel düşünüşüne dek uzanan akla dayandırılan (rasyonel) düşünüş geleneği dışındakilerinin örnekleme dışında bırakılacağı anlamına gelir.

Dinsel düşünüş geleneğindeki ahlâk anlayışı ve ahlâk sorunu

İlk sınıflı uygar toplumun görülüp geliştiği yerlerde, aralarında uzlaşmaz sınıf çıkarları bulunan kimseleri aynı ekonomik, toplumsal, siyasal birlik içinde tutabilmek ideolojik gücü kullanmayı gerektirdi. Dincilerin yönettiği, tapınak çevresinde gelişen Mezopotamya kent devletlerinde, ideolojiye de dinsel biçim verildi. En olgun anlatımı *Enuma Eliş* Babil Yaratılış Destanı (14) içinde bulunan bu ideolojiye göre insan, tanrılara hizmet (kulluk) etmek için yaratılmıştır. İnsanlarla tanrılar arasında, yaratan-yaratılan inancına dayandırılan "mutlak eşitsizlikçi" ilişki normları saptanıp geliştirilmiştir. Bu mitos, çalışan-çalıştıran, yöneten-yönetilen, kabaca efendi-köle ilişkisine dayanan sınıflı uygar toplum gerçeğinin simgesel bir simülasyonundan başka bir şey değildi.

Mitosta tanrılar efendilere, yöneticilere, kullar uyruklara, kölelere benzetilmişti. Böylece kurulan tanrı-kul eşitsizlikçi ilişki kalıbı, esinlenilen sınıflı toplumun eşitsizlikçi ilişkilerinin açıklanması, aklanması, "gönüllü kulluk" yoluyla yeniden üretilmesi işlevini görecekti. Sınıflı toplum, bir görünümüyle toplumsal artı aktarımının (sömürünün) yol açtığı bölünme eğilimi içindeydi. Öteki görünümüyle, bu artıyla beslenen sınıflar, meslekler birbirlerini gereksinir duruma düşürülmüşlerdi. Karşılıklı gereksinim onları, birleşip bütünleşme sürecine sokmuştu. Bu koşullarda uygar toplumda (dinsel olsun olmasın) ideolojinin işlevi, (Platon'un "metaller mitosu" içinde görüleceği gibi) hem farklılıkları (eşitsizlikleri) açıklamak hem de farklılıkları örtüp "birlik" sanısı yaratmaktı. Dinsel ideolojinin tanrı-kul eşitsizliği ve tanrı karşısında kulların eşitliği biçimindeki bu formatı, çoktanrıcılıktan (Musevilik, Hıristiyanlık-Müslümanlık evrelerini içerecek olan) tektanrıcılığa geçirilecekti.

Babil mitosunda (*Enuma Eliş*) tanrılar efendilere, yöneticilere, kullar uyruklara, kölelere benzetilmişti.

Bu biçimleriyle dinsel ideoloji, toplumda, insan-insan hatta insan-doğa ilişkilerini, inançlarla benimsettirilen değerlere göre düzenleyen kurallarıyla, aynı zamanda bir ahlâk işlevi gördü. Öyle ki, ahlâk dinle özdeşleştirildi. Onun dışında kalan davranışlar (kuramda) ahlâksızlık sayıldı. Gerçeklikte durum bunun tam tersiydi. Sanal bir (kullukta) eşitlik savıyla gerçek eşitsizlikler örtüldü. Tanrıya diye tanrı vekillerinin, tanrı sözcülerinin, tanrının kayrasını kazanmış (azınlık) kimselerin yararlanacağı (tapınağa verilen adak, kurban, hizmet gibi bağışlarla) artı aktarımı (sömürü) savunulup

sürdürüldü. Kul sıfatıyla damgalanan insandan, birilerinin amaçlarını gerçekleştirmesi için araç olarak yararlanılması, ahlâka ters düşmeyen, evrensel insan değerlerine uygun bir durum sayılabilir mi? Bu sorunun yanıtı, yazının başındaki iki örnekten birinde verildi.

Felsefi düşünüşte değerler ve ahlâk

Düşüncelerin inançlara değil düşünmeye, mantığa, akla dayandırıldığı felsefi düşünüş geleneğinde, dinsel ideolojilerdekinden farklı düşünceler, farklı değerler geliştirilebildi. Üretim araçlarını ellerine geçirenler aynı zamanda düşünce üretim araçlarını da denetleyebildiklerinden (15), geliştirilen felsefe dizgeleriyle, daha çok o sınıfların dünya görüşlerinden çıkarılmış, o sınıflardan yana yontan ahlâk değerleri üretilmiştir. Ama felsefe geleneğinde arada bir sömürülen sınıfların değerlerini savunan düşünürler hatta ekoller çıkabiliyor. Dolayısıyla sınıflı toplumlarda (ahlâk durumları pek farklı olmasa da) farklı ahlâk kuramlarıyla karşılaşılabiliyor.

Kritias'ın gizli suç işlenmesini engelleyici olarak din ve ahlâk kuramı

Bir zamanlar insanların hayatı
düzensiz,
Hayvanımsı ve kuvvetin uşağıydı,
İyiler ödüle kavuşmuyordu,
Kötüler cezasını bulmuyordu.
Sonradan insanlar bence kanunları
Koymuş olmalı, hak her şeye
Hükmetsin, suç kölesi olsun diye.
Ceza görüyordu suç işleyen.
Kanunların göz göre göre onları
Yapmaya bırakmadıkları zorbalıkları
Gizlice işlediklerinden bence,
İlk olarak kurnaz düşünceli adamın
biri
Tanrı korkusunu insanlara buldu,
Korkutacak bir şey bulunsun diye
İşler, düşünür, söylerlerse gizlice.
Buradan "tanrılığı" ortaya çıkardı.
"Daimon vardır, parlak sonsuz
hayatla,
Ruhla işitir, görür, pek aşırı düşünür,
Dikkat eder dünyaya, tanrıca
yaratılışıyle
İşitir her söyleneni insanlar arasında,
Kaçmaz gözünden hep yapılan.
Sessizce bir kötülük tasarlasan
Gizli kalmaz bu tanrılardan;
Pek keskindir akılları. Bu sözlerle
En tatlı öğretiyi sürdü o öne
Bürüyerek doğruyu yalancı söze...
Tanrıların oturdukları yeri söylerken
İnsanları korkudan dondurmayı
düşünüyor.
Tanıyor geldiği yeri insanlara
korkuların,
Yardım kaynağını acı dolu
hayatların:
Yukarıda dönen gök kubbesiydi bu,
Korkunç gök gürültüsü oradan
geliyordu,
Orada görüyordu çakan şimşekleri,
Ve yıldız-gözlü gök yüzünü,
Zaman tanrının, bilge ustanın,
parlak işini,
Gün-yıldızın parlayan yığını ile
gezdiği,
Islak fırtınanın toprağa indiği yeri.
Böyle korkularla çevirdi insanları,
Aynı zamanda tanrıların anlattı
Güzelce konakladıklarını, yakışan
bir yerde,
Kanunsuzluğu kanunlarla söndürdü
hem de.
Böylece sanırım biri ilk olarak
inandırdı
Tanrılar diye bir soyun varlığına
insanları. (16)

Yazdıklarından zamanımıza böyle bir parça (fragment) kalabilen Kritias'ın yukarıdaki çözümlemesinde, tanrılara inancın (dinin) bir toplumda insanların denetlenmesine yarayacak bir ahlâk işlevi görmesi düşüncesiyle uydurulduğu belirtilmektedir. Bu denetim yönteminin, kişilerin "gözetlendiği" sanısı vermeyle, eninde sonunda cezalandırılmayla "korkutulup", güç anlarında yardım görecekleri yolunda "umutlandırma" olduğu açıklanmakta. Sonuçta, insanların, gerçeklik hakkında, (güçsüz kimselerin güçlülerin uşağı durumuna düşürülmelerini ve kötülerin ceza görmeyebilecekleri düşüncesiyle kötülük etmeyi sürdürmelerini engelleme gibi) "iyi" bir amaçla aldatıldıkları düşünülmektedir. Böyle "iyi bir amaç" için doğru olmayan (yalan) bilgileri yaymanın ahlâka uygun olup olmadığı, üzerinde durulmaya değer. Kritias'ın yukarıdaki kuramından, kitlelerin ancak, çocuğun öcü ile denetlenmesine benzer bir yöntemle denetlenebildiği sonucu da çıkarılabilir.

Sokrates'in "bilgi erdemdir" ve "suç bilgisizliğin ürünüdür" görüşü

"Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir" sözü ile bir alçakgönüllülük ahlâkı gösterisinde bulunmuş olsa da Sokrates, bilgili olmakla erdemli, ahlâklı olmayı özdeşleştirmeyi bilmiştir. Şöyle: Erdem (fazilet) iyiyi kötüden ayırt edebilme yeteneğidir. İnsana bu yeteneği bilgi kazandırır. Çünkü erdemli davranabilmek, neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmeyi gerektirir. (17)

Bilgi doğuştan getirilmeyip sonradan edinilebileceğine göre, Sokrates'in ahlâk anlayışı, eşitlikçi görülebilir. Hele erdemlerini "iyi" soylarından kalıtıp doğuştan getirdiklerini düşünen aristokratların ahlâk anlayışı karşısında! Ancak kendisinin, toplumu da bilgililerin, bilgelerin yönetmesini isteyip, Atina'nın "demokratik" denebilecek düzenini ("yönetim sanatını bilmeyen sıradan kenttaşlar yönetime katılıyor" diye) eleştirmesine bakılmalı. Bakılınca, asıl amacının, eşitlik değil, işlerini kölelerine yaptıran, zamanlarını, gençliklerini, (kendi-

Kritias'a göre, tanrılara inanç (din) bir toplumda insanların denetlenmesine yarayacak bir ahlâk işlevi görmesi düşüncesiyle uydurulmuştu.

Sokrates'in, bilgili, erdemli kimselerin yönetiminin savunulduğu "seçkinci" bir ve ahlâk anlayışından yana olduğu söylenebilir (Fransız ressam Jacques-Louis David'in *Sokrates'in Ölümü* adlı tablosu).

si gibi filozofları dinleyerek) bilgi, özellikle yönetim bilgisi edinerek kullanıp kendilerini yetiştirebilen aristokratların ve varsılların yönetimini savunmak olduğu anlaşılır.

Sonuç olarak Sokrates'in, bilgili, erdemli (ahlâklı) kimselerin (bilgelerin) yönetiminin savunulduğu "seçkinci" bir ve ahlâk anlayışından yana olduğu söylenebilir. Gene de bu görüşüyle, kendilerini doğuştan iyi (iyi soylu) gören aristokratların yönetim ve ahlâk anlayışından ayrılır. Hele, yapanın da zararına olacağı görüşünden giderek ve kimsenin kendine bile bile zarar vermek istemeyeceği savıyla, kötülüğün bilgisizlikten kaynaklandığı saptaması, ahlâk kuramına devrimci ve günümüzün bazı ahlâk kuramlarına yakın bir yaklaşımın ürünüdür. Çünkü (ahlâkın ekonomik koşullarla bağlantısını görüp gösterebilmiş olmasa da) kültürel koşullarla, eğitsel koşullarla (cahillik-bilisizlik ile) toplumsal bağlantısını saptayabilmiştir.

Sofist Kallikles'in "azlık gücünün hakkı - çokluk güçsüzün ahlâksızlığı" saptaması

Atina gibi belli başlı Eski Yunan kent devletlerinde aristokratik yönetimlerin yerini demokratik yönetimlerin almasıyla birlikte, aristokratik değerlerin eleştirilebilmesinin kapıları da açılmıştı. Bu ortamda, kent toplumunun çeşitli kesimlerinin dünya görüşlerini ve değerlerini savunan düşünürler ortaya çıktı. Sofistler ("bilgiçler") adı altında toplanmışlarsa da belli düşünceler, değerler çevresinde toplanamamışlardı; her biri ayrı havadan çalabilmişti.

Örneğin Antiphon aristokrat (iyi soylu) olan-olmayan ayrımına, Alkidamas ise efendi-köle ayrımına karşı çıktı. Thrasymakhos, yaşadığı toplumda güçlünün işine gelenin adalet olarak sunulup savunulmasından yakındı. Kallikles, bunların tam zıddı bir düşünsel tutumla, yasaların çokluktan yana yontup, doğuştan üstün kimselerin dizginlenmesi yolunda kullanıldığı saptamasında bulundu. Bunun doğaya aykırı bir haksızlık, adaletsizlik, ahlâksızlık olduğu sonucuna götüren düşünceler geliştirebildi. Platon, *Gorgias* adlı diyaloğunda baş konuşmacı rolü verdiği öğretmeni Sokrates'in "adaletsizlik yapmak adaletsizliğe uğramaktan çirkindir" sözüne karşı çıkan Kallikles'in şunları söylediğini yazmaktadır: Özetleyerek aktaracağım; "günahı Platon'un boynuna"!

Kallikles'in aşağıdakileri gerçekten söyleyip söylemediğini, gerçekten bu tür düşünceleri savunup savunmadığını saptamak neredeyse olanaksız. Ama zamanın "demokratik" Atina'sının bu düzenine karşı çıkan düşünürleri arasında bu tür düşüncelerin geliştirildiğini varsayabiliriz.

"... çok kere doğa *[physis]* ile yasalar *[nomos]* birbirlerine aykırıdır... haksızlığa uğramak, yaşamaktansa ölmek kendisi için daha faydalı olan bir köleye yaraşır. ... Yalnız sanımca yasaları yapanlar zayıf adamlar ve çokluktur... bunun için de onları... kendi çıkarlarına uydururlar. Kendilerinden fazla kudrete sahip olmasınlar diye, daha çok kudret elde edebilecek olan daha kuvvetli insanları korkutmak, kazanmalarını önlemek için, başkalarından çok şey peşinde koşmanın haksızlık etmek demek olduğunu söylüyorlar... Halbuki fikrimce doğanın kendisi iyinin kötüden, yeteneklinin yeteneksizden daha çok şeye sahip olmasının haklı olduğunu açıkça gösteriyor. Bin örnekle ve yalnız hayvanlar arasında değil, insanlar arasında ve bütün şehirlerde ve ırkta, doğru olarak en kuvvetlinin zayıfa söz geçirmesinin ve ondan daha varlıklı olmasının kabul edildiğini gösteriyor. Böyle değilse, Kserkes Hellas'a karşı, ya da babası İskidlere karşı hangi hakla sefere çıkardı. Benim anladığıma göre onlar bunu haklılığın doğasına, kuşkusuz bizim koymuş olduğumuz yasalara, [*nomos*'a] değil de, gerçekten doğa yasasına [*physis*'e] göre yapıyorlar. İçimizden en iyi ve en güçlüleri aslanlar gibi daha küçükten ele alıp, aynı şeye sahip olmanın, eşitliği gözetmenin gerektiğini, güzelle doğru olan şeyin bu olduğunu söyleyerek aldatıyor, onları kendimize köle yapıyoruz.

"Şöyle düşünüyorum: ya tam yaradılışlı bir adam ortaya çıkarsa, bizim... doğaya uymayan yasalarımızın hepsini çiğneyip de.... eskiden kölemizken efendimiz olur, böylece doğal hakkın ışığı parlamaya başlarsa...

"Bence doğrunun en iyi ve en bilgenin daha aşağı olanların başına geçmesi ve onlardan daha varlıklı olması doğaya uygundur... Yönetim işlerinden anlayanlar, korkusuz olanlar, devleti gütmek onlara düşer. Güdenlerin de güdülenlerden... daima daha varlıklı olması doğrudur. Ölçülü dediklerin budalalardır.

"Doğaya göre güzel ve doğru olmanın ne olduğunu sana açıkça söyleyeyim. Doğru yaşayacak olanın hırslarını alabildiğine büyütmek üzere salıvermesi, onları gemlememesi, ...hırslarının ardından gittiği şeyleri yerine getirmesi gerekir. Fakat düşünceme göre çokluk bunu yapamaz, (bu yüzden de nefse egemen olamamanın çirkin olduğunu söyleyerek) ölçülülüğü, adilliği överek, doğaca daha iyi olan insanları kendi köleleri yapmak isterler... bir tiran,

bir egemen olabilecek yetenekte olanlar için ölçülülükten daha kötü ne olabilir? Kimse onları önlemeden istedikleri gibi yaşamanın iyiliklerinden yararlanırken, kendileri efendi iken, insan yığınının [çokluğun, avamın] yasalarını, eleştirilerini başlarına mı getirecekler? (Bu gibi kimseler ölçülülüğü ve adilliği izlerlerse mutsuz olurlar.)

"... bolluk içinde yaşama, dilediğini yapma, özgürlük... işte erdem de mutluluk da budur. Geri kalan bütün diğer düşünceler, insanın doğaya aykırı anlaşmaları, boş ve değersiz şeylerdir." (18)

Kyniklerin yoksulluğu ve yoksunluğu erdem düzeyine yücelten "köle ahlâkı"

Sınıflı topluma geçilince, birey toplum ilişkilerindeki denge bozulmuştur. Sınıflar arasında uzlaştırılamayacak çıkar çelişkileri başgöstermiştir. Toplum, baştan uca, başta sınıflar olmak üzere, sınıflar içinde bile (meslekler, cinsiyet, bölgeler gibi çeşitli odaklar çevresinde) bölünmelere uğramıştır. Temelinde çıkar farklılıkları bulunan bu bölünmeler olduğu gibi bilince yansımış değildir. Yansıması, gelenek, yasalar, ahlâk kurallarıyla önlenmeye çalışılmıştır. Sınıfsız toplumun kardeşlik ilişkileri değilse de kardeşlik söylemi sürdürülüp bu yolda kullanılmıştır. Örneğin *Kutsal Kitap* içindeki on buyruk ("Adam öldürmeyeceksin. Zina etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin. Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin") (19) her okunuşunda, her anlatılışında, yeniden üretilen bir ahlâk kodu olacaktır. "İbrani kardeşini köle etmeyeceksin" ve "İbrani köleni yedi yıl sonra azat edeceksin" (20) gibi kardeşlik ahlâkı kuralları ile birlikte (toplumun tüm üyelerini ve kesimlerini bağlayıcı kurallarıyla) anımsanarak bu işlevi görür olacaktır.

Bu tür bir denetim ideolojisi, yeni durumlara ve karşılaşılan yeni sorunlara uyarlanarak, yorumlarla sürdürülecektir. Söz konusu yorumları üretenler, egemen sınıfların beslediği "kapıkulları" oldukları ölçüde, egemen sınıflardan yana yontacak, ürettikleri düşünceler ve inançlar, onların çıkarlarına, dünya görüşlerine uygun düşecektir. İçlerinde, toplumsal birlik adına, üst katmanları frenleyen, alt katmanlara ödün veren görüşler de bulunabilecektir. Ama alt katmanların bilinçli sözcüleriyle ancak özel tarihsel ve toplumsal koşullarda karşılaşılabilecektir.

Bu özel koşullardan biri, tarımdan sağlanan toplumsal artıları denetleyen toprak sahibi aristokratlar yanı sıra toplumsal artıdan ticaret yoluyla pay koparabilen kentli kesimlerin gelişebildiği Eski Yunan'ın (Atina gibi) demokratik yönetimli kent devletlerinde gerçekleşmiştir. Erken bir pazar ekonomisine koşut olarak, paralı dersler veren, devlete ya da kiliseye bağlı olmayan bu yüzden (sofistler gibi) "özgür düşün emekçileri" denebilecek bir düşünürler kesimi beslenebilmiştir. Bu koşullarda, toplumun alt katmanlarının dünya görüşlerini, çıkarlarını, değerlerini ve isteklerini dile getiren düşünürler, hatta felsefe ekolleri de gelişebilmiştir. Serbest düşünürlerin ahlâkla ilgili görüşlerine (Kritias, Thrasymakhos gibi) sofistlerden örnek vermiş olduk. Alt katmanların dünya görüşlerini ve ahlâk anlayışlarını dile getiren ekol olarak Kyniklik örnek gösterilebilir.

Uygar toplumun zamanı için sıra dışı bir örneğini oluşturan Atina kent devleti de her türlü bölünmüşlüğün bütün özelliklerini taşıyordu. Toplum Hellen-barbar, yurttaş-yerleşmiş özgür yabancı, aristokrat-kentli, varsıl-yoksul, efendi-köle gibi farklılaşmalara uğramıştı. Bu farklılaşmalar, Atina'nın söz konusu özel koşullarında bilinçlerde yansılarını bulabilmiş, eşitsiz ilişkilerde aşağı konumda bulunanların sözcüleri yetişebilmişti.

Gerçekten, en azla yetinilen yalın, yoksul bir yaşam sürüp, bunun erdemini savunanlara "köpekçe yaşayanlar" olarak çevrilebilecek "Kynikler" adı verilmişti. Ekolün başlıca üyeleri arasında Antisthenes gibi yoksul bir güreşçi, Diogenes gibi azatlı bir köle bulunuyordu. Antisthenes (aristokratik Yunan kültüründe aşağılanan) bedensel çalışmanın değerini bilmişti. Yaşamsal gereksinimlerin karşılanmasıyla yetinmenin erdemini savunmuştu. İnsanın yaşamının, hayvanların yaşayışına benzeyen "doğal ve yalın" yaşama ne kadar çok yaklaşırsa, erdeme ve mutluluğu da o kadar fazla yaklaşılacağı inancındaydı.

Diogenes daha ileri gitmişti. Kendisinin (Sinope'li olduğunu yadsıyıp) "evrenkentli" (kozmopolit) olduğunu söyledi. Bununla tüm insanlığı kapsayacak nitelikte olmayan değerlere karşı olduğunun ipucunu vermişti. Efendi yaratılışlı (kendi gibi) kölelerin varlığını göstererek, efendi-köle ayrımına da karşı çıkmıştı. Varsıllığı, paraya düşkünlüğü tüm kötülüklerin a-

Platon'un *Gorgias* adlı diyaloğunda konuşmacılardan olan Kallikles, yasaların çokluktan yana yontup, doğuştan üstün kimselerin dizginlenmesi yolunda kullanıldığı saptamasında bulunuyordu.

nası görerek, ekonomik eşitsizliğe "karşı" tutumunu ortaya koymuştu. Aristokrat-avam ayrımını yermişti. Aile kurumuna bile karşı çıkıp, razı olan bir kadınla onu razı eden bir erkeğin birlikte yaşamını savunduğu söylenir. (21)

Kyniklerin bu düşünceleri ve ahlâkla ilgili bu değerleri değerlendirilirse, altında sınıflı eşitsizlikçi uygar topluma tepkinin yattığı söylenebilir. Ancak konumları ve koşullar, içinde yaşadıkları eşitsizliğin ekonomik kökenlerinin (emek sömürüsünün) bilincine ermelerine uygun değildi. Yanlış bilinçlilikleri, toplumun pek fazla nitel ve nicel ağırlığı bulunmayan alt katmanlarından kimseleri eşitsizlikçi düzeni değiştirme yolunda eyleme yöneltmeye hiç elverişli değildi. Bunun için, "bilinçlilik" sorununu ekonomik eşitsizlikte görmemiş, doğrudan doğruya uygarlığı, bu eşitsizliğin beslediği uygarlık nimetlerini ve değerlerini hedef göstermişlerdi. Kısacası ortaya yoksulluğun ve yoksunluğun (bir tür boyun eğişle) "erdem" düzeyine yüceltildiği bir ahlâk(sızlık) çıktı.

Yunan aristokrat düşünürlerinin felsefesinde "efendi ahlâkı"

Genel olarak felsefede ve özel olarak felsefenin etik (ahlâk felsefesi) dalında, Yunan aristokrasisinin değerlerini toplayıp geliştiren düşünür Platon oldu. Söz konusu eşitsizlikçi değerlere aristokrat kökenli olmayan kentli sınıfların değerlerini de katıp daha kapsayıcı ama daha ılımlı eşitsizlikçi bir felsefe dizgesi içinde yeniden formülleştiren ise, Aristoteles idi. Ancak onun yaptığı da (Platon'unki kadar idealist biçimiyle olmasa da) eşitsizlik anlayışını ("oranlı eşitlik" kavramıyla) örterek sunmak olmuştur. Konu "efendi-köle" eşitsizliğine gelince, köleyi açıkça "efendinin yetkinleşmesi aracı" sayarak, kimi insanların "doğuştan köle yaratılışlı" olduğu inancına dayanan "doğal kölelik" görüşünü geliştirebildiği bir ahlâk kuramı formülleştirmiştir.

Platon'un ideal devlet tasarımındaki idealist ahlâk kuramı

Platon Kritias ile öğretmeni Sokrates'i tartıştırırken, Sokrates'e adaletin eşitlikte bulunmasının yalnız yasaya [hukuka] değil doğaya [ahlâka] da uygun olduğunu söyletir. Platon'un, diyaloglarında Sokrates'in görüşleriyle kendi düşüncelerini harmanlayarak öğretmenine söylettiği "Sokratik diyaloglar" olarak saptananlardan sonraki diyaloglarında ise, tümüyle kendi düşüncelerini Sokrates'in ağzından dillendirme yolunu tuttuğu unutulmamalı. Bunu anımsayarak, söz konusu düşüncenin (adaletin eşitlikle sağlanacağının) kendi görüşü olduğunu kabul edilebiliriz. Ama bu düşünceyi gerçekten benimsemiş miydi? Ya da "eşitlik" ile anlatmak istediği bizim anladığımız anlamda eşitlik miydi? Bu sorunun yanıtı, yapıtındaki "metaller mitosu" olarak bilinen pasajlarından çıkarılabilir:

Platon, ideal bir toplum tasarımı çizdiği *Devlet* yapıtında yöneticilere, toplum çıkarına olan bazı "yararlı yalanlar" söyleme hakkı tanır. Bu yalanlardan biri, halkın böyle katmanlı bir toplum düzenine karşı çıkmasını önleme amaçlıdır. Bunun için yöneticilerin halkı, (ilerde Platon uzmanlarınca "metaller mitosu" denecek) şu masala inandırmalarını ister:

"Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirlerinizin kardeşisiniz. Ama, sizi yaratan tanrı, aranızda önder [yönetici] olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı [koruyucu] olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçilerin ve öteki işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aranızda bir hamur [çamur?] birliği olduğuna göre, sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir." Demek ki, altın mayalıdan altın, tunç mayalıdan tunç mayalı çocuk doğacakmış!

Altından altın, gümüşten gümüş mayalı doğarsa da, arada bir karışma olabilir. Altından gümüş, gümüşten de altın mayalı çocukların doğduğu görülebilir. Görülürse, onların mayalarına uygun yerlere yerleştirilmelerini öğütler. Bu konuda halka, "çünkü mayasında demir ya da tunç karışık olanların önderlik edeceği gün kentin yok olacağını tanrı buyurmuştur" (22) denecektir (bir "yararlı yalan" daha mı?).

Gelelim Platon'un eşitlik ve eşitsizlik, adalet ve adaletsizlik, erdem ve özgürlük kavramlarından ne anladığına. Daha doğrusu kullandığı "eşitlik" kavramından zamanın demokrat çevreleriyle aynı şeyi anlayıp anlamadığı sorusuna:

Sınıflar, erdemler ve eşitlik kavramı: İdeal devlette dört erdem vardır: 1) Bilgelik, 2) Yiğitlik, 3) Ölçülülük, 4) Adalet. Bilgelik, yöneticilerin erdemidir. Yiğitlik, koruyu-

Kynik filozoflardan Diogenes, insanın yaşamının, hayvanların yaşayışına benzeyen "doğal ve yalın" yaşama ne kadar çok yaklaşırsa, erdeme ve mutluluğu da o kadar fazla yaklaşılacağı inancındaydı. (Jean-Léon Gérôme'un *Diogenes* adlı tablosu)

cuların erdemidir. Ölçülülük, hem koruyucuların hem de yöneticilerin erdemi. Besleyiciler sınıfının kendilerine özgü bir erdemleri yoktur. Dördüncüsü olan adalet ise, tüm sınıfların ortak erdemidir. Bu erdem, yani adalet, toplumda her sınıfın kendi işleriyle uğraşıp, kendi görevini yapıp, öteki sınıfların işine karışmamasıdır. Adalet bu ise, adaletsizlik de bunun tersidir. Bir sınıfın kendi işini gücünü bırakıp burnunu öteki sınıfların işlerine sokmaya kalkmasıdır:

"Bir devlette yıkıcı olan şey, bu üç sınıfın birbirinin işine karışması, görevlerini değiştirmesidir. Buna da haklı olarak en büyük suç diyebiliriz. Bu, devlete karşı işlenen en büyük suçtur, adaletsizliktir. Her sınıfın insanın yalnız kendi işlerine bakıp, kendi işleriyle uğraşması ise adalettir." (23)

Buradan yönetim biçimlerinin değişerek birbirini izlemesi olayını çözümlemeye geçen Platon'un, her bir yönetim biçimindeki eşitlik, özgürlük, insan ilişkileri ile ilgili eşitsizlikçi değerlendirmelerini sürdürdüğünü görüyoruz.

Çokluk, yoksullar, yönetimi ellerine geçirmelerini izleyen dönemde, yasalara saygılıdır. Dolayısıyla bu dönemdeki demokrasiye "yasalı demokrasi" denmelidir. Bu yönetim, herkese eşit haklar sağlar. Baba oğula; sığıntı, yabancı, kenttaşlara eşit olur. Oysa eşit olmayanlara eşit haklar vermek, Platon'a göre, adaletsizliğin ta kendisidir.

Demokrasinin bu ilk evresinde, yani yasalı demokrasi döneminde, baştakiler herkese bol bol özgürlük dağıtır. Herkes istediğini yapar olur. Özgürlük düzeni, satın alınan kölelerin kendilerini satın alanlar kadar özgür olmalarına dek aşırıya gider. Yasalı demokrasiyi "yasasız demokrasi" biçimine dönüştüren de işte bu aşırı özgürlüktür. Yöneticiler, bir süre sonra, herkesin dilediğini yaptığı bir toplumda, düzenin, toplumsal yaşamın olanağının bulunmayacağını anlarlar. Bazı özgürlükleri kısarlar. Özgürlüğe alışmış olan yönetilenler ise, en küçük bir kısıntıya karşı ayaklanarak başlarına buyruk olmak isterler. Varsılların mallarını ellerinden almaya kalkışırlar. Tüm bu yasasız davranışlar sonunda, yasalı demokrasi, "yasasız demokrasi" biçimini alır. (24)

Bu alıntılar ve özetler, başkaca açıklamaya gerek bırakmadan, sınıflar arası eşitsizlikçi ilişkilere dayanan aristokratik ahlâk idealini ortaya koymaktadır.

Aristoteles'in eşitsizlikçi evrensel ilişkiler kuramı

Aristoteles, eşitsizlikçi bir düzen anlayışıyla, sıradüzenli (hiyerarşik) bir evren tasarımı çizmiştir. (25) Bu düzenin en alt katmanında cansız varlıklar bulunur. Üst katmanlarında canlılar. En üstte ise tanrılar. Canlıların en alt katmanında bitkiler vardır. Bitkiler, beslenmeyi ve üremeyi sağlayan "bitkisel ruh" denebilecek özelliğe sahiptir. Onların üzerinde, bitkisel ruh yanı sıra "hayvansal ruh" dediği canlıların haz ve acı duygularını borçlu oldukları özellikleriyle hayvanlar. Canlıların en üst katmanında, bitkisel ve hayvansal ruhlar yanı sıra, tanrılarla ortak nitelikleri olan "akılsal ruh" bağışlanmış insanlar yer alır. İnsanların üzerinde salt ruh saydığı tanrılar vardır. Böylece Aristoteles, evrende varlıkları, cansızlardan bitkilerden, hayvanlardan, insanlardan tanrılara dek uzanan eşitsizlikçi bir düzen, bir sıradüzeni içine yerleştirmiş olur.

Varlıkların, yetkin olana (tanrıya) ulaşma yolunda, tanrıya uzaklıklarına yakınlıklarına göre konuşlandıkları bu sıradüzenindeki, basamaklar arası ilişkilerde, bir üstteki "amacı" (ereği) temsil eder. Bir alttaki onun amacına ulaşmasına yarayan "araç" konumundadır. Buna uygun olarak, bir üstteki bir alttakinin "sahibi", bir alttaki bir üsttekinin "malıdır." (Aristoteles burada etiğin en önemli sorunsalı olan amaç-araç ilişkisindeki tutumunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu Kant'ın tam karşısında yer alacağı tutumdur.)

Sıradüzeni bununla da sınırlı değildir. Her bir basamak içinde de görülür. İnsanlar katmanı söz konusu olduğunda, onların içinde de basamaklar, basamaklar arasında eşitsiz ilişkiler görülür. Çünkü tanrı varlığı yaratıp, içine, onları yetkinliğe (tanrıya) ulaşma yolunda devindiren ("*telos*" dediği) "amaç" koymuştur. Ve her varlık gibi insan da madde ve ruh (insanda beden ve akılsal ruh, akıl) olmak üzere iki eşitsiz öğeden oluşur. Ruhu amaç (erek) konumunda olan insanın, bedeni ruhunun (aklın) aracı durumundadır. Kimi insanların maddesel yanı, kimilerinin akılsal niteliği ağır basar. Bir başka deyişle, kimi insanlara bitkisel ruhu, kimilerine hayvansal ruhu, kimilerine ise akılsal ruhu egemen olur. Akılsal ruhu ağır basanlar yönetici olmalıdır. Hayvansal ruhu egemen olanlar savaşçı (asker). Köleler ise, doğuştan hayvansal ruhu ağır basan kimselerdir. Yiyip içmekten ve üremekten başka şeyden anlamazlar. Dolayısıyla kendilerini yönetemezler. Ancak efendilerin (öküzleri gibi) canlı araçları olabilirler. (26)

Platon ve Aristoteles.

Akılları kendilerini yönetmeye yetmeyeceği için, bir efendinin hizmetinde ve yönetiminde bulunmaları, efendi kadar kölelerin de çıkarınadır. Böylece Aristoteles, sınıfsal çıkarla toplumsal çıkarı bir güzel uzlaştırmış olur!

İnsan-insan ilişkilerini amaç-araç konumlarıyla düzenleyen bir felsefe olarak, bu açıklama aynı zamanda bir etik (ahlâk felsefesi) kuramının belkemiğini oluşturur. Ona eklendiği, erdemin (ahlâklı davranışın) iki uç arasında doğru orta (örneğin yürekliliğin, korkaklıkla akılsızca atılganlık arası bir doğru tutum) olduğu görüşü, bu genel (eşitsizlikçi) ahlâk dizgesi içindeki yerine göre değerlendirilmelidir.

O zaman Aristoteles'in (Platon' unkine benzer düşünsel bir taktikle) iki eşitlik anlayışından söz edip birini "gerçek eşitlik" saydığı görülecektir. Söz konusu eşitlik anlayışlarını "sayısal eşitlik" ve "oranlı eşitlik" olarak adlandırır. Sayısal eşitliği (demokratların anlayışı sayıp) niteliğine bakmadan herkese eşit pay verme olarak tanımlar. Oranlı eşitlik ise herkesin niteliğine dolayısıyla hak ettiğine eşit pay almasıdır. Bunun, demokratların yaygınlaşmış eşitlik kavramının saygınlığından yararlanmak amacıyla eşitsizliği eşitlik örtüsü altında sunmak olduğunu daha önce de belirtmiştim.

TEKTANRICI DİNDE TANRI-KUL İLE AMAÇ-ARAÇ İLİŞKİSİ ve FEODAL KATMANLI TOPLUMDA DİNİN AHLÂK İŞLEVİ

Ortaçağ'da, Ortadoğu-Avrupa kültür geleneği içinde bulunan toplumlarda, ahlâk alanında, tektanrıcı dinin inançlarının ve değerlerinin egemenliği altında yaşanmıştır. Bu durumda ahlâk ile din neredeyse özleştirilmiş, dinsel inançlara ve buyruklara uygun görülmeyen düşünceler ve davranışlar "ahlâksızlık" olarak nitelendirilmiştir. Fizik, psikolojik ve düşünsel baskı altında tutulmuştur.

Bunun nedenlerinden biri, tektanrıcı kültür ökümeninin Hıristiyan Batı'sında, Cermen akınları sonucu Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte, tek örgütlü güç olarak kalan kilisenin "devletleşmesi"dir. Yargı, adalet, toplumsal güvenlik gibi devlet işlevlerini üstlenmesidir. Ökümenin Doğu'sundaki Doğu Roma İmparatorluğu ve İslam dünyasında ise, benzeri sonuçlar getirecek bir durumla, dinsel erk ile devlet erkinin aynı yöneticide toplandığı "Sezaropapizm" denen (İslam'da Halifelik biçiminde görülen) bir siyasal yapının gelişmesidir.

Bu koşullarda serpilen tektanrıcı ahlâk değerlerinin, tanrı ve ötedünya odaklı olduğu görülecektir. Gösterilen amaç, insan ve bu dünya değil, tanrı ve ötedünya yaşamıdır. Ahlâk anlayışında insan ve bu dünya değerleri üzerinde odaklaşılmış değildir. İnsanlar, "kul" sıfatıyla, tanrının, dinin hizmet aracı sayılmıştır. Bu dünya yaşamı, öte dünya yaşamına hazırlık ve orası için bir sınav yeri olarak görülmüştür.

Ermiş Augustinus, günahları şeytana ciro edip tanrıyı bu dünyadaki kötülüklerin sorumluluğundan kurtarmak istemişti.
(Philippe de Champaigne'in *Saint Augustine* adlı tablosu)

Amaç-araç ilişkisinde, çoktanrıcı dönemin, ilk uygarlıkla birlikte görülüp gelişen (*Enuma Eliş* içinde formülleştirilen) tanrı-kul eşitsizlikçi ilişki anlayışı varlığını sürdürmüştür. İnsana bir köle, bir araç değeri biçilmiştir. İnsanın duyguları, tutkuları, düşünceleri, aklı, iman karşısında, dinsel değerler karşısında aşağılanabilmiş, kınama konusu edilebilmiştir. Bastırılması gereken, şeytanın kışkırttığı nitelikler olarak görülmüştür.

Böyle bir insan ve böyle bir "insanın değersizliği" inancı, merkezi biçimli olsun olmasın, feodal toplumda siyasal bir işlev görmüştür: "Zayıf yaratılmış", "doğuştan günahkâr" ve "kul" (27) sayılan insanın duygularına ve düşüncelerine güvenilemez. Değil toplumu, kendini bile doğru yönetebilmesini sağlayacak niteliklerden (örneğin "özgür istenç" niteliğinden) yoksundur. Dolayısıyla, kendini yönetmeye, hele toplumu yönetmeye hiç kalkmamalıdır. Kendini tanrının, olmadı tanrının yeryüzündeki temsilcilerinin, vekillerinin, sözcülerinin yönetimine bırakmalıdır. Bırakınca da, hemen her alanda olduğu gibi, tanrının kutsal kitaplarda dile gelmiş sözlerinin, buyruklarının gereğini yerine getirmelidir. Kısacası, tanrının kendisine biçtiği yazgıya boyun eğmeli, başkaldırmamalıdır. Bu yazgı uygulamada, feodal katmanlı toplumda herkesin konumuna razı olması yani eşitsizlikçi katmanlı düzeni benimsemesi zorunluluğunu getirir. Kendisinden tanrının yeryüzündeki vekili sayılan yöneticiye, tanrıya boyun eğer gibi boyun eğmesi (28) istenecektir.

Böyle bir insan ve ahlâk anlayışında, Aristoteles'in köle, Stoacıların yazgı kavramları yanı sıra, ilerde

Kant'ın ileri süreceği "görev ahlâkı" bir araya getirilmiş gibidir. Kuramda bu anlayışın, *İncil*'lerde, İsa ile ilgili mesellerin içinde, *Kur'an*'da cennet cehennem betimlemelerinde, Muhammed'in örnek alınacak davranışlarının öyküsü olan hadislerde, bir inançlar dizgesi olan dini, bir de akla dayandırarak pekiştirme görevini üstlenmiş kilise babalarının felsefelerinde dillendirildiğini görüyoruz. Bunlardan doğrudan ahlâkla ilgili birkaç örnek yeter. Sonra da uygulamadan örnekler vermek gerekecek.

Ermiş Augustinus'un Şeytan'ı ve Tanrı Devleti

Augustinus, *İtiraflar* (29) adlı yapıtında, çocukluğunda işlediği (komşunun bahçesinden meyve çalma gibi) günahları şeytana ciro etmiştir. Böylece her şeyi yoktan yaratan, dolayısıyla yarattıklarının her eyleminden ve düşüncesinden sorumlu olması (mantıksal tutarlılık gereği) beklenen tanrıyı, bu dünyadaki kötülüklerin sorumluluğundan kurtarmak istemiştir. Bunu "ilk günah"ın kalıtsallığı düşüncesiyle tüm insanların günahlarının kaynağını cinsel tutkularda bularak ve yer devleti-gök devleti ayrımıyla yapmıştır. (30)

Tanrı Devleti adlı yapıtında, ilk günahla lanetlenmiş tüm insanlık tarihini, biri şeytanın kandırdıklarının oluşturduğu yer devleti, öteki İsa ile insan soyuna yeniden günahsız insanın aşılanması sonucu oluşan gök devleti (Tanrı Devleti) olarak iki karşıt kampa iki soyçizgisine bölmüştür. Böyle bir bölmenin amacı, tüm dünya insanlarının Hıristiyan inançlarına, Hıristiyan ahlâkına göre yaşayacağına inandığı geleceğin evrensel toplumuna (şeytanın izleyicilerini giderek azaltarak) ulaşmak, insanların evrensel çapta birliğini sağlamaktır. Kuramda durum bu.

Ancak uygulamada, ilk günah kavramı, cinselliğe ve kadına karşı önyargıların ve denetimin desteklenmesinde kullanılabilmiştir. Yer devleti-gök devleti ayrımı ise, insanların evrensel birliğini ve kardeşliğini gerçekleştirme çabaları yanı sıra, bu çabaların da yol açabildiği bir sonuçla, tek tanrıcı-pagan, Hıristiyan-Müslüman, Katolik-Protestan, dinlidinsiz gibi bölünmelere ve din savaşlarına katkıda bulunabilmiştir.

İslam'da ise, cihad kavramıyla (31) benzeri birlik (insanlığın İslamlık altında evrensel kardeşliği) amacı ve bu amaç yolundaki çabaların toplumları birleştirici olduğu kadar bölücü sonuçları görülmüştür. Sonuçta, (Hıristiyanlıkla ve Müslümanlıkla olmak üzere her iki açılımıyla) tektanrıcı din insanları "insanların evrensel kardeşliği" amacına ulaştıramamıştır. Etik (ötedünyacı değerlere, kulluk kavramına dayanan) yapısı; mantıksal (sorumluluğu şeytana yükleyen) kurgusu buna uygun değildir. Küçük kamplaşmaları birleştirip büyütmekten, insanları birbirlerine karşı ötekileştirmekten öte sonuçlar yaratmamaktadır. Haçlı Akınları, cihadlar, mezhep savaşları (32) bunun kanıtlarıdır.

BURJUVA TOPLUMUNDA AKLA DAYANDIRILAN AHLÂK KURAMLARI ve KAPİTALİST YARIŞMACI SINIFLI TOPLUMDA AHLÂK DURUMLARI

"Ahlâk durumları" alanında "çocuk haçlılar olayı" gibi insanlığın yüzkarası olaylarından birine yol açan Haçlı Akınları yüzyıllarını (11.-13. yüzyılları) izleyen yüzyıllar Avrupa feodalliğinin çözüldüğü ve yıkıldığı dönemi oluşturdu. Aslında Haçlı Akınları, katmanlı feodal toplum düzeninin, çözümsüz iç çelişkisine bir çözüm arayışı, kaçınılmaz sonuçtan ("yazgı"dan) kaçınma refleksiydi. Düzene yeni bir soluk kazandırmak için (yordamlamayla) bulunup sarılınan, kurtuluş yolu olarak başlatılmıştı. Kısa erimde bu amaca yarıyor görünen sonuçları, uzun erimde feodal düzenin, onun egemen sınıflarının, dinsel ideolojisinin, ötedünyacı dünya görüşünün ve "kul insan", "köleci ahlâk" anlayışının mezar kazıcısı olacaktı.

Burjuva ahlâk kuramlarına geçiş

Gerçekten akınlara, feodal toplumun "topraksız köylü" ve "köylüsüz soylu" sorununa, İsa'nın mezar alanı Filistin'in Müslümanlardan (tarihte bir türlü kapanmayan bir yara açarak da olsa) geri alınmasıyla ve hac yollarının açılmasıyla çözüm bulunması için başlanmıştı. Bu amaçlara yüzyılları alan bir ahlâksızlık (savaş!) seferberliği sonunda da olsa ulaşılmıştı. Daha fazla artı ürün sağlama yolu olarak topraktan koparılan düzeni yıkıcı öğelerin (Toynbee'nin terminolojisiyle tarım proletaryasının) savaşlarda bir safra gibi dışa atılıp harcanmasıyla, daralan artı aktarma kanalları açılmıştı.

Haçlı Akınları, uzun erimde feodal düzenin, onun egemen sınıflarının, dinsel ideolojisinin, ötedünyacı dünya görüşünün ve "kul insan", "köleci ahlâk" anlayışının mezar kazıcısı olacaktı.

Aynı sonuca (bir taşla iki kuş vurulurcasına) feodal beyin beylik sanını ve yetkilerini kalıtan ilk oğlan çocuğu dışındaki çocuklarının (köylüsüz soyluların) düzeni yıkıcı bir öğe olmaları, onlara "Haçlı Devletleri" denen yerlerde yönetecekleri toprak ve sömürecekleri köylü sağlanarak ulaşılmıştı.

Ne var ki bu yağma akınlarını, Doğu ile Batı halklarının kendilerinde bulunmayan mallarının tadını almalarıyla, düzenli denizaşırı ticaret ilişkileri izleyecekti. Böylece İtalya liman kentlerinde asker ve mal taşıyan tekne sahipleri, tacirleri zanaatçılarıyla, soylu olmayan, ama toprak soylularından daha varsıllaşan kentli (burjuva) sınıflar gelişecekti. Sınıf savaşı alazlanacak, önce Avrupa, sonra Eski Dünya, en sonunda Yeni Dünya halklarını saracaktı. İyi bilinen sonuçlarıyla (feodal düzenlere son verip) burjuva kapitalist düzenlerine geçişi başlatacaktı.

Devrimci değişiklikler üstyapıda da görülecekti. Dinsel ideoloji ile bütünleşmiş feodal soyluların erk konumlarından uzaklaştırılışıyla birlikte, ötedünyacı, insanı araç (kul) gören değerleriyle (Nietzsche'nin terminolojisiyle) "köle ahlâkı" yerini "budünyacı", insancı (hümanist) değerlere bırakacaktı. Ereksellikçi dinsel düşünüş yerine, insanlık nedensellikçi, bilimsel düşünüş yoluna sokulacaktı. Bu yolda yarışı başlatacak işaret fişeği Machiavelli'den gelecekti.

Machiavelli'nin ahlâk sorunsalına yansıtılan en önemli katkısı, olanları doğru kavrayabilmek yolunda gerçekçi bir yaklaşımla, "nedenleri araştırma" (bilimsel) yöntemidir. (Santi di Tito'nun tablosu)

Machiavelli ile "sonucabak" etiğinin tohumlarının atılışı

Sözü (yazıyı) uzatmadan bu görüşle ilgili kanıtlara geçişte Machiavelli'nin *Prens* adlı (1512 tarihli) yapıtında savunduğu "yazgı karşıtı" düşünceleriyle ilgili şu yorum verilebilir:

Machiavelli, önce yazgının dünya işleri üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu kabul eder görünür. Ancak yazgıya nasıl göğüs gerileceğini açıklarken, ona nasıl katlanılacağını değil, yazgının nasıl "aşılacağını" anlatır. Zamanının insanlarının dünya işlerini tanrıya, rastlantıya verip, insan aklının bunları kavrayıp değerlendiremeyeceğine inanmalarını eleştirir. "Yazgıya inancı benimsersek, [boyun eğersek] istemediğimiz şeylerin olmasını önlemek için niye çabalayalım? O zaman elimizi kolumuzu bağlayıp, boynumuzu büküp beklememiz gerekmez mi?" demeye varan sözler söyler. Bundan sonra, insanların olayların gidişini etkileyebileceğini, "tikel istenç" (cüzi irade) sahibi olduğumuzu söyleyerek anlatmaya çalışır. "Eylemlerimizin yarısını rastlantılar yönetiyorsa, yarısını biz yönetiyoruz" diyerek, yazgının rolünü yarıya indirir. Verdiği örnekte ise, yazgının rolünü ve önemini daha da azalttığını görürüz: "Rastlantıların kör gücü üzerimize bir sel gönderiyorsa, sel çekildiğinde baraj ve set yaparak gelecekte onu önlememiz elimizdedir" der. (33)

Prens, düşünce tarihi bakımından devrimci sayılabilecek bir yapıttır. Machiavelli, bu yapıtında siyasal düşünüşü, kutsal kitap kaynağından beslenen dinsel, erekçi, yazgıcı etkilerden kurtarmaya çalışır. Böylece, nedensellikçi, bilimsel düşünüşe götürecek yolu göstermeyi başarır. *Prens* içinde aynı zamanda (insanın doğası hakkındaki olumsuz görüşlerden hareket ediliyor görünse de) ilerde "Makyavelizm" olarak adlandırılacak amaç-araç ve değerler gibi ahlâk sorunlarına budünyacı çözümler sunulmuştur: (34)

Machiavelli'nin siyasal düşünüşünün temelinde, insanın doğası hakkındaki görüşleri de vardır. Machiavelli'ye göre insanlar bencildir; bu onların doğasıdır. Devlet adamının, siyasal işlerinde bu gerçeği hesaba katması gerekir. Dahası, kendisi de bu kurala uyarak bencil davranmalıdır. Yoksa, bencillerden oluşan bir toplumda bencil olamayan davasını yürütemez.

"Elde etmek isteği kadar normal bir şey yoktur ve insanlar bu isteklerini gerçekleştirebildiler mi ayıplanmazlar, övülürler daha çok." (*Prens*, III)

Machiavelli'ye göre insanlar kötüdür. Başarılı olmak, kazanmak isteyen akıllı bir yönetici, gerektiğinde kötü olmak zorundadır. Kötülere [İsa gibi] iyi davranmaya çalışırsa, yitirir. Çıkarlarına aykırı olunca bir prens verdiği sözü tutmayabilir. "Bütün insanlar iyi olsalardı bu kuralı ileri sürmek doğru olmayacaktı ama hepsi kötü ve aldatıcı olduğundan, iyi olmaması prensin güvenliği için gereklidir." (*Prens*, XVIII)

Machiavelli'nin ahlâk sorunsalına bu yorumlarda ve aktarmalarda yansıtılan en önemli katkısı, olanları doğru kavrayabilmek yolunda gerçekçi bir yaklaşımla, "nedenleri araştırma" (bilimsel) yöntemidir. Olguları yönlendirip değiştirmede ise, amaçlar, "olması gerekenler" (o zaman için İtalya'nın siyasal birliğinin sağlanması) yolunda, Tanrı'ya yakarmak, yazgıya katlanmak yerine, çözüm getirici eylemlere başvurmanın doğru olacağı düşüncesidir.

Yanlış yorumlanarak, "amaca götüren her araç mubahtır" tanımıyla "Makyavelizm" olarak düşünce tarihine geçen bu tutumu, aslında herhangi bir amaç için herhangi bir araca başvurulabileceği anlamına alınmamalı. Araçlardan, yüksek, hatta amaçlar arasında bile en yüksek değerde olanlar uğruna ahlâka uygun görülmeyen araçlara başvurulduğu ve başvurulabileceği biçiminde yorumlanmalı. Bu yaklaşıma günü-

müzde "sonucabakçılık" sözcüğüyle çevrilebilecek "konseküyantizm" (İng. *"consequentism"*) denmektedir. Bu durumuyla bile böyle bir yaklaşım, ahlâk sorunsalı içinde, ahlâk sorunları yaratabilecek tutum olarak kalır. Gerçekten tarihte "yüksek" denen amaçlar için alçakça, insanlık değerlerine taban tabana zıt araçlara başvurulduğu görülmüştür. Amaçların yüksekliği ile araçların alçaklığı arasında bir ters orantının görüleceği bile söylenebilir.

Kant'ın "ödev ahlâkı" kuramı

Çağdaş ahlâk kuramları içinde, Kant'ın, *Pratik Aklın Eleştirisi* (35) adlı yapıtında geliştirdiği "ödev ahlâkı", Makyavelizm (ya da "sonucabakçılık") tutumunun tam karşısındaki uca konabilir.

Kutsal kitaplarda, dinlerde, tarihte birçok düşünürün, felsefecinin, ahlâkçının sözlerinde ve yazılarında ahlâkı vicdan sızısı, sevgi, acıma gibi duygulara, yardım etmenin verdiği mutluluğa (36) kederde ve tasada birlik düşüncesine dayandırdıkları görülmüştür. Kant onlardan ayrılıp ahlâkı akla, toplu yaşamanın "rasyoneline" dayandırmak istemiştir. Bu yaklaşımıyla, ahlâkı inançlara (tanrısal buyruklara uymaya ve gereğini yerine getirmeye) dayandıran anlayışlardan da ayrılmış olur.

Kant'ın ahlâkı akla (pratik akla) dayandırma girişimi altında, onu bütün insanların bu ortak niteliğine bağlayarak, bütün insanları bağlayıcı insan değerlerinin birleştiriciliğinde, barış içinde tek dünya toplumu ülküsü yatmaktadır. Bu bakımdan (evrensel insanlık değerlerine bağlanma bakımından) sınıfsız komünist toplum savunucularının ahlâk anlayışından uzak olmadığı söylenebilir. Ancak ahlâkını (nesnel ekonomik, toplumsal koşulları göz önüne almaksızın) akla dayandırışını "metafizik" bulan tarihsel materyalist düşünürler, böyle bir yorumu kabul etmeyeceklerdir. Kendileri çözümlemelerini üretici güçlere, üretim ilişkilerine, (altyapıya) ve sömürünün, yabancılaşmanın kaldırılmasını gerektiren "eşitlikçi" değerlere bağladıkları ölçüde Kant ahlâkına sıcak bakmayacaklardır.

Immanuel Kant ahlâkı akla, toplu yaşamanın "rasyoneline" dayandırmak istemiştir. Bu yaklaşımıyla, ahlâkı inançlara (tanrısal buyruklara uymaya ve gereğini yerine getirmeye) dayandıran anlayışlardan da ayrılmış olur.

Böylece, öteki ahlâk kuramları karşısındaki konumuna şöyle bir değindikten sonra, Kant'ın "ödev ahlâkı" kuramı kabaca şöyle özetlenebilir:

Bir davranışın ahlâka uygun görülmesinin ölçütü, onu ahlâklı kılan ölçüt, o davranışı gösterenin niyeti değil ilkesidir. Böyle bir davranış ondan belli sonuçlar beklendiği ölçüde koşula bağlı olur. Bu, beklenen sonuçların alınamayacağı durumlarda o davranışın gösterilemeyeceği anlamına gelir. Oysa nesnel koşulsuz, evrensel, hatta zorlayıcı bir buyruk biçimiyle ahlâk kuralına (kategori emperatife) uygun olabilmesi için davranışın, alınacak sonuçla bağlantısına bakılmaksızın "ödev bilincine" uygunluğa bakılması gerekir. Bu konuda Kant, saf akıl-pratik akıl ayrımını işlediği genel felsefesiyle bağlantısını kurarak (ahlâkı pratik aklın alanına alarak) şu ölçütü geliştirmiştir: "Davranışın, başka insanların da katılabileceği, dolayısıyla bir davranış ilkesi oluşturabilecek nitelikteyse ahlâklı davranış sayılır." (37)

Sartre'ın "sorumlu özgür insan" anlayışı

J. P. Sartre, Türkçe'de *Varoluşçuluk* adıyla ince bir kitap biçiminde yayımlanan (38) yazısında, belki "ödev ahlâkı" benzeri, ama kesinlikle "köle ahlâkı" karşıtı bir kuram geliştirdi denebilir.

Görüşlerini "varoluş özden önce gelir" önermesine dayandırmıştır. Bunun anlamı (dinsel dünya görüşünde savunulanın tam tersine) insanın yaratılmadığı, kendini "varolmuş" bulduğu, dolayısıyla bir yaratıcının saptadığı değişmez bir doğasının olmadığıdır. Öyleyse insanın özünü (değerlerini) yani kendisini yaratma olanağının elinde bulunduğudur. Bu yüzden, sahip olduğu özgürlüğü karşılığında yaptıklarının ve yapmadıklarının sorumluluğu altındadır.

Özgürdür; çünkü yaratılmamıştır. Sorumludur; çünkü "ne yapayım böyle yaratılmışım işte" diye yaptıklarının sorumluluğundan kaçamaz. Sartre, "varoluş özden önce gelir" önermesiyle başlattığı varoluş felsefesini, "herkes her şeyden sorumludur" sonucuna götürdüğü bir ahlâk anlayışıyla noktalamıştır.

Nietzsche'nin yaptığı "değerlerin yeniden değerlendirilmesi" mi?

Friedrich Nietzsche, gerek özgün Almancası 1886'da yayımlanan *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (39), gerek *Ahlâkın Soykötüğü Üstüne* (40) adlı yapıtlarında, Kant'ınki kadar ses getiren bir ahlâk(sızlık) kuramı (?) öne sürmüştür.

Nietzsche'nin düşünce tarihi içindeki önemi bence, (Freud'un öneminin cinsel tabuyu kırmasında yatmasına koşut bir olguyla) dinsel tabuyu kırmasındadır. Bununla bağlantılı olarak dinsel ahlâkı (özel olarak Hı-

J. P. Sartre, "varoluş özden önce gelir" önermesiyle başlattığı varoluş felsefesini, "herkes her şeyden sorumludur" sonucuna götürdüğü bir ahlâk anlayışıyla noktalamıştır.

Nietzsche'nin yöntemi, bütün ahlâk dizgilerini eleştiriden geçirip yadsımasıyla başlar.

ristiyan ahlâkını) "köle ahlâkı" olarak görmesidir.

Nietzsche'yi bu sonuca götüren yöntemi ise, bütün ahlâk dizgilerini eleştiriden geçirip yadsımasıyla başlar. Bu noktada "değerlerin yeniden değerlendirilmesi" dediği düşünsel eyleme girişir. Bu yolda hatta ahlâkı (davranışın kurallara bağlanmasını) yadsıyıp, ahlâksızlığı savunuyor görünür. Ama sonunda (Descartes'ın tüm bildiklerinin doğruluğundan kuşkulanıp bildiğini sandıklarını bir kıyıya koyarak Sokrates'inki gibi bir tutumla, kendi varlığından bile kuşkulanarak ilk adımını "*cogito ergo sum*" -düşünüyorum öyleyse varımdoğrusuyla atışını ama daha ikinci adımında tanrının varlığının kuşkusuz doğruluğuna ulaşmasına benzer bir durumla) attığı "köle ahlâkı" yerine "efendi ahlâkı"nı (geliştirmekle bile denemez) Eski Yunan insan anlayışından alıp koymasıyla sonuçlanır.

Bu, seçkinci (elitçi) bir ahlâk anlayışıdır. İnsanları, Hıristiyan ahlâkının yol açtığı, ("sürü" dediği) kitlelerde kendini gösteren zavallılıktan, kölelikten kurtararak. "üstinsan" (Alm. "*übermench*") dediği yaratıcı, kahraman kişiler konumuna yükseltmektir. Bu yolda (neredeyse Makyavelci bir anlayışla) savunduğu "erk isteği" ve "güçlünün hakkı" değerleriyle, kavgayı, savaşı dışarda bırakmaksızın, fiziksel, düşünsel her yola başvurulup her savaşımın verilmesinden yanadır (amaç yüksek olunca araç önemsizdir!).

Nietzsche, tüm insanların sınırlı, geçici bir süre için (Sosyal Darwinci denebilecek yollarla) hep birlikte *übermench* konumuna yükseltilmesini istemiş olsaydı, bir dereceye dek bağışlanabilirdi. Ama üstinsan amacına ulaşılabilmesi için kitlelerin varlığını, sömürülmesini gerekli gördüğünü gösteren pek çok cümlesi aktarılabilecek elitçi bir dünya görüşü, elitçi bir ahlâk(sızlık) anlayışı, hatta bir Sosyal Darwinci görünümü verir. Öyle ki, bir klasik kültür bilgini olarak çok iyi bildiği Eski Yunan'ın ideal modeli olarak aldığı dünya görüşünü (sınıflı toplumun dinsel dünya görüşündeki Tanrı-kul ilişkisi kavramına, efendi-köle ilişkisi pratiğine benzer görüşü) formülleştiren Aristoteles'in evrensel sıradüzeninde efendi-köle ilişkisinden esinlendiği bile (kendisinin kölesürü ahlâkına karşı görüşlerini çağrıştırmamıza karşın) söylenebilir.

Nietzsche'nin bu ahlâk anlayışı, Marx'ın sınıfsız toplumun değerlerinin bir üst teknolojik düzeyde (bolluk ve bilimsel düşünüş toplumunda) gerçekleştirileceği düşüncesindeki eşitlikçi ve hümanist ahlâk anlayışının karşı kutbunda yer almaktadır.

Yarışmacı ahlâk durumları

Kapitalist yarışmacı sınıflı toplumun ahlâk kuramları bu örneklerle yansıtılmış oluyor. Bu toplumun ahlâk durumlarına gelince, içinde yaşadığımız mal, hizmet üreten ama pek mutluluk üretmeyen sonuçlarını uzun uzun anlatmak gerekmez. Yalnızca "yarışma" olgusunun doğurduğu sonuç hakkında birkaç söz yeter. Toplumcu dünya görüşlerinin eşitliğe, insanların eşdeğerliliğine prim veren ahlâk değerleri karşısında kapitalist yarışma bir ahlâksızlık görünümü vermektedir. Gerçekten yarışma psikolojisi ve koşulları insanları çatışmaya sürükler. Ve çatışma alanında da hiçbir biçimde sınırlanamayan bu eğilim tırmanarak insanları sürekli bir kavga ve "mantıksal sonucu olarak" savaş durumu içine sokabilmektedir. Ve savaş bütün insanlık değerlerinin çiğnenebildiği en büyük ahlâksızlıktır. Bunun anlamı savaşa dek her türlü çatışmaya önü açık olan yarışmanın bir ahlâk değeri olarak görülemeyeceği, bir ahlâksızlık sayılması gerektiğidir.

DİPNOTLAR

1) Cicero, *Stoacıların Paradoksları*, çev. Serap Gül Kalaycıoğulları ve Ceyda Üstünel Keyinci, Ankara, 2012, İmge Kitabevi Yayınları, s.13'te "Stoa felsefesinin ana konusu"nun "insanı gerçek mutluluğa götüren yol nedir?" sorusunun yanıtının arandığı "ahlâk" olduğu belirtilmektedir.

2) Yaşlılığa doğru, kendini bu tür işlerden çekip tümüyle felsefeye vermenin özlemini çekmeye başlamıştır. Ama artık çok geçtir. Ünü nedeniyle geleceğin imparatoru (11 yaşındaki) Neron'u eğitmekle görevlendirilir. Neron (16 yaşında) imparator olunca Seneca'yı danışmanı yapar. Ne politikadan ne de Neron'dan hoşlanmıştır. Saraydan ayrılmak istemiştir. Gene geç kalmıştır. Atmışlı yaşlarının başında (MS 65'te). Neron'a karşı düzenlenen bir canakıyımın (suikastın) içinde bulunmakla suçlanır. Yargılanıp ölümüne karar verilir. Roma'ya dokunan yararları (kim bilir kimlere verdiği zararlar) göz önüne alınarak (bir soyluya yaraşır (!) biçimde) kendini öldürmesine izin verilir. Dostlarını çağırdığı bir şölen düzenler. Felsefe söyleşisi sonunda, sevgilisiyle villasının havuzuna girip, bilek damarlarını açar. Stoacı bir felsefi olgunlukla yazgısına boyun eğmiştir! Böyle davranmanın ahlâk bakımından erdemine onu da inandırmış olmalı ki, genç sevgilisini de beraberinde götürmüştür (bkz. Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 2010, Bilim ve Sanat Yayınları, s.217).

Stoacıların, evrensel akıldan pay almış bütün insanları kapsayan "eşitlik" değerini savunup, Roma'daki yaygın kölelik olgusuna "önemli olan insanın kendini tutkuların tutsaklığından kurtarmaktır" savıyla karşı çıkmayarak gösterdikleri kuram içindeki tutarsızlıkları ise, Şenel, "Ahlâk Ahlâksızlık ve Etik", *Bilim ve Gelecek*, 108, s.14'te Senaca'nın "biz de onlar kadar... yazgının elinde birer köle değil miyiz?... Kimi şehvetin, kimi tamahın... herkes umudun, herkes korkunun" kölesidir sözleri örneğiyle verilmişti. Roma Stoacı düşünüşünün öteki sözcüsü Cicero da, yazılarında benzeri bir görüşü işlemişti: "Yalnız[ca] bilge kişi özgürdür aptal olan köledir"; bkz. Cicero, *Stoacıların Paradoksları*, s.71'deki 5. Paradoks.

3) Bkz. *Kutsal Kitap*, Eski Antlaşma [*Tevrat*] Mısırdan Çıkış, 20/2-b: "Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkaran tanrın RAB benim, benden başka tanrın olmayacak. Çünkü ben kıskanç bir tanrıyım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım" Burada "Rab" sözcüğünün, "kul" karşıtı bir konumun sıfatı olarak, "efendi" anlamına geldiği belirtilmeli. *Tevrat*'ın bu ayetinde göçebe çoban komünal yaşama uygun görülebilecek böyle bir "kolektif sorumluluk" anlayışıyla karşı karşıya bulunduğumuz söylenebilir. Bu anlayışın, inanca dönüştürülüp, bireysel ya da sınıfsal sorumluluk ahlâkına geçilen uygar toplum dönemlerinde de benimsetilmeye çalışılırken ister istemez baskıya başvurularak herhangi bir "ahlâksızlık" eyleminin (örneğin kan gütmenin; din savaşının) aracı olarak kullanılabileceği yorumuyla burada ahlâk sorunsalına bir giriş yapılabilir.

4) Başka tanrı edinilmemesi (Allah'a şirk koşulmaması) anlamıyla kullanılmış bu deyişle (bkz. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Ankara, 2001, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 86-A) kitap içinde birçok ayette karşılaşılmaktadır; örneğin bkz. Cin, 18; Zümer, 64: "Ey cahiller. Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz." *Kur'an*'dan öteki alıntılar da bu kaynaktan yapıldı.

5) Kul kavramının en açık dillendirilişi Zariyat, 56'da bulunmaktadır: "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Bu saptama yanı sıra, kuramda (*Kur'an*'da) kölelik kurumuna karşı çıkılmadığı gibi, benimsendiği, efendi-köle ilişkilerinin (az çok) düzenlendiği, hür ile kölenin eşdeğer sayılamayacağı şu ayette apaçıktır: "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş

bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu?" (Nahl, 75; benzeri bir ayet için bkz. Rum, 28).

6) Beled, 8-16: "Ona iki yolu (doğruyu, eğriyi) göstermedik mi? Fakat o sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azadetmek ve açlık gününde yakını olan bir yetimi, yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır." Nebioğlu çevirisinde, köle azad etmek deyişi yerine, "Bir kula hürriyet vermek" biçiminde "kul" sözcüğü kullanılarak çevrilmişti; bkz. *Türkçe Kur'an'ı Kerim*, çev. Osman Nebioğlu, İstanbul, t.y., Nebioğlu Yayınevi, s.337. Krş. *The Koran*, çev. N. J. Dawood, Middlesex, 1974, Penguin Classics, İngilizcesinde (s.31'de) "the freeing of a boundman" (erkek köle azadetme) biçiminde.

7) Nisa, 3: "... beğendiğiniz... kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın... yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."

8) William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, 2008, İmge Kitabevi Yayınları, 14. baskı, s.671'de (başlangıcı 1562'de İngiliz tacir John Hawkings'in ilk köle gemisini Güney Amerika'daki İspanyol sularına sokuşu (bkz. *Dünya Tarihi*, s.467) olarak alınabilecek) köle ticaretinin, 1833'te, Britanya'daki Evangelik Hıristiyan reformcuların baskısı sonucunda yasaklanıp, Batı Afrika kıyılarında köle gemilerine el koyma göreviyle bir filo bulundurulmasından sonraki yıllarda bu ticaretin İslam Arap tacirlerin eline geçtiği yazılıdır.

9) Krş. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s.11'de bulunan "Ahlâk" ile ilgili ayetler dizini, özellikle s.28'de verilen "Hayır ve şer Allah'tandır" girdisinde gösterilen ayetler: Fetih, 11; Yunus, 107; Nahl, 53,54.

10) Bkz. Alâeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, Ankara, 2009, İmge Kitabevi Yayınları, s.57'de 3. Bölüm: "İnsanın Evrimi", krş. Hoimar V. Ditfurth, *Bilinç Gökten Düşmedi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul, 2009, Cumhuriyet Kitapları, s.75 ve V. P. Alekseyev, *İnsan Türünün Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Alâeddin Şenel, İstanbul, 1993, Sosyal Yayınlar, s.70: "Hominid Karakteristikler Üçlüsü". *Homo sapiens* beyninin, günümüzdeki nicel (1.350 cm^3'lük) ve nitel (üçte ikisini oluşturan korteksinde Wernicle konuşma bölgesi gibi) bölgeler bulunan düzeyine, organik evrimin görece yakın bir tarihinde ulaşılmıştır. Gerçekten, paleontologlara ve paleoantropologlara sorarsanız, cinsel yolla üremenin 1,2; cinsel ikibiçimliliğin (olasılıkla) 100 milyon yıl önce yeni memelilerle birlikte görünmüş olduğu söyleyeceklerdir. Buna karşılık, beynin evriminin bugünkü düzeyine erişmesininse, Arkaik Tipte *Homo sapiens* ile 1 milyon yıl kadar önceyi bulduğunu ekleyeceklerdir.

11) John Stuart Mill'in, benzeri bir açıklamayla, bir kimsenin çıkarlarıyla başkalarının çıkarlarının çağrışım sayesinde birbirine bağlanmasıyla, kişinin başkalarının çıkarlarını da düşünmeden kendi çıkarlarını düşünemeyeceğini yazdığını Françis Grégoire, *Büyük Ahlâk Doktrinleri*, çev. Cemal Süreyya, İstanbul, 1971, Varlık Yayınları, s.116'dan öğreniyoruz.

12) Burada Anarşistlerin, ahlâk kuramında Polybios'un (kitlelerin ancak umutla ve korkuyla yönetilebileceğini düşünen, bu yolda tanrılara inanmanın aptallık olduğunu söyleyenlerin asıl kendilerinin aptallık ettiğini belirten Yunan asıllı Romalı düşünürün) tam karşında konuşlandırılabilecekleri söylenebilir; (bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.211) krş. Mehmet Ali Ağaoğulları (editör) *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul, 2011, İletişim Yayınları, s.176.

13) Bkz. Kropotkine, *Anarşist Etik*, çev. Işık Ergüden, Ankara, 1999, Doruk Yayımcılık, s.25,36.

14) *Enûma Eliş* (Babil Yaratılış Destanı), Alexander Heidel (çev. ve der.) Türkçeye çev. İsmet Birkan, Ankara, 2000, Ayraç Yayınevi, 150 s.

15) Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çev. Hüseyin Boz, İstanbul, 1976, Taban Yayınları, s.68.

16) Walther Kranz, *Antik Felsefe* (Metinler ve Açıklamalar) çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, 1976, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.153-154.

17) Krş. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.144 ve Ağaoğulları (ed.) *Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.80.

18) Eflatun [Platon] *Gorgias*, 482c-492d'den çev. Reyan Erben, Ankara, 1946 M.E.B. Yunan Klasikleri'nden Alâeddin Şenel, *Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara, 1970, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, s.337-339.

19) *Kutsal Kitap*, Eski Antlaşma [*Tevrat*] Mısırdan Çıkış, 20/12-17.

20) Örneğin, Mısır'dan Çıkış 21/2'de "İbrani bir köle satın alırsan, altı yıl kölelik edecek, ama yedinci yıl karşılık ödemeden özgür olacak" denmektedir.

21) Bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.147-148; Krş. Ağaoğulları, *Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.89.

22) Bkz. Eflatun [Platon] *Devlet*, 414e-415c, çev. Sabahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul, 1975, Remzi Kitabevi'nden alıntılarda paragraf sayıları verilerek Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.158, 161 ve 165'te yapılan özetlerden ve alıntılardan.

23) Platon, *Devlet*, d. 434'ten Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.165.

24) Platon'un *Devlet*, *Devlet Adamı* ve *Yasalar* diyaloglarından özetlenerek, Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.161 ve 165. Platon'un eşitsizlikçi dünya görüşünü, militarist bir yarı kast toplumu olan Sparta hayranlığına ve ideal toplum tasarısında "damızlıkçılık" olarak nitelediğim bir erken ırkçılık noktasına dek taşıması hakkında bkz. Alâeddin Şenel, *Irk ve Irkçılık Düşüncesi*, Ankara, 1993, Bilim ve Sanat Yayınları, s.45 ve 49.

25) Bkz. Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, 1975, Remzi Kitabevi, 1975 kaynağından ve adları belirtilen öteki yapıtlarından özetlenerek Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.175-192.

26) Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür, Ankara, 1998, Ayraç Yayınları'ndan VII.11'den Şenel, *Siyasal Düşünceler*, s.183: "Köle canlı bir araç, araç cansız bir köledir".

27) Musevilik'te insanın (insan anlamına gelen İbranice "*enoş*" sözcüğünün, aynı zamanda "zayıf" demeye gelişine bakılırsa) zayıflığı inancı dile getirilmiştir. (Hıristiyanlıkta insanlar, Adem ile Havva'nın işlediği kalıtsal "ilk günah" nedeniyle, "doğuştan günahkâr" sayılır. Müslümanlıkta, zayıflığı (Nisa, 28: "Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister, çünkü insan zayıf yaratılmıştır.") sözüyle onaylandıktan öte, insanın kul (köle) değerinde görüldüğü birçok ayette belirtilmektedir. Üçünün de kaynağında, Sümer yaratılış mitosu olarak ilk uygarlıkta (sınıflı toplumda) insanın "çamurdan" Tanrıça Ninmah, ya da canavar tanrının kanından (kemikle karılarak Marduk tarafından) yaratıldığı öyküsü (bkz. *Enuma Eliş* IV. Tablet 5-6) bulunmaktadır.

28) Bkz. *Kutsal Kitap*, Yeni Antlaşma, Pavlus'tan Efeslilere Mektup, 6/5. "Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü, Mesih'in [İsa'nın] sözünü dinler gibi saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin... İnsanlara değil Rab'be hizmet eder gibi gönülden hizmet edin..."

29) Bkz. Augustinus, *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, 2010, Kabalcı Yayınları.

30) Bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.260; krş. Ağaoğulları, *Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.217.

31) *Kur'an*'da "cihad" ile ilgili birçok ayet yanı sıra, din savaşının, yeryüzünde tek inanç olarak İslam kalana dek sürdürülmesi yolunda anlaşılabilecek şu ayet vardır: Enfâl, 39: "Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!" [ünlem orijinal]

32) Bazı kaynaklarda yalnızca Fransa'da (Paris'te ve taşrada) St. Barthélemew günü (1572'de) Katoliklerin 35 bin kadar Protestan'ı uykularından kaldırıp öldürerek Seine ırmağına attıkları yazılıdır (bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.339). Öte yandan, Hıristiyan ahlâk kuramı uygulamada, "kadını tanımamış olan dolayısıyla günahsız çocuklardan bir Haçlı ordusu oluşturursak, tanrı (Musa'nın denizin yarılmasıyla karşıya geçişinde yaptığı gibi) yardımcı olur. Filistin'e deniz üzerinde yürüyerek gider ve babalarının yapamadığı işi yaparak, İsa'nın mezarının bulunduğu toprakları İslamlardan alırlar" aldatmacasıyla Haçlıların öksüz kalmış çocuklarını toplayıp dualarla uğurlama girişiminde, suya ilk atlayanların boğulması, denizin açılmaması üzerine (1212'de) binlerce çocuğun dilenci çetelerinin, oğlancılık ticareti yapanların, köle tacirlerinin eline düşmesi (bkz. *The Longman Encyclopedia*, 1980 basımı, "Crusades" girdisi.) bunun kanıtlarıdır.

33) Machiavelli, *Prens*, (XXV. Bölüm) çev. Nazım Güven, İstanbul, 1994, Anahtar Kitaplar, s.136'dan, yorumlayarak, Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.331.

34) Bkz. *Prens*, III ve VIII'den Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.332.

35) Bkz. Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, (Türkiye Felsefe Kurumu çevirisi), Ankara, 2009, Türkiye Felsefe Kurumu yayını.

36) Örneğin Aristoteles, Platon'a karşı özel mülkiyeti öteki yararları yanı sıra "dostlara yardım etmenin hazzını, mutluluğunu verdiği için savunmuştu (bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.184; kitabıma "bu hazzı bir de yardım edilenlere sormalı" notu düşmüşüm!

37) Kategori emperatif, Kant'ın Aristoteles'ten aldığı "genel ilke" gibi bir anlama gelen sözcükle zorlayıcı anlamına gelen sözcükten oluşturduğu kavram olup "zorunlu yasa", "koşulsuz buyruk" olarak çevrilen kavramdır. Kişi bu buyruğu, dıştan zorlanmadan (sanki sezgiyle) duyumsarmış düşünürmüş. Kendi cümlesiyle "öyle davran ki kendi eyleminin herhangi bir zamanda ve yerde herhangi bir kimse için de evrensel bir yasa düzeyine çıkarılmasını isteyebilmelisin (*Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü* Haz. A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun ve Ü. Hüsrev Yoksal, Ankara, 2002, Bilim ve Sanat Yayınları, s.842).

38) Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, İstanbul, 1960, Ataç Kitabevi, 48 s.

39) Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, İstanbul, 2011, Say yayınları, 223 n.

40) Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, İstanbul, 2010, Say yayınları, 182 s.

Empedokles, Anaxagoras ve Demokritos
Materyalist felsefenin kurucuları

Antik Yunan doğa felsefesi gelişiminin zirvesine Empedokles, Anaxagoras ve Demokritos ile ulaşmıştır. Yaşadıkları dönemin en etkin bilimsel aracı olan insan aklını kapsamlı bir şekilde kullanan bu materyalist filozoflar, sadece doğa felsefesinin gelişimine muazzam katkılar sunmuyor, aynı zamanda kendilerinden sonra insan felsefesini geliştiren Sokrates, Platon ve özellikle de Aristoteles gibi filozoflara giden süreçte de düşünsel ve tarihsel açıdan önemli bir aşamayı temsil ediyorlardı.

Berkant Gültekin

MÖ 4. yüzyılda doğayı anlamak ve gerçeğe ulaşmak adına, dogmalardan arınmayı önüne hedef olarak koyan Yunan felsefesi, ortaya çıktığı dönemden itibaren gelişimini hız kesmeksizin sürdürmüştü. Gelişiminin her aşaması gerçeğe doğru atılan bir adımı, bilimsel aklın ilerlemesini temsil ediyordu. İlk etapta İonia Okulu ile başlayan felsefe geleneği esas olarak ticaret ve ekonominin gelişmesine, değişen ekonomik ilişkilerin ortaya yeni bir bakış açısı çıkarmasına ve bunun neticesinde eski geleneklerini sorgulayan bir toplum yapısına bağlı olarak filizlendi. Toprak artık ana geçim kaynağı olmadığından, insanlara topraktan ödül verdiği düşünülen tanrılar da soyutlaşmaya başlamıştı. Tanrı inancı tümden kaybolmamıştı ama eski yaşamla belirlenen insan bilinci, yeni yaşam koşullarına bağlı olarak büyük oranda değişikliğe uğramıştı. Egemenlik ilişkilerinin değişiminin de bu durumda önemli bir payı vardı. Bu dönemde iktidarda söz sahibi olmaya başlayan ve politik etkinliğini artıran erken burjuvazi, tarihsel hasmı aristokrasinin düşünce kalıplarını kırmak niyetindeydi. Artık tanrılar değil doğa anlaşılmaya çalışılıyordu. Fikir üreten insanlar da doğayı kurgusal (mitolojik) olarak anlatan kişiler değil, ayakları yere basan görüşler öne süren filozoflar olarak öne çıkıyorlardı.

MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde toplum ticari ve kültürel ilişkilerle değil, daha çok savaşlar ve kıtlıklarla meşgul oluyordu. Pers Savaşları ve ardından Yunan devletlerinin birbirleri arasındaki mücadeleler bu dönemin temel dinamikleriydi. Bunun yanında geçmişten bu yana ilerleme kaydederek gelen bir doğa felsefesi geleneği vardı. Doğal olarak bu dönemde düşün dünyası bu olgular paralelinde şekillendi. Bu çağın filozofları esas olarak sömürü bölgelerinde yaşayan kişilerdi ve bu hengâmeden nasiplerini fazlasıyla almışlar, altüst oluşlar hakkında daha gerçekçi biçimde düşünmeye başlamışlardı. Bu dönemin düşünürleri daha somut konular üzerinde duracaklar, evreni anlamaya çalışırken, onun en küçük birimini ve özünü önceki döneme nazaran daha gerçekçi bir yaklaşımla ifade edeceklerdi. MÖ 5. yüzyılın materyalist filozofları, yaşadıkları dönemin bu çetin toplumsal şartlarında, İonia ve Elea Okulları'nın *arkhe*lerini (hareket noktası, evrenin başlangıcı) farklı bir zihniyetle değerlendiriyor, Herakleitos'un oluş ve hareket prensibini yine farklı bir açıdan yorumluyor, kapsamını genişleterek doğanın özünü daha gerçekçi bir şekilde kavrıyorlardı. Ancak ne var ki modern materyalist anlayışı tarihsel açıdan önceleyen Antik Yunan doğa felsefesi gelişiminin zirvesinde duraklayacak ve yerini Aristoteles ile ete kemiğe bürünen ve tüm Ortaçağı etkisi altına alacak olan idealist felsefeye bırakacaktı.

Antik Yunan doğa felsefesi gelişiminin zirvesine **Empedokles**, **Anaxagoras** ve **Demokritos** ile ulaşmıştır. Yaşadıkları dönemin en etkin bilimsel aracı olan insan aklını kapsamlı bir şekilde kullanan bu materyalist filozoflar, sadece doğa felsefesinin gelişimine muazzam katkılar sunmuyor, aynı zamanda kendilerinden sonra insan felsefesini geliştiren Sokrates, Platon ve özellikle de Aristoteles gibi filozoflara giden süreçte de düşünsel ve tarihsel açıdan önemli bir aşamayı temsil ediyorlardı.

Raphael'in "Atina Okulu" adlı ünlü tablosu.

EMPEDOKLES: MATERYALİZMİN BAŞLANGICI

MÖ 490-430 yılları arasında yaşayan Akragaslı Empedokles, Antik Yunan felsefesinde Anaxagoras ve Demokritos ile birlikte materyalist felsefeyi geliştirmiş üç filozoftan biriydi. Soylu bir aileden gelmesine karşın, Yunan filozofları içindeki ender demokratlardandı ve siyaset içinde de aktif olarak yer aldı. Hatta aristokratlara karşı kazanılan bir zaferden sonra *arkhon*luk (1) görevini yerine getirmiştir.

Gençliğinde büyüyle de ilgilenmiş

Empedokles çok yönlü bir filozoftu; öğrencisi Gorgias onun büyü faaliyetlerinde de bulunduğunu söylemiştir. Gerçekten de filozofta Pythagorasçılığın etkisi görülebilir. Geçmişinde Pythagorasçılar ile bir teması olduğu, ancak cemaatin gizlerini açık ettiği için uzaklaştırıldığı söylenir. (2) Pythagorasçılar gibi ilkeler koymuş, onlar gibi et yemeye ve hayvanları kurban olarak kesmeye karşı çıkmıştır. Filozof tıp konusunda da yetkin bir insandı; hekimlik yaptığı bilinir. Bundan dolayı halk tarafından çok sevilmiş ve kendisine "sihirbaz" lakabı verilmiştir. (3) Öte yandan Empedokles'in mühendislik alanında da icraatları vardı. Salinento kentini kasıp kavuran veba salgınını, bu kenti çevreleyen bataklıkları kurutarak önlemeyi başarmıştı. Ayrıca doğduğu kent olan Akragas'ın havasını daha sağlıklı kılmak için, şehri kuzeyden çevreleyen kayaları parçalattırıp, kuzey rüzgârlarının bölgeye nüfuz etmesini sağlamıştı. (4)

Empedokles (Thomas Stanley'in *Felsefe Tarihi* adlı kitabındaki çizim).

Empedokles Parmenides'ten de etkilenmiş, özellikle yazım dili konusunda onun gibi şiirsel bir üslup kullanmış ve düşüncelerini edebi bir şekilde ifade etmeye özen göstermiştir. Laertios'un aktardığına göre Aristoteles hitabeti Empedokles'in bulduğunu söylemiştir. (5) Filozofun bilinen iki eseri vardır: İlki gençliğinde etkisinde kaldığı Pythagorasçı düşünceyle oluşturduğu ve insanları iyileştirmesinden dolayı kendini bir tanrı olarak takdim ettiği *Arınmalar* adlı eseridir. Bu eserinde Empedokles büyücülük ve gizemle ilgili konular üzerine düşüncelerini aktarır. Ancak bizim için önemli olan filozofun olgunluk çağında kaleme aldığı ve esas felsefi görüşlerini açıkladığı *Peri Physeos* (Doğa Üzerine) adlı çalışmasıdır. Empedokles bu yapıtında maddeci felsefi öğretisini açıklar. Yani karşımızda bir yanda gizemleri ve büyüleri, diğer yanda ayağı sağlamca yere basan olguları anlatan bir doğa filozofu durmaktadır.

Empedokles tam anlamıyla bir geçiş filozofudur. Onun öğretisi Parmenides'in varlık anlayışla Herakleitos'un sürekli olarak devinim halinde olan oluş prensibinin bir bileşimidir. Tıpkı Elealılar gibi varlığın soyut bir biçimde olamayacağını kabul etmiş ancak bir noktada onlardan ayrılarak asla durağan olamayacağını ve kesinlikle hareketli olduğunu vurgulamıştır. Bir başka deyişle, Herakleitos'un anladığı anlamda oluşu inkâr ederek Elealıları, Elealıların durağanlığına karşı çıkarak da Herakleitos'u savunmuştur.

Sevgi ve nefretin rolü

Empedokles, Parmenides'in değişmez maddesini kendi öğretisine göre yorumlayarak, varlığın somut bir madde olduğunu kabul eder, ancak ondan fazla olarak, varlığın belirli unsurların bileşiminden veya ayrılığından meydana geldiğini söyler. Miletosluların 'su' ve 'hava', Herakleitos'un da 'ateş' olarak belirlediği *arkhe*lere ek olarak, 'toprak'ı ilksel unsur olarak kabul eder ve maddenin, bu dört unsurun iç içe girerek birleşmesinden ya da birbirlerinden ayrılmalarının bir sonucu olarak meydana geldiğini savunur. (6) Empedokles maddeyi meydana getiren bu dört unsurun birleşmesinin ve ayrılmasının nedeni olarak ise **sevgi** ve **nefreti** gösterir. Ona göre dört unsurun birbirine yakınlaşarak iç içe girmesini sağlayan şey sevgi, ayrılmasına neden olan ise nefrettir. (7)

Empedokles'e göre evrende soyut bir değişme olanaksızdır. Tüm maddeler değişir; ancak nesnelerin özü olan dört unsur değişmeden, özlerini koruyarak sürekli aynı kalırlar. Bunlar ne yaratılmışlardır, ne de yok olacaklardır. Yalnızca belirli oranlarda birleşerek, iç içe geçerek ve ayrışarak maddeyi oluştururlar. Evrendeki her unsur da istisnasız olarak bu unsurların etkileşimi sonucu meydana gelir. (8) Empedokles bu etkileşimi, dört temel unsurun hareketini şu dizgide açıklar: İlk önce doğaya sevgi egemendir. Bu egemenlik dört temel unsuru bir araya getirerek evrendeki her şeyi küre haline sokmuş, koşulsuz bir bütünlük oluşturmuştur. Ardından devreye nefret girer ve ayrışmalar başlar. Bu ayrışmanın sonucunda toprak, okyanus, hava ve göksel yıldızlar meydana gelir. Artık nefret egemen olmuş, sevgi ise uzaklaşmıştır. Ancak sevgi tekrar işe girişir ve değişik öğelerin tekrar belirli oranda bileşimlerine neden olur. Böylece varlıklar başta olduğu gibi yine kaynaşırlar. Bu süreçten sonra nefret tekrar devreye girer ve bu süreç ebedi olarak devam eder. (9) Empedokles'in burada sevgi ile nefret arasında bir çekişme algıladığını ve Herakleitos'a benzer bir şekilde karşıtlık olgusunu kabul ettiğini görmekteyiz.

Empedokles'in bir diğer yasası da "Benzerlerin Birbirlerini Çekme" prensibidir. Böylece aynı varlıkların nasıl bir arada durduğu sorunun çözmüş olur. Çünkü Empedokles göre nefretin amacı her zaman çözmek ve ayırmaktır. Bu ayırma sonucu doğadaki varlıklar oluşurlar.

Ancak doğadaki bazı varlıklar birbirleriyle ilişkilidir ve bir arada bulunmaları gerekir. Örneğin balığın suda, kuşun havada olması gerekmektedir. Bu varlıkları bir araya getirecek olan nefret olamaz; zira onun görevi sadece ayırmaktır. Öbür taraftan sevginin de görevi sadece farklı türden parçacıkları bir araya getirmektir. O halde ortaya başka bir yasanın konulması gerekir ki bu da, "Benzerlerin Birbirlerini Çekme Yasası"dır. Empedokles bu yasayı şu sözlerle ifade eder; "Tatlı tatlıya uzanır, acı acıya ve ekşi de ekşiye doğru koşar. Sıcak ise sıcağa karışır." (10)

Empedokles nesnelerin birbirleriyle olan etkileşimini, nesnelerde bulunan gözeneklerden çıkan ışınların hareketleriyle açıklar. Buna göre birbirlerinden ayrı duran maddeler, kendilerinden çıkan akıntıların, birbirlerinin gözeneklerinden içeri girmesi sonucu etkileşimde bulunurlar. Empedokles bu olayı insanın görme yetisiyle açıklar. Gözü bir fenere benzetir; fenerin içinde yanan bir alevden ve gözde bu alevi koruyan şeffaf kenarlardan söz eder. Gözden çıkan ışınların maddelerin gözeneklerinden içeri girdiğini ve bunun sonucu olarak görme olayının gerçekleştiğini savunur. (11) Yani ona göre görme dediğimiz olay, aslında maddelerin birbirleriyle iletişime geçmesidir.

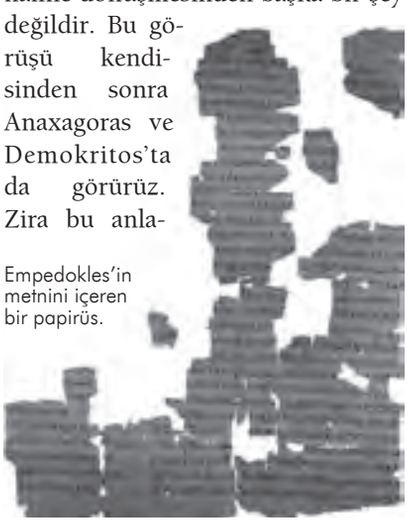
Evrimci görüşleri

İnsanın yapısı da Empedokles'e göre *arkhe* olarak kabul ettiği dört unsurun bileşiminden meydana gelmiştir. İnsanın katı kısımları topraktan, sıvı kısımları sudan, soluk havadan, ruh ise ateşten oluşmuştur. Kana ise ayrı bir değer verir ve onun yapısında bu dört unsurun tümünün bulunduğunu söyleyerek kanı düşüncenin merkezi olarak ilan eder. Bu düşünceye kanın insandan çıktığı anda insanın öldüğünü, bunun sonucunda da düşünme eyleminin son bulduğunu gözlemlediğinden ulaşmış olabilir. Hekimliği de olan Empedokles, insanlardaki hastalığın da dört unsurdan birinin eksik olması sonucu hasıl olduğunu savunur. (12)

Anaximandros (İonia Okulu filozofu) gibi Empedokles de doğanın oluşumu hakkında evrimci bir görüşe sahiptir. Bitkilerin ve hayvanların topraktan geldiğini söyler. (13) Filozofa göre, evrenin sevginin egemen olduğu bir zamanda oluşmaya başladığını ve ardından nefretin gelip doğaya egemen olduğunu yukarıda belirtmiştik. İşte ona göre nefret canlıların yaşaması için uygun çevresel koşulları, meydana getirdiği ayrışmalarla, yani doğanın bileşenlerini oluşturmaktaki vasfıyla hâkim kılmıştır. Yukarıda sözü geçen benzerlerin birbirini çekmesini canlıların yaşamına da uygulayan Empedokles, suyla dolu olan canlının suda, havayla dolu olanın havada, daha katı canlıların ise toprakta yaşadığını dile getirir. (14) Empedokles sonuç olarak Anaximandros ile beraber Antik Yunan felsefesinde çağdaş evrim yasasını önceleyenlerden biridir.

Maddenin sürekli devinimi

Filozofun materyalist yaklaşımı çeşitli olguları açıklamaya çalışırken görülür. Örneğin Empedokles'e göre ölüm/yok olma ve doğum/var olma gerçekte yoktur; parçacıkların birleşmesi ve dağılması vardır. Düşüncesini şöyle dile getirir: "Doğmaz hiçbiri ölümlü nesnelerin, yok korkunç ölüm sonunda, karışımdır yalnız ve karışmışların değişilmesi, var olan doğuş insanların verdiği addır buna." (15) Filozof burada bir yanılgıya parmak basar. Yani Empedokles'e göre yok olma ve var olma kavramlarıyla açıklanan olaylar, aslında maddeyi oluşturan parçacıkların birleşerek bir araya gelmesinden ve dağılarak ufak parçacıklar haline dönüşmesinden başka bir şey değildir. Bu görüşü kendisinden sonra Anaxagoras ve Demokritos'ta da görürüz. Zira bu anlayış Antik Yunan materyalizminin çekirdeğidir. Filozofun da materyalist yönü tam bu noktada anlam kazanır. Empedokles doğa olaylarını, maddenin yapısında meydana gelen değişimlerle açıklamakta, insanın bu olayları tanımlamakta kullandığı kavramların gerçekte ne olduğunu ortaya koymaktadır. Madde ve onun içsel yapısındaki değişikliğin, maddenin sürekli devinim halinin vurgulanması Empedokles'in felsefesinin diğer öğretilerden ayırt edilen noktasıdır ve materyalist felsefi görüşünün en somut göstergesidir. Miletoslular da (ilk filozoflar. bkz. İonia Okulu) tıpkı Empedokles gibi *arkhe* dedikleri madde ile evreni açıklamaya çalışmışlardı ancak onlar maddenin devinimini dile getirmemişler, sadece kendi sınırlı ampirik gözlemleriyle en fazla önem atfettikleri maddeleri ilksel unsur olarak kabul etmişlerdi. Sadece Anaximenes havanın gelişiminin üstünde durmuş, sıkışma ve seyrelme yoluyla hareketini açıklamaya çalışmıştı ancak bunu Empedokles kadar nesnel yapmayı başaramamıştı.

Empedokles'in metnini içeren bir papirüs.

Havanın bir madde olduğunun keşfi de Empedokles'e aittir. Filozof su dolu bir havuza, başı aşağıya dönük, parmağıyla ağzını kapattığı bir şişeyi sokar ve parmağını çektiğinde suyun şişeye dolmadığını fark eder. Daha sonra şişeyi ağzı yukarıya dönük bir şekilde havuza soktuğunda, suyun kavanoza hücum ettiğini tespit eder ve buradan hareketle havanın bir madde olduğu, yani evrende yer kaplayan bir şey olduğu görüşüne varır. (16)

Tüm bunların ötesinde Empedokles'in öğretisi kendi içinde çok önemli bir şey barındırır. O, maddenin dört temel unsurdan oluştuğunu savunurken, aynı zamanda evrende var olan tüm şeylerin bu maddelerin niceliksel değişmeleriyle meydana gelen farklı farklı varlıklar olduğunu da kavramıştı. Çünkü dört temel unsur her seferinde aynı oranda birleşip, evrendeki bunca farklı şeyi bir araya getirmiş olamazdı. O dört temel unsuru öne sürerek aynı zamanda, bunların niceliksel olarak değişiminin, aynı zamanda maddelerin niteliklerini belirlediğini de kabul etmiş olu-

yordu. Yani Empedokles, niteliğin nicelikle olan kopmaz bağını fark etmişti ki bu, modern materyalist felsefenin de yasalarından biridir. Bu aynı zamanda modern kimya biliminde de bulunan bir yasadır. Örneğin; 1 karbon + 1 oksijen karbonmonoksiti meydana getirirken, 1 karbon + 2 oksijen karbondioksiti ortaya çıkarır.

Onun dört temel unsurunun hiçbiri element değildir. Toprak ve hava bildiğimiz gibi içinde element bulunduran şeylerdir. Ateş bir madde bile değil, bir süreç, bir oluştur. Bu dört unsurun arasında element olmaya en yakın olanı sudur; o da iki elementten meydana gelmiştir. Onun bu teorisi, modern bilimde kabul edilen elementlerin, formel bakımdan bir benzeridir. Hava, su, ateş ve toprak, Empedokles'te doğanın yapıtaşları olarak kabul edilmiş, bileşimleriyle doğayı oluşturan öğeler olarak ele alınmıştır.

İnsana ait değerlerin doğaya uyarlanması

Filozofta dikkat edilmesi gereken bir diğer özellik de, onun insana ait değerler ile doğayı açıklamaya çalışmasıdır. O insanlar için geçerli olanın tüm varlıklar için de geçerli olması gerektiğini savunmuştur. Sevginin insan ilişkilerindeki birleştirici rolünü, anlaşmazlıkları çözen vasfını, nefretin ise ayrılık yaratan, birlikteliklere son veren yönünü alıp maddenin doğasına uygulamaya çalışmıştır. Bu doğa anlayışı, felsefi anlamda ilkel bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak bugün bile insanlar doğayı anlamaya çalışırken onu kendi algılarıyla anlamaya ve olup biteni en basite indirgeyerek açıklamaya çalışırlar. Doğa bilimleri, bu doğayı insanlaştırma eğiliminden bilimsel araçların gelişmesiyle çok sonraları kurtulabilmiştir.

Empedokles'in doğayı insana dair öğelerle açıklamasının ilginç bir yönü daha vardır. Bu yöntem Marx ve Engels'in formüle ettiği "Tarihsel ve Diyalektik Materyalizm" anlayışının bir bakıma tersten tasarlanmış halidir. Tarihsel Materyalizm, doğa bilimlerinin yasalarının rasyonel yorumlar ve sosyal bilimlere özgül değerlendirmelerle toplumlar tarihine uyarlanmış modeli ise, Empedokles'in "Sevgi ve Nefret" tezi de toplum ilişkilerinin doğa bilimlerine uyarlanmış modelidir. Marx ve Engels maddenin doğasını, çelişkiyi ve değişimin esaslarını toplumlar tarihine yorumlamış ve tarihin (uygarlık tarihinin) bir sınıf savaşımları tarihi olduğunu iddia etmişken, Empedokles tam tersine insanlar arasında cereyan eden sevgi ve nefret olgularının birleştirici ve ayırıcı özelliklerini doğa için yorumlayarak maddenin yapısını bu insansı ilişkilerle açıklamaya çalışmıştır. Bu güçlerin maddi unsurlar olup olmadığı konusunda tereddütler olsa da bu durum günümüzden bakınca Empedokles'in teorisinin en dikkate değer yönlerinden biridir. Yani Marx, aslında sadece Hegel'in diyalektiğini baş aşağıya çevirmekle kalmamıştı; Empedokles'inkini de terse çevirmişti.

Bir geçiş kuramı

Empedokles, Demokritos gibi tam anlamıyla bir materyalist değildir. Çünkü o, maddenin canlı bir varlık olduğunu ve kendi bilinciyle hareket ettiğini savunur. Sevgi ve nefret unsurları gibi maddeye duygu yüklemesi bir yana, varlığın düşündüğünü iddia ederek şöyle der: "Her şey öğelerin yaygın biçimde birleşmesidir, onlar da düşünürler, onlar da sevinirler ve kederlenirler." (17) Empedokles, Parmenides ve Herakleitos'un öğretilerini harmanlayan bir filozoftur; görüşleri bir geçiş kuramı ve daha sonra gelişecek olan materyalist düşüncenin başlangıcı olarak kabul edilmelidir.

Empedokles'in yaşamı ve ölümü üzerine birçok söylenti var. Ama ömrünü ezilenler için mücadele etmekle geçiren bu filozof için bildiğimiz olgu, Akragas kentinde süren yoğun sınıf savaşımları sonucu yönetimi ele geçiren soylular tarafından kentten sürüldüğü ve ömrünün geri kalan kısmında Peloponnesos dağlarında çobanlarla birlikte bir yaşam sürdükten sonra hayata veda ettiğidir. (18)

ANAXAGORAS: DİNSİZ FİLOZOF

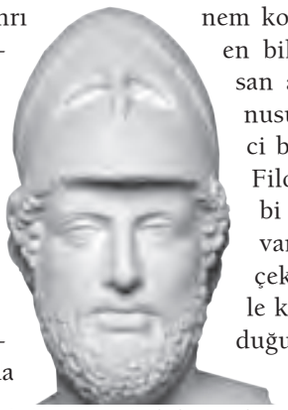
Anaxagoras soylu bir ailenin çocuğu olarak İonia'da, Klozemenai kentinde dünyaya gelmiştir. MÖ 500-428 yılları arasında yaşadığı tahmin ediliyor. (19) Aristoteles'ten öğrendiğimize göre, yaşça Empedokles'ten daha büyük olmasına karşın, felsefi olgunluğa ondan sonra erişmiştir. MÖ 462 yılında doğduğu yerden göç ederek Perikles yönetimindeki Atina'ya yerleşen filozof, Yunan tarihinde ilk kez dikkatleri felsefi etkinlik anlamında Atina'ya çekmiştir. (20)

Tanrı tanımazlıkla yargılanan ilk filozof

Perikles Atina'yı Yunanistan'ın kültür merkezi yapmak için büyük çaba gösteriyordu. Bu amaçla Yunanistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan aydınları, bilimle uğraşan insanları, zanaatkârları Atina'ya davet ediyor ve onların çalışmalarına destek vererek güvenliklerini üstleniyordu. Anaxagoras da bu kişilerden biri olarak Atina'ya gelmiş ve felsefi olarak çalışma yürütmüştü. Ayrıca sadece bir filozof olarak ön planda değildi; Perikles'in dostu bir yenilikçi olarak da toplumca bilinen bir insandı. Elbette Perikles, yeni Atina'yı oluşturmak isterken muhafazakâr kesimlerden tepkiler almaktaydı. Bu tepkiler ve saldırılar sadece Perikles'in şahsına değil, zaman içinde Anaxagoras'ın bilimsel ve felsefi çalışmalarına da yönelmişti. Çünkü Anaxagoras gibi insanları engellemek, bir anlamda Perikles'i ve onun ideolojisini de engellemek demekti.

Perikles'in Atina'sı, aristokrasinin artık tam anlamıyla demokrasi düşmanı kesildiği ve tabiri caizse kuzu postunu üzerinden çıkardığı bir dönemin içindeydi. Bilimsel çalışmalar ve materyalist filozofların yaklaşımları, mevcut iktidarın çıkarlarıyla ve geleneksel düşüncelerle ters düşmeye başlamıştı. Nitekim Atina'ya düşen bir göktaşını inceleyen Anaxagoras'ın, göktaşının güneşten düşen bir parça ve güneşin de sıcak bir taş kütlesi olduğunu

iddia etmesi, güneşe bir tanrı olarak tapan, ona kutsal değerler biçen aristokrasiye bir "fırsat" vermiş ve aristokratlar Anaxagoras'ı dinsizlikle suçlamışlardı. (21) Tabi bu, aynı zamanda siyasi bir suçtu da; çünkü Atina'da din ve politikanın içkinliği söz konusuydu. Yani devletin tanrısına yapılmış bir hakaret aynı zamanda devlete de yapılmış sayılıyordu. Bu suçlama üzerine Anaxagoras "tanrı tanımazlık" suçuyla yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Filozof tarihte tanrı tanımazlıkla yargılanan ilk filozoftur ve bu duruma Platon *Sokrates'in Savunması* adlı eserinde de yer vermiştir. (22) Ölüm cezası çıktıktan sonra Anaxagoras Perikles'in çabalarıyla affedildi ve bir Miletos kolonisi olan Lampsakos'a kaçarak yaşamının geri kalan kısmını bu kentte geçirdi. (23)

Atina'yı Yunanistan'ın kültür merkezi yapmak isteyen Perikles, birçok bilim ve düşün insanı ile birlikte Anaxagoras'ı da Atina'ya getirmişti.

Anaxagoras'ın felsefi öğretisinden önce, hayatında geçirdiği bu dönem önemlidir. Çünkü o, Atinalı aristokratların olanca gücüne ve tüm gerici baskılarına karşın, düşündüğünü ve doğru bildiğini söyleme konusunda kayda değer bir kişiliktir. Dolayısıyla Anaxagoras'ı materyalist bir filozof yapan, felsefi öğretisinden önce kişiliği ve gerçeği söyleme konusunda gösterdiği cesaretidir. Laertios'un aktardığına göre, bilimsel bir çalışma esnasında birinin "ülken seni hiç ilgilendirmiyor mu?" sorusuna gökyüzüne bakıp, "ülkemle çok yakından ilgileniyorum" yanıtını verir. (24) Bu engin ve zincirsiz zihniyeti onun Yunan dünyasının en önemli bilgin ve düşünürlerinden biri olduğunu kanıtlar.

"Her şey her şeyi içerir"

Filozofun felsefi öğretisindeki amacı, çevremizde bulunan çeşitliliğin, ilk karışımda zaten ihtiva olduğunu ve her şeyin en başından beri birbiriyle iç içe olduğunu açıklayabilmektir. Anaxagoras bu doğrultuda bilgiye ulaşmak için deneyimleri kullanmayı savunur. Bugünden bakınca ampirizm olarak nitelendirebileceğimiz bu görüş, aslında o dönem koşulları içinde eldeki en bilimsel araç olan insan aklını kullanma konusunda takınılan ileri bir filozofun tavrıdır. Filozof, Elea Okulu gibi hiçten hiçbir şeyin var olamayacağını, gerçekliğin özü itibariyle kalıcı ve değişmez olduğunu, bunun yanında deneyimden kaynaklı göreli bir değişim anlayışını benimsiyordu. (25) Başka bir deyişle, dünyadaki şeyleri meydana getiren temel öğelerin, varlığa gelmemek ve yok olup gitmemek anlamında değişmez olduğunu, duyusal dünyada gözlemlenen değişimin, bu sonsuz temel öğelerin birleşip ayrılmalarından meydana geldiğini öne sürmektedir.

Anaxagoras'ın madde anlayışı temel olarak Empedokles'e benzer. O da Empedokles gibi çoğulcu bir materyalisttir. Ancak bir noktada Empedokles'ten ayrılır. Ona göre temel unsur dört tane değil, sonsuzdur. Evren sonsuz sayıdaki, sonsuz nitelikteki parçacıkların birleşmesiyle oluşmuştur. Anaxagoras'a göre benzer parçalar olarak tanımlanan bu maddeler, sonsuz çeşitliliktedir. Var olan tüm şeyler bunların birleşmesinden oluşmuştur. Empedokles'in niceliksel niteliğine karşılık, her maddenin içinde her şeyin bulunduğunu, her şeyin, her şeyi içerdiğini savunmuştur. (26) Buna göre, var olan her şeyi meydana getiren, nihai ve en yüksek öğeler, ilk madde ya da *arkhe*ler, her türden şekli, rengi ve kokusu olan sonsuz sayıdaki tözlerdir. Bu tözler Empedokles ve ondan öncekilerin iddia ettiği gibi asla saf değil, karışmış ve iç içe girmiş bir yapıya sahiptirler.

Anaxagoras bu doğrultuda her şeyin içinde, var olan tüm şeylerin bulunduğunu iddia eder: "Her şeyde, her şeyden bir parça vardır. Bütün bu sonsuz sayıdaki parçalar, ana maddeler birbirine eş parçalardır ve önem sıraları birbirinden farklı değildir. Bütün şeyler belli ölçüde her şeyde bulunurlar." (27) Et ettir, ancak onun yapısında saç da bulunur. Çünkü insan et yer ve saçları uzar, o halde Anaxagoras'a göre etin için de saç da olmalıdır. Ancak onu et yapan, niceliksel olarak o varlığın içinde etin daha fazla yer bulmasıdır. İnsanların duyuları bir etin içindeki diğer unsurları göremediği, algılayamadığı için onu en fazla algılanan unsuruyla isimlendirirler. (28) Aynı durum diğer varlıklar için de geçerlidir. Eğer bir tırnak tırnaksa, bu onun içinde en fazla tırnak öğesi bulunduğu için öyledir. Kişisel deneyimlerden kaynaklanan yanılgılardan ötürü biz nesneleri baskın özüyle biliriz ve öyle nitelendiririz. Bu yüzden ona göre doğruyu olduğu gibi bilmemiz olası değildir. Anaxagoras bunun için "Duyularımız zayıf olduğundan doğruyu bilemeyiz" der. (29)

Sonsuz ve sınırsız bir bölünme

Meydana gelme ve yok olma konusunda da Empedokles ile paralel bir doğrultuda düşünür. Bir maddeci olması nedeniyle, ona göre de meydana gelme ve yok olma, sonsuz sayıdaki parçacıkların bir araya gelip, dağılmalarının neticesinde gelişen olaylardır. Dolayısıyla Anaxagoras'a göre mutlak bir meydana geliş ve mutlak bir yok oluş yoktur; sadece maddi parçacıkların toplanması ve ayrılması vardır. İnsanların bu olayları yok olma ve meydana gelme olarak tanımlamaları, ona göre de hatalıdır. Bu konuda şunları söyler: "Yunanlar doğuş ve yok oluştan söz ederken doğru olmayan bir dil kullanmaktadırlar; çünkü hiçbir şey doğmaz ve yok olmaz. Sadece var olan şeylerin karışması ve ayrılması vardır. O halde onlar (Yunanlar) doğmayı karışma, yok olmayı ise ayrılma olarak adlandırsalar daha iyi yaparlar." (30) Anaxagoras'ın öğretisinde görünürdeki oluşma ile yok olma, özlerin (*khremata*), tohumların (*spermata*) birleşmesi ve ayrılmasından başka bir şey değildir. (31) Anaxagoras bu maddi parçacıkların bölünmesi meselesinde ise hem kendisinden önceki Empedokles, hem de kendisinden sonra tarih sahnesine çıkacak olan Demokritos'tan farklı olarak, sonsuz ve sınırsız bir bölünmeyi

savunur. Ona göre bu bölünmede ne kadar ileri gidersek gidelim bunun bir sonu yoktur ve hangi aşamada durursak duralım karşımıza Empedokles'in iddia ettiği gibi saf tözler çıkmayacaktır. (32)

Anaxagoras'ın "nous" kavramı

Filozof, bütün şeylerin zıtların neticesinden ibaret olduğunu ve bir öğenin diğerlerinden üstün olduğunu savunmakla Herakleitos ile paralel düşünür. Fakat bir devinim nedenini savunmakla ve tek maddeye veya birkaç maddeye dayanan özgün birliği yadsımakla hem Herakleitos'tan hem de Miletoslulardan ayrılır. Empedokles'in maddeye devinim veren unsuru "sevgi ve nefret" iken, Anaxagoras'ınki zekâ ve zihin anlamlarına gelen "*nous*"tur. (33) *Nous* evrendeki en zeki ve canlı şeydir. Diğer maddeler gibi karışmış değil, saf ve ayrıdır. Aristoteles'in "ilk hareket ettirici" ilkesine benzeyen *nous*, Aristoteles ve Platon gibi idealist filozoflardan büyük övgü alsa da, daha sonra *nous*'u onların beklentisine yanıt vermeyecek düzeyde materyalist bir biçimde açıklayan ve mekanik doğa anlayışını geliştiren Anaxagoras, bu iki büyük filozofu hayal kırıklığına uğratmış ve yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Aristoteles *Metafizik* adlı eserinde Anaxagoras ile ilgili olarak ilk önce şu övgüyü yapar: "Tüm doğal düzenin nedeni, evrensel uyumun nedeni bir akıl'dır (burada söz ettiği "akıl" tanrıdır). Anaxagoras bunu keşfeden, aklı başında tek kişidir." (34) Ancak daha sonraki kısımlarda Aristoteles, materyalist bir felsefi hat izleyen Anaxagoras'ı şu sözlerle eleştirir: "Anaxagoras herhangi bir şeyin hangi nedenden ötürü zorunlu olduğunu söylemekte güçlük çekerse akıla başvurmakta, bütün diğer durumlarda ise olayları akıldan çok herhangi bir şey ile izafe etmeye çalışmaktadır." (35)

Anaxagoras'ın *nous*'u sadece olaylar tıkandığında kullanılan bir anahtar gibidir. Filozof onu süreçlerin, devamlılığın içine karıştırmaz; sadece baş neden olarak belirler, bir "hareket ettirici" olarak tanımlar. Yani *nous* kontrol eden değil, başlatandır. Anaxagoras'a göre bu hareket ettirici neden maddi olmalıdır. Çünkü onu maddi özellikleriyle tasvir etmeye çalışmış ve bu minvalde tanımlamıştır. Evreni ilk karışımda meydana getiren *nous*, ona göre var olan tek saf ve temiz unsurdur. (36) "Saf" ve "temiz" gibi maddi varlıklara has özelliklerle tanımlanan *nous*, bu açıdan maddi bir şeydir ve maddenin en üst aşamasından başka hiçbir şey değildir.

Anaxagoras'ın gözlemleri

Anaxagoras, kendi yaşadığı dönemin en gelişmiş bilimsel aracı olan insan aklını oldukça verimli kullanmıştı. Çok önemli gözlemlerde bulundu; balıkların solungaçları vasıtasıyla solunum yaptıklarını, ayın ışığını güneşten aldığını, beynin düşüncenin ve aklın merkezi olduğunu keşfetti. (37) Kozmoloji konusunda da bir adım ileri gitti. "Nasıl oluyor da bu gökyüzü ve yıldızlar dünyanın üstünde düşmeden durabiliyor" sorusuna, hareketin gücünden faydalanarak, göğün dünyanın üzerinde hızla döndüğü ve böylece bir bütünlük yaratarak aşağıya doğru düşmediği biçiminde yanıt verdi. (38) Göğün dünyanın etrafında döndüğü düşüncesi elbette gerçekle bağdaşmıyordu. Ancak Anaxagoras, dünya, uzay, yıldızlar konusunda bilimsel düşünceler geliştirmesini sağlayacak bilgi birikiminden doğal olarak yoksundu. Onun felsefesinin özü, Parmenidesçi varlık varsayımıyla, deneyin bize gösterdiği hareket olgusu arasındaki arabuluculuktur.

Jose de Ribera'nın Anaxagoras'ı resimlediği tablosu.

Anaxagoras da tıpkı Empedokles gibi, düalizmden kopmuş bir filozof değildir. Bu sebeple onu Demokritos'taki materyalizm düzeyini baz alıp değerlendirmek hata olur. Ancak yanlışıyla doğrusuyla bu "dinsiz" filozof, hem kendini tamamen dini motiflerden kurtarmış bir düşünce adamı, hem de Demokritos ile zirveye ulaşacak olan materyalist felsefenin en önemli halkalarından biri olarak tarihteki yerini almıştır.

DEMOKRİTOS: ANTİK MATERYALİZMİN ZİRVESİ

MÖ 6. yüzyılda Thales ile uç veren, doğayı ve olayları akılcı yolla kavrama amacından ortaya çıkan doğa felsefesi, bir yüzyıl sonra Leukippos ve öğrencisi Demokritos'un ("atomculuk" olarak da ifade edilen) materyalist doğa felsefesi ile en üst seviyesine ulaşmıştır. Materyalist felsefe hem kendisinden önce tartışılan *arkhe* ve oluş sorunsallarına yeni bir yorum getirmiş, hem de bu yorumları mantıksal açıdan en kabul edilebilir açıklamalarla ifade etmiştir. Demokritos'un materyalist felsefesi Sokrates öncesi doğa felsefenin en gelişkin öğretisidir.

Demokritos'un hocası Leukippos

Demokritos'un hocası Leukippos'tur. Aslında teorinin ana hatlarını çizen ve atomculuk fikrini ilk ortaya atan kişi odur. Ancak materyalist doğa felsefesi, teoriyi geliştiren ve derinleştiren filozof olması nedeniyle Demokritos'un adıyla anılır. Leukippos MÖ 490 yılı civarında doğmuş, MÖ 450 yıllarında Güney İtalya'da Elea'ya gidip Zenon'un öğrencisi olmuş, daha sonra hemşerileri Miletoslular tarafından kurulmuş olan Abdera kentine yerleşmiş ve burada Demokritos ile tanışıp, onun hocası olmuştur. (39) Hakkında fazla bir bilgi kalmamıştır. Hatta Demokritos'tan sonra materyalist felsefenin Roma Dönemi'ndeki temsilcisi olan Epikuros, onun yaşadığından dahi şüphe duyduğunu di-

Demokritos'un hocası Leukippos.

le getirir. (40) Ancak, Leukippos'un yaşamış olduğundan kuşku duymamamızın nedeni, Aristoteles'in onun adını ve öğretisini eserlerinde anmasıdır. Yaşamı ve düşünceleri hakkındaki bilgilerimiz sınırlı olduğundan, öğretilerini de Demokritos'un felsefesinde irdelemek daha makul olacaktır. Zira henüz Leukippos ve Demokritos'un öğretileri arasında bir ayrım keşfedilememiştir.

Kendisinden önceki tüm birikime hâkim

Demokritos'un -hemen hemen tüm Yunan filozofları gibi- varlıklı bir ailenin çocuğu olarak MÖ 460 yılında Abdera'da dünyaya geldiği tahmin ediliyor. (41) Antik metinlerde tüm maddi birikimini bilimsel çalışmalarda ve seyahatlerde tükettiğinden söz edilir. Demokritos bilimsel çalışmalar yapmak adına, insanlığın o ana kadar üretmiş olduğu ne türden düşünceler varsa öğrenmek, hazmetmek ve tüm felsefi külliyatı kucaklamak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda Mısır, Babil, Hindistan ve İran'a gitmiş, buralarda bilginlerle, düşünce adamlarıyla tanışmış, farklı coğrafyalarda üretilen fikirleri öğrenmiş ve parasının tümünü tüketerek Abdera'ya geri dönmüştür. (42) Abdera'ya döndüğünde ise servetini yok etmekle suçlanır ve yargılanır. Mahkemede, yaptığı geziler sonrası kaleme aldığı *Diacosmos* (Büyük Dünya Düzeni) adlı yapıtını okuyunca "suçu" affedilir, hatta yargıçlar tarafından ödüllendirilerek yeniden zengin olur ve bu sefer de Atina'nın yolunu tutar. (43) Demokritos burada Sokrates ile karşılaşır, sofistlerin felsefelerini takip eder, ancak filozoflar onu tanımamıştır. Bu durumu Demokritos'un şu cümlesinden anlıyoruz: "Atina'ya gittim ve kimse beni tanımadı." (44)

Demokritos kendisinden önceki felsefi birikimi tüm hatlarıyla edinmeye çalışan ilk filozoftur. Bu bakımdan sadece Aristoteles ile karşılaştırılabilir. Öyle ki, sadece doğa hakkındaki açıklamalar ile yetinmemiş, yaşadığı dönemde yavaş yavaş filizlenmeye başlayan akıma da uyarak, ahlak ve insan yaşamı hakkında da değerlendirmeler yapmış, bunların yanı sıra psikoloji, kozmoloji, biyoloji, müzik, kimya, botanik, matematik ve antropoloji gibi alanlarda da düşüncelerini dile getirmiştir. Elliyi aşkın eseri vardır. Bunlar arasında *Büyük Dünya Düzeni, Küçük Dünya Düzeni, Gezegenler Üzerine, Duyusal Algılar, Geometri, Ritim, Yeryüzü Tasviri, Toprak Bakımı, Yetkinlik ve Erdem* gibi eserleri gösterilebilir. Ancak bu yapıtlardan sadece parçalar kalmıştır. (45)

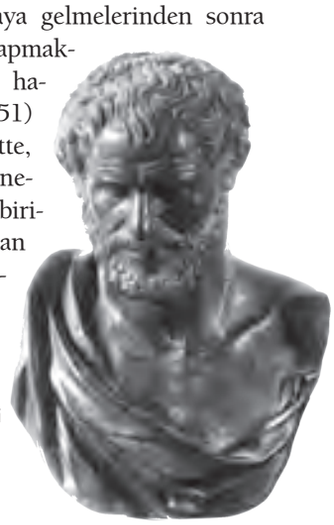
Evrendeki en küçük yapıtaşları: Atomlar

Demokritos felsefe tarihinin ilk bilinçli materyalistidir. Elealılar'ın varlık düşüncesi -Empedokles ve Anaxagoras gibi- Demokritos tarafından da kabul edilir; varlık vardır ve yokluğu imkânsızdır. Bununla birlikte Demokritos, Parmenides'in şiddetle reddettiği, Herakleitos'un devinim ve hareket prensibini de kabul eder. Yani Demokritos'un materyalizmi, Parmenides'in varlık prensibiyle Herakleitos'un harekete bağlı olarak gelişen oluş anlayışının bir karışımıdır. (46) Ancak öğretisinin derinine indiğimizde Demokritos'un varlığı ve hareketi açıklama biçiminin bu iki filozofu da aştığını görmekteyiz. Demokritos'un atom öğretisi modern fiziğin atom kuramının tohumudur ve bugün bile ona en yakın doğa doktrinidir.

Demokritos, Parmenides'in 'bir'ini Anaxagoras gibi sonsuz çeşitlilik iddiasıyla reddeder. Bununla birlikte Anaxagoras'tan da maddenin sonsuz olarak bölünemeyeceği, en sonunda bir yerde parçalanmanın duracağı meselesinde ayrılarak, evrenin yapı taşının bu bölünemeyen şeyler olduğunu savunur. Ayrıca, Zenon'un paradokslarla kanıtlamaya çalıştığı hareketin olanaksızlığı fikrine, maddenin bölünmesinin sonsuza kadar gidemeyeceği, çünkü bir şeyin matematiksel olarak sonsuza kadar bölünebilmesinin, fiziksel bölünebilmesiyle farklı şeyler olduğu yanıtını verir. (47) Bir şey matematiksel olarak sonsuza kadar bölünebilir, ancak bu fiziki olarak olanaksızdır. Demokritos bölünemeyen, parçalanamayan bu unsurun ismini, "kesilmez, bölünmez madde, zerre ve parçacık" anlamlarına gelen (48) *atomos* (atom) olarak belirler.

Demokritos'a göre evrenin ana ilkesi, evren içinde burgaçlar halinde dönerek devinen atomlar ve hareketin yapıldığı alan, yani boşluktur. (49) Atomculuk düşüncesi Demokritos'un materyalist doğa felsefesinin esasıdır. Miletoslu Anaximandros ve Anaxagoras'ın ilk öğe hakkındaki belirsiz görüşleri Demokritos ile birlikte netliğe kavuşur. Bu düşünce Parmenides'in varlık üzerine geliştirdiği öğretinin bir yorumundan doğar fakat Demokritos'un izlediği yol Parmenides'inkinden farklıdır.

Atom duyularımızla algılayamadığımız, artık bölünemeyen, evrendeki en küçük yapıtaşlarıdır. Demokritos'a göre atomun içinde boşluk yoktur, tamamıyla doludur; bölünemez ve asla gözle görülemez. (50) Atomlar sonsuz sayıda ve sınırsız biçimliliktedir. Durmaksızın, sürekli olarak hareket halindedirler ve bu hareketlilik atomların çarpışmasıyla sonuçlanır. Atomların çarpışmaları iki yönlüdür; birincisi kozmik süreç başlamadan önce yaptıkları hareket veya bir başlangıcı olmayan ilk hareket, ikincisi de atomların bir araya gelmelerinden sonra maddenin yapmakta olduğu harekettir. (51) İlk harekette, çarpmanın neticesinde birbirine uygun olan atomlar bir-

Materyalist doğa felsefesini geliştiren ve derinleştiren filozof Demokritos.

leşir ve cisimleri maddeleri oluşturur. Bu hareket sonlu bir harekettir; bir yerden sonra hareket sona erer. Birleşmelerin nedeni atomlarda bulunan dallar ve çengellerdir. Bu dallar ve çengeller farklı atomların birbirine tutunmalarını sağlar. (52) Bu çarpışmalardan ve birleşmelerden sonra bildiğimiz evren meydana gelir. Yani Demokritos etrafımızda olan tüm maddenin, en büyükten en küçüğe kadar atomların bir araya gelmeleri sonucu oluştuğunu savunmuştur. Aristoteles, Demokritos'un tözü, bu bölünemez atom olarak kabul ettiğini olumlayarak onun, bir'in iki'den veya iki'nin bir'den çıkmasının olanaksız olduğunu bildiğini ve bunda da haklı olduğunu söylemiştir. (53)

Atomların hareketleri de, tıpkı biçimleri gibi sonsuz çeşitlilik gösterir. Kimisi yavaş kimisi hızlı hareketlerle devinirler. Demokritos net bir şekilde ifade etmese de, bu mantıksal olarak onun atomun ağırlıklarını kabul ettiği anlamına gelir. Boşlukta hareket eden atomlar uzayın belli bir yerinde bir arada toplanırlar ve buraya yığıldıktan sonra birbirlerine çarparlar. Bu çarpmada bazı atomlar elenir. Kaba ve ağır hareket eden atomlar ortada toplanıp toprağı meydana getirir. Hareketleri hızlı olanlar ise yukarıya itilip suyu, havayı ve ateşi oluşturur. (54) Gökcisimleri de tüm bu atomların hareketlerinin bir sonucu olarak oluştuklarına göre; Demokritos'ta, tıpkı "dinsiz" Anaxagoras gibi, güneşi, ayı ve bilumum gökcismini genel kanının aksine tanrı ya da kutsal varlık olarak değil, herhangi bir madde olarak kabul etmiştir.

"Boşluk" meselesi

Demokritos, Elealılar ile varlığın genel özellikleri konusunda hemfikirdi. Fakat devinimin varlığını Elealılar gibi görmezden gelmiyordu. Atomda tam doluluğu kabul ederken, onun devinimi için boşluğun varlığını zorunlu görmüştür. (55) Parmenides varlığın birliğini ve değişmezliğini savunurken, buna karşılık evrende boşluğun varlığını yadsıyordu. Çünkü boşluk hareket demekti; hareketin alanıydı. Demokritos'un ise atomun içinde boşluk olmadığını söylediğini, buna karşın boşluğu atomun hareketini açıklamak

Donato Bramante'nin Herakleitos (solda, ağlayan) ve Demokritos'u (gülen) konu aldığı tablo.

için zorunlu bir olgu olarak gördüğünü Aristoteles'ten öğreniyoruz: "Demokritos evrende varlık ve var olmayan diye adlandırdıkları, dolu olan ve boş olan öğeler olduğunu söylemektedir." (56) Aristoteles'in söylediği var olmayan şey boşluktur ve bu boşluk atomun devinimi için sözünü ettiğimiz gerekli olan alandır. Atomların hareketlerinin nedeni Demokritos'a göre evrendeki bu boşluktur. Atomlar da bu boşluklarda hareket ederler ve birbirleriyle bu boşluklarda çarpışarak cisimleri oluştururlar. Filozof düşüncesini şu cümle ile ifade ediyordu; "Bir şey kadar hiçbir şey de vardır." (57)

Bu noktada, yani materyalist felsefede var olmayan "boşluk" kavramının kabul edilmesi anlamında, bir çelişki varmış gibi görülebilir. Zira Aster şöyle söylüyor: "Demokritos tek gerçek olarak benimsediği maddeyi, maddi olmayan bir şeye boş uzaya bağlar. Bir materyalist için ancak somut olan bir şey gerçektir, somut olmayan şey gerçek değildir. Demokritos, somut olan atomların varlığı için, somut olmayan boş bir uzayı gerekli görmekle garip bir durum yaratmış olur." (58) Fakat burada şöyle bir durum vardır; hava, yani boşluk ya da uzay esasında kelimenin gerçek anlamıyla "boşluk" değildir. Çünkü boşluğun kendisi, gerçekte olmayan bir şey değildir. Onun da içinde, atomlardan oluşan, gözle görülemeyen ve nitelikleri farklı olan parçacıklar vardır. Örneğin; katı bir madde sıvı bir maddeden üstün gelir. Bir bardak suyun içine küçük bir taş atarsak taş su bardağının içine girecektir ve konumlandığı bölgede suyun varlığını bertaraf ederek, onu başka bir alana doğru itecektir. Böylece taş suyun varlığının içinde hareket edecektir. Su bu durumda bir maddeden başka bir şey değildir. Ya da elimizi hızlı bir biçimde havada salladığımızda rüzgârı hissederiz; onu göremeyiz ama o da "boşluk" olarak ifade ettiğimiz olan şey de, bir takım atomların birleşmesinden oluşan bir maddi unsurdur. Maddi olmasa elimize temas edemezdi ve ondan fiziki olarak etkilenemezdik. Yani esasında Demokritos'un söz ettiği boşluk da, maddi unsurlardan oluşan bir yapıdır ve onu oluşturan da farklı nitelikteki atomlardır. Ancak o dönemde doğa bilimleri bu durumu kanıtlayacak kadar yetkin olmadığı için, Demokritos bu olgudan "hiçbir şey" şeklinde söz etmek zorunda kalmıştır.

"Evrende ne bir amaç var, ne de rastlantı"

Demokritos'a göre de, tıpkı Empedokles ve Anaxagoras'ta gördüğümüz gibi, mutlak yok olma veya meydana gelme yoktur. Meydana gelme atomların çarpışıp bir araya toplanması, yok olma ise parçalanıp dağılmasından ibarettir. (50) Ölüm de buna paralel olarak, vücudu oluşturan atomların parçalanıp, bir bütünü oluşturma halinden çıkmalarıdır. Yani ölümün yok ettiği şey atomların oluşturduğu birliktir, atomun kendisi asla yok olmaz. (60)

Rastlantı ya da tesadüfe Demokritos'un materyalist öğretisinde yer yoktur. Gerçekliğin bir yansıma biçimi olarak Demokritos zorunluluğu kullanır. (61) Dolayısıyla onun evren anlayışı hareketli ancak ruhsuzdur. Şöyle der: "Evrende ne bir amaç vardır ne de rastlantı; yalnızca ruhsuz hareketli bir zorunluluk vardır." (62) Onun materyalizmi aynı zamanda katı mekanik bir anlayıştaydı. Evrende meydana gelen olaylar neden-sonuç ilişkisi doğrultusunda gelişiyor ve bir zorunluluk patikasında ilerliyordu. Rastlantı ona göre, insanların olayların nedenlerini bilmediklerinde kullandıkları bir sözcüktü. Doğada hiçbir şey nedensiz değildir, her şeyin bir oluş düzeni ve bağlı kaldığı zorunluluk yasası vardır. Laertios'un aktardığına göre Demokritos'un zorunluluk anlayışının temelinde devinime neden olan burgaç vardır. Burgaç halinde devinim yapan atomlar,

boşlukta bir zorunluluk prensibiyle hareket ederler; hareket atomun zorunlu bir yasasıdır, atom asla devinimsiz kalamaz. (63)

Demokritos zorunluluk anlayışını toplum yaşantısına da uyarlar. Ona göre vahşi hayvanlara karşı mücadelede, insan kendi türüyle bütünleşmeyi öğrenmişti. Anlaşma ihtiyacı dili doğurmuş ve böylece birçok hayvanın model sağladığı ve ateşin kontrol edilmesiyle beraber teknik aletlerin geliştirilmesiyle insan kendisini ilkel düzenden uygar bir hayata geçirmeyi başarmıştı. (64)

Demokritos'un bilgi kuramı

Modern materyalist felsefeyi önceleyen Demokritos, algının ya da düşüncenin, insanın madde ile kurduğu etkileşim sonucunda oluştuğunu savunur. (65) Demokritos'un bu materyalist bilgi kuramı duyuma dayanır. O duyulur doğayı öznel görünüş sayan kuşkucu ve ampiristtir, onu zorunluluk açısından ele alır ve şeylerin gerçek varoluşunu açıklayıp anlamaya çalışır. (66) Duyumun gerçekleşmesini ise yine atomlarla ifade etmek gayretindedir. Weber Demokritos'un duyum hakkında görüşlerini şöyle açıklıyor; "Atomlar bir maddenin içinde bir arada toplanırlar. Bununla birlikte duyum noktalarında gruplar halinde olurlar ve duyumu gerçekleştirirler. Duyum ve algı bütün cisimlerden çıkan ve organlarımıza giren akıntı veya cereyan ile açıklanır; bu organlarımız da duyumun vücuda gelmesine neden olurlar ve beyinde maddenin fikir ya da hayalini meydana getirirler." (67)

Alexandre Delhomme'un *Demokritos* heykeli (1868).

Demokritos duyum yoluyla evrenin algılandığını ve bu duyumların akıl ile işlenerek değerlendirilmesi gerektiğini savunuyordu. İnsanın en güvenilir duyusunun, nesne ile doğrudan temas kurduğu için dokunma olduğunu düşünüyordu. Dokunma duyusundan yola çıkarak, sert hissedilen maddelerin içinde atomların daha sıkışık olduğunu, yumuşak maddelerin içinde ise atomların daha seyrek olarak dizildiğini dile getiriyordu. (68) Demokritos, düşüncenin merkezi olarak da, tıpkı Anaxagoras ve Platon gibi beyni gösteriyordu. (69) Tat alma duyusunu ise yine materyalizme bağlı kalarak ve ustaca bir tutarlılıkla açıklıyordu: Demokritos'un atomların çarpıştıklarında birbirlerini çengeller ve dallarla tuttuğunu ve bu şekilde bütün olduklarını söylediğini biliyoruz. Tat almayı açıklarken atomların bu çengelli yapısından yola çıkarak, tatlı yiyeceklerin düz atomlardan oluştuğunu, acı ya da ekşi yiyeceklerin de sivri ya da çengelli atomlara sahip olduğunu söylemiştir. Bu düşünce 1675 gibi oldukça yakın bir tarihte, Fransız kimyacı Lemery tarafından aynen savunulmuştur. (70)

Buna karşın Demokritos, algıların da kesinliğinden şüphe duyuyor, algının sadece bir duyum ve nesne ile özne arasında kurulan iletişimin neticesi olduğunu, dolayısıyla da asla gerçeğin kendisi olmadığını düşünüyordu. Nizan onun düşünce ve madde arasında kurduğu mantığı olumlarken şunları ifade ediyor: "Fikirlerimiz bizim dış dünya ile olan ilişkimizdir. Onları biz maddelerle kurduğumuz temaslarla elde ederiz. Ancak fikirler doğrudan doğruya iletişim kurduğumuz maddenin gerçek niteliğini bize veremez. Dolayısıyla maddede fark ettiğimiz renk, tat, koku gibi nitelikler aslında maddenin kendisinde olmayan, bizim onlara yüklediğimiz sübjektif değerlerdir." (71) Demokritos'a göre duyular ve algılananlar, bütünüyle atomların kendilerine ait değildir. Onlar nesnel değil, öznel görüşlerdir. Algı gerçeğin kendisinden gelir ancak insanın algısıyla ilgilidir ve onun ürünüdür. (72) Bu nedenle kişiden kişiye göre değişir, gerçekle geçilen her ayrı temas, sonucunda ayrı bir yargıyı ortaya çıkarabilir.

Ortaya çıkan durum şudur; Demokritos bir yandan bilgiye ulaşmanın aracını algı olarak belirlerken, bir yandan da algının zaafını işaret ediyordu. Marx, Demokritos'un öğretisindeki çatışmayı şu sözlerle ifade ediyor: "O duyusal nesnelerin tek gerçek olduğunu söyler ancak duyuların da öznel veriler olduğunu savunur. Bu haliyle bu nesneler dünyasından kovulan duyusal algı bilinç içinde 'gerçek' atom ile mücadele etmektedir." (73) Örneğin Demokritos'a göre güneş çok büyüktür. Güneşi gözüyle küçük olarak görmesine karşın, onu o şekliyle yorumlamaz ve akıl yoluyla algısını işleyerek bilgi üretir. (74) Demokritos algıların yanılabilirliğiyle ilgili olarak şunları söylüyordu: "Hiçbir zaman tatlı, hiçbir zaman acı yoktur; hiçbir zaman sıcak, hiçbir zaman soğuk yoktur; hiçbir zaman renk yoktur. Ama her zaman atomlar ve boşluk vardır." (75) Ancak filozof her şeye karşın, nesne ile iletişim kurarken duyumu tek araç olarak kabul ediyordu, çünkü elindeki en nesnel kaynak o idi.

Dolayısıyla Demokritos bilgiyi ikiye ayırıyordu; öznel ve nesnel. Şöyle diyordu: "Gerçek tüm insanlar için aynıdır. Ama neyin hoş olduğu insandan insana değişir." (76) Öznel olan insanın nesne ile kurduğu iletişim sonucunda ortaya çıkan etki, nesnel olan da maddenin insan algılarının zaaflığından arınmış olan gerçek bilgiydi. Demokritos buradan yola çıkarak maddenin niteliklerini sınıflandırıyordu. Sıcak, soğuk, renk, tat gibi nitelikler maddenin kendisinde bulunmayan, ona insan tarafından yüklenen niteliklerdi. Demokritos bu tür tanımlamaları öznel algının içine sokuyordu ve bu algıların sonuçlarını nesnel gerçeklerden ayrı tutuyordu. Demokritos'ta maddelerin nesnel niteliği, onun sınırsız ve hareketli atomları ekseninde Parmenides'in varlık anlayışıyla aynı özellikleri gösteriyordu; bölünmezlik, doğmamışlık ve yok olmazlık.

Demokritos'a göre ruh da bir madde

Bunun yanında Demokritos atomlar arasında üç tür ayrım yapı-

Rubens'in Demokritos'u resmettiği tablo.

yor ve gerçek niteliklerini şu şekilde belirliyordu; "biçim, duruş ve sıralanış". (77) Ona göre tözsel özellik olarak birbirlerinden farkı bulunmayan atomların pürüzlü, düz, kanca, eğri, büğrü, tekerlek ve yuvarlak gibi şekilleri vardı. (78)

Maddenin bütün özellikleri, içindeki atomların biçim, duruş ve sıralanışına bağlıydı. Atomların sayıları gibi şekilleri de sınırsızdı; katıydılar ve onlarda herhangi bir değişme olmazdı. (79) Atomların özlerinde niteliksel olarak bir farklılık yoktur, töz olarak özdeştirler, yalnızca niceliksel olarak ayrılırlar. Bu niceliksel ayrılık, onların bir araya gelerek oluşturdukları maddenin biçimini ve niteliğini belirler. Dolayısıyla Demokritos'a göre varlıkların niteliği atomların yapısıyla; yuvarlak, düze, küre, küp gibi şekillere sahip olmalarıyla ilintilidir. Buna paralel olarak Demokritos, ruh düşüncesini bile materyalizme sadık kalarak açıklamayı seçiyor, ateşin en hareketli atomlardan, yani küre şeklinde olanlardan meydana geldiğini ve ruhun da ateşe benzer atomlardan oluştuğunu söyleyerek, ruhu da bir madde olarak yorumluyordu. (80) Görüldüğü gibi Demokritos, ruh gibi metafiziksel bir olguyu açıklarken bile materyalist öğretisinden taviz vermemektedir.

Demokritos'un tanrıya ihtiyacı yok

Anaxagoras'ın öğretisinde bir düzen sağlayıcı gücün varlığını görmüştük. Aynı şekilde Empedokles'te de maddenin hareketini açıklamak için sevgi ve nefret gibi metafizik unsurların kullanıldığı biliniyor. Ancak Demokritos'ta bunun inkârı ile karşılaşıyoruz. Demokritos'un mekanik materyalist öğretisine göre maddenin özsel niteliği harekettir ve bundan dolayı maddeyi harekete geçirecek herhangi bir faile gerek yoktur. Bu hareket, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi atomun tözsel niteliği ve zorunluluğudur. Yani Demokritos açıkça evreni yarattığı düşünülen tanrıyı yadsımıştır. Ona göre zorunluluk evrendeki olayları ve nesneleri meydana getiren biricik unsurdur. Bu konuda, bir yaratıcı fikrine sıkı sıkıya bağlı olan Aristoteles, Demokritos'u kastederek, eleştirel bir serzenişle durumu şöyle dile getirir; "Atomculara göre maddeyi hareket ettirmek için bir güce ihtiyaç yoktur." (81) Aristoteles, Leukippos ve Demokritos'u atomların doğasındaki devinimi açıklamamış olmakla eleştiriyordu; ancak materyalist felsefede hareketin nedeni açıktı; devinim ve boşluk. Demokritos net bir şekilde tanrı yerine yalnızca atomları ve boşluğu koymuştur. "Bir yanda varlık, yani atomlar, öte yanda yokluk yani boş uzay vardır" diyor Demokritos ve bunun dışındaki hiçbir "kuvveti" dikkate almıyor. (82) Evreni bir yaratıcının ürünü olarak görmediği için zaman bakımından da sınırsız olduğunu söylüyor. (83) Var olan her şeyi atom ve yokluk olarak belirliyor, tanrıya işlerin düzenlenmesi, hatta ilk hareketin faili olması konusunda dahi ihtiyaç duymuyor. Demokritos verdiği bir örnekle tanrının yerine koyduğu ve onun varlığını gereksizleştirdiğini kabul ettiği doğadaki zorunluluk prensibini şöyle açıklıyordu: "Harman yaparken, buğdayı samandan ayırmak istersem havaya savururum. Böylece ağır olduklarından, buğday taneleri bir yana, hafif oldukları için saman taneleri bir yana ayrılırlar. İşte evrende her şey böyle bir zorunlulukla olur. Ağır atomlar aşağıya düşer." (84) Aynı mantıkla Demokritos, birbirine benzer hayvanların da bir arada toplandığını, güvercinlerin güvercinlerle, turnaların turnalarla bir arada yaşadığını söylüyordu. Bu kuralı cansız varlıklara da uyarlıyor ve buna örnek olarak, dalgaların etkisiyle yumurtamsı çakıl taşlarının yine yumurtamsı çakıl taşlarıyla, yuvarlak olan çakıl taşlarının da yuvarlak olanlarla bir arada toplanmasını gösteriyordu. (85) Burada Demokritos'un Empedokles'te gördüğümüz, benzerlerin bir arada toplanması prensibini kullandığını görüyoruz. Demokritos bunu doğal bir zorunluluk yasası olarak kabul ediyor ve maddenin hareketinin bu zorunluluk çizgisinde ilerlediği konusunda kuşku duymuyordu.

Ahlaki idealizm

Tüm bu maddeci, mekanik ve determinist doğa anlayışına karşılık Demokritos'un ahlaki anlamda bir idealist gibi düşündüğünü belirtmek gerekir. Bu çelişkili bir durum değildir; zira Demokritos'tan yüzyıllar, hatta bin yıllar sonra yaşamış olan materyalist düşünür Politzer idealizmi ahlaki ve felsefi olarak ayırıyor ve şöyle diyordu: "Gerçekten de ahlaki idealizm ve felsefi idealizmi birbirine karıştırmamak gerekir. Ahlaki idealizm, insanın kendisini bir davaya, bir amaca adaması demektir. Tüm dünyadaki işçi hareketleri tarihinden öğreniyoruz ki, sayılamayacak kadar çok devrimci kendilerini bir amaca adamış olmalarına rağmen, felsefi idealizme karşıydılar." (86) Demokritos'un durumu da Politzer'in ifade ettiği gibidir. O felsefi anlamda bir materyalisttir; ancak etik anlayışı çoğu noktada Platon ile benzerlik gösterir. Demokritos'un Sofistlerle ve Sokrates ile aynı dönemde yaşadığını belirtmiştik. Muhakkak ki filozof, yaşadığı dönemin genel düşünce atmosferinden ve o dönemde yükselmeye başlayan "İnsan Felsefesi" rüzgârından etkilenmiştir. Dolayısıyla doğa bilimlerinin yanında, ahlak alanında da çağının gerisinde kalmaya-

rak görüşlerini aktarmaya çalışmıştır.

Demokritos mutlu bir yaşam için ruhun dinginliğini vurgular. Dinginlik için ise bilgeliğin -ancak kuru bilgelik değil, insanı korkulardan arındırmak için gerçek bilgeliğin- gerekli olduğunu düşünür. Bilgeliğe o kadar önem verir ki şunları söyler: "Tek bir nedenin açıklamasını bulmayı Pers kralı olmaya tercih ederim." (87) Ona göre insanın bütün kötü davranışlarının nedeni, cahilliği, yani gerçeğin ve doğrunun ne olduğunu bilmemesindendir. Hazza karşı değildir, ancak ahlakça doğru olanın hazzını tercih eder. Barış ve sükûnetin ise zevk ve acıdan daha üstün olduğunu savunur. (88) Mutluluğun, davranışın ereği olduğu fikrini benimser. (89)

Demokritos MÖ 370 yılında yaşama veda ettiğinde arkasında Thales ile başlayan doğayı madde ile açıklama hareketinin önemli bir aşaması olan materyalist öğretinin çekirdek görüşlerini bırakmıştı. Ancak Antik Yunanistan bu materyalist öğretiyi geliştirip açabilecek tarihsel araçlara ve koşullara sahip değildi. Öte yandan sözü geçen dönemde, insan-devlet ilişkilerini, yani otorite ile halk arasındaki hukuku düzenleyecek başka türlü bir felsefeye ihtiyaç duyuluyordu. Dolayısıyla Demokritos ile antik sürecini önemli ölçüde tamamlayan materyalist felsefe, Sokrates, Platon ve en etkili biçimde Aristoteles ile kesintiye uğrayacak, sistemin üretim için daha fazla insan emeğine ihtiyaç duyduğu bu evrede, düşünce dünyası "insan nasıl yaşamalı", "devlet nasıl düzenlenmeli", "toplum-devlet ilişkisi nasıl şekillenmeli" gibi sorulara eğilecek ve materyalist felsefe bilimsel gelişmelerin filizleneceği 18. yüzyıla kadar geride kalacaktı.

Salvator Rosa'nın Demokritos ve Protagoras'ı resmettiği tablosu.

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR

1) Antik Yunan'da üst düzey devlet yöneticisi.
2) T. Tuğcu, *Batı Felsefesi Tarihi*, Alesta Yayınları, Ankara, 2000, s.88.
3) A. Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. V. Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s.28.
4) A. Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.263.
5) D. Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. C. Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, VII- 57.
6) E. Zeller, *Grek Felsefe Tarihi*, çev. A. Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s.88.
7) Tuğcu 2000, s.89.
8) G. Thomson, *İlk Filozoflar*, çev. M. H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul, 1997, s.343.
9) F. Copleston, *Ön Sokritler ve Sokrates*, çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2009, s.56.
10) W. Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, çev. O. Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2011, s.161.
11) Arslan 2011, s.281.
12) E.V. Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. V. Okur, İm Yayınları, İstanbul, 2005, s.110.
13) Zeller 2008, s.88.
14) Arslan a.g.e, s.274-275.
15) Tuğcu 2000, s.89.
16) Arslan a.g.e., s.278.
17) Capelle 2011, s.174.
18) Tuğcu a.g.e., s.87.
19) İ. Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. A. Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.19.
20) Aster 2005, s.114.
21) Laertios a.g.e., II, 12.
22) Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. A. Cevizci, Say Yayınları, İstanbul, 2011, 26 d.
23) Thomson 1997, s.344.
24) Laertios a.g.e., II, 12.
25) A. Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.58-59.
26) Arslan a.g.e., s.294.
27) Laertios a.g.e., II, 8.
28) Aster a.g.e., s.117.
29) Arslan a.g.e., s.306.
30) Arslan a.g.e., s.290.
31) M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.34.
32) Arslan a.g.e , s.290-291
33) F. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. H. Hünler, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.245.
34) Aristoteles, *Metafizik*, çev. A. Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2010, I 984b 10-15.
35) Aristoteles a.g.e., 985a 15-20
36) Arslan a.g.e., s.304.
37) Tuğcu a.g.e., s.95.
38) Aster a.g.e., s.122.
39) A. Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.312.
40) Arslan a.g.e., s.312.
41) İ. Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. A. Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.103.
42) T. Tuğcu, *Batı Felsefesi Tarihi*, Alesta Yayınları, Ankara, 2000, 100.
43) Tuğcu, a.g.e., s.100.
44) D. Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. C. Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, IX 36.
45) M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.36.
46) E. Zeller, *Grek Felsefe Tarihi*, çev. A. Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s.96.
47) Arslan a.g.e., s.316.
48) F. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. H. Hünler, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2004, sayfa 55.
49) Laertios a.g.e., X 44.
50) E.V. Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. V. Okur, İm Yayınları, İstanbul, 2005, s.124.
51) A. Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.61.
52) W.K.C. Guthrie, *Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, çev. E. Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s.65.
53) Aristoteles, *Metafizik*, çev. A. Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2010, VI, 1039a 10.
54) Gökberk a.g.e., s.36.
55) P. Nizan, *Eskiçağ Maddecileri*, çev. A. Timuçin, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.25.
56) Aristoteles a.g.e., I, 985B 5.
57) W. Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, çev. S. Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1994, s.170.
58) Aster a.g.e., s.127.
59) Zeller a.g.e., s.97-98.
60) Nizan a.g.e., s.37.
61) K. Marx, *Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, çev. H. Demirhan, Sol Yayınları, Ankara, 2009, s.27.
62) Aster a.g.e., s.123.
63) Laertios a.g.e., IX 45.
64) Zeller a.g.e., s.101.
65) Aster a.g.e. s.129.
66) Marx a.g.e., s.31.
67) Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. V. Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, sayfa 37.
68) Guthrie a.g.e., s.63.
69) Kranz a.g.e., s.167.
70) Guthrie a.g.e., s.63.
71) Nizan a.g.e., s.37.
72) G. Skirberkk- N. Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. E. Akbaş- Ş. Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s.36.
73) Marx a.g.e., s.24.
74) Marx a.g.e., s.24-25.
75) F. Copleston, *Ön Sokritler ve Sokrates*, çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2009, s.155.
76) Copleston a.g.e., s.116.
77) Aristoteles a.g.e., VII, 1024b 10.
78) Kranz a.g.e., s.165.
79) Cevizci a.g.e., s.61.
80) Arslan a.g.e., s.332.
81) Aristoteles a.g.e., I, 985b 20.
82) Aster a.g.e., s.127.
83) Kranz a.g.e., s.166.
84) Aster a.g.e., s.130.
85) J. Barnes, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, çev. H. Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004, s.271.
86) G. Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, çev. S. Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1991, s.41.
87) Kranz a.g.e., s.163.
88) Zeller a.g.e., s.101.
89) Copleston a.g.e., s.115.

Ata Soyer'i uğurlarken...

Ata'nın toplum hekimi olması bilinçli bir seçimdir: radyoloji uzmanı olduktan sonra halk sağlığı uzmanı olmuştur. Yani, başkalarında olduğu gibi rastlantısal değildi halk sağlıkçılığı. Zaten ancak bir sosyalistin böyle bir seçimi olabilirdi. Sınıfsal bakış açısı tüm yazılarında açıkça görülürdü. Ondan öğreneceğimiz çok şey vardı; şimdiden özlüyoruz.

Prof. Dr. İzge Günal

Kaybettiğiniz bir arkadaşınızın ardından yazmak çok zor. Hele bu arkadaşınız Ata Soyer gibi herkesin tanıdığı bir kişiyse iş daha da zorlaşıyor. Gerçekten de, bu ülkede sağlıkçı olup da Ata'nın yazdığı bir kitabı okumayan, bir makalesinden yararlanmayan, bir konuşmasını dinlemeyen bir kişi var mıdır, bilmiyorum. En azından herkesin Ata'dan haberdar olduğunu sanıyorum; bundan da ötesi, bence, artık kişilerin sağlık mücadelesinden uzakta kalışının bir ifadesidir. Bunu söylememin nedeni Ata Soyer'in son 30 yıldır Türkiye'deki hekim ve sağlık çalışanları mücadelesinin tam ortasında ve örgütleyicilerinden olması; özellikle doksanlı yıllardaki beyaz eylemler onun katkıları olmasaydı gerçekleşemezdi.

Ata'yı tanımak…

Hekim örgütlerinde aldığı üst düzey sorumluluklar kesintisiz bir biçimde sürmüştür: 1986-1990 yılları arasında Ankara Tabip Odası Genel Sekreterliği, 1990-1998 yılları arasında Türk Tabipleri Birliği (TTB) Merkez Konseyi üyeliği, 2002-2006 yılları arasında ise TTB Merkez Yürütme Kurulu üyeliği yapmıştır. TTB'nin çeşitli kol ve komisyonlarında (İnsan Hakları Kolu, Halk Sağlığı Kolu, Özlük Hakları ve Sendikalaşma Kolu, Sağlık Politikaları Çalışma Grubu, Olağandışı Durumlarda Sağlık Hizmetleri Kolu, Tıp Dünyası Yayın Kurulu vb.) çalışan Ata Soyer, son dönemde TTB'nin çıkarttığı *Toplum ve Hekim* Dergisi Yayın Koordinatörlüğü ve Sağlık ve Politika Kurulu üyeliği ve TTB Merkez Danışma Kurulu Üyeliği yapmaktaydı. Ayrıca kuruluşundan beri Sağlık Emekçileri Sendikası'nın (SES) aktif bir üyesiydi. İşte bu nedenle diyorum ki, sağlık mücadelesi ile ilgilenen herkes Ata'yı tanırdı.

Aslında bu yargıyı biraz daha genişletmek gerek: Türkiye'de demokratik kitle örgütleri veya sendikalarda çalışan herkesin yolu Ata ile en az bir kez kesişmiştir. Bunun temel nedenini, Ata'nın gerçek anlamıyla bir toplum hekimi olmasında, bir sosyalist olmasında aramak gerek. İnsan hakları mücadelesinde yer alışı (Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın kurucu üyesiydi) ve bu konudaki zihinsel üretimi, demokrasi ve emek mücadelesi veren tüm örgütlerle çeşitli derecelerde ortaklaşmayla sonuçlanıyordu. Ayrıca çeşitli üniversite ve fakültelerde (tıp fakülteleri dışında) verdiği sağlık politikası dersleri ile de farklı kesimlere ulaşabilme olanağı bulabiliyordu.

Üretken bir insan

Yaşamına kısaca bakacak olursak, 1955 yılında Malatya'da doğduğunu, İlkokula Edirne'de başlayıp Siirt'te bitirdiğini, Bahçelievler Deneme Lisesi'ni 1972 yılında bitirdiğini ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdiğini görürüz. TTB sitesinde belirtildiği gibi, "Tıp Der, Köylü Derneği, Maltepe Halkevi, Ankara Tabip Odası, HalkevIeri Genel Merkezi gibi örgütlerde yer alan Soyer 1978'de mezun olduktan sonra Hasankeyf Sağlık Ocağı'nda işe başladı. 1979'da askere gittikten sonra 1980 Kasımında Ankara Üniversitesi Toplum Hekimliği Bölümü'nde asistanlığa başladı. 1981'de gözaltına alındı. 1982'de asistanlığının bitimine 20 gün kala görevine son verildi. 1983 yılında Ankara Numune Hastanesi'nde başladığı radyoloji ihtisasını 1987'de tamamladı. 1987-94 yılları arasında Ankara Numune Hastanesi Radyoterapi Kliniği'nde çalıştıktan sonra 12 Eylül 1994 tarihinde mahkeme kararı ile Ankara Üniversitesi Halk Sağlığı Bölümü'ne geri döndü. 1997 yılında halk sağlığı ihtisasını tamamladıktan sonra, aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Halk Sağlığı Bölümü'nde

öğretim üyesi olarak işe başladı. 2006 Temmuzunda emekli olarak ayrılmak durumunda kaldığı bölümüne 2008'de tekrar döndü. 2012 yılında aynı üniversitenin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nda görevlendirildi. 2006-2008 döneminde Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Sağlık Başdanışmanı, 2010-2012 dönemi Demokratik Toplum Kongresi Sağlık Meclisi üyeliği yaptı. 80 sonrası *Bilim ve Sanat* dergisi, kendisinin de sürekli andığı gibi bir okul oldu onun için. Yazmayı ve böylece taraf olmayı hep önemsedi. *Evrensel*, *Birgün* ve *Aydınlık* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı" (1), *Yarın*, *Birikim*, *Demokrat*, *İkibin'e Doğru* vb. dergilerde makaleleri yer aldı. Otuz civarında kitabı yayınlandı. Hep yazdı. Kendi sözleriyle, "Hep ara dönem diye düşündüğümüz bir dönemdi 12 Eylül'le başlayan süreç. Yaşlanmayı ertelemiştik, umutlarımızı biriktirmiştik. Umutlarımızı biriktirmenin bir yolu da, yazmaktı…" (2) Tam olarak kaç makalesi, kitabı var bilemiyorum; çünkü makalelerinin bir kısmında takma adlar (Tufan Aydın, Ahmet Demiray gibi) kullandığı, bazı yazılarının da, özellikle TTB bültenlerinde yer alanların, imzasız çıktığını biliyorum. Ama herkesin iyi bildiği bir şey var ki, o da müthiş bir arşivci olduğudur. Arşivini görmedim; ama ne zaman Türkiye'de sağlık sorunları ile ilgili bir belgeye gereksinim duysam, kendisinden istediğimde en geç bir iki gün içerisinde elimde olurdu. Zaten başka türlü bu derece üretken olmak olanaksızdır.

Herkesin Ata Abi'si…

Esas ilgi alanı olan sağlık politikaları dışında, sağlık ile bağlantılı her alan onun için bir eylem ve entelektüel üretim alanıydı. Yazdıklarında hem sorunun perde arkasını açığa çıkartma hem de bir mücadele çağrısı olurdu. Örneğin, açlık grevlerini ele alan bir yazısında "hekimin temel görevi kişilerin sıkıntısını azaltmaktır. Yöneticilerin sıkıntısını azaltmak gibi bir görevi yok! Onlar, sıkıntılarını azaltmak için hekimleri kullanmasın… Ülkemizde cezaevlerinde yaşayan insanları açlık grevine gitmeye zorlayarak, on yıldır tıbbi bakıma gerek duyacak kadar hastalanmış bedenleri tüketme politikası kurban istiyorsa bunu bizler olamadan yapsın! Tıbbı insanlığın hizmetine uygulamakla yükümlü hekimler, bu politikaya alet olmamalıdırlar." (3) demektedir.

Bunları okuyunca, sakın çok katı bir kişi gibi algılamayın Ata'yı; çok duygusal birisiydi, insanlara yardım için elinden gelen her şeyi yapardı. İşte Metin Faruk Tamer'in anısı: "Ata abiyi 1989 yılında Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'ndeki açlık grevlerinde tanıdım. Sağlık durumu bozulanları numune hastanesine sevk ediyorlardı. Ben ve birkaç arkadaş (biraz da kamuoyu oluşturmak için) numune hastanesinin mahkûm koğuşuna yatmıştık. Yanlış anımsamıyorsam o zamanlar numune hastanesinde çalışıyordu. Haber verilmiş, geldi bizi mahkûm koğuşunda buldu. Bol bol şeker ve tuz getirilmesini sağladı. Çünkü biz asla damardan beslenme kabul etmiyorduk. İki üç gün hastanede kaldık. O süre içinde sabah ve akşam uğrar, ihtiyaçlarımızı karşılar ve kamuoyu oluşması için çalışırdı. Cezaevine döndüğümüzde hiç unutmam sevgili Nadir Nadi usta 'la sizi besiye çekmişler' diye espri yapmıştı. Ata abi, bizim kuşağın gerçekten de abisiydi. 1990 yılların sonuna kadar çoğumuzun sosyal güvencesi yoktu. Sağlık yönünde başı sıkışan Ata Soyer'i arar bulurdu." (4)

Dikkatinizi çekmiştir, Ata ile ilgili yazıların çoğunda ondan "Ata abi" olarak söz edilir; ardından verilen kurumsal ilanlarda da bu tanımlamayı görmüşsünüzdür. Ata Soyer kronolojik yaşa bakılmaksızın herkesin abisiydi. Sanırım bunu derin hoşgörüsüne borçluydu. Çok iyi anımsıyorum bir gün Ata'yla tartışmamız sırasında ben hırçınlaşmaya başlamıştım. Ata gülümseyerek elini omzuma koyup, "İske (bana böyle seslenirdi; özellikle de "s" yi uzatarak: İsske), gereksiz yere gerilme, şunun

şurasında kaç kişiyiz? Başımız sıkıştığında birbirimizin arkasında duracak yine bizleriz" demişti. Bu hoşgörüsü kendisine kötülük yapanlar için bile geçerliydi. Yine dikkatinizi çekmiştir, TTB özgeçmişini verirken "2006 Temmuz'unda emekli olarak ayrılmak durumunda kaldığı bölümüne 2008'de tekrar döndü. 2012 yılında aynı üniversitenin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nda görevlendirildi" demektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi'ndeki baskılardan (5) Ata da nasibini almıştı. Halk sağlığını Ata'nın kitaplarından öğrenenler "akademik yetersizlik" nedeniyle sözleşmesini uzatmayarak emekliliğe zorlamışlardı; sanki hepsinin Nobel ödülü vardı da bir Ata eksik kalmıştı! (2008 yılında üniversite yönetimi değiştiğinde ilk yapılan işlerden birisi YÖK'le karşı karşıya gelmeyi göze alarak, izin almaksızın Ata'yı göreve başlatmak olmuştu. Bu durum YÖK'ü kızdırmış ve tüm üniversitelere yazı göndererek, ayrılan öğretim üyelerinin göreve başlamalarının bundan sonra YÖK iznine bağlı olduğu bildirilmişti. Dönemin rektör yardımcısı Hakkı Bahar'ın çabalarına bizzat tanık olduğumu söylemeliyim). Ancak Ata ile uğraşanlar yine durmamışlar, ilk fırsatta, 2012 yılında başka bir okulda görevlendirilmesini sağlamışlardı. Ata'nın bu kişiler hak-

kında bile kötü bir söz söylediğini anımsamıyorum. Sanırım onları da affetmişti. Ben affedemiyorum.

Sosyalistin seçimi

İdam cezasının kaldırılması için de Ata'nın çok uğraştığını söyleyebiliriz: "Biliyoruz ki suç bireysel değil, toplumsaldır. Suça yönelik politikaların temelini, suçu ortaya çıkaran koşulların kurutulması oluşturmalıdır. Suçun nedenleri yok edilmesi gerekirken, idam ile yok edilen, insandır! En basit hukuk kavramına bile aykırı olan bu uygulamanın 21. yüzyıla yaklaşırken savunuluyor olmasının, olsa olsa utanılacak yanı vardır." (6) derdi.

Yaşamın öznesinin insan olduğunu vurgulayarak bakıyordu cezaevlerine: "Bizim de kendi onurumuzu kendimizin savunabilmesi ancak çabalarında o insanlara destek vermekle mümkündür. Tutukevlerinden çıkan ruhsal ve fiziksel sorunlu insanların en yakın yardımcısı, bu gerçekliği kavrayabilmiş hekimler olabilir." (7) Çevre de Ata'nın uğraş alanları içerisindeydi: "Bugün sanayileşme nedeniyle yaşanan sorunlar, dün sanayileşmenin başlangıcında işçi sınıfının, fabrikalarda yaşayan işçilerin sorunlarıydı. İş koşullarının ve çalışma ortamının olumsuzluğu nedeniyle, sağlıkları ve yaşamları tehdit edilen yalnızca işçilerdi. Sanayide kullanılan zararlı maddelerin, fabrika/işyeri sınırlarını aşarak, çevreye yayılması ile aynı sorunları çevre ve çevrede yaşayanlar duyumsamaya başladı. Böylece, sadece kâr güdüsü ile sanayileşme anlayışı, işçinin sorununu tüm toplumun ve çevrenin sorunu haline getirmiştir". (8) Sanırım sosyalist bir çevreci ancak böyle olabilir. Zaten Ata'nın özgeçmişinde görmüşsünüzdür; toplum hekimi olması bilinçli bir seçimdir: Radyoloji uzmanı olduktan sonra halk sağlığı uzmanı olmuştur. Yani, başkalarında olduğu gibi rastlantısal değildi halk sağlıkçılığı. Zaten ancak bir sosyalistin böyle bir seçimi olabilirdi.

Sınıfsal bakış açısı tüm yazılarında açıkça görülürdü. Örneğin savaş konusunda: "Nükleer savaşa karşı çıkılması gereklidir, ancak nükleer olmayan askeri müdahalelere de, bunları yapanlara da karşı çıkılmalıdır. Nükleer silahlanmanın durdurulması için çalışırken, nükleer-olmayan silahlarla bir askeri hegemonya peşinde olan, savaş kışkırtıcılarına platform yaratmamalıyız. Yine nükleer silahlanma ile ayrılmaz bir ilişki içinde olan üçüncü dünya ve emperyalizm, ırkçılık, çevre tahribatı, askeri bütçenin insani hizmetlerde yarattığı olumsuz etkiler, çekiç güç vb. konulara gereken ilgiyi göstermeliyiz. En önemlisi, militarizmin köklerini kapitalist sistem içerisinde gören, geniş tabanlı bir barış hareketi inşa etmeye ihtiyacımız olduğudur." (9) diyerek hepimizin zihnini açıyordu.

Ondan öğreneceğimiz çok şey vardı; şimdiden özlüyoruz.

DİPNOTLAR

1) http://www.ttb.org.tr/index.php/Haberler/atasoyer-3684.html
2) A. Soyer, *Önce insan olmak: İnsan hakları, çevre, barış ve hekimlik üstüne*, Belge Yay., 1993.
3) A. Soyer, "Açlık grevleri yayılırken", *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1988.
4) http://eksisozluk.com/ata-soyer–1954001
5) İ. Günal, "Dokuz Eylül Üniversitesi'nde farklı dönemler", *Bilim ve Gelecek,* Sayı: 104, Ekim 2012.
6) A. Soyer, "İdam cezalarına hayır!", *Türk Tabipleri Birliği Haber Bülteni,* 25, Ekim-Kasım- Aralık 1990.
7) A. Soyer, "Tutukevi koşullarının yarattığı ruhsal sorunlar", *Ankara Tabip Odası Bülteni*, 10, Ekim 1987.
8) A. Soyer, "Üçüncü dünyaya tehlike ihracatı: Sanayileşmede çifte standart", *Bilim ve Sanat* 92, Ağustos 1988.
9) A. Soyer, "Barışçı hekim hareketlerine şirketlerin artan ilgisi..." *Birikim* 29, Ekim 1991.

Chavez döneminde ve sonrasında

Venezuela'da Bolivarcı Sosyalizm

Chavez'in "ölüsü" ABD'ye dirisinden pahalıya patladı. Uluslararası medyanın yaptığı tüm karşı kampanyaya rağmen Comandante'nin mesajı dünyanın en uzak köşelerine ulaştı. Chavez tüm dünyada anti-emperyalist bir sembole dönüştü ve ezilen uluslarda yeniden bağımsızlık idealini uyandırdı. Comandante, vedasıyla emperyalizmin yenemeyeceği bir "mükemmel düşman"a dönüştü. O artık dünyanın herhangi bir yerinde yükselecek halkçı güçlerin en önemli esin kaynağıdır.

Özgür Uyanık
Gazete Latin Editörü (www.gazetelatin.com / gazetelatin@gmail.com)

Hugo Chávez 6 Aralık 1998'de oyların yüzde 56'sından fazlasını alarak devlet başkanı seçildiğinde Venezuela neoliberal ekonominin yıkıntıları altında iç savaşa sürüklenen bir ülkeydi. Halkın yarısından çoğu işsiz ve açlık sınırının altında yaşamaya çabalıyordu.

Neoliberal döneme girişin ilk güçlü etkisi 1989 ayaklanmasında hissedilmişti. Beş binden fazla Venezuela yurttaşının sokaklarda katledilmesi özellikle ordu kademelerinde ülkenin geleceğine ilişkin kaygıları artırdı. 1982'den bu yana ordu içinde MBR-200 (Bolivarcı Devrim Hareketi-200. yıl) adlı bir örgütlenmenin kurucularından olan Yarbay Chávez IMF çizgisindeki hükümete karşı darbe hazırlıklarına girişti. (1) Hava İndirme Birlikleri'nin bu genç komutanı 1992'de Başkent Caracas'ta, diğer yoldaşları Valencia ve Maracay'da hükümete bağlı kuvvetlerle girdikleri çatışmada başarıya ulaşamadılar. Chávez 4 Şubat gecesi basın önünde Bolivarcı operasyonun başarısız olduğunu kabul ederek isyancı askerlerden teslim olmalarını istedi ve tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu söyledi.

Chávez Başkent Caracas'ın kuzeyinde San Carlos cezaevine kapatıldı. Fakat hareket iktidarı derin biçimde sarsmıştı. Daha güçlü bir darbeden korkan iktidar onu başkentten uzağa Miranda'daki bir cezaevine nakletti. Beklenildiği gibi 27 Kasım'da Hava Kuvvetleri içinde bir kalkışma yaşandı. 20 Mayıs 1993'de Carlos Andres Perez hükümeti mecliste yapılan yolsuzluk suçlamalarıyla düştü. Yapılan yeni seçimlerde Hıristiyan Sosyal Parti iktidara geldi. Chávez ve silah arkadaşları 27 Mart 1994'te serbest kaldılar.

Devrimci komutanın ordudan tasfiye edilmesi ve hatta hapsedilmesi bile halk arasındaki desteğini yitirmesine yol açmadı. Hapiste bulunduğu süre içinde irili ufaklı sol parti ve hareketlerle iyi ilişkiler geliştirdi. Çıktığında V. Cumhuriyet Hareketi'ni (MVR) kurdu ve 14 Ekim'de Küba'da Fidel Castro'yla görüştü.

İçlerinde Venezuela Komünist Partisi (PCV) ve Sosyalizme Doğru Hareket'in (MAS) de bulunduğu bir cepheyle 1997'ye kadar yeni bir anayasanın yapılmasını öngören projesini halka anlattı.

MVR 8 Kasım 1998 parlamento seçimlerinde 49 sandalye elde ederek en güçlü grubu oluşturdu. 6 Ekim Başkanlık seçimlerinde oyların yüzde 56'sından fazlasını alan Hugo Chávez iktidara geldi.

Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti

Chávez iktidara gelir gelmez programında açıkladığı gibi yeni anayasayı oluşturacak meclisin seçim sürecini başlattı. Venezuela Anayasası 1961'den bu yana değişmemiş ve bir faşist cuntayla kesintiye uğramamış nadir Latin Amerika anayasalarından biriydi. Sadece 1973 ve 1983'te sınırlı iki değişikliğe uğrayan 1961 anayasasında federalizme güçlü bir vurgu hakimdi. Chávez başkanlık yetkilerini daha da artıran fakat aynı zamanda ekonomik ve kültürel açıdan halkın çıkarına bir demokratik anayasa hedefliyordu. Fakat bunu eski sistemin kurumlarıyla gerçekleştiremeyeceğine emindi. Venezuela'da 1959'dan beri sistem sosyal demokrat eğilimli Demokratik Eylem Partisi'yle Hıristiyan Sosyal Parti arasındaki dengeye dayanıyordu. Chávez'in iktidara gelişi ve anayasa hamlesi kırk yıllık sisteme son verdi.

İlk sorun anayasayı yapacak temsilcilerin görev tanımında yaşandı. Normalde yeni meclisin seçilmesiyle 1998'de seçilen temsilcilerin görevinin sona ermesi gerekiyordu fakat Yüksek Mahkeme yeni meclisi "yedek bir meclis" gibi değerlendirdi. Kurucu Meclis yargıya müdahale etti ve yolsuzluğa bulaşmış beş bine yakın memur ve hakimi görevden aldı. Kurucu Meclis'in anayasayı çiğnediği kararını alan Yüksek Mahkeme Başkanı istifa etti. İki meclis arasındaki kriz derinleşti. Ancak yeni Anayasa'nın 15 Aralık 1999'da yüzde 72 oyla referandumda onaylanması eski düzenin savunucuları açısından bir kırılma noktası oldu. 30 Temmuz 2000'de yeni anayasaya göre yapılan genel seçimlerde Chávez'e yüzde 60 destek çıkması ise iki meclis sorununu ortadan kaldırdı.

Ayrıca Chávez bürokrasiyi etkisizleştirmek için 3 Aralık 2000'de sendika seçimlerinin 180 gün içinde yapılamasını öngören bir referandumu halka onaylattı.

Chávez'e karşı darbe

11 Eylül'ü izleyen günlerde ABD'nin Florida Tampa Askeri Üssü'ne yalnızca üç saat mesafedeki Venezuela başkentinde durum hiç kolay değildi. ABD'nin dünyanın öteki ucundaki petrol kaynaklarını ele geçirmek için yüz binlerce askerini hazırladığı sırada kendisine en yakın ve dünyanın en önemli petrol rezervlerinden birine sahip Venezuela'da milli bir yönetimi kendi haline bırakacağı düşünülemezdi. 2001 Kasımı'nda Venezuela devlet radyo ve televizyonlarından Afganistan'da ABD bombardımanında ölen çocuklar gösterildiğinde iki yönetim arasındaki ilk resmi gerilim ortaya çıktı. ABD Dışişleri yayınları protesto ederek Caracas'taki elçisini geri çağırdı.

Birkaç ay sonra Batılı şirketlerle ortak olan patronların ittifakından oluşan bir sağ muhalefet sokağa döküldü. Bu ittifak son bir yıldır Toprak, Hidrokarbon ve Balıkçılık Yasalarıyla Toprak Reformuna karşı birlikte mücadele sürdürüyordu. Şubat boyunca bazı askerler basında açıkça Chávez'in istifasını istediler. Mart'ta ülkenin en büyük işçi sendikası CTV işveren sendikasıyla ve Vatikan'a bağlı Katolik kilise yönetimiyle Chávez'e karşı bir deklarasyona imza attı. Bunu takip eden günlerde silahlı kuvvetlerden sağcı ittifaka yönelik desteğin arttığı gözlendi.

Başkan Chávez 7 Nisan'da devlet petrol şirketi PDVSA yönetimini görevden aldığını ilan etti. CTV ve işveren sendikası PDVSA yöneticilerine destek için genel grev başlattı. 11 Nisan'da Başkanlık Sarayı'na yönelen on binlerce muhalif Chávez taraftarlarınca durduruldu. İki grubun çatışmasına Ulusal Muhafızlar ve Kent Polisi müdahale etmekte yetersiz kaldı. Bununla beraber medya Caracas sokaklarında muhaliflere saldırıldığı yönünde yayınlara başladı. Bu görüntülerde bir takım sivil kişiler halka ateş açmaktaydı. CNN ve BBC başta olmak üzere uluslararası medya Venezuela olaylarını kesintisiz yayınlarla vermeye başladı. (2) Bir gün önce silahlı kuvvetlerden ülkede sükunetin sağlanması için harekete geçmesini isteyen (Plan Avila) Başkan Chávez gece yarısından sonra gözaltına alındı. Sabaha karşı kendisine sadık General García Carneiro'yla (3) beraber başkentteki Fuerte Tiuna askeri üssünde alıkondu.

12 Nisan'da Miraflores'teki başkanlık sarayına gelen işveren sendikası başkanı Pedro Carmona ardına bazı asker, politikacı, işadamı, gazeteci, kilise ve üniversite yönetimini alarak kendini başkan ilan etti. ABD ve İspanya Carmona'ya desteğini deklare etti. Başında neoliberal hükümetlerin bulunduğu Ekvador, Kosta Rika ve Nikaragua da aynı cephede yer aldı.

Yönetimi destekleyen güvenlik güçleri başkent sokaklarında Chávez taraftarlarını öldürmeye ve kaybetmeye başlamışlardı. Bütün kentlerde bir sürek avı başlatıldı. Kentlerdeki Küba temsilcilikleri kuşatıldı.

13 Nisan sabahı Chávez taraftarları örgütlenerek başkente giden tüm ana yollarını kesti. Turiamo Deniz

Chavez'e karşı yapılan darbe, bazı ulusal gazetelerde "Chávez düştü" ya da "Sona erdi" gibi manşetlerle, bir kutlama biçiminde duyuruldu.

Chávez, iki günlük tutsaklıktan sonra getirildiği başkanlık sarayında taraftarlarını selamlıyor.

Üssü'nde tutulan Chávez istifa etmediğine dair bir el yazısını dışarıya ulaştırmayı başardı. Ordu yönetimi Chávez'i Caracas'ın 160 km kuzeyinde Karayip denizindeki bir askeri üs olan Orchila Adası'na nakletti.

Ülkenin her yanında sokaklara dökülen milyonlarca Venezuelalıyı hiçbir televizyon kanalı göstermiyordu. Chávez taraftarları sonunda Venezuela televizyonunu ele geçirmeyi başardılar. Akşamın ilk saatlerinde bir milyon Chávez destekçisi başkanlık sarayını kuşatınca ordu birliği yetersiz kaldı ve darbenin elebaşları Başkanlık Sarayı'ndan kaçtılar. Aynı sıralarda Maracay'daki Chávez'in eskiden komutanı olduğu 42. Hava İndirme Tugayı tüm komuta kademesi ve bağlı birliklerle yasadışı darbe hükümetine karşı ayaklandı.

Meclis Başkanı Chávez'in yardımcısı Diosdado Cabello'yu geçici devlet başkanlığına atadı. Bir grup komando Chávez'i Orchila adasından alarak helikopterle başkente getirdi. Darbenin sorumluları ele geçirildi. Olaylar sona erdiğinde resmi rakamlara göre 19, yerel kaynaklara göre 40 kişi hayatını kaybetmişti.

2002 darbesinin analizi

Kuşkusuz darbenin 72 saatte başarısızlığa uğramasındaki temel etken Chávez liderliğindeki Bolivarcı Hareket'in büyük kitle desteğiydi. Bununla beraber karşıdevrimci cephenin de çıkardığı gürültü kadar güçlü olmadığı ortaya çıktı. Öncelikle Venezuela ordusu darbeye üst kademelerden verilen sınırlı destekle katıldı ve asla daha ileri gitmedi. Yüksek komuta kademesinde Koramiral Hector Ramirez Perez gibileri genelkurmay başkanlığına göz dikmişti, diğerleri de kendilerine vaat edilen ganimetin peşindeydi. Ordu içindeki darbe taraftarlarının bir harekat planına sahip olmadığı ya da varsa da bunu uygulamaya koyamadığı anlaşılmaktadır. Darbeci ekip meseleyi Chávez'in etkisizleştirilmesine indirgemiş, onu iktidara getiren toplumsal tabanı görmezden gelmişti.

Darbenin sivil ve askeri uygulayıcıları eylemlerinin bir hükümet darbesi anlamına gelmediğini savundular. 11-14 Nisan 2002 tarihleri arasında Venezuela'da bir iktidar boşluğu bulunduğunu ifade ettiler. Savunmalarındaki en kritik nokta, Chávez'in Genelkurmay Başkanı Lucas Rincón Romero'nun (4) 12 Nisan'ın ilk saatlerinde Başkanın istifayı kabul ettiğini açıklamasıydı. Üstelik bir söylentiye göre Başkan Chávez Küba'ya sürgüne gitmeyi kabul etmişti. Her ne kadar Romero böyle bir açıklama yaptığını kabul etse de Chávez'in istifasını kanıtlayan bir belge mevcut değildi. Ayrıca Anayasa'ya göre Başkanın görevini sürdüremediği hallerde Başkan Yardımcısı onun işlevini yerine getirirdi. Darbeciler Anayasa ve meclisi tümden yok sayarak "iktidar boşluğu" olduğunu iddia etmekteydiler.

Chávez karşıtı harekete destek veren generaller darbeye kalkışmadıklarını, Plan Avila'nın uygulamaya konulmasını engelleyerek bir katliamın önüne geçtiklerini iddia ettiler. Avila ya da "Egemenlik Planı" olarak adlandırılan askeri plan 30 Mayıs 1988 ve 20 Şubat 1990 kararnamelerine dayanmaktaydı. Plan, Bolivarcı Venezuela Anayasası'nın 236. ve 326. maddesinde tanımlanan Ulusal Güvenlik tanımına ve İç Hizmet Kanunu'na uygun biçimde geçerliliğini sürdürmekteydi. Sorumluluk alanı coğrafi, kültürel, siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri olayları kapsamaktaydı. Amacı ulusal ya da bölgesel ölçekte Venezuela vatandaşlarının eğitim, sağlık, enerji, gıda ihtiyaçlarının karşılanması; haberleşme ve ulaşım (istasyonlar, limanlar ve havaalanlarına) gibi hizmetlerin güvenliğinin garanti edilmesiydi.

Avila Planı basitçe üç aşamadan oluşmaktaydı: İlki, alarm ve hazırlık aşaması (Bu aşamada güvenlik kuvvetlerinin koordinasyonu da sağlanmalıydı), ikincisi stratejik noktaların ele geçirilmesi ve son olarak güvenliğin kalıcılaşmasıyla beraber birliklerin çekilmesi.

Chávez'e bağlı Tümgeneral Carniero ve Orgeneral Romero'nun açıklamalarına göre Başkan 10 Nisan'da Avila Planı'nın başlatılmasını emretmişti. Aynı gün Müşterek Komuta Merkezi'nde bir toplantı yapılarak hazırlıklar gözden geçirilmiş 11 Nisan öğleden sonra -Carniero'nun Meclis Araştırma Komisyonuna verdiği ifadeye göre- Başkan harekatın başlamasına sınırlı bir izin vermişti. Bu amaçla yalnızca Başkanlık Sarayı çevresinin güvenliğinin alınması için iki tank bölüğü Miraflores'e doğru harekete geçti.

Chávez karşıtı Koramiral Carlos Molina Tamayo'nun ifadesine göre ise tanklar Silahlı Kuvvetler İkinci Başkanı Tümgeneral Jose Felix Ruiz Guzman'nın emriyle geri dönmüştü. Ayrıca Silahlı Kuvvetler Birleşik Komutası (CUFAN) Başkanı General Manuel Antonio Rosendo da Avila Planı'nın uygulanmasına karşı çıkmıştı. Orduya ait ağır silahların barışçıl gösterilere karşı kullanılması Anayasa'ya aykırıydı. Avila Pla-

Her pazar yayınlanan *Aló Presidente* (Alo Başkan) adlı programda Chávez, yayına bağlanan insanların sorunlarıyla ilgileniyor ve güncel politik konuları tartışıyordu.

nı 1989 olaylarında uygulandığında katliama yol açmıştı.

Başkan Chávez, Avila Planı'nın barışçıl amaç taşıdığını iddia etmektedir. Papa'nın ziyaretinde de benzer önlemler alındığını, bu tür uygulamaların normal olduğunu söylemiştir. Planın uygulanması için General Carniero'ya doğrudan emir vermesinin nedenini ise CUFAN Başkanı General Guzman'ın hiçbir şekilde telefon ya da telsizden yaptığı çağrılara cevap vermemesi olarak açıklamaktadır. Guzman harekata engel olmuştu; çünkü bir darbe hazırlığı içindeydi. Eğer o gün harekata engel olunmasaydı ajan-provokatörler tarafından öldürülen 19 sivilin hayatı kurtarılmış olacaktı.

Aylar süren yoğun Chávez karşıtı medya propagandası sonucunda kitlesel çatışma ortamı yaratılmasına, Anayasal Başkan Hugo Chávez'in alıkonmasına, sermaye örgütünün başkanı Pedro Carmona'nın kendi kendini başkan ilan edip meclisi ve anayasayı ortadan kaldırmasına karşın 14 Ağustos 2002'de Yüksek Mahkeme Venezuela'da bir darbenin yaşanmadığına hükmetti. Darbecilerin küçük bir kısmı kısa süreliğine tutuklandılar ve serbest bırakıldılar. (5) Aynı Yüksek Mahkeme 2005 ve 2007'de önceki kararını ortadan kaldırarak darbenin sorumlularının yargılanmasına hükmetti. Darbeciler ülkeyi terk ettiler.

Petrol ve çok kutuplu dünya stratejisi

1999 Bolivarcı Venezuela Anayasası petrol kaynaklarının özelleştirilmesini durduruyor ve bu kaynakların cumhuriyetin malı olduğuna güçlü bir vurgu yapıyordu. Aslında Venezuela'da petrol 1976'dan beri ulusun malıydı. Fakat bu mülk sahipliği biçimseldi. Venezuela devleti petrol kaynakları üzerindeki kontrolünü çoktan yitirmişti. Yabancı taşeron firmalar ve üçüncü şirketler üzerinden kontrol Kuzey Amerikalıların eline geçmişti.

Ulusal kaynakları yeniden kontrole almak Bolivarcı yönetim için hayati önemdeydi. Venezuela'da bağımsız bir ekonomi ve halkın refahının sağlanmasının tek yolu petrol ve gazdan elde edilen geliri ulusallaştırmaktı. Batılı petrol şirketlerinin desteklediği patronlar ve sendika buna karşı 2002 Aralığında genel grev başlattı. Petrol üretimi ve ihracı durdu. Darbe döneminde olduğu gibi TV yayınları ve sokak eylemleri başladı. Petrol kuyuları ateşe verildi. Ülke milyarlarca dolar zarara girdi. Ülkeden dışarıya petrol akışının durması krizi uluslararası hale getirdiğinden Amerikan Devletleri Örgütü, ABD ve AB aracılığıyla uzlaşma temasları sağlandı. Şubat 2003'te grev kırıldı.

Chávez'in iktidara geldiği yıl ham petrolün varili 9,72 dolardı. Dünyanın beşinci büyük ham petrol ihracatçısı olan Venezuela sefalet içindeydi. Chávez özelleştirmeye son verdi ve atıl durumda olan OPEC'i (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) harekete geçirdi. 25 yıldır toplanmayan OPEC Chávez'in çabalarıyla bir araya geldi. Chávez'in örgüt aracılığıyla uygulamaya koyduğu petrolün fiyatını koruma stratejisi başarılı oldu ve beş yıl içinde ham petrolün varil değeri üç katına çıktı. (6) Çıkartılan ham petrol rezervi açısından, Chávez'in PVDSA'nın kontrolünü ele geçirdiği 2005 tarihinden itibaren, yüzde 285 artarak dünyanın bir numaralı üreticisi haline geldi. PVDSA bu süre içinde PB, Chevron, Shell gibi şirketleri geçerek Exxon'dan sonra dünyanın dördüncü büyük petrol şirketi oldu.

Başkan Chávez, petrol silahının uluslararası ekonomik ve stratejik avantajlarından faydalanarak, dış politikasını bağımsız ittifaklar üzerine kurdu. Petrol stratejisini İran'la birlikte hareket ederek mümkün kıldı. 1991 Körfez Savaşı'ndan beri Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'i ziyaret ederek destek veren ilk lider oldu. İsrail'in bölgedeki politikalarına açıkça tavır aldı. ABD'nin tek kutuplu dünya stratejisine karşı Rusya, Çin ve kontrollü biçimde Avrupa Birliği'yle ekonomik-siyasal ilişkilerini güçlendirdi.

Venezuela'nın Çin'le 1999'da 358 milyon dolar olan ticaret hacmi 2011'de 17 milyar dolara yükseldi. (7) Bolivarcı yönetim Rusya'yla kapsamlı bir işbirliğine gitti. Rusya gaz-petrol üretiminde jeopolitik önemde gördüğü Venezuela'yla petro-kimya, lojistik ve ulaştırma alanında önemli ortaklıklar kurdu. PVDSA Rus petrol şirketleriyle yeni rezervlerin işletilmesi için anlaşmalar imzaladı. Gazprombank bu kapsamda Venezuela'ya 4 milyar dolarlık kredi açtı. 2010 yılından itibaren ise bu ortaklık askeri bir boyut aldı. Venezuela Rusya'dan S-300 füzelerinin yanı sıra, Varshavinka sınıfı üç denizaltı, 92 T-72 tankı, 24 Sukhoi-30 savaş uçağı ve 53 helikopter alımı anlaşması yaptı. (8)

Birleşik Latin Amerika politikası

Chávez yönetiminin Latin Amerika'ya yönelik politikalarının bir örneği Güney Amerika'daki bütün ulusları yeni bir siyasal ve ekonomik proje altında bir araya getiren Güney Amerika Ulusları Birliği'nin

(UNASUR) kurulmasıdır.

Bolivarcı yönetim Küba'yla ortak bir politik hat üzerinde Latin Amerika'nın bağımsız kurumlarını yaratma çabası içinde oldu. ABD egemenliğindeki ALCA'ya (9) karşı "Amerikan Halkları İçin Bolivarcı İttifak (ALBA)"ın kurulmasına öncülük etti. Chávez ALBA'yı Venezuela, Küba, Bolivya, Ekvador ve Nikaragua'nın temel bileşkeni olduğu; ortak para birimi "Sucre"yi gelecekte kullanmayı hedefleyen bir kıtasal örgüt olarak formüle etti. (10)

Venezuela 2011'de Karayip ve Latin Amerika Devletler Topluluğu'nun (CELAC) kuruluşuna öncülük etti. 2012'de ise Venezuela'nın Güney Amerika Ortak Pazarı MERCOSUR'a üyeliğiyle dünyanın en büyük beşinci ekonomik devletler grubu oluştu. (11)

"Amerikalılar Okulu"nun egemenliğini kırmaya dönük önemli adımlar Chávez hükümetince desteklendi. ALBA'ya bağlı "Onur ve Egemenlik Askeri Okulu" Bolivya'da açıldı. UNASUR kapsamında "Güney Amerika Savunma Stratejileri Eğitim Merkezi" Buenos Aires'de hizmete girdi.

Hugo Chávez yönetimindeki Venezuela, Küba'yla stratejik düzeyde politik ve ekonomik ilişkiler kurdu. 2000 yılında yapılan enerji anlaşmasına göre ambargo altındaki adaya günlük 40 bin varil ham, 13 bin varil işlenmiş petrol ihracına başladı. (12) 2012'de 82 bin varile çıkan bu oran Venezuela'nın politik ittifakı olan Küba'yı önemli bir ticaret ortağı haline getirdi. İki ülke arasında kurulan 36 ortak şirket 2011'e kadar 200'den fazla ticari girişimi tamamladı. Venezuela ile Küba arasında maliyeti 70,4 milyon dolar olan 1630 km uzunluğunda fiber optik kablo döşendi.

Küba, adaya taşınan petrole karşılık, ödemelerinin büyük kısmını Venezuela'nın ihtiyacı olan doktor, öğretmen, pedagog ve teknik personel desteği sağlayarak yapmaktadır. Küba'dan çoğu tıp alanından 2000'de 13 bin, 2003'te 45 bin 174 personel Venezuela'ya geldi. (13) Buna ek olarak 24 bin Venezuelalı gencin Küba'da tıp eğitimi alması sağlandı.

Ayrıca PVDSA tecrübesine dayanarak Küba Devlet Petrol Şirketi CUPET ada çevresinde yeni petrol rezervlerinin işletilmesi ve diğer Karayip ülkelerine ham petrol ticaretinde önemli adımlar atmaktadır. İki ülke arasındaki dayanışma sayesinde Küba enerji sorununu çözmüş, daha önemlisi yarım asırdır süren ambargoyu kırarak, yalıtıldığı anakarasıyla yeniden bütünleşme olanağı kazanmıştır.

Chávez hükümetinin yalnızca Venezuela'da değil Latin Amerika genelinde halkların eğitim, sağlık, gıda, enerji gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya dönük programları bulunmaktadır. Venezuela hükümeti kıtadaki ulusal endüstrileri destekleyen bir ekonomi politikası yürütmektedir.

Kolombiya'yla ilişkiler

Venezuela batı komşusu Kolombiya'yla sosyal, tarihsel, politik ve ekonomik alanda köklü bağlara sahiptir. Her iki ülke de Simon Bolivar'ın kurduğu "Büyük Kolombiya"nın parçasıydılar. Jeostratejik düzeyde birbirine bağlı olan Kolombiya'yla Venezuela'yı birbirinden yalıtmak olanaksızdır. Aralarındaki ilişki her dönem sınır komşusu olmaktan çok ötededir. Bu güçlü bağın doğal sonucu da iki ülkenin sorunlarını birbirlerine taşımalarıdır. Özellikle daha stratejik bir konuma sahip olan Kolombiya'ya yönelik Kuzey Amerika müdahaleleri, kirli savaş ve uyuşturucu trafiğinin Venezuela'da yıkıcı etkileri kaçınılmazdı.

Bunun yanı sıra Venezuela endüstriden yoksun, geleneksel olarak petrol gelirine dayanan bir ülke olmanın dezavantajıyla ihtiyacı olan malların önemli bir kısmını Kolombiya'dan karşılamak zorundadır. Üretim geleneği, endüstri ve pazar tecrübesine sahip olan Kolombiya, Venezuela ekonomisindeki etkin güçlerden biridir. Venezuela'da yaşamını sürdüren iki milyon dolayındaki Kolombiya vatandaşı bu ekonomik etkinliğin bir parçasıdır.

Venezuela sağıyla sıkı bağları olan Kolombiya, özellikle Alvaro Uribe yönetiminde, Chávez yönetimine karşı düşmanca bir tavır sergiledi. Venezuela'yı istikrarsızlaştırma adına her türlü faaliyeti destekledi: Uyuşturucu trafiğini Venezuela'ya doğru kaydırdı. Sınır bölgelerine giren kontrgerilla grupları Venezuelalı köylüleri öldürmeye başladı. Başkent Caracas'taki Kolombiyalı paramiliter güçler mahallelerde kokaini ücretsiz dağıtmaya bile başladı.

İki ülke arasında 2007 sonunda başlayan gerilim (14) 22 Temmuz 2010 tarihinde Amerikan Devletleri Örgütü (OEA) toplantısında Kolombiya'nın Venezuela'yı terörizmi desteklemekle suçlamasıyla doruğa çıktı. Sözü geçen toplantıda Kolombiya temsilcisi, FARC ve ELN gerillalarıyla Venezuelalı askerler arasındaki ilişkileri gösteren bazı fotoğraf ve belgeleri sunmuştu. Venezuela topraklarında bazı gerilla kampları olduğunu iddia eden Kolombiya hükümeti, Venezuela'yı OEA'ya bağlı İnsan Hakları

Chavez ve Castro, 2005 yılında Havana'da.

Komisyonu'na şikayet etti. Ayrıca Chávez'in yargılanması için Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne başvuruldu. Alvaro Uribe Başkanlığındaki Kolombiya Hükümeti OEA'da "terörist kamplara" müdahale edebileceğini bildirdi. Venezuela hükümeti bu gelişme üzerine Kolombiya'yla ilişkilerini kestiğini açıkladı.

Halbuki Chávez 2008 başından beri Kolombiya'da sürmekte olan gerilla savaşının ABD'nin bölgeye müdahalesi için bir bahane olduğunu, bu sayede bölgede yeni askeri üsler açma fırsatı yakaladığını söyleyerek FARC'a silah bırakma çağrısında bulunmaktaydı. Venezuela yönetimi, Kolombiya'daki gerilla güçlerine -siyasal varlıklarına ve taleplerine saygı duymakla beraber- herhangi bir destek sunmamaktaydı. Az sayıda gerilla kampının Venezuela sınırları içinde bulunmasının nedeni coğrafi iç içe geçmişlikten kaynaklanmaktaydı. (15) Üstelik bu yeni değil 40 yıldır sürmekte olan bir durumdu.

7 Ağustos 2010'da Manuel Santos Kolombiya'da başkanlık koltuğuna oturdu. 10 Ağustos'ta Kolombiya'nın Santa Marta kentinde sürpriz bir toplantı gerçekleşti. Bir araya gelen Chávez ve muadili Santos 6 maddelik "Prensipler Deklarasyonu" başlığı altında bir belgeye imza atarak iki ülkenin vardığı çatışma pozisyonuna son verdiler. (16) 20 Ağustos'ta iki ülke Dışişleri Bakanlarının bir araya gelmesiyle "normal" diplomatik ilişkilere geri dönüldü.

2010 yılında İspanya FARC ve ETA'yla bağlantılı kişilerin Venezuela'da bulunduğunu iddia ederek iadelerini istedi. Aynı yılın Aralık ayından itibaren Chávez, kendinden beklenmeyen ve sol kesimlerde sert eleştirilere neden olacak şekilde, 4 ELN ve 3 FARC üyesini tutuklayarak Kolombiya'ya teslim etti.

Buna karşılık Venezuela 2011 Mayıs'ında Kolombiya hükümetinden Honduras'ın devrik başkanı Zelaya'nın yeniden serbest seçimlere katılması için destek aldı. Ayrıca Venezuela, Kolombiya hükümetiyle gerilla güçleri arasında barış görüşmelerine başlanması için aracı oldu. 27 Ağustos 2012'de Santos hükümeti Küba başkenti Havana'da FARC

komutasıyla barış sürecini başlatan anlaşmaya imza attı. 4 Eylül'de Kolombiya Başkanı, Oslo'da başlayıp Küba'da devam edecek olan diyalog masasını resmi olarak belirledi.

Böylece Kolombiya'yla Venezuela arasında ihtilafa bahane olan gerekçeler tümüyle ortadan kalkmış oldu.

Chávez yönetiminde ekonomik ve sosyal ilerleme

2003'te yüzde 55,1 olan yoksulluk seviyesi 2007'de yüzde 27,5'e; açlık sınırının altında yaşayanların oranı yüzde 25'ten yüzde 7,9'a geriledi. Chávez'in iktidara geldiği 1999'da asgari ücret 28 dolarken, 2012'de 476 dolar oldu. 2003'te işsizlik oranı yüzde 20,7' iken bu rakam 2009'da yüzde 7,4'e düştü.

Çelik üretimi (Sidor), telekomünikasyon (Cantv), çimento üretimi (Cemex), bankacılık (Banco de Venezuela) ve besin dağıtımı (Éxito) gibi alanlardaki kilit endüstriler kamulaştırıldı. Petrol dışındaki alanlarda kamulaştırmalar geç geldi ve -SIDOR'da olduğu gibi- toplumsal dayatmanın sonucunda gerçekleşti. Nisan 2008 tarihinde SIDOR çelik tesisindeki 15 bin işçi yaklaşık iki aydan beri grevdeyken Başkan Chávez şirketin kamulaştırıldığını açıkladı. Bu olay greve başarısız bir polis müdahalesi sonrası gerçekleşmişti. (17)

Bolivarcı Hükümet, Fransız Lafarge, İsviçreli Holcim ve Meksikalı Cemex'in elinde bulunan çimento sanayini kamulaştırdıktan sonra asgari ücreti ve kamu hizmeti maaşlarını artırdı. 2009'da ise gıda sanayinde Cargill gibi şirketleri etkileyen önemli kamulaştırmalara imza attı.

Elektrik alanındaki kamulaştırmalar da sistem tamamen işlemez hale geldiğinde gerçekleşti. Uzun süredir bilinçli şekilde ihmal edilen sistem sebebiyle enerjinin büyük kısmı kayboluyor ve büyük özel sanayi şirketlerince çalınıyordu. Elektrik dağıtım şirketleri yapmaları gereken yatırım ve bakımı gerçekleştirmediğinden 2009'da ülkede büyük bir enerji krizi doğdu. Kriz ülke güvenliği ve üretimini etkilemeye başladığı zaman kamulaştırmalar gerçekleşti.

Chávez kısa sürede devletin üretilen petrol üzerindeki hakkını yüzde 1'den yüzde 33'e çıkardı. Toprak reformunda olduğu gibi bütün bu kamulaştırmalar yüksek tazminatlar-

Venezuela'da Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın gelişimi.
(2005-2008 periyodu Dünya Bankası, 2009-2011 periyodu IMF verilerinden derlenmiştir.)

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GSYİH (milyar dolar, USD)	145.676	183.682	226.791	311.478	353.469	379.160	386.865
Kişi başına düşen gelir (USD)	5481	6795	8252	11.150	12.354	12.992	12.996
Enflasyon (TÜFE'ye göre, %)	15,95	13,66	18,70	31,44	25,1	27,2	27,6

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	55.716	65.578	69.010	95.138	57.595	50.423	93.896
İthalat	24.008	33.583	46.031	49.482	38.442	32.347	45.615
Fark	31.708	31.995	22.979	45.656	19.153	18.076	48.281

Venezuela dış ticaret dengesi (milyar dolar, USD).
(Venezuela Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.)

la sonuçlandı. Hükümet uluslararası bir krize yol açmamak için "mal sahiplerine" bedelleri fazlasıyla ödedi. Fakat yine de Exxon gibi bir şirketin 2008 yılında Hollanda ve İngiltere mahkemeleri tarafından bloke edilen PDVSA'ya ait olan 12 milyar doları elde etmesine engel olamadı. (18)

2005'te Birleşmiş Milletler tarafından okuma yazma sorunu kalmadığı ilan edilen Venezuela, UNESCO listesinde yüksek öğretime kayıt oranı açısından dünyanın beşinci sırasında bulunmaktadır. Latin Amerika'da nüfusa oranla üniversiteye kayıt yüzdesi Küba'dan sonra ikinci sıradaki en yüksek ülkedir.

Başta kadın ve çocuk olmak üzere ailelerin yaşam kalitesinin artırılmasına dönük yirmiden fazla sosyal programdan milyonlarca Venezuelalı yararlandı. Bugün yedi binden fazla merkezde ücretsiz sağlık hizmeti verilmektedir. Sadece "Mision Milagro" adı verilen göz sağlığı programında 36 milyon muayene, 4,5 milyon göz operasyonu yapıldı.

Tüm haberleşme hizmetlerinin devlete ait olduğu Venezuela'da 1999'da nüfusun yalnızca yüzde 1,3'ü internet erişimine sahipken bu oran 2011'de yüzde 40,3'e çıkmıştır. 28 milyon nüfuslu ülkede 30 milyondan fazla cep telefonu abonesi vardır.

Venezuela ilk uydusu Simon Bolivar'ı 2008'de ve ikinci uydusu olan Francisco Miranda'yı 2012'de Çin'le ortak inşa ederek dünya yörüngesine yerleştirdi.

1998'te Venezuela'da kamu borçları GSYİH'nın yüzde 73'üne denk gelirken bu oran 2008'de yüzde 13'e inmiştir. Ülkenin 2002'deki toplam net borcu 35,4 milyar dolardan, 2010'da 72,9 milyar dolara çıkmıştır.

Halihazırda yüzde 35'lik bir oranla ülkenin en büyük ithalatçısı Venezuela kamu idaresidir.

Demokratik gelişme

Batılı çevrelerin Chávez'den şikayet etmek için fazla gerekçeleri bulunmuyor. Zira "batının diliyle" konuşmak gerekirse; Chávez yönetimindeki Venezuela "demokrasi, özgürlükler ve fırsat eşitliği" alanlarında olağanüstü bir sıçrama yaşadı.

Batılı normlarda "demokrasinin" en önemli işareti olan seçimler açısından Venezuela'nın, ABD'nin ve birçok Avrupa ülkesinin önünde olduğu 7 Ekim 2012 başkanlık seçimlerinde görüldü. Hiçbir kısıtlama ve olayın yaşanmadığı kampanya ortamının yanı sıra, on bin gazetecinin gözlemci olduğu ülkede seçime katılım oranı yüzde 81'dir. (19) Üstelik 1999 öncesi nüfusa kayıtlı seçmen oranı yüzde 79'dan tamamına ulaşmıştır. Kullanılan ikili (elektronik ve zarf usulü) oy sisteminin güvenilirliği yüzde 100 kanıtlanmıştır. Venezuela seçimleri dünyanın en açık ve güvenilir sonucunu yansıtmış, her kesimden takdir görmüştür.

2006'da çıkarılan Belediye Konseyleri Yasasıyla halkın yerelden merkeze, yönetime demokratik katılımı sağlanması hedeflendi. Konseyler her belediyede 15 yaş üzeri nüfusun en az yüzde 20'sini kapsamak durumundadırlar. 2011 Nisan'ında sayısı 41.600'e ulaşan Belediye Konseylerinin 9 bininden fazlası daha ileri bir formda örgütlenmiş olan "Sosyalist Konseyler"dir. Belediye Konseylerinin müdahale alanı ise neredeyse sınırsızdır. (20)

Yapılan toprak reformu sayesinde kurulan on binlerce kooperatife üye binlerce aile işleyecek toprağa sahip oldu. Borçlanma, toprak reformu ve kamu eğitimi ile yoksulluğu azaltma gibi toplumsal programlarda kadınlara ve yerli halklara öncelik tanındı.

Basın özgürlüğü açısından da Chávez dönemi sorunsuzdur. Venezuela'da tek bir gazeteci hapis ya da herhangi bir kovuşturma tehdidi altında olmamıştır. Basın yayın alanındaki gelişimden yalnızca medya tekelleri rahatsızdır. (21) Bu dönemde bağımsız 243 radyo ile 37 televizyon kurulmuştur.

Seçimler ve Chávez'in hastalığı

Yeni Bolivarcı Venezuela Anayasasına göre 2000 yılındaki başkanlık seçimlerinde Hugo Chávez oyların yüzde 59,76'sını (3.757.773 oy) alarak başkanlığa hak kazanmıştı. O tarihte kayıtlı 11.720.971 seçmenin yalnızca yüzde 56,63'ü sandığa gelmişti. Karşısındaki LCR'den Francisco Arias Cárdenas'ın (22) destekçileri 2.359.459 oyda kaldı.

2006'da seçmen sayısı 15.784.777'ye yükseldi ve seçime katılım oranı yüzde 74,69'a (11.790.397) ulaştı. yüzde 62,84 oy oranı (7.309.080 oy) Hugo Chávez'i başkanlığa taşıdı. Sağ muhalefetin temsilcisi Manuel Rosales 4.292.466 (yüzde 36,90) oy aldı.

7 Ekim 2012 Başkanlık seçimleri sırasında seçmen sayısı

18.903.937'ye, katılım oranı ise tarihinin en yüksek seviyesi olan yüzde 80,72'ye çıktı. Chávez oyların 8.185.120'sini (yüzde 55,08), rakibi Capriles ise 6.583.426'ını (yüzde 44,30) elde etti.

Chávez'in zaferine rağmen sağ cephenin oylarındaki artış dikkate değerdi. 12 yıllık Bolivarcı iktidar süresince sağ cephe hiç bu kadar örgütlü ve dinamik bir liderliğe sahip olmamıştı. Ayrıca kayıtlı seçmen sayısının yüzde 19,76 artışına karşın Chávez karşıtı oylar yüzde 53,37 oranında yükseldi. Chávez'e destek verenlerin oylarındaki artış ise yüzde 11,98'de kaldı.

Oysa seçim rakamlarının bu parıltısı bile sağcıların yenilgiyi unutması için yeterli değildi. Capriles seçim yapılan 24 eyaletin 22'sinde Chávez'i geçmeyi başaramamıştı. Ekonomi 2006'dan bu yana ilk yıllar kadar üstün bir gelişme göstermediği halde Chávez üstünlüğünü koruyordu. Üstelik Chávez seçimlere ağır bir kanser tedavisi sürecinde girmiş, öleceği neredeyse kesinleşmiş bir rakipti.

Sağ cephedeki demoralizasyon, Chávez'in kırılamayan etkisinden çok, Bolivarcı Sosyalizmin toplumsal mekanizmalara yerleşmiş olduğunu kabul etmek zorunda kalmasından kaynaklanıyordu. Capriles seçimi almak için programını Chávez'inkine benzetmiş, hatta onun "sol" bir eleştirisine bile soyunmuştu. Sağ cephe program düzeyinde, Chávez'in onca muharebe sonucu kabul ettirdiği, halkçı ve devletçi ekonomi politikalarını sahiplenmek mecburiyetinde kalmıştı. Bunca tavize karşın seçimi alamayan sağ, 2019'a kadar işleri yoluna koyan bir Bolivarcı iktidar karşısında iyice gereksiz hale gelecekti.

Başkan Chàvez kanser kaynaklı hastalığı yeniden nüksettiğinden Kasım sonuna doğru yeniden Küba'ya gitmek durumunda kaldı. Bu şartlarda Aralık ayının ikinci haftası eyalet seçimleri sürecine girildi. Seçimlerden bir hafta kadar önce Chàvez, kendisine bir şey olması durumunda yerine yardımcısı Nicolas Maduro'yu önerdiğini ilan edince herkes onun yakın zamanda öleceğine kesin gözüyle bakmaya başladı. Eyalet seçimlerinin gerçekleştirileceği hafta çok ağır bir ameliyata girdi. Bu koşullarda Partisi PSUV 16 Aralık bölgesel seçimlerinde 23 valiliğin 20'sini kazandı.

Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi (PSUV) ve bazı eleştiriler

Latin politikasında devlet başkanı adayları, bir parti liderinden çok, irili ufaklı siyasal parti ve hareketleri kendi etrafında birleştiren bir rol oynar. Başkanın yeteneği toplumsal sınıf ve örgütler arasındaki çıkar dengesini iyi yönetmesiyle ölçülür.

Oysa Bolivarcı Devrim'de Chávez'in liderliği yarım asırlık siyasal dengeyi bozma üzerine kuruludur. Bolivarcı liderliğin sırrı, parçalı durumdaki solu birleştirmiş ve bu sayede demoralize durumdaki yoksul halk kitlelerini harekete geçirecek enerjiyi yaratmış olmasıdır.

Bolivarcı Devrim Venezuela halkı için birliğe giden yolu açmıştı. Chávez 2006 Aralığındaki Başkanlık seçimlerine girerken birleşik bir sosyalist partinin inşasının gerekliliğinden söz ediyordu. O seçim döneminde Chávez'i 24 siyasi parti ya da hareket destekliyordu. Seçim zaferi sonrası bu yapılar Chávez'in işaret ettiği gibi Birleşik Sosyalist Parti'nin inşası sürecine katıldılar ve Komünist Parti gibi birkaçı haricinde PSUV'u meydana getirdiler. Süreç 24 Aralık 2007'de gerçekleşen ilk PSUV toplantısından 12 Ocak 2008'deki Kuruluş Kongresine uzandı. Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi 14 Mart 2008'de resmen kurulduğunda kayıtlı 5 milyon 800 bin üyesi bulunuyordu. Bunların 1 milyon 200 bini aktif parti militanıydı.

PSUV'un inşası Bolivarcı Devrim kurumlaşması açısından büyük bir adımdı. Parti devrimden reforma ilerici kanatların tümünü kapsama yolunda büyük çaba gösterdi. Chávez varolduğu sürece partinin bütünlüğünü ve etki alanını sürdüreceğine kimsenin şüphesi bulunmuyor. PSUV yeni bir parti olmanın dinamizmine ve esnekliğine sahip. Sosyalist demokrasi kültürünün yerleşmesi uzun bir pratiği gerektirir fakat parti yönetiminin Chávez hükümetinin bakanlarınca doldurulması ve devlet bürokrasisiyle partinin iç içe girmişliğinden kaynaklanan sorunlar mevcut: Bürokrasi içerisindeki yaygın rüşvet ve yolsuzluklara partinin de dahil olması gibi.

Bolivarcı Devrim 12 yılda Venezuela'nın ekonomik yapısında ve siyasetle toplum arasındaki ilişkide keskin değişiklikler yaptı. Ancak ülkenin siyasal ve kültürel alışkanlıklarında bunun yansıması henüz görülmedi. Refah düzeyinin yükselmesi kapitalist tüketim kültürünü güçlendirdi. Tüketilen ürünlerin büyük kısmı yurt dışından -özellikle de ABD'den- geliyor. Bu Karayip bölgesinde yerleşik "yanki kültürü"nün Venezuela'daki toplumsal yapıda yerini korumasına yol açıyor.

Venezuela'da gündelik hayatla politik dil arasındaki uçurum bir "geçiş" dönemine mi işaret etmektedir? Belediye Konseyleri gibi sosyalist halk demokrasisinin temelini oluşturan organların iktidar alanı daralacak, genişleyecek ya da sönecek midir? Valilerin yetkileriyle konseyler arasındaki çarpışma hangisinin lehine sonuçlanacaktır? Giderek kastlaşan bürokrasi sorunu nasıl çözümlenecektir? PSUV yönetimi bürokratikleşmeden ve "kızıl bereli burjuvalar"dan nasıl arındırılacaktır? Yalnızca Bolivarcı Anayasaya sadık, bağımsız yargı gücü nasıl oluşturulacaktır? Ekonomide özel girişimin artan etkisinin sürecek midir? Venezuela'da uygulanan devlet-

çi planlama petrol gelirine dayanan bir "sosyalist pazar ekonomisi" midir? Eğer öyleyse; büyük petrol geliri sebebiyle, üretmek yerine daha ucuza mal olan ithal ürüne yönelişin önüne nasıl geçilecektir? (23)

Chávez sonrası

Gerçek şu ki tüm bu sorular Comandante'nin gidişiyle ikinci plana düşmüştür. Bolivarcı Devrim, sosyo-ekonomik gelişmeyi henüz tartışacak durumda değildir. Venezuela'da devrim, bir ülke sorunu olmanın çok ötesinde bölge hatta dünya politik dengeleri için hayati bir ağırlık arz etmektedir. Chávez'in kurduğu ittifaklar Venezuela'yı uluslararası dengeler içinde stratejik bir konuma getirmiştir. Bu nedenle Chávez'in hastalığıyla Küba, Rusya ve Çin yakından ilgilenmişlerdir.

Son bir yıllık tedavi sürecinde Bolivarcı liderlik neredeyse Küba'ya taşınmıştır. Defalarca kez Bolivarcı Hükümet Bakanlar Kurulu toplantısı Küba başkentinde gerçekleşmiştir. Comandante'nin halka görünmediği üç aylık süreç, Küba Devrimi Yüksek Komutanlığı'yla Bolivarcı liderliğin bütünleşmesinin sonucu mükemmel biçimde yönetilmiştir. Küba sürecin tüm aşamalarının planlanmasından istihbarat ve Chávez'in sağlık ve güvenliğine kadar tecrübesini kanıtlamıştır. Küba'nın bu uzun süreli "operasyon"u hiçbir karşı sızma yaşanmadan mükemmel biçimde yönettiğini belirlemeliyiz.

İçeride sistem tüm ekonomik-sosyal-siyasal temelleriyle değişmiş durumdadır. Bolivarcı Ulusal Silahlı Kuvvetler (FANB), Brezilya'dan sonra Latin Amerika'nın en güçlü ordusu konumuna yükseldi. FANB Chávez'e karşı 2002 darbesinden sonra olağanüstü bir değişime uğramıştır. Ordunun eğitim, silah-mühimmat ve komuta kademesi tamamen devrimin ihtiyacına uygun biçimde dönüştürüldü.

Chávez'in ölümünün ilan edildiği andan itibaren Bolivarcı Silahlı Kuvvetler, Comandante'ye bağlılıklarını her bir askerinin gözyaşları ve bir bütün olarak cenaze sürecinin sorumluluğunu alarak gösterdi. FANB Komutanlığı 15 Mart gecesi Savunma Bakanı Amiral Diego Molero'nun açıklamasıyla "Birinci görevinin Sosyalist Devrimi savunmak" olduğunu tüm dünyaya ilan etti.

Chávez 8 Aralık 2012'de halka yaptığı son konuşmada (24) Devlet Başkanlığı için yerine yardımcısı Nicolas Maduro'nun seçilmesini istedi. Sendikacılıktan gelen Maduro'nun siyasal yönetimin başına gelmesi yalnızca Chávez'e güçlü bağlılığı nedeniyle değil iktidar ve halk arasındaki bağ açısından da önemliydi.

14 Nisan başkanlık seçimlerinde tahminler Maduro'nun rakibi Capriles'e en az 15 puan fark atacağı yönünde. ABD, Bolivarcı Devrimi artık savaşmadan yıkamaz. Kuzey Amerika kuşkusuz yıpratma faaliyetine devam edecektir ama savaşı göze alamaz. Bolivarcı yönetimin yıkılma ihtimali ise ABD'ye hiçbir yarar sağlayamayacaktır. Venezuela'da Bolivarcılardan başka herhangi bir iktidar ABD'nin enerji ihtiyacını karşılayacak petrolü garanti edemez.

ABD destekli Venezuela sağına Bolivarcı yönetimin çöküşünü ummaktan başka yol gözükmüyor. Zira mesele seçim kazanmanın ötesinde kimsenin hesap etmediği bir hal aldı. Onları ne bölge ülkeleri ne de batı dışındaki dünya güçleri istiyor. Üstelik artık Venezuela'da ABD'ci sağcılarla çalışacak bir devlet bürokrasisi ve bir ordu yok.

Chávez'in "ölüsü" ABD'ye dirisinden pahalıya patladı. Uluslararası medyanın yaptığı tüm karşı kampanyaya rağmen Comandante'nin mesajı dünyanın en uzak köşelerine ulaştı. Chávez tüm dünyada anti-emperyalist bir sembole dönüştü ve ezilen uluslarda yeniden bağımsızlık idealini uyandırdı. Comandante, vedasıyla emperyalizmin yenemeyeceği bir "mükemmel düşman"a dönüştü. O artık dünyanın herhangi bir yerinde yükselecek halkçı güçlerin en önemli esin kaynağıdır.

Chavez'i uğurlamak üzere milyonlarca insan başkent Caracas'a akın etti.

DİPNOTLAR

1) Venezuela ordusunun "darbeci" bir geleneği yoktur. Bununla beraber Venezuela Silahlı Kuvvetlerinin Görev Belgesinde "Herhangi bir iç veya dış tehdide karşı ulusun egemenliğinin kalıcılığını garanti ve muhafaza etmektir" denilmektedir. Chávez yönetiminde 4 Şubat "Onur Günü" olarak kutlanmaktadır. Chávez'in 4 Şubat Ayaklanmasına katılan 300'e yakın silah arkadaşından 94'ü bugün Bolivarcı Ulusal Silahlı Kuvvetlerde "danışman" olarak görev sürdürüyor.

2) Oysa gerçeğin tam tersi olduğu, muhalif taraftan provokatörlerin Chávez taraftarlarına karşı silah kullandığı daha sonra ortaya çıktı.

3) Carneiro 2003-2004 yıllarında Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı olarak görev yaptı. Emekliliği sonrasında ise Chávez'in partisinden seçime girerek Vargas Eyalet Valisi seçildi.

4) General Romero darbe hükümetinde yoktu fakat bu açıklaması onun hakkında bazı kuşkular doğurmuştur. General bu açıklamayı Başkanın hayatını korumak ve kan akmasını önlemek için yaptığını söylemiştir. Romero daha sonra yine Chávez hükümetinde İçişleri ve Adalet Bakanı olarak 2006'ya kadar görev yaptı. O tarihten sonra Venezuela'nın Portekiz'deki Büyükelçiliği görevini getirildi.

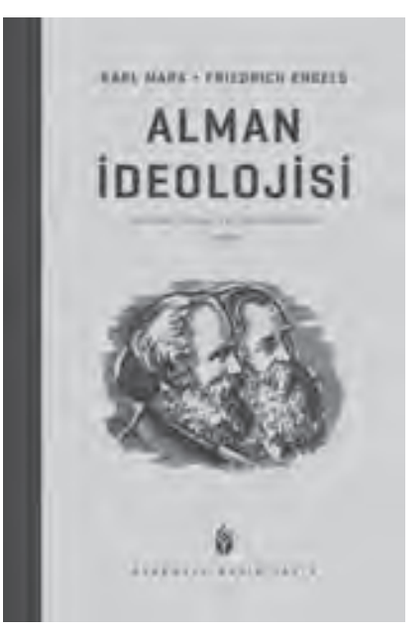
5) Tutuklananlar içinde Baruta Belediye Başkanı Henrique Capriles Radonski de vardır. Capriles darbeye destek veren bir grupla Küba temsilciliğini kuşatıp, elçiliği yakma girişiminde bulunmuştu. Capriles 2012 başkanlık seçimlerine sağ cephenin lideri olarak girdi.

6) OPEC'e üye 13 ülke dünya petrol rezervinin yüzde 70'ini elinde bulundurmaktadır. OPEC üyelerinden Angola, Irak, İran, Libya (ve üyeliğe davet edilen Suriye) ABD'nin doğrudan askeri müdahalesine uğramıştır.

7) Aynı tarihte Venezuela'nın ABD'yle ticaret hacmi 30 milyar

dolardır. Rakamın yüksekliğinin nedeni Venezuela'nın günlük 1,2 milyon varil petrolü Kuzey Amerika'ya ihraç etmesidir.
8) Venezuela 2012-2015 döneminde 3,2 milyar dolarlık alımla Rusya'nın silah ihracatında ikinci büyük müşterisi konumuna geldi. Birinci sırada 14,3 milyar dolarla Hindistan bulunuyor. 2011'de Venezuela'nın Rusya'nın yanı sıra Çin, Hindistan, Belarus ve İran'la yaptığı askeri anlaşmaların toplamı 6-7 milyar dolar kadardır.
9) İngilizce adıyla "Free Trade Area of the Americas" serbest ticaret anlaşmasının tüm kıtaya yayılmasını amaçlamaktaydı. Arjantin'deki IV. Amerikalılar Zirvesi'nde 2005'te başarısızlığa uğratıldı.
10) Dört ülkenin ALBA'da aldığı karara göre Sucre 1,25 USD olarak sabitlendi.
11) Venezuela'nın MERCOSUR üyeliği bir süredir Paraguay tarafından engellenmekteydi. Devlet Başkanı Fernando Lugo'nun parlamenter bir darbeyle görevinden alınması sonrası MERCOSUR Paraguay'ın üyeliğini askıya aldı ve Venezuela'yı topluluğa kattı.
12) 1958'de Küba Venezuela'dan 66,5 milyon, devrimin gerçekleştiği yıl 1959'da 48 milyon dolarlık ithalat yapmıştı. yüzde 99'u petrol ve türevi olan bu alımlar 1961'de 0,1 milyon dolar seviyesine düştü. Adanın Venezuela'yla yıllık ticaret hacmi 1998'te 388,2 milyon USD, 1999'da 464 milyon USD, 2000'de 744 milyon USD, 2004'te 1,5 milyar USD, 2006'da 3,2 milyar USD'dir. 2008'de 4,4 milyar doları Venezuela'dan taşınan petrol, 5,5 milyar doları teknik personel gideri olmak üzere iki ülkenin toplam ticareti 10,4 milyar dolarla rekor kırdı. 2010'da ise bu oran 6 milyar dolarda kalmıştır. (Küba İstatistik Bürosu/ONE)
13) 2007'de Venezuela'da 31 bini tıp çalışanı, toplam 39 bin Kübalı personel bulunmaktaydı. 2011'de bu rakam 30 bini tıp alanında, 15 bini tarım-endüstri-idari ve 5 bini politik karakterde olmak üzere 50 bine yükseldi (ONE)
14) Aynı dönemde Venezuela'nın Kolombiya'dan yaptığı ithalatı hızla düşürdüğü gözlenmiştir. Kolombiya 2008 yılında Venezuela'ya 6 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirirken; 2009'da 4 milyar dolar, 2010'da 1,4 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2011'de ise Kolombiya'nın Venezuela'ya yönelik ihracatı 1,7 milyar dolardı. Buna karşılık 2003'te Venezuela'ya 130 milyon dolarlık ihracat yapan Arjantin 2011'de bu rakamı 1,9 milyar dolara çıkardı.
15) Venezuela'nın en batı sınırını oluşturan ve Karayip Denizine kadar inen Doğu Sıradağları -Kuzey Santander bölgesi de dahil- aşılmaz bir set görünümündedir. 1200 km boyunca uzanan Doğu Sıradağlarının yüzde 36'lık kısmı Venezuela sınırını oluşturmaktadır ve yüksekliği 5400 m'dir. Sık ormanlarla kaplı dik arazi gerilla için doğal bir koruma alanıdır.
16) http://wsp.presidencia.gov.co/Prensa/2010/Agosto/Paginas/20100810_09.aspx
17) 1950'lerde devlete ait bir şirket olarak kurulan SIDOR, Caldera Hükümeti sırasında 1997 yılında özelleştirilerek yabancı sermayeye satılmıştı.
18) Tüm bu kamulaştırmalara rağmen (CEPAL verilerine göre) 2002-2010 yılları arasında Venezuela'da özel sektörün GSYİH'daki payı yüzde 61 seviyesinde görülmektedir (1998'de kamunun GSYİH içindeki payı yüzde 34,8'ken 2008'de yüzde 29,1'e düştü). Bu, Fransa gibi kamunun güçlü olduğu gelişmiş kapitalist ülkelerdekine yakın bir durum sergilemekte ve ekonominin "karakteri" hakkında ipucu vermektedir.
19) ABD'deki 2008 Başkanlık seçimine katılım oranı 1960'dan beri en yüksek oran olan yüzde 63'tür. Venezuela'nın komşusu Kolombiya'da ise hiçbir zaman seçime katılım oranı seçmen sayısının yarısını aşmamıştır.
20) Öyle ki 2006'da çıkarılan yasa, konseylerin müdahale alanını "sağlık, eğitim, kentsel ya da kırsal alanlarda toprak yönetimi, barınma, sosyal güvenlik ve toplumsal eşitlik, halk ekonomisi, kültür, güvenlik, iletişim ve bilgilendirme, boş vakit ve spor, gıda, su ve gaz konusunda teknik rehberlik, hizmetler ve ele alınması topluluk açısından faydalı olacak herhangi bir konu" diye belirlemiştir.
21) Bu konudaki en büyük gürültü -2002 darbesi sırasında provokatif yayınlar yapan- RCTV'nin 2010 Ocağında kablodaki sözleşmesinin yenilenmemesi nedeniyle kopmuştu. RTÜK benzeri bir kurumun bulunmadığı ve sansürün söz konusu olmadığı Venezuela yasalarına göre, RCTV gibi yurtdışından yayın yapan kanalların kabloya kabulü için bazı standartlar bulunmaktaydı. RCTV'nin kablodaki sözleşmesinin yenilenmemesi uluslararası bir kampanyaya neden oldu ve "Chávez Diktatörlüğüne" kanıt olarak sunuldu.
22) Cardenas, Chávez'le beraber 4 Şubat 1992 darbesinin komutanlarından ve ordu içerisindeki MBR-200 örgütünün bir üyesiydi. Chávez'le beraber hapsedildi. 1998'de Chávez'in başkanlığının en önemli destekçilerinden oldu. Sonra 2000'de fikrini değiştirdi ve ona karşı sağ cephenin başkan adayı oldu. 2002 darbesi ve yaşanan olaylardan Chávez'i sorumlu tuttu. 2005'te günah çıkardı ve geri döndü. Chávez tarafından Venezuela'nın BM'deki daimi temsilcisi olarak atandı. PSUV'un kurucuları arasında yer aldı.
23) Chávez'in sabit kur politikasında 2010 Ocağında bir "düzeltme" yapıldı. Öncelikle Ulusal Para Birimi Bolivar yüzde 21 devalüe edilerek dolar karşısında 2,60'a sabitlendi. Buna rağmen karaborsada 1 dolar tüketiciden 6,50 Bolivar'a satın alınıyordu. Hükümet yaptığı devalüasyona bir de "petro-dolar" değeri biçti. Petro-dolara göre -meşrubattan cep telefonuna, bilgisayardan tekstile- ithal malların alım ve satımında 1 Dolar 4,30 Bolivar değerindeydi. Fakat Chávez'in hastalığı Şubat 2013'te hükümet yüzde 32'lik bir devalüasyon yaparak Dolar'ı 6,30 Bolivar'a yükseltti.
24) Konuşmanın tam metni için bkz. http://www.gazetelatin.com/Gundem-Chávez%E2%80%99in--Son-Konusmasi-22.html

Tam Metin ilk kez Türkçe'de

Alman İdeolojisi
Karl Marx, Friedrich Engels
Çev: Tonguç Ok, Olcay Geridönmez
Evrensel Basım Yayın, 2013, 600 s.

İzlem Gözükeleş izlemg@gmail.com

Ya büyük biraderin gözetimi, ya da özgür bir dünya!

Şifrepunk Hareketi

Şimdi ikinci kripto savaşının ortasındayız. Hükümetler, bu sefer yalnız teknik araçlarla değil politik araçları da devreye sokarak interneti kontrol altına almaya çalışıyorlar. Günümüzdeki sorunları 20 yıl öncesinden gören ve mücadele eden şifrepunklar internetin şu anki durumunu, yönelimlerini ve geleceğini değerlendiriyorlar. Belki de geleceğin toplumu internet mücadelesinin içinde saklı: Ya büyük biraderin her anımızı gözetlediği bir dünya, ya da özgür bir dünya...

Şifrepunk hareketinin kurucularından Timothy C May'in 1992 yılında yazdığı Kripto Anarşist Manitestosu (http://www.activism.net/cypherpunk/crypto-anarchy.html) şu tanıdık sözlerle başlıyordu: "Dünyada bir hayalet dolaşıyor, kripto anarşi hayaleti." Şifrepunklar, yıllardır bilişim teknolojilerini kullananlar ve geliştirenler olarak bu teknolojilerin sunduğu anonimlik olanağının farkındaydılar. May gibi birçok şifrepunk dünyanın sayılı üniversitelerinin ya da şirketlerinin araştırma laboratuvarlarında çalışmakta ve bilgisayarların geleceğini, temel yönelimlerini daha açık seçik görebilmekteydiler. Artık iki kişi ya da grup, birbirinin gerçek adını veya kimliğini bilmeden iletişime geçebilecek, işlerini yürütebilecek ve elektronik sözleşmeler yapabilecekti. Bu gelişmeler elbette hükümet uygulamalarının (vergilendirmeler, düzenlemeler, ekonomik etkileşimlerin kontrolü vb) doğasını da değiştirecekti. Bu devrim (hem toplumsal hem de ekonomik) için gerekli teknoloji geçen on yılda sadece teorik olarak vardı. Şimdi ise düşünceler pratiğe uygulanıyordu ve on yıl sonrasında durum bambaşka olacaktı.

Elbette ki devlet, ulusal güvenlik konularını, uyuşturucu tacirlerini, vergi kaçakçılarını ve bölücüleri gündeme getirecek ve bunlardan kaynaklı kaygıları kullanarak bu teknolojinin yayılmasını yavaşlatmaya ve durdurmaya çalışacaktı. Bu kaygıların çoğu doğruydu. KriptoAğ, kaçınılmaz olarak çok sayıda suç şebekesine de ev sahipliği yapacaktı. Fakat bu durum kripto anarşinin yayılmasını durduramayacaktı.

May ayrıca matbaa teknolojisinin Ortaçağ'ın toplumsal iktidar yapısını etkilemesi gibi bu yeni teknolojilerin de şirketlerin ve hükümetlerin ekonomik süreçlere olan müdahalesini etkileyeceğini düşünüyordu. Dikenli tel gibi ufak bir icat, çitlemeye olanak vererek toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerini altüst etmişti. May'e göre şimdi matematiğin bu gizemli kolu fikri mülkiyet etrafındaki dikenli telleri kesmek için hazırdı.

May, Manifesto'yu yine tanıdık bir cümleyle sonlandırıyordu: "Ayağa kalkın, dikenli tellerle çevrili çitlerinizden başka kaybedecek bir şeyiniz yok."

Şifrepunk hareketinin bir diğer kurucusu olan Berkeley'li matematikçi Eric Hughes'ın 1993'te yazdığı "Şifrepunk Manifestosu"nda (http://www.activism.net/cypherpunk/manifesto.html) ise özellikle mahremiyete vurgu yapılıyordu. Hughes, manifestoda mahremiyetin tanımını yapıyor, açık toplum için mahremiyetin bir gereklilik olduğunu belirtiyor ve bunun hükümetler, büyük şirketler ya da başka bir meçhul kuruluş tarafından bahşedilemeyeceğinin altını çiziyordu. Mahremiyet hakkını ancak kendimiz alabilirdik. Şifrepunklar, bilişim teknolojilerinin öncüleri, kendilerini anonim sistemler kurmaya adamalıydılar. Mahremiyet, kripto, anonim posta iletim sistemleri, sayısal imzalar ve elektronik para ile sağlanacaktı. Birilerinin bunun için kod yazması gerekliydi ve bu "birileri" şifrepunklardı.

Şifrepunk manifestosu, FBI'a (Federal Bureau of Investigation - Federal Soruşturma Bürosu) ve NSA'ya (National Security Agency - Ulusal Güvenlik Ajansı) karşı bir meydan okumaydı. Şifrepunk-

lar, manifestolarında da yazıldığı gibi, bilişim teknolojilerinin özgür bir toplumun önünü açabileceğini düşünüyorlar ancak içerdiği tehlikenin bilinciyle mahremiyete merkezi bir önem veriyorlardı. Bunun için 1990'larda kripto silahını kullanacaklardı. Mahremiyete karşı savaş açanlar ise tam tersi yönde uğraş verecekler ve politik olarak kriptolojinin kullanımını engellemeye çalışacaklardı: Hükümetlerden gizli hiçbir şey olamazdı. Şifreler, hükümetlerin kırabileceği zorlukta olmalıydı.

Wired dergisi 1993 yılında şifrepunkları kapak yaptı: (http://www.wired.com/wired/archive/1.02/crypto.rebels.html)

Şifrepunklar, dediklerini yaptılar. Özgür iletişim için geliştirdikleri güçlü kripto araçlarını özgür (ve ücretsiz) olarak dolaşıma soktular. ABD hükümetinin karşı hamleleri sonuçsuz kaldı. 90'lı yıllardaki birinci kripto savaşını şifrepunklar ve tabi ki insanlık kazandı. Şimdi ikinci kripto savaşının ortasındayız. Hükümetler, bu sefer yalnız teknik araçlarla değil politik araçları da devreye sokarak interneti kontrol altına almaya çalışıyorlar.

Günümüzdeki sorunları ve çelişkileri 20 yıl öncesinden gören ve mücadele eden şifrepunklar internetin şu anki durumunu, yönelimlerini ve geleceğini nasıl değerlendiriyorlar?

Şubat ayında dilimize çevrilen *Şifrepunk - Özgürlük ve İnternet'in Geleceği Üzerine Bir Tartışma* adlı kitapta bu soruya yanıt aranıyor. Kitap, şifrepunk hareketinin dört üyesi arasında geçen tartışmalardan oluşuyor: Julian Assange, Jacob Appelbaum, Andy Müller ve Jeremie Zimmermann. Ayrıca kitapta 11 Ocak 2013 tarihinde kaybettiğimiz Aaron Swartz'ın 2012 Mayıs'ında "İrtibat Kurma Özgürlüğü" konferansında yaptığı ve SOPA yasasının nasıl durdurulduğunu anlattığı konuşmaya yer veriliyor.

Julian Assange'ı Wikileaks'ten tanıyoruz. Ekleyelim, kendisi ayrıca şifrepunk felsefesinin önemli isimlerinden biri.

Jacob Appealbaum, Kaos Bilgisayar Kulübü üyesi bir yazılım uzmanı. Tor projesinin araştırmacılarından ve savunucularından. Wikileaks'e verdiği destek nedeniyle ABD Hükümeti'nin gözetimi altında.

Andy Müller de Kaos Bilgisayar Kulübü'nün üyesi ve şu anda sözcülüğünü yürütüyor. Dijital çağda insan hakları konusunda yaptırımların uygulanması için uğraş veren Avrupa Dijital Hakları'nın (EDRI) kurucularından.

Jeremie Zimmermann ise "La Quadrature du net" adlı yurttaş hakları topluluğunun kurucularından ve sözcüsü. Bu topluluk, son derece başarılı bir kamuoyu çalışması yürüterek ACTA'nın (Korsan Karşıtı Ticaret Antlaşması) Avrupa Parlementosu'nda reddini sağladı.

Kitap, Julian Assange'ın bunun bir manifesto olmadığını, çünkü bunun için vakit olmadığını ve karanlık bir geleceğin kapıda olduğunu belirten sözleriyle başlıyor. İnsanlık, yaklaşmakta olan kara ütopyaya karşı uyarılıyor. Assange'a göre sorunun gizliliği ve karmaşıklığı ulusal güvenlik uzmanları dışında birçok insanın sorunu anlamasını zorlaştırıyor. Bu nedenle birçok kimse gidişatın henüz farkında değil. Assange ve arkadaşları, düşmanı yakından (hem teknik hem de politik açıdan) tanıyanlar olarak insanlığı uyarıyorlar...

Kitapta yer alan tartışmaları elimden geldiğince özetlemeye çalışacağım. Kitaptaki tartışmalarda yazarların adları kullanıldığı için ben de aynı yolu izleyeceğim, Julian Assange yerine sadece Julian diyeceğim.

Tartışılan konuları iki ana başlık altında ele alabiliriz: Gözetim ve sansür.

Gözetim

Yukarıdaki manifestolardan da görüleceği gibi şifrepunklar, daha 1990'lı yılların başında yayımladıkları manifestolarda yaklaşan tehlikenin farkındaydılar. İnternet, bir yandan insanlar arası iletişimi arttırıp toplumun demokratikleşmesinin önünü açacak bir potansiyel taşırken diğer yandan hükümetlerin elinde bir baskı ve gözetim aygıtına dönüşme eğilimini de içeriyordu.

2000'li yıllarda tüm dünyada internetin yaygınlaşmasıyla beraber hükümetler eşsiz bir gözetim aygıtına da kavuştular. İnternet önceki iletişim ortamlarından farklı olarak daha geniş bir içeriğe sahipti. İnsanlar tüm hayatlarını (ailelerini, arkadaşlarını, zevklerini, siyasi ve dini görüşlerini) internette saçıp dururken büyük biraderler bu bilgi parçalarını toplayıp anlamlı bütünlükler oluşturmaya başladılar.

Uyarı sinyallerini ise dikkate almadık, hâlâ almıyoruz. Örneğin, Facebook'u hâlâ bir örgütlenme aracı olarak görüp kullanmaya devam ediyoruz. Julian, 2008 yılında yaşanan bir olaya dikkat çekiyor. 2008 yılında Kahire'de Facebook üzerinden örgütlenen bir grubun grup yöneticisi gözaltına alındı ve şifresi işkenceyle elde edildi. Tahmin edebileceğiniz gibi gerisi çorap söküğü gibi geldi. Bu nedenle, 2011 Mısır hareketinde dağıtılan bir kılavuzun

Şifrepunk: Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma, Julian Assange, Jacob Appelbaum, Andy Müller-Maguhn, Jérémie Zimmermann, Çev: Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, Şubat 2013.

en başında kılavuzun Facebook ve Twitter üzerinden paylaşılmamasına dikkat çekiliyordu. Yine de birçok insan kılavuzu bu ortamlarda paylaştı. Julian'a göre bu insanların tek şansı hareketin başarıya ulaşıp hükümetin devrilmiş olmasıydı. Ayrıca benzer bir örgütlenme, ABD'de ya da ABD istihbaratının yakın ilişki içinde olduğu başka bir ülkede olsaydı çok farklı şeyler yaşanabilirdi. Çünkü Facebook, Twitter ve Google gibi ABD merkezli şirketler, ABD yasalarına göre hiçbir mahkeme celbi olmaksızın istenilen bilgiyi hükümete vermek zorundalar.

Julian ayrıca bir yanlış anlamayı da düzeltiyor. İnsanlar internette örgütlenip sokağa akmadılar. Mübarek'in interneti ve telefon iletişimini kesmesi insanları haber alabilmek için sokağa çıkmaya mecbur bıraktı. Sokak, internet örgütlenmelerinden daha belirleyici oldu.

Facebook, kullanıcıların ürün (müşteri değil!) olduğu şirketler tarafından yürütülen gözetime güzel bir örnek. Jeremie'nin söylediği gibi bilgilerimizi Facebook'a teslim ederken gizlilik ayarlarından kimin ne kadar göreceğini belirliyoruz. Ama yayımla dediğimiz anda bilgiler zaten Facebook'un oluyor. Facebook'ta kişiler hakkında 350 MB ile 800 MB arasında veri tutuluyor.

Facebook'a haksızlık etmemek lazım. Google'daki bilgi de az sayılmaz. Örneğin, 3 yıl 4 ay 2 gün önce Google'da ne aramalar yaptığınızı hatırlamasanız da Google unutmuyor.

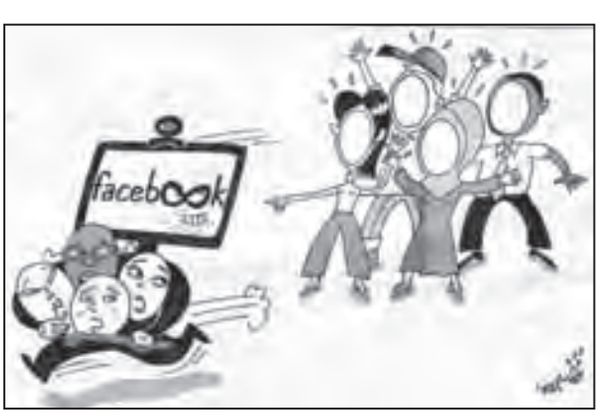
Fakat hükümetler çok daha kapsamlı gözetim sistemleri kuruyorlar. İnternetle beraber devlet yönetimlerinin şeffaflaştığı ve daha da şeffaflaşacağı iddia ediliyor. Örnek olarak da Wikileaks belgeleri gösteriliyor. Julian bu görüşe katılmıyor. Wikileaks, gizli belgelerin yüzde 1'i bile değil. Bir yanda kredi kartlarındaki tüm hareketleri gören ve aralarında paylaşan büyük biraderler var, diğer yanda web sitelerinde, bloglarda bilgi kırıntıları arasından arama yapanlar. Bilginin büyük biraderler için çok daha fazla arttığı ortada.

Julian günümüzde uygulanan gözetimi taktik ve stratejik olarak ikiye ayırıyor. Taktik gözetim, konumundan veya ilişkilerinden dolayı belirli bir kişi ya da gruba yönelik uygulanan gözetim oluyor. Stratejik gözetim ise her şeyi gözetleyip bunun içinden analiz yapıyor. Artık belirli kişilerin telefonunu dinlemektense herkesin telefonunu dinlemek daha çok tercih ediliyor. Çünkü yönetim maliyetleri de dahil olmak üzere Almanya'da bir yılda gerçekleşen tüm telefon konuşmalarını anlaşılır bir kalitede tutmanın maliyeti 30 milyon avro iken bir F22 savaş uçağı 150 milyon dolar, Eurofighter 90 milyon avro.

Kitlesel gözetim daha önce sadece ABD, İngiltere, İsviçre, Fransa ve Rusya gibi gelişmiş ülkelerde uygulanırken şimdi tüm dünyaya yayılmış durumda. İşin ilginci, "şer ekseni"nde yer alan ülkelere gözetime karşı koyacak teknolojilerin ihracı yasadışıyken gözetim sistemlerinin satılması tamamen yasal. Andy, Batılı şirketlerin "ulus çapında dinleme mekanizması" adı altında Kaddafi'ye sattıkları sistemlerin şu an yeni hükümet tarafından da tam kapasite çalıştırıldığını söylüyor.

Gözetime karşı ne yapılabilir?

Şifrepunkcular, gözetime insan yasaları ve fizik yasaları ile karşı konulabileceğini söylüyorlar.

İnsan yasalarıyla anlatılmak istenen politik mücadele. Bilişim teknolojileri, insanların neredeyse tüm etkinliklerinin gözetimine olanak veriyor ve yeni gelişmelerle beraber her geçen gün daha da güçleniyor. Şifrepunkcular, kanun adamlarının taktiksel gözetim için haklı gerekçeleri olabileceğini düşünüyorlar. Ama bunu da yasal bir çerçevede yapmaları gerekiyor. Dolayısıyla politik mücadelenin temelinde yetkilileri yasal bir izinle hareket etmeye zorlamak var. Stratejik gözetimde ise aynı mücadeleyi yürütmenin önünde çeşitli engeller var.

Birinci engel, stratejik gözetimin çoğunlukla gizli olması. Ülkemizde Phorm aracılığıyla uygulanmak istenen Derin Paket İnceleme (DPI) örneğini hatırlayalım. Özellikle stratejik gözetimin casusluk faaliyetlerini içermesi durumunda ortaya çıkarılması daha da zorlaşıyor.

İkinci engel, stratejik gözetimin karmaşıklığı. Julian, Avustralya'da üstverilerin (veriyi tanımlayan veri) kaydedilmesi konusunda yapılan tartışmaları örnek gösteriyor. Çoğu insan üstverinin kaydının önce tüm verileri kontrol etmek ve daha sonra da üstverileri alıkoymak demek olduğunu anlayamadı. Sistemlerin gizliliği ve karmaşıklığı, yöneticileri sorumsuzlaştırabiliyor. Ama bilerek ya da bilmeyerek bu gözetim sistemlerini satın alan veya uygulayan bizzat kendileri. Yine Phorm örneğini hatırlamak yeterli... Ayrıca bugün insanlara birçok gözetim sisteminin (gerçekte öyle olmamasına rağmen) teknik bir zorunluluktan kaynaklandığını söylüyorlar.

Üçüncü engel ise devletler arasındaki kirli ve karmaşık ilişkiler. Libya'da ve Tunus'ta uygulanan gözetim sistemlerini yeni yeni öğreniyoruz. Bu sistemlerin satılmasını sadece şirketlerin ekonomik faaliyetleri olarak görmemek gerekiyor. Bazen ABD'li, Avrupalı ve Çinli şirketler kimi zaman çok önemsiz paralarla çeşitli hükümetlere gözetim sistemi satabiliyorlar. Nedeni ise gözetim içinde gözetim. Çünkü alıcı ülkenin neyi gözetlediği, nelerden korktuğu, muhalefetin yapısı ve kimlerden oluştuğu, siyasal olayları düzenleyen kişilerin kimliği ve gerekli durumlarda kimlerle iletişime geçilebileceği çok önemli bir veri. Yukarıda belirtildiği gibi, şer ekseni olarak tanımlanan ülkelere, gözetime karşı koyacak teknolojilerin satılmasının yasak olup gözetim

sistemlerinin satılabilir olmasının nedenini de burada aramak gerekiyor. Ava giden farkında olmadan avlanıyor...

Dördüncü engel ise Bilgi Mahşeri'nin Dört Atlısı olarak bilinenler: çocuk pornosu, terör, kara para aklama ve uyuşturucu. Gözetim sistemleri bunlarla meşrulaştırılıyor.

Şifrepunkcular, politik mücadelenin sınırlılıklarının farkındalar. Şifrepunk hareketine kimliğini veren de sözün bittiği yerde şifrelemeyi gözetleyenlere karşı kendilerini korumak için bir silah olarak kullanmaları. Gözetime karşı fizik yasalarıyla karşı koymak derken, 1990'lı yıllarda birinci kripto savaşlarında olduğu gibi gözetlemeyi engelleyecek cihazların üretiminden söz ediyoruz. Bugün bulut bilişim gibi gözetimi kolaylaştıran birçok teknolojinin bir zorunluluk olmayıp bir tercih olduğunu belirtiyorlar. Jeremie özgür bir internet için gerekli olanları şöyle sıralıyor:

- Servisin ademi merkeziyetçi bir biçimde sunulması. Merkezi bilişim sistemleri gözetime ve denetime daha açık oluyorlar.
- Herkesin kendi verilerini kendisinin saklaması.
- Verilerin şifreli biçimde yazılması.
- Herkesin yakınındaki ve güvendiği sunuculardan şifreli veri konusunda destek alması.
- Makinenin sizi değil, sizin makineyi denetlemenizi sağlayan özgür yazılımların kullanılması.

Kitapta, internetin doğasına aykırı olarak kurulan merkezi bir altyapının denetimi ve gücün istismarını kolaylaştırdığı tekrar tekrar vurgulanıyor. Bilişim teknolojilerinin politik ve ekonomik tercihlerle biçimlendirildiğinin altı çiziliyor. Bu nedenle, kendi idealleri doğrultusunda ademi merkeziyetçi bir altyapının sağlanması yönünde çalışmalar yapıyorlar.

Şifrepunklar geliştirdikleri yazılımları tüm internet kullanıcılarının hizmetine sunuyorlar. Örneğin Tor projesi kapsamında geliştirilen uygulamalar gözetimi ve sansürü atlatma konusunda fazla teknik bilgisi olmayan bilgisayar kullanıcılarına bile faydalı olabiliyor. Fakat Jeremie'nin de vurguladığı gibi politik ve teknik mücadelenin birbirinin alternatifi olmayıp birbirinin tamamlayanı olduğunu da unutmamak gerekiyor.

Dünya para sistemi dışında devletsiz bir para sistemi yaratacak ve kullanacak/kullandıracak kadar cüretkar bir hareket.

Kripto-para kavramı ve Bitcoin

Şifrepunkların teknik mücadelesi bununla da sınırlı değil. Tahmin edebileceğiniz gibi günümüzün en önemli gözetim araçlarından biri kredi kartları. Mastercard ve Visa üzerinden, kredi kartı hareketlerimiz merkezi bir sistemde tutuluyor ve büyük biraderlerce paylaşılıyor. Türkiye'de kredi kartı kullanımı çeşitli kampanyalarla özendiriliyor. Ama ABD'de uçak bileti alımlarında olduğu gibi nakit kullanımının sınırlandığı durumlarda oluyor. Şifrepunkçuların kredi kartı üzerinden gözetime karşı geliştirdikleri sistem, hareketin potansiyelini daha rahat kavramamızı sağlıyor.

Kripto-para kavramı şifrepunk eposta listesinde ilk kez 1998 yılında tartışmaya açılıyor. Bu kavram çerçevesinde geliştirilen Bitcoin, paranın yaratılması ve transferi için merkezi otoritelere güvenmek yerine kriptografinin kullanımını tercih ediyor. Böylece günümüz banka sistemlerinde yaşanan sorunlardan kaçılabiliyor:

- EFT parası gibi ek maliyetler olmuyor.
- Anonim işlemler gerçekleştirebiliyorsunuz.
- Hesaplarınız dondurulmuyor.
- Bankalar veya PayPal, Visa, ve Mastercard gibi şirketlerin yaptığı gibi, hükümetler veya gizli servisler istedi diye size gelen para akışını kesemiyorlar. (Wikileaks'e gelen bağışların nasıl kesildiğini hatırlayalım.)

Bitcoin'i aşağıdaki şekillerde temin edebilirsiniz:

- Verdiğiniz hizmetlerin ya da sattığınız malların karşılığında Bitcoin kabul edebilirsiniz.
- Günlük hayatta kullanılan para birimlerini Bitcoin'e çevirebilirsiniz (https://bitpay.com/bitcoin-exchange-rates).
- Başkalarından alabilirsiniz.

Bitcoin'i kullanabileceğiniz yerlerin bir listesine https://en.bitcoin.it/wiki/Trade adresinden erişebilirsiniz. Bitcoin de kabul eden kuruluşların listesine ise https://en.bitcoin.it/wiki/Existing_business_that_have_started_accepting_Bitcoin adresinden erişebilirsiniz. Örneğin, bağış alması engellenen Wikileaks'in adına burada rastlıyoruz.

Yazılımlar, 1.0 sürümleri yayımlandığında tam anlamıyla kullanıma hazır hale gelirler. Bitcoin'in henüz sürüm numarası 0.8.1. Dolayısıyla kullanım için tam bir olgunluğa eriştiği söylenemez. Paranın nasıl yaratıldığı, kullanıldığı, değerinin nasıl belirlendiği, teknik özellikleri, sorunları vs başka bir yazıda ayrıntısıyla tartışılacak. Fakat şu an sadece dünya para sistemi dışında devletsiz bir para sistemi yaratacak ve kullanacak/kullandıracak kadar cüretkar bir hareketle karşı karşıya olduğumuzu göstermek istedim.

Bitcoin'i kaç kişinin kullandığı tam olarak bilinmiyor. Kesin bir yanıt vermek zor. Ama 2011'in Eylül ayında son 24 saatte bağlanan istemciler dikkate alınarak yapılan bir araştırmaya göre bu sayının 60.000 civarında olduğu tahmin edilmişti.

Sansür

Andy, internetin hükümetlerin elinden çok önemli bir gücü aldığını belirtiyor. Önceden bilginin akışını, insanların neyi bilip neyi bilmeyeceklerini, dolayısıyla gerçeklikle kurdukları ilişkiyi belirlemek daha kolaydı. Bu nedenle, interneti bir sapkınlık olarak gören otoriter yö-

netimler (örneğin Arabistan) paniğe kapılıp internet erişimini filtrelemeye çalışıyorlar.

Gözetimi ve sansürü birbirinden ayırmamak gerekiyor. Julian, hükümetlerin neyin sansürlenip neyin sansürlenemeyeceğine gözetim sonucunda karar verdiğini hatırlatıyor ve Çin'de asıl korkutucu olanın sansürden çok girdiğiniz ya da erişmek isteyip de giremediğiniz sitelerin takibi olduğunu belirtiyor. Julian, Çin tarzı sansüre ABD'de rastlanmasa da sansürün farklı biçimlerde uygulanabileceğine dikkat çekiyor. Örneğin, ABD bazı Wikileaks belgelerine erişimi Google üzerinden engelleyebiliyor.

Bu bağlamda sansürü sadece web sitelerine erişimin engellenmesine indirgememek gerekiyor. Julian'a göre sansürün Batı'da daha incelikli uygulanıyor oluşu onu görünmez kılabiliyor. Sansür piramidinin en tepesinde kamuoyunun sansür diye algıladığı genel olgular var: Gazetecilerin öldürülmesi, hapsedilmesi, filmlerine el konulması, yazdıklarından ötürü işten atılması vs. İkinci katman ise daha az görünür: Birinci katta yer almamak için kişiler otosansür uyguluyorlar. Üçüncü katta doğrudan teşvikler var. Sonraki katta ise bu teşvikler daha bilinçli halde gerçekleşiyor: İnsanlar ne yazarsam daha çok kazanırım diye düşünmeye başlıyorlar. Onun altında ise önyargılı okurlar var. Gerçekleri sansürleyen önyargıları oluyor. En alt katmanda ise erişimdeki fiziksel engeller yer alıyor. Zayıf bilgisayar okur yazarlığı, bilginin sunulduğu dili bilmemek, maddi yetersizlikler vs.

Orwell'in *1984*'ünde tarihsel olayların akışının nasıl değiştirildiğini hatırlayalım: A ülkesi B ile dost, C ile düşmandır. Sonra bir bakarız tarih kitapları C'nin A ile ezeli dostluğunu ve B'nin ise ezeli düşmanlığını yazmaya başlar. İnternette de benzer durumlar yaşanabiliyor. Örneğin Batı'nın pek prestijli gazetesi *Guardian*, milyarder Nazmi Auchi hakkındaki haberleri hiçbir şey söylemeden arşivlerinden kaldırabiliyor. Ya da Julian'ın belirttiği gibi Wikileaks belgelerini kendileri sansürleyip yayımlıyorlar. Belgelerin orijinali bilindiği için sansür açık seçik görülebiliyor. Ya bilmediklerimiz?

Sansürün bir diğer uygulama biçimi gözetimde olduğu gibi bilgi mahşerinin dört atlısını bahane etmek oluyor. Toplumun özellikle çocuk pornosu üzerine olan hassasiyeti kullanılarak sansür meşrulaştırılıyor. Andy buna karşı sorunun doğru bir şekilde tartışılması gerektiğini söylüyor. Asıl sorunun, çocuk pornosunun internette olması değil, çocuk istismarı olduğunu vurguluyor. İnsanların yaptıkları ise gözlerinin görmediğinin olmadığını varsayıp sadece vicdanlarını rahatlatmak. Görüntüler internette engellendiğinde sorun hallolmuş gibi davranıyorlar. Oysa asıl üzerine gidilmesi gereken çocuk istismarının kendisi.

Aynı bakış açısının bilgi mahşerinin diğer atlılarına karşı da uygulanması gerekiyor: Herhangi bir toplumsal sorunun internette yansımalarıyla değil toplumsal kökenleriyle uğraşmak.

Kısacası şifrepunklar sansürün herhangi bir haklı gerekçesi olamayacağını vurguluyorlar. Şifrepunklara göre filtreleme son kullanıcıda gerçekleşmeli, hatta son kullanıcının son cihazında, kafasında!

Tabi telif hakları nedeniyle engellenen siteleri de unutmamak gerekiyor. Uzun yıllar telif hakları konusunda çalışan Lawrence Lessig bile artık pes etmiş durumda. Lessig'e göre sorun telif politikasını siyasetçilere anlatamamak değil, medya tekelleri ve siyasetçiler arasındaki ilişkiler. Ama yine de Swartz'ın konuşmasında belirttiği gibi durum o kadar ümitsiz değil. Etkin bir örgütlenme ve dünya halklarının desteğiyle siyasetçiler ve tekeller arasındaki ilişkiler de aşılabiliyor.

Tüm bunların yanında son zamanlarda gözlemlenen bir başka teknik eğilime dikkat çekiliyor. Bilgisayarlar, hayatın her alanına girdiler. Fakat genel amaçlı bilgisayarlar yerini özel amaçlı bilgisayarlara bırakıyor. Firmalar, hem teknik hem de telif yasalarıyla genel amaçlı bilgisayarlara sınırlamalar getiriyorlar. Örneğin, genel amaçlı bir bilgisayar sadece film izlemek ya da mp3 dinlemek üzere kısıtlanıyor. Bu da kullanıcıların bilgisayar üzerindeki üretici etkinliklerinin kısıtlanmasına neden oluyor. Ürünleri, firmaların önceden belirlediği amaçlar dışında kullanamıyorsunuz. Bu eğilimi de sansürün bir başka biçimi olarak değerlendirmek gerekiyor. Çünkü bir sonraki adımda internet erişiminin firmalar tarafından kontrolü çok kolay. Akıllı telefonlarda örneklerine rastladığımız gibi... Ya da bazı bilgisayarları sadece belirli işletim sistemleriyle çalışmaya zorluyorlar.

Özetle kitapta, bilimin de teknolojinin de tarafsız olmadığının bir kez daha altı çiziliyor. Belki de geleceğin toplumu internet mücadelesinin içinde saklı:

Ya büyük biraderin her anımızı gözetlediği bir dünya, ya da özgür bir dünya...

Beş yüz yıl arayla tarihin yasasını arayan iki materyalist

İbni Haldun ve Engels

Hiç kuşkusuz İbni Haldun ve Engels'in entelektüel modelleri arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da mevcuttur. Ne de olsa beş yüz yıl arayla çok farklı toplumlarda dünyaya gelmişlerdi. Her ikisi de dünya tarihi için, siyasi yönetim ve rejim değişikliklerini açıklayacak genel modeller geliştirmeye çalıştı. Her ikisi de maddi etkenlere ve insanların hayatta kalabilmek için birlikte çalışma zorunluluklarına önem verdi. Siyasal ve sosyal yapılar hakkındaki argümanları bu ortak temele dayanmaktaydı.

Nicholas S. Hopkins
Çev.: Bozkurt Leblebicioğlu

İbni Haldun pek çok sosyal bilimci tarafından modern tarihçiliğin, siyasal bilimlerin ve sosyolojinin kurucusu olarak kabul ediliyor. İngiliz tarihçi Arnold Joseph Toynbee ondan "herhangi bir zamanda, herhangi bir ülkede, herhangi bir zihin tarafından yaratılmış en büyük tarih felsefesinin sahibi" olarak bahsetmişti. Friedrich Engels ise, bilindiği gibi Karl Marx'la birlikte Marksizmin kurucusu.

Nicholas Hopkins'in makalesi İbni Haldun ve Engels'in toplumların değişim mekanizmalarıyla ilgili düşüncelerinin benzerlik ve farklılıklarına değiniyor. Kahire Amerikan Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü dekanlığını yürütmüş olan emekli antropoloji profesörü Hopkins'in Arap tarihi ve kültürü üzerine pek çok çalışması bulunuyor. Bozkurt Leblebicioğlu'nun Türkçeleştirdiği makaleyi ilgiyle okuyacağınızı umuyoruz.

Friedrich Engels hayatının sonlarına doğru 1894 yılında, Karl Kautsky'nin editörlüğünü yaptığı Alman sosyalistlerinin yayın organı olan *Die Neue Zeit*'ta, erken Hıristiyanlık tarihi üzerine bir araştırma yayımladı.

Engels makaleye erken Hıristiyanlık ile sosyalizm arasında bir paralellik kurarak başlar: "Hıristiyanlık da işçi sosyalizmi gibi esaret ve sefaletten kurtuluşu öngörmektedir." (1) Aradaki fark, kurtuluşun Hıristiyanlığa göre ölümden sonra cennette, sosyalizme göre ise toplumun dönüşümü ile bu dünyada gerçekleşecek olmasıdır. Engels daha sonra Ortaçağ'daki köylü ve işçi hareketlerinin dinsel renkler taşımakla birlikte aslında toplumsal hareketler olduğuna dikkat çeker. "Bu isyanlar, ortaçağdaki diğer tüm kitle hareketleri gibi, dini bir görünüm altında giderek yaygınlaşan yozlaşmaya karşı erken Hıristiyanlığı savunuyor gibi görünmekle birlikte, aslında her seferinde son derece dünyevi çıkarlara dayanmaktaydı." (2) Bu noktada, daha sonra İncil metninin eleştirisine dönüşen makalenin girişinde, Engels konu dışına çıkarak İslam ile ilgili aşağıdaki uzunca dipnotu düşer:

"Bu noktada olağandışı bir zıtlık, İslam dünyasındaki, özellikle Afrika'daki dini ayaklanmalarda görünür. İslam Doğu'ya, özellikle de Araplara, bir yanda ticaret ve zanaatla iştigal eden şehirlilere, öte yanda göçebe Bedevilere uyarlanmış bir dindir. Ancak burada periyodik olarak tekerrür edecek bir çatışmanın tohumları mevcuttur. Şehirliler zenginleşip şatafata alıştıkça, 'hukuk'a uymakta kayıtsızlaşırlar. Fakir ve bu yüzden katı törelere bağlı Bedeviler bu zenginlik ve sefahata kıskançlık ve açgözlülükle bakar. Sonrasında, doğru yoldan ayrılmış olan bu dönekleri cezalandırmak, dini ritüeller ile gerçek imanı yeniden tesis etmek ve bunun mükâfatı olarak bu imansızların malına mülküne el koymak için, bir peygamberin veya Mehdi'nin önderliği altında birleşirler. Ancak doğallıkla, aradan

yüzyıl geçtikten sonra, devirdikleri döneklerle aynı noktaya gelirler: İmanda yeni bir arınmaya ihtiyaç duyulur, yeni bir Mehdi ortaya çıkar ve her şey yeniden başlar. Afrikalı Almoravid ve Muvahhidlerin İspanya'daki fetih seferberliğinden, Hartum'daki İngilizleri durdurmayı başaran en son Mehdi'nin ortaya çıkışına kadar olanlar bundan ibarettir. İran ve diğer Müslüman ülkelerdeki isyanlar da aynı veya benzer şekillerde tecelli etmiştir. Tüm bu hareketler dini bir görünüm taşımakla birlikte esas olarak ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ancak bu tür mücadeleler zaferle neticelense bile eski ekonomik koşullara dokunulmamakta, eski ekonomik yapı aynen devam etmektedir. Dolayısıyla eski durum değişmez ve çatışma periyodik olarak tekrar ortaya çıkar. Hıristiyan Batı'daki halk isyanlarında ise dini motif tam tersine sadece köhneleşmiş ekonomik düzene karşı yapılacak olan mücadeleler için bir bayrak ve maske vazifesi görmektedir. Eski düzen alaşağı edilir, yeni bir ekonomik yapı ortaya çıkar ve dünya ilerler." (3)

İbni Haldun'da tarihin döngüsel sürekliliği fikri

Çöllerden ve dağlardan gelen dinamik ve saf Bedevi hareketinin, köhnemiş şehirli hanedanı devirmesiyle ve ardından sıra kendisine geldiğinde miskinleşip yozlaşmasıyla gelişen döngüsel süreklilik düşüncesi İbni Haldun'un 14. yüzyılda yazdığı *Mukaddime* adlı kitabın en önemli temalarından biridir. İbni Haldun Bedeviler arasında güçlü olan "asabiyye"nin (moral birliği ve grup dayanışması) bir İslami duyarlılıkla pekişmesi sayesinde, şehirlerde tembelce ve lüks içinde yaşayan yönetimlere karşı olan Bedevilerin bir araya gelerek bunları yıkmalarının mümkün olabildiğine dikkat çekmektedir. İbni Haldun bir Mehdi'nin, sosyolojik bir peygamberin rolünü özellikle vurgulamamakla birlikte, Muvahhid hareketinin kurucusu olan Mehdi (4) ile tabii ki Hz. Muhammed'in önemine dikkat çeker. (5) İbni Haldun'un analizine göre başlangıçta sade ve ölçülü olan bir yönetim, zamanla refah içinde yaşamaya, lükse, aşırı tüketime, debdebeye alışır ve düşkünleşmeye başlar. Bu süreç normal olarak üç nesil boyunca, yaklaşık 120 yıl kadar devam eder. (6) İbni Haldun "dönek", "dinden çıkmış" gibi terimleri kullanmaz, odaklandığı nokta dinin kendisinden ziyade iktidarın sosyal dayanaklarıdır. "Asabiyye"nin dini örgütlenme ve kavrayış ile güçlendirilebileceğine de dikkat çeker. (7)

Engels'in 1894 yılında düştüğü uzunca dipnotun İbni Haldun'u çağrıştırdığı düşüncesine daha önce Ernest Gellner de dikkat çekmiştir. (8) Gerçekten de dipnotun ilk kısmı Engels'in İbni Haldun'un eserlerini okuduğuna veya düşüncelerine ikincil kaynaklar aracılığıyla vâkıf olduğuna işaret etmektedir. Engels konuya Kuzey Afrika'daki (Batı'daki Müslümanlar veya Araplar) açısından yaklaşmaktayken, İbni Haldun'un çalışmaları erken İslamiyet tarihinden örneklerle doludur. Engels konuyu daha da güncelleştirerek Sudan'daki Mehdi'yi argümanına örnek olarak gösterir. (Engels'in dipnotu yazdığı tarihlerde Sudan'daki Mehdi'nin kuvvetleri sömürgeciliğe karşı başarılı bir mücadele vererek 1881 yılında İngiliz işgalci kuvvetlerini yenmeyi başarmıştı. 1898 yılında İngiliz-Mısır ordularının ikinci işgalinde de mağlup olmamışlardı.) Buradaki anafikir, medeniyetin kapılarına dayanmış olan dinamik ve zinde barbarların periyodik olarak medeniyeti din adına fethetmesi ve sonrasında kendilerinin sadece askeri olarak değil, medeniyetin âdet, gelenek ve yaşam biçimleri tarafından da fethedilmeleridir.

Çöllerden gelen Bedevi hareketinin şehirli hanedanı devirip sıra kendisine geldiğinde yozlaşmasıyla gelişen döngüsel süreklilik, İbni Haldun'un en önemli temalarındandır.

Engels'e göre Batı ile Doğu

Şunu da kaydetmek gerekir ki, Engels için asıl mesele İslam tarihindeki döngüsel süreçlerle Hıristiyan Batı'daki ileriye doğru sıçramaların karşılaştırılmasıdır. Buradan hareketle Batı'da Hıristiyanlık adına ortaya çıkan toplumsal hareketleri genellikle ilerici ve kimi zaman sosyalist olarak nitelendirmektedir. Buna karşılık İslam dünyasındaki sosyal hareketler Batı'daki gibi ekonomik nedenlere dayanmakla birlikte, eski ekonomik koşulların alaşağı edilmesiyle sonuçlanmaz; bu yüzden bu şartlar bir süre sonra yeniden tekerrür ederler. Gellner bu noktada Engels'in "durağan Doğu" ile "gelişen Batı" karşıtlığı düşüncesini terk etmediğine dikkat çeker. (9) Aynı düşünce Marx'ın 1853 yılında kaleme aldığı Hindistan üzerine notlarında da mevcuttur. (10)

Ayrıca şu da not edilmelidir ki, yukarıda bahsi geçen metinden yaklaşık kırk yıl önce, 1850'lerde Engels İslam'ın yükselişinin olası devrimci sonuçlarıyla ilgilenmektedir. 1853'te Marx'a yazdığı bir mektupta; "Muhammed'in dinsel devriminin, diğer tüm dinsel hareketler gibi eski yalın gelenek ve âdetlere dönme iddiası taşıyan biçimsel bir tepki olduğunu" belirtir. (11) Birkaç gün sonra yazdığı mektupta da "Muhammed'in

tarihinin … dinleri çözülme evresine girmiş olan, yerleşik ama ahlaki değerlerini kaybetmiş şehirli fellahlara karşı bir Bedevi tepkisi karakteri taşıdığını" ifade eder. (12) Bu mektuplar Engels'in *Almanya'daki Köylü Savaşı* kitabında dinin oynadığı değişik rollerin analizini tamamladıktan birkaç yıl sonra kaleme alınmıştır. Engels bu kitabında 16. yüzyıl Almanya'sında Martin Luther'in oynadığı nispeten muhafazakâr rol ile daha devrimci olan Thomas Münzer'in rolünü karşılaştırır. (13) O zamanki Alman toplumunu analiz eden Engels belirli sınıf ve grupların mevcudiyetini tespit etmiştir; köylüler, şehirlerde yaşayan yarı özgür pleb kitleler, burjuvalar, din adamları, yoksullaşmış asilzade ve prensler... Engels Almanya'da dini düşünce ve önderliği belirli bir sosyal ve ekonomik bağlama oturtmaya çalışırken İslam'la ilgili yorumlarında böyle bir çabaya pek rastlanmamaktadır.

İbni Haldun'un Tunus'taki heykeli.

Engels 'Mukaddime'yi okudu mu?

Şayet Engels İbni Haldun'un *Mukaddime* kitabından haberdarsa, bu muhtemelen kitabın William MacGuckin de Slane'in çevirdiği, 1858 yılında Paris'te Etienne Marc Quatremére tarafından Fransızca olarak yayımlanan akademik baskısı olmalıdır. (14) De Slane'in çevirisinin tamamı 1862 ve 1868 tarihlerinde *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothéque Impériale*'in XIX. ila XXI. ciltlerinde yer almıştır. (15) Bunun yanı sıra Mukaddime'nin bazı bölümleri ve kitap hakkındaki muhtelif yorumlar 19. yüzyıldan daha önce de yayımlanmıştır (16) ve bunların bir ya da birkaçının Engels'in bilgisi dahilinde olması muhtemeldir. Engels'in 1853'deki yorumları, onun İbni Haldun'un tezinden haberdar olduğunu ya da bir şekilde etkilendiğini akla getirmektedir. Marx'ın 1880'lerin ilk yıllarında Cezayir ile ilgili okuma notlarında, De Slane'in çevirisine atıflar vardır. (17) Engels ile Marx arasında yoğun bir bilgi alışverişi olduğunu düşünürsek, en azından o zamanlarda Engels'in *Mukaddime* hakkında fikir sahibi olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz.

Engels büyük bir olasılıkla İbni Haldun'un bazı düşüncelerinden etkilenmiş olabilir. *Mukaddime*'de materyalist bir yaklaşım olmakla birlikte İbni Haldun daha çok çevreye uyumun rolü konusuna odaklanmıştır. Örneğin İbni Haldun *Alman İdeolojisi*'ndekine benzer bir şekilde şunu belirtmiştir: "Bilinmelidir ki, insanlar arasındaki farklı koşullar, geçimlerini sağlamaktaki değişik biçimlerden kaynaklanır. Sosyal örgütlenme onların en temel ihtiyaçlardan başlayarak belli bir hayat kalitesini ve nimetleri elde etmek üzere işbirliği yapmasını mümkün kılar." (18) İbni Haldun ayrıca insanlığın varlığını sürdürebilmesi açısından tekniğin ve topluluk yaşantısının çok büyük bir önem taşıdığına dikkat çeker. (19) *Mukaddime*'de ayrıca toplumsal süreç kavramı ve bir toplumsal durumun nasıl başkasına dönüştüğü konusunda da fikirler bulunmaktadır.

Bununla birlikte *Mukaddime*'de Engels'in ilerlemeci ve seküler değişime olan ilgisine uygun düşecek bir yaklaşım bulunmamaktadır. İbni Haldun yaşadığı çağ itibariyle sanayi devriminin sosyal etkilerinden ziyade hanedan ve krallıkların kuruluş ve çöküş süreçleriyle ilgileniyordu. Eğer Engels gerçekten İbni Haldun'dan haberdarsa, tekrarlamalı model ve yapıya karşı bu ilgi, onun Doğu ve özellikle İslam dünyasının her nasılsa erken modern ve modern Avrupa'dan niteliksel olarak farklı olduğu yönündeki (Avrupa'da da çok yaygın olan) düşüncesini teyid etmiş olabilir.

'Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni'nde İbni Haldun izleri

Engels'in *Mukaddime*'de İbni Haldun'un ileri sürdüğü fikirlerin farkında olduğunu kabul ettiğimizde, onun en önemli eserlerinden olan, ilk defa 1884 yılında yayımlanmış *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitabının bazı bölümlerini de bu gözle yeniden okumamız gerekmektedir. (20) Bilindiği üzere kitabın temel argümanları bariz bir şekilde Lewis Henry Morgan'ın 1877 yılında yayınlanan

Engels İbni Haldun'un *Mukaddime*'sini okumuş ve bazı fikirlerinden haberdar olabilir.

İlkel Toplum'undan türetilmiştir. (21) Engels Morgan'daki evrim aşamalarını daha da geliştirerek materyalist bir temele dayandırmaya ve yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Engels'in çalışmasındaki en önemli konulardan biri, aile ve kabilelere dayanan küçük ölçekli topluluklardan klasik antik dönemdeki tam teşekküllü devlete, politik biçimlerin evrimiyle ile ilgilidir. Engels'e göre özel mülkiyetin ortaya çıkışı, kaçınılmaz bir şekilde, mülkiyet haklarını garanti altına alacak bir devlet yapısının ortaya çıkarmıştır.

Burada bizi ilgilendiren, kitabın Cermenlerle ilgili olan yedinci ve sekizinci bölümleridir. Engels Cermenleri (Gotları, Frankları vs.) Haldun'un terimlerini kullanacak olursak "sınır halkları", "Avrupa'nın Arapları" olarak nitelendirir. Keltler gibi eski Cermenler de kanbağı temelli "gentile" şeklinde sosyal yapılarla karakterize olmuştu. Engels Romalı senatör ve tarihçi Tacitus'dan alıntı yaparak Cermenlerin en azından Roma'yı zapt edene kadar aile konusunda Romalılara kıyasla daha "erdemli" olduklarını belirtir. (22) Engels'e göre Cermenler devletin ortaya çıkışından önce, "en yüksek" derecede gelişmiş bir devlet öncesi politik örgütlenme yapısı oluşturmuşlardı. Bu örgütlenmede "halk meclisi, gens şefleri konseyi ve monarşik bir iktidar için mücadele eden bir askeri lider" bulunmaktaydı. (23)

Cermenler çoğunlukla Roma İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinde yaşıyorlardı. Roma İmparatorluğu'nun güçlü bürokratik yapısı imparatorluğun sınırlarında yaşayan herkes için hayatı son derece zorlaştırıyordu. Roma düzeni bunlar için "en kötü düzensizlikten daha kötüydü". (24) Çünkü Roma'nın dünya hâkimiyetinin sonucunda "her yerde yoksulluk yaygınlaşıyor, ticaret, zanaat ve sanat hayatı geriliyor, nüfus azalıyor, şehirler zayıflıyor, tarım üretimi önemli ölçüde azalıyordu". (25) Roma'nın zafiyetinin en önemli nedeni köle gücüne bağımlı olmasıydı. Bu şartlar altında Cermenler giderek Roma İmparatorluğu'nu işgal etmeye ve ele geçirmeye başladılar. Engels Cermen başarısının "barbarlıklarına ve gensler (kandaş gruplar) biçiminde örgütlenmelerine" bağlı olduğunu belirtir. (26) Böylece Cermen savaşçıları zapt ettikleri toprakların büyük bir kısmını kendilerine ayırıp, akrabalık ilişkilerine göre paylaştılar. Akraba grupları yerel gruplar haline dönüşerek yeni ortaya çıkan devletlere eklemlendi. Yeni sosyal düzen kölelikten çok patronaj ve himaye ilişkisine dayanıyordu. Ancak bu da payidar kalamadı ve nihayet 400 yıl sonra bu Cermen (Kuzey Fransa'da da Frank) düzeni, Norman istilasıyla yerle bir edildi: "Tıpkı Roma İmparatorluğu'nun 400 yıl önce Frankların ayakları altına serilmesi gibi, Charlemagne'ın ölümünden elli yıl sonra, Frank İmparatorluğu da Normanların ayaklarının dibinde öylece savunmasız halde uzanıyordu."(27)

Engels'e göre Cermenlerin Roma'yı istilası medeniyete bir barbar aşısı olmuştur. Engels'in bu tarih analizinde İbni Haldun'un fikirlerinin bir yansıması görülebilmektedir.

Çürüyen medeniyete barbar aşısı

Bununla birlikte bu ikisi arasındaki fark, "özgür Frank köylüsü" idi; ancak daha sonra serf haline dönüşecekti. Köleliğin yerinde feodal sistem ve "Batı Avrupa insanlığının gelecekte yapacağı tarihin temellerini oluşturacak yeni form ve yapılar olan modern milliyetler" vardı. (28) Bu geçiş sürecinde barbar Cermenleri önemli kılan ve Romalıların çoktan yitirmiş oldukları özellikler, "bireysel kabiliyet ve cesaretleri, özgürlük anlayışları ve demokratik içgüdüleri" idi. (29) Bu özelliklerin en önemli dayanağı da toplumlarında kandaş bağların son derece güçlü olması idi. Engels bu pasajı şu cümlelerle tamamlar:

"Cermenlerin Roma Dünyasına zindelik ve yaratıcı yaşam gücü olarak aşıladıkları tek şey, barbarlıklarıydı. Çökmekte olan bir uygarlığın sancılarını çeken bir dünyayı ancak barbarlar gençleştirebilirdi. Cermenlerin göçlerden önce ulaşmış ve içinde gelişmiş oldukları barbarlığın en yukarı aşaması, bu süreç için en uygun aşamaydı. Bu, her şeyi açıklamaktadır." (30)

Engels'in bu analizi, İbni Haldun'u biliyor olsun veya olmasın kesinlikle onu çağrıştırmaktadır. Hanedanlar silsilesinin birbirlerini takip etmesi kavrayışı -Yunan'dan sonra Roma'nın, Roma'dan sonra Cermenlerin, Cermenlerden sonra Normanların gelmesi- ile barbarların sahip olduğu zindelik ve yaşam gücü düşüncesi, İbni Haldun'un fikirlerini yansıtmaktadır. Engels'teki Cermenlerde kanbağının ("gentile" örgütlenmesi) merkezi önemi ve aile meselelerindeki erdemleri gibi fikirler, asabiyye kavramının karşılığı olarak görülebilir. Elbette ki Engels'in düşüncelerinin İbni Haldun'unkilerden farklı olduğu nokta, onun düşüncesinde her sürecin bir öncekinden eninde sonunda farklı olmasıdır. Örneğin Roma'nın çöküşü köle tipi üretim tarzının ve köleci toplumun da çöküşüdür. Cermenlerin yükselişi de feodal toplumun yükselişine tekabül etmektedir. Daha sonra feodalizmin içindeki çelişkiler kapitalizmin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu model Normanların tarihteki

rolünü marjinal kılar; Normanlar yeni bir üretim biçimine yol açmadıkları için tarihteki etkileri kalıcı olmamış ve tarih sahnesinde kısa bir süre için var olabilmişlerdir.

Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* kitabındaki düşünceleri İbni Haldun'a borçlu olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu konuda ancak spekülasyon yapabiliriz. Bununla birlikte aralarında Herder ve Hegel'in de bulunduğu bazı Alman düşünürler "Cermenler" ve "Araplar" arasındaki paralelliklere dikkat çekmektedir. Hegel'e göre Cermen ve Arap kabilelerinin tarihsel konumları benzerlikler göstermektedir. Roma İmparatorluğu'nun Cermen, antik uygarlığın da Arap paganizmi tarafından zapt edilmiş olması Hegel'in bu benzerliğe dikkat çekmesine yol açmıştır. (31) Daha yakın bir zamanda da Avusturyalı oryantalist von Grunebaum biraz da kıskançlık duygularıyla bir saptama yapmıştır: "İslam, din değiştiren Arapları evrensel bir dünya görüşünün, zamanı gelince de evrensel bir devletin merkezine oturtmuştur. Cermenler bir meşruiyet ihtiyacına gereksinim duyarken ve değiştirmeye çalıştıkları âdetleri sürdürürken, Müslüman Arap'ın çekim merkezi kendisi olmuştur. Halkı seçilmiş bir halk olup, hâkimiyet hak olarak seçilmiş olana aittir." (32)

Beş yüz yıl arayla iki materyalist sosyal bilimci

Hiç kuşkusuz İbni Haldun ve Engels'in entelektüel modelleri arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da mevcuttur. Ne de olsa beş yüz yıl ara ile çok farklı toplumlarda dünyaya gelmişlerdi. Her ikisi de dünya tarihi için, siyasi yönetim ve rejim değişikliklerini açıklayacak genel modeller geliştirmeye çalışmıştı. Her ikisi de maddi etkenlere ve insanların hayatta kalabilmek için birlikte çalışma zorunluluklarına önem vermişti. Siyasal ve sosyal yapılar hakkındaki argümanları bu ortak temele dayanmaktaydı. Birbirlerinden çok farklı yollarla yaptıkları analizlerde, her ikisi de dinsel yapı, fikir ve şahıslara yoğunlaşmıştı. İkisi arasındaki en göze çarpan fark, İbni Haldun'un süreçsel yapı hakkındaki düşüncesiydi. Bu düşünceyle İbni Haldun rejimleri canlılara benzeten bir metaforla gelişme ve çöküş açısından inceliyordu.(33) Bu yaklaşım Engels'in çizgisel ilerleme düşüncesine bağlılığıyla karşıtlık içindeydi. Engels bu düşüncesiyle toplumlardaki önemli dönüşümleri, sadece siyasi rejim değişiklikleri olarak değil aynı zamanda üretim biçimindeki değişiklikler olarak algılıyordu. Netice olarak İbni Haldun'a göre toplum ve siyasal rejim Allah'ın rızası altında olan ekolojik faktörlerin bir ürünüdür; bu düşünce tarihsel olmayan bir tür yapısalcılık anlayışıdır. Engels aynı zamanda teknoloji ve toplumsal örgütlenmenin altını çizer. Ancak Engels'e göre tarihin itici gücü toplumlardaki temel çelişkilerin yarattığı toplumsal güçlerdir. Son söz olarak, Engels İbni Haldun'u okumamışsa bile, rahatlıkla, eğer okusaydı mutlaka onun düşüncelerini takdir ederdi diyebiliriz.

Bir Tunus pulu üzerinde İbni Haldun.

DİPNOTLAR

1) Frederick Engels, "Erken Hristiyanlık tarihi üzerine", Karl Marx ve Frederick Engels, *Din Üzerine*, Moskova, Progress Publishers, 1975, s.275.
2) Age, s.276.
3) Age, s.276.
4) İbni Haldun, *Mukaddime: Tarihe Giriş*. Franz Rosenthal çevirisi. (Princeton University Press, 2. Baskı, 1967.) C.1, s.323, 471.
5) Age, s.415.
6) Age, s.344.
7) Age, s.321.
8) Ernest Gellner, *Müslüman Toplumu*, Cambridge University Press, 1981, s.46.
9) Age, s.47.
10) Karl Marx, "Hindistan'da İngiliz Yönetimi", Robert C. Tucker, *The Marx-Engels Reader,* New York, W.W. Norton, İkinci Baskı, 1978, s.653-658, "Hindistan'daki İngiliz Yönetimi'nin Gelecekteki Etkileri", Age., s.659-664. Bu makaleler *The New York Daily Tribune* gazetesinde 25 Haziran ve 8 Ağustos 1853 tarihlerinde basılmıştır. Bu makalelerle Engels'in Marx'a İslamla ilgili olarak yazdığı mektupların 1853 yaz aylarında yazılmış olması dikkat çekmektedir.
11) Engels, "Engels'den Marx'a, 26 Mayıs, 1853" Engels ve Marx, *Din Üzerine*. (Moskova: Progress Publishers, 1975) s.105.
12) "Engels'den Marx'a 6 Haziran, 1853", *Din Üzerine*, s.109.
13) Bkz. Eric Wolf, "Almanya'da Köylü Savaşı: Sosyal Tarihçi Olarak Frederick Engels", *Science and Society*, 1987, s.82-92.
14) Franz Rosenthal, "Çevirmenin Önsözü", İbni Haldun, *Mukaddime*, Princeton University Press, 1967.
15) Age.
16) Walter J. Fischel, Seçilmiş Bibliografya, İbni Haldun, *Mukaddima*, Princeton University Press, 1967.
17) Marx'ın notları M.M. Kovalevski'nin Moskova'da 1879'da yayınlanmış *Le sytéme foncier communautaire; causes, déroulemet et conséquences de sa décomposition* eserine atıfta bulunmaktadır. İbni Haldun ile ilgili bir metin olarak alıntılanmıştır. Bkz. Maurice Gaudelier, S*ur les sociétés précapitalistes: Textes choisis de Marx, Engels, Lénine* (Paris: Editionsa Sociales, 1973), s.383
18) İbni Haldun, s.249. Örneğin karşılaştıralım: "Yaşamın üretilmesi, hem kişinin emekle kendi hayatını, hem de doğumla yeni bir yaşamın üretilmesi anlamında ikili bir ilişki olarak belirir: Bir yandan doğal diğer yandan sosyal ilişki. Sosyal ilişkiden anladığımız hangi şartlar altında, hangi şekilde ve hangi amaçla olursa olsun birkaç kişinin işbirliğidir. Buna göre belirli bir üretim biçimi veya sanayi üretimi her zaman için mutlaka bir işbirliği ve sosyal aşamayı gerektirir ve bu tür bir işbirliği bizzat bir 'üretici güç'tür." Karl Marx ve Frederick Engels, *The German Ideology* (New York: International Publishers, 1970), s.50.
19) Age, s.89.
20) Frederick Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, New York: International Publishers, 1972.
21) Lewis H. Morgan, *İlkel Toplum*, Londra: Macmillan, 1877.
22) Engels, age, s.200.
23) Age, s.205.
24) Age, s.208.
25) Age, s.209.
26) Age, s.215.
27) Age, s.213.
28) Age, s.215.
29) Age, s.216.
30) Age. s.216.
31) Bkz, Georg Stauth: "Ruhu Uygarlaştırmak: Alman Oryantalistler", *Kaskul*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz,1989 s.159.
32) G. von Grunebaum, "İslami Uygarlığın Kökenleri", *The Cambridge History of Islam*, Cambridge University Press, 1970.
33) Ferial Ghazoul, "The Metaphors of Historiography: A Study of Ibn Khaldun's Historical Imagination", *In Quest of an Islamic Humanism,* The American University in Cairo Press, 1984.

Deniz Şahin - Şule Dede

Genetik rahatsızlıklarda doğum öncesi tanı yöntemi

Genom-düzeyinde bağlantı analizi (Genome-wide linkage analysis, GWA) kalıtılan hastalıkların takibi için güçlü bir yöntem. Ekim 2012'de *European Journal of Human Genetics*'te yayımlanan çalışmaya kadar genetik hastalıkların doğum öncesi tanısında bu yöntem kullanılmadı. Bu çalışmada, zekâ geriliği sendromuna sahip bir ailede GWA kullanılarak, hastalığa sebep olan kromozom bölgesi tespit edildi.

Birinci dereceden kuzen olan anne-babanın 5 çocuğundan 3'ü bilinmeyen bir nedenle aynı dış görünüş (fenotipe) özellikleri sergiliyorlar, motor gelişimi ve zekâlarında gerilik var ve konuşma yetileri zayıf.

Hasta çocuklar doğduklarında anormal durum gözlenmedi, ultrasonda tanı mümkün değildi. İlk hasta çocukta (784) anne doğumdan sonraki 6. ayda ilerleyen mikrosefali (baş ve beynin anormal derecede küçük olması) ve motor hareketlerinde gerilik gözledi. Diğer iki çocukta da sinir-kas gelişiminde geriliğe sebep olan hipotoni (anormal derecede düşük kas tonusu), 3 çocukta da iki yaşındayken ilk nöbet ve otoagresif davranış gözlendi, destek almadan oturmaları ilk olarak 4 yaşlarındayken mümkün oldu ve bir hasta 14 yaşında yürümeye başladı. Hiçbiri sözlü iletişimi sağlayamadı.

Çekinik (resesif) hastalıklarda klinik genetikçiler hastalığa sahip çocuğu olan ailelerin bir sonraki çocuğunun hastalık taşıma riskini yüzde 25 (0.25) olarak verebiliyor. Aileler için bu oran çok yüksek ve birçoğu yüzde 75 olasılıkla sağlıklı bir çocuğa sahip olabilecekken gebeliği sonlandırma kararı alıyor. Bu çalışmada bilgi edinilen ailedeki anne de planlanmamış gebelik sonrası, beşinci çocuğuna hamileliğinin 9. haftasında çocuğunu aldırmak istiyor.

Çalışmada hastanın onayıyla kan örnekleri ve doku biyopsisi alındıktan sonra, hastanın kanından, fibroblastlarından ve birkaç başka dokusundan genomik DNA elde ediliyor. Genom düzeyinde çeşitliliklere (örn. tek nükleotit polimorfizmleri) bakılıyor ve yüksek verimli genotip analizi ile birkaç gün içinde hastalıkla bağlantılı kromozom bölgesi tespit ediliyor. Hastalığın tam genetik nedeni bilinemese de, bu çalışma ile fetüste hastalık riskinin olmadığı ortaya çıkarılıyor ve böylece aile gebeliğe son vermekten vazgeçiyor.

Bu çalışmadaki nedeni bilinemeyen hastalık için genetik bağlantı analizinin yapılmasının önemi açık. Bu analiz, birçok kalıtılan hastalık için doğum öncesinde yapılabilir, böylece birçok aile için daha iyi genetik danışmanlık söz konusu olabilir. Çalışmada ayrıca bu yöntemin klinik kullanımı olduğu ve klinik laboratuvarlarda uygulanması da öneriliyor.

a) Sırasıyla 20, 12 ve 8 yaşlarındaki (soldan sağa 784, 787, 788) hasta çocuklarda karakteristik yüz görünümü. b) Doğumöncesi analizden sonucunda doğurulmasına karar verilen sağlıklı oğlan çocuğu. Yürüme ve konuşmaya 16 aylıkken başladı; zeka ve motor gelişimi normal.

Kaynak: Arélin, M., Schulze, B., Müller-Myhsok, B., et al., Genome-wide linkage analysis is a powerful prenatal diagnostic tool in families with unknown genetic defects, European Journal of Human Genetics (2013) 21, 367-372.

Hazırlayan:
Bilgenur Baloğlu

Yerçekimsiz ortamda bitkilerdeki cinsellik

Montreal Üniversitesi araştırmacıları, yerçekimindeki değişikliklerin bitkilerdeki üreme sürecini etkilediklerini buldu. Yerçekimi, büyümeyi ve bitkilerdeki erkek üreme organının -polen tüpü- işlevini sağlayan hücre içi "otoyolların" trafiğini yönlendiriyor.

Üniversitenin Biyoloji Bölümü'nden Prof. Anja Geitman, insan üremesindeki gibi bitkilerdeki sperm hücrelerinin de yumurtaya silindir bir yapı ile dağıtıldığını, fakat insanlardaki dağıtımdan farklı olarak, bitkilerde cinsel ilişki sırasında kullanılan aracın tek bir hücreden oluştuğunu ve her bir dağıtım olayında sadece iki sperm hücresinin salındığını söylüyor. Ayrıca, elde ettikleri bulguların dünya üzerindeki yaşamın nasıl evrildiğini anlamada yardımcı olacağını belirtiyor.

Hayvan ve bitki hücrelerinin içi, organel olarak adlandırılan fabrikaların bulunduğu bir şehir gibidir. Organeller, üretim, enerji üretimi ve atık işlemeden sorumlu yapılardır. Hücre içi otoyollar ağı, bu fabrikalar arasındaki iletişimi ve hücre içi ile hücre dışı arasındaki dağıtımı sağlar. Bitki hücreleri özellikle daha meşgul bir otoyol sistemine sahiptir.

"Araştırmacılar, insanların, hayvanların ve bitkilerin dünyanın yerçekimini hissedip buna cevap

Nesli tükenen kurbağa, hayata döndürüldü

Gelişmiş klonlama teknolojisinden yararlanan biliminsanları, nesli tükenmiş bir Avustralya kurbağasını hayata döndürmeyi başardı. Avusturya kurbağasının genomu, "ölü" hücre çekirdeği başka bir kurbağa türüne ait taze bir yumurta hücresine aktarılarak yeniden aktive edildi.

Garip, midesinde kuluçkaya yatan -benzersiz bir şekilde yumurtalarını yutan, midesinde kuluçkaya yatan ve ağzı yoluyla doğum yapan- *Rheobatrachus silus*'un nesli 1983 yılında tükenmişti.

Öte yandan Lazarus Projesi ekibi, 1970 yılında toplanan ve 40 yıl boyunca sıradan bir derin dondurucuda saklanan doku örneklerinden hücre çekirdeği elde etti. Bu kurbağayı yeniden hayata döndürme amacıyla yapılan çalışmanın adı, "De-extinction".

Beş yıl boyunca tekrarlanan deneyler esnasında araştırmacılar "somatik hücre çekirdek transferi" adlı bir laboratuvar tekniğini kullandılar. Uzak bir akraba olan *Mixophyes fasciolatus*'tan (büyük çizgili kurbağa) taze yumurtaları alıp çekirdeklerini inaktive ettiler ve bu çekirdeklerin yerine nesli tükenmiş kurbağadan alınan ölü çekirdekleri aktardılar. Bazı yumurtalar kendiliğinden bölünmeye başladı ve pek çok canlı hücreden oluşan küçük bir top halini alarak erken embriyo aşamasına geldi.

Embriyoların hiçbiri birkaç günden fazla yaşayamasa da genetik testler bölünen hücrelerin nesli tükenmiş kurbağanın genetik materyalini barındırdığını onayladılar.

Deneyin sonuçları henüz yayımlanmadı.

Lazarus projesinin takım lideri Sidney New South Wales Üniversitesi'nden Profesör Mike Archer "Lazarus'un dirilmesini her biri heyecan verici olan adımlar halinde izliyoruz" diyor ve ekliyor: "Ölü hücreleri canlı hücreler olarak yeniden aktive ettik ve bu süreç esnasında nesli tükenmiş kurbağanın genomunu hayata döndürdük. Şimdi elimizde nesli tükenmiş kurbağanın gelecekteki klonlama deneylerinde kullanılabilecek buzda korunan taze hücreleri bulunuyor.

"Önümüzdeki engellerin biyolojik değil teknolojik olduğuna ve ileride başarılı olacağımıza dair güvenimiz gittikçe artıyor. Dünyadaki yüzlerce amfibi türü yıkıcı bir düşüşte iken, bu teknolojinin bir koruma aracı olarak ne kadar büyük bir umut vaat ettiğini göstermiş olduk."

Profesör Archer, Lazarus Projesi'nden ilk kez TEDx DeExtinction adlı buluşmada bahsetti. Washington DC'de yapılan ve ev sahipliğini Revive and Restore ile National Geographic Society'nin yaptığı buluşmada Archer, Lazarus Projesi ile birlikte, nesli tükenmiş olan Avustralya Tasmanya kaplanını klonlamaya dair ilgisine de değindi.

Buluşmada, tüm dünyadan araştırmacılar, hücre çekirdeği aktarımı yolu ile nesli tükenmiş canlıların hayata geri döndürülmesi konusundaki gelişmeleri ve planları tartıştı.

Bu yöntemle hayata döndürülecek olası aday türler arasında yünlü mamut, dodo, Küba kırmızı papağanı ve Yeni Zelanda dev devekuşu bulunuyor.

Adelaide Üniversitesi'nden Mike Tyler'ın laboratuvarında bulunan bir midesinde kuluçkaya yatan kurbağa, *Rheobatrachus silus*, ağzı yoluyla doğum yaparken (Fotoğraf: Mike Tyler)

Kaynak: "Scientists Produce Cloned Embryos of Extinct Frog", http://www.sciencedaily.com/releases/2013/03/130315151044.htm.

Hazırlayan: Yağmur Erten

verecek şekilde evrimleştiklerini zaten biliyorlardı. Şu an burada, daha yoğun veya daha az bir yerçekiminde insan ve bitki hücrelerinin içindeki bu işlemlerin nasıl gerçekleştiğini keşfetmeye çalışıyoruz. Hücre içi taşıma işlemleri, bu tür karışıklıklar sonucu oluşabilecek hücresel fonksiyon bozukluklarına karşı özellikle duyarlıdır. Yerçekimindeki değişikliğin, gerçekleşen işlemleri nasıl etkilediği ise henüz anlaşılamamıştır." diyor Geitman.

Hücreler, içine bir kamera yerleştirilmiş olan büyük bir santrifüje yerleştirildi. Bu kamera sistemi araştırmacıların, santrifüjle yaratılan yoğun yerçekiminde hücrelerin nasıl geliştiğini eş zamanlı olarak takip edebilmelerine olanak sağlıyor.

Kaynak: "Sex at Zero Gravity: Changes in Gravity Affect the Reproductive Process in Plants", http://www.sciencedaily.com/ases/2013/03/130313182017.htm.

Hazırlayan: Anıl Cebeci

Yapılan deneylerde, Avrupa Uzay Ajansı'nın olanaklarından yararlanıldı. Yoğun yerçekimli ortamda gelişen bitki hücrelerinin izlenilmesine olanak veren santrifüj, yukarıdaki resimde görülüyor.

Parkinson hastalığının tedavisinde yeni bir adım

Cell Reports dergisindeki yeni çalışmanın yazarlarına göre, ilk kez bir maymunun derisinden elde edilen nöral hücreler onun beynine nakledildi ve bu hücreler birkaç çeşit olgunlaşmış beyin hücresine gelişti. Altı aydan sonra, önceden florasan bir proteinle etiketlenmiş bu hücreler tamamen normalleşmiş olarak görüldü.

Hücreler her bir maymunun derisinden elde edildiği için bu deney bir bakıma "kişiselleştirilmiş tıp" adı verilen ve bireye özel tedavi geliştirme şeklinde gerçekleşen yöntemin bir parçası. Hücreler "yabancı" bir dokudan olmadığından, hücre naklinde önemli bir sorun olan "immün sistemin hücreleri reddi" gibi bir durum da söz konusu değil. Yazarlardan Wisconsin-Madison Üniversitesi'nde nörobilim profesörü olan Su-Chun Zhang, "Beyne baktığınız zaman, bunların nakledilmiş hücre olduğunu söyleyemiyorsunuz bile. Yapısal olarak ev sahibi olan beyin, normal bir beyin gibi görünüyor, nakledilmiş kısım yalnızca florasan mikroskobu altında fark edilebiliyor." diyor.

Wisconsin-Madison Üniversitesi'nde medikal fizik bölümünde doçentlik yapan ve makalenin yazarlarından olan Marina Emborg, "İnsan olmayan bir primatta, böylesine ufak bir reaksiyon sonrası nakledilmiş hücrelerin ilk kez bu kadar iyi bir şekilde ortamla bütünleştiğini gördüm. Altı ay sonrasında hiç yara izi görmemekse işin en güzel kısmıydı." dedi.

Hücreler maymunlara MRI (Manyetik rezonans görüntüleme) görüntüsü rehberliğinde son model bir cerrahi işlemle yerleştirildi. Çalışmada kullanılan üç rhesus maymununun bir hareket bozukluğu olan ve dünyada çok sayıda insanı etkileyen parkinson hastalığına yol açan beyin bölgesinde lezyon meydana getirildi. Parkinson hastalığı beyinde kimyasal iletimle ilişkili olan dopamini yapan az sayıda nöronun ölmesi sebebiyle oluyor.

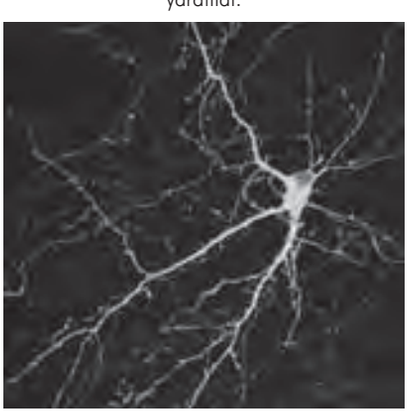
Nakledilen hücreler embriyonik kök hücreler gibi vücuttaki herhangi bir hücre çeşidine gelişebilen indüklenmiş pluripotent kök hücrelerden (iPS hücreleri) elde edildi. Fakat iPS hücreleri embriyonik hücrelerden ziyade olgunlaşmış hücrelere türüyor.

Laboratuvarda iPS hücreleri nöral progenitör hücrelere dönüştürüldü. Bu orta düzeydeki hücreler sinir sinyallerini taşıyan nöronlara ve çoğu desteksel ile besinsel fonksiyonu gerçekleştiren glia hücrelerine özelleşebilme yeteneğine sahip. Olgunlaşmanın bu son aşaması maymunun içinde gerçekleşti.

Embriyonik kök hücrelerden ve sonrasında iPS hücrelerinden nöral hücreleri elde eden ilk kişi olan Zhang, başarının anahtarının gelişim süreci üzerinde kesin bir kontrole sahip olmak olduğunu söylüyor. "Biz kök hücreleri yalnızca nöral hücrelere farklılaştırdık. Nöral olmayan hücrelerin de bulunduğu bir hücre topluluğunu nakletmek işe yaramazdı. Hayvandan hücreleri alıp aynı hayvana onları yeni bir formda geri vermek, kişiselleştirilmiş tıbba doğru ilk adım. Şimdiyse daha ileri gitmek ve bu olayın parkinson hastalığında gerçek bir tedavi sağlayıp sağlamadığını görmek istiyoruz."

Zhang'ın dediğine göre bir diğer olumlu işaret de kök hücre nakilleri için endişe verici bir potansiyel sonuç olabilen kansere dair herhangi bir oluşumun gözlenmemesi. "Onların görülmesi normal ve biz de ayrıca kanser hücreleri gibi hızlı bölünen hücreleri işaretlemek için antikorlar kullandık. Fakat bu oluşumun gerçekleştiğini gözlemlemedik. Hücrelerin neye dönüştüğüne baktığınızda da beklediğimiz gibi uzun aksonlu nöronlar olduklarını gördük. Ayrıca onlar, olması gerektiği gibi, nöronlar için izolasyon sağlayan miyelin kılıfları oluşturmada yardımcı olan oligodendrositleri üretiyor. Bu da doğru şekilde olgunlaştıklarını ve kanserli olmadıklarını ifade ediyor."

Bu nöron, Zhang'ın laboratuvarında indüklenmiş pluripotent kök hücrelerden yaratıldı.

Zhang'a göre deney bir prensibin kanıtı olarak tasarlandı. Araştırmacılar beyindeki dopamin yapıcı hücrelerin tamamen yenilenmesini sağlayacak kadar nöron nakletmediğinden hayvanın davranışları gelişmedi.

Ümit vaat eder nitelikte olsa da, Zhang nakil tekniğinin klinik uygulamalardan henüz epeyce uzakta olduğunu belirtiyor. "Ne yazık ki bu teknik bir dizi soru cevaplanmadıkça hastalara yardım etmek için kullanılamaz: Bu nakil semptomları iyileştirebilir mi? Güvenli mi? Altı ay yeterince uzun değil... Yan etkileri neler? Bazı semptomları iyileştirebilirsiniz ama bu başka bir şeye neden olursa sorunu çözmüş sayılmazsınız."

Yine de Emborg'a göre yeni çalışma çeşitli hastalıklardan muzdarip olan insan hastaların yararına gerçek bir adımın temsilcisi niteliğinde. "Her yıl Parkinson tanısı konulan 60.000 hasta olduğu için tedavi ihtiyacı sürekli olarak var. Parkinson Hastalığı Vakfı'nın bu küçük çalışma için ilk bağışçı olarak risk aldığını bildirmekten memnunum. Şimdi ilerlemek ve bu çalışma bu korkunç hastalık için gerçek bir tedavi sağlayacak mı görmek istiyoruz. Bu çalışma gerçekten de iPS hücrelerinin insan olmayan bir primattan alınıp aynı hayvana geri verildiği ilk nakil ve yalnızca beyin alanında da değil. Kimsenin aynı primata verilecek şekilde iPS hücrelerini yeniden programlayıp kana, pankreasa veya başka bir yere naklettiğini görmedim. Primatlardaki bu prensibin kanıtlanması, kişiselleştirilmiş rejeneratif tıp için ümit vaat ediyor."

Kaynak: "Fluorescent Neural Cells from Monkey Skin Mature Into Several Types of Brain Cells in Monkeys", http://www.sciencedaily.com/releases/2013/03/130314124605.htm

Hazırlayan: G. Pınar Gerçek

Robotlarla birlikte insanlar 'yeni toplum' ile karşı karşıya

İnsanlık Ocak ayında, AB'nin İnsan Beyni Projesi için gerekli fonu onaylaması üzerine, kendini kopyalayabilme becerisine bir adım daha yaklaştı. Stockholm'deki KTH Kraliyet Teknoloji Enstitüsü'nde robotik araştırmacısı ve bilgisayar bilimleri profesörü olan Danica Kragic'e göre insansı robotlar arasında yaşama ihtimali, korkunç bilimkurgu senaryolarını çağrıştırsa da insanların robotikteki gelişmelerle nasıl başa çıkacağı, gerçekte daha karmaşık ve güç olacak.

Kragic, "robotların, makineler hakkındaki genel algımıza meydan okuyacağını" söylüyor: "Tamamen farklı bir toplum biçimi yolda."

İnsan Beyni Projesi 87 üniversiteyi kapsayacak ve beynin yapısı, organizasyonu, fonksiyonları ve gelişimini anlamak amacıyla, bir süper bilgisayarda hücrelerin, kimyasal yapının ve beynin bağlanabilirliğinin simülasyonu gerçekleştirilecek. Proje, beyin özellikli robotların test edilmesini de içerecek.

Kragic, "Sadece bir beyin modeli inşa edebiliyor olmamız gerçeğine dayanarak, bir insan oluşturabilecek miyiz? Neden olmasın? Ne durdurabilir?" diye soruyor.

Bununla beraber, KTH'ın Otonom Sistemler Merkezi direktörü ile Bilgisayarla Görme ve Aktif Algı Laboratuvarı müdürü Kragic, tüketiciye yönelik robotların gerçeklikten henüz uzak olduğunu söylüyor.

Robotik araştırmacısı ve bilgisayar bilimleri profesörü olan Danica Kragic.

Kragic'e göre, hane halkına katkı yapabilecek nitelikteki robotların üretimi için, araştırmacıların ve geliştiricilerin bazı göz korkutucu teknolojik zorlukların üstesinden gelmeleri, robotların aynı anda birden fazla işlem yapabilmeleri ve belki de, mantıksal komut dizilerine programlanmış duygusal yeteneklere sahip olmaları gerekecek.

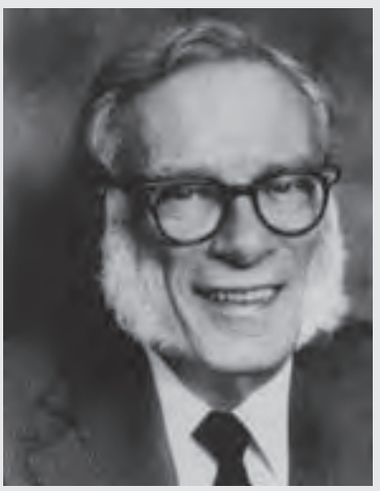
"Çevrenin durumu ve robottan ne beklenildiğini temel alan, insanların kabul edebileceği sonuç eylemi istiyoruz" diyor, Kragic. "Yaptığımız çoğu şey sadece gerçeklere dayanmıyor; bu sebeple makineler, bir şekilde simüle edilmiş duygulara sahip olmalı mı, olmamalı mı? Her halükarda bunun, robotların insanlarla etkileşimine nasıl tesir edeceğini öngörmek güç."

Kragic, robotların topluma geniş ölçüde katkı yaptığını düşünüyor. Bununla beraber robotlar, onlarla etkileşimdeki sosyal normların neler olacağı gibi, pek az referans noktası olan yeni problemler yaratacaklar.

Kragic robot etiği ve robotlara nasıl davranacağımız konusunda bir tartışma olduğunu söylüyor. "Belirli bir makine hakkında kendinizi ve duygularınızı sorgulayacağınız bir durumla karşılaşıncaya kadar, neyin doğru ve yanlış olduğunu söylemek zor. Asıl soru ise, onun bir makine olup olmadığını bilmemeniz gerçeğinin hislerinizi nasıl şekillendireceği."

Robotların tüketiciye yönelik en popüler uygulamalarından birinin, günlük ev işlerini yaparak sahibine zaman kazandıran hizmetçi olacağını tahmin ediyor, Kragic. Bunun dışında, otobüs kullanmak veya restoranda çalışmak gibi tekrarlanabilir işleri robotlar devralabilecekler. Öte taraftan Kragic, robot endüstrisinin iş alanlarını genişleteceğini ve yeni işler yaratacağını düşünüyor.

Günün birinde robotların bize karşı olacakları ihtimaline Kragic kuşkuyla bakıyor: "Bir robot isyanı bilimkurgu senaryolarının doruk noktası değil mi? Bununla ilgili (yazar Isaac) Asimov'un Üç Robot Yasası gibi bazı kısıtlamalar var. Fakat kimse yüzde yüz güvenilir değildir. İnsanlar olarak kuralları ihlal edebiliyoruz, aynısı makineler için de geçerlidir."

Ünlü bilimkurgu yazarı Isaac Asimov'un belirttiği üç robot yasası şöyledir:

1) Bir robot, bir insana zarar veremez ya da bir insanın zarar görmesine seyirci kalamaz.

2) Bir robot, 1. kuralla çelişmediği sürece bir insanın emirlerine uymak zorundadır.

3) Bir robot, 1. ve 2. kuralla çelişmediği sürece kendinin zarar görmesine izin veremez.

Kragic, toplumun otomasyon konusundaki tavrı nesiller boyunca değişim geçirse bile, insanların "tanrıyı oynama" haklarının olup olmadığı tartışmasının büyük ihtimalle devam edeceğine dikkat çekerek, robotlara karşı bir insan başkaldırısının çok daha muhtemel olduğunu söylüyor. "Buna muhalefet eden ve bunu destekleyen kişiler olacak; ama bir insan oluşturmanın nesi yanlış? Bunun yanlış olduğunu, tanrıyı oynamak anlamına geldiğini düşünen bir toplumda yetiştirildik. Sonraki nesiller farklı bir bakış açısına sahip olabilirler."

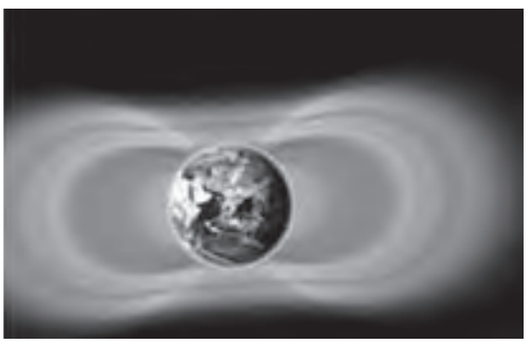
Kaynak: "With Robots, Humans Face 'New Society'", http://www.sciencedaily.com/releases/2013/02/130222083029.htm

Hazırlayan: Murat Naroğlu

ASTRONOMİ

Dünya çevresinde yeni bir radyasyon alanı

Dünya'nın ekseni etrafında bir radyoaktif kuşağın varlığı, 1950'li yıllarda uzay çağına girdiğimizde ilk keşfimiz olmuştu. Dünya'nın çevresinde, Güneş'ten gelen etkilerle birlikte şekil değiştiren bir radyasyon kuşağı olduğu 1958 yılından beri biliniyordu. 2012 yılında NASA, Van Allen uzay araçlarını bu radyasyon kuşağını incelemek üzere gönderdi.

Van Allen uzay araçları, daha önce hiç görülmemiş bir radyasyon kuşağı gözlemledi. Bu kuşak bir önceki keşfettiğimizden daha güçlü ve yine Dünya'nın çevresinde bir döngü halinde… Bundan önce Dünya'nın çevresinde iki farklı radyasyon kuşağı olduğu düşünülürken üçüncü kuşak, Güneş'ten gelen bir tepki sonucunda bir anda artan nükleer aktivite sonrasında keşfedildi.

1950'li yıllarda, radyasyon kuşaklarının hayatımıza çok az bir etkisi vardı. Fakat günümüzde GPS cihazlarından cep telefonlarına ve hatta izlediğimiz televizyona kadar günlük hayatta kullandığımız çoğu şeyin bir uydu bağlantısı var. Güneş'ten gelen bir etki sonucunda şekil değiştiren bir radyoaktif kuşak günlük kullandığımız elektronik eşyaların çalışmasını etkileyebilir. NASA da bu etkinin ne kadar ağır olabileceğini araştırmak üzere Van Allen araçlarını gönderdi. Bir sonuca varmak için ise henüz biraz erken gibi görünüyor.

Kaynak: *Science* NASA

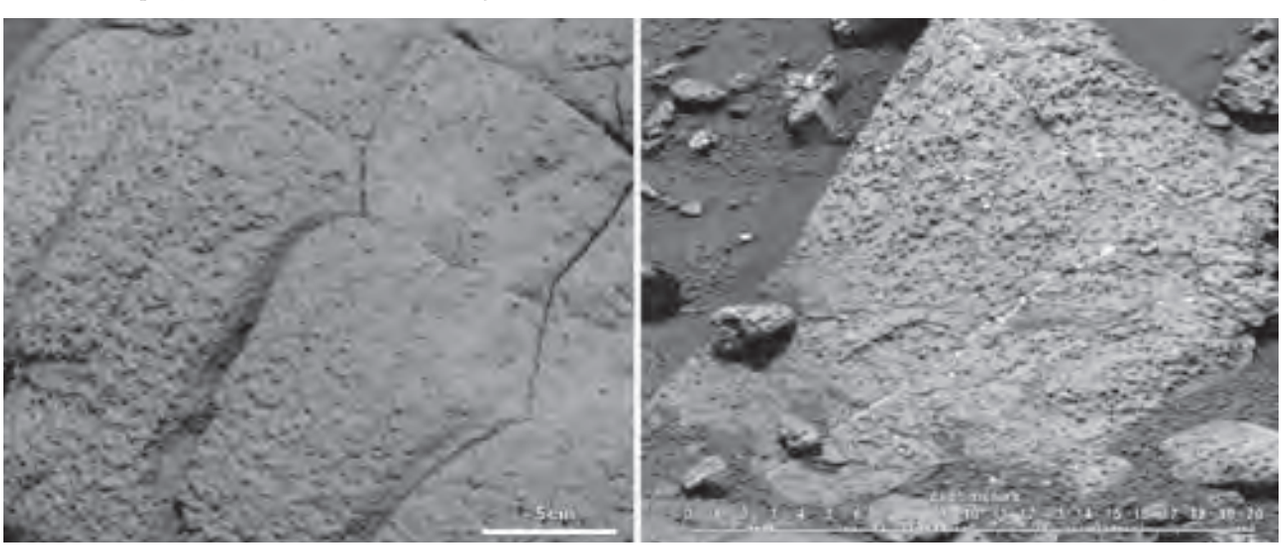
Mars yüzeyinde tükenmiş yaşamın izleri

Curiosity, gönderildiği günden bu yana Mars ile ilgili sahip olduğumuz birçok soruyu çözdü; ancak hâlâ akılda kalan birkaç soru var. Bu sorulardan en önemlisi, Mars'ta bir zamanlar ya da şu anda bir yaşamın var olup olmadığıydı. Curiosity geçtiğimiz günlerde bu sorunun cevabını bulmaya oldukça yaklaştı. Curiosity, Gale Krateri'nin yüzlerce metre derininden aldığı örnekte yaşamın başlamasına olanak sağlayan kükürt, azot, hidrojen, oksijen, fosfor ve karbonu aynı anda gözlemledi. Tüm bu elementlerin bir kil parçası üzerinde olması Mars'ta bir zamanlar moleküler bir yaşamın var olmuş olma olasılığını artırıyor.

Biliminsanları Mars'ın jeolojik katmanlarının altında oksijen ve mineral bulmayı beklemiyorlardı. Aslında deneyin amacı, yerleşime uygun bölgeler bulmaktı. Bu konu hakkında "özellikle jeolojik olarak Mars'ın önceki zaman dilimlerinde hidrojen ve karbonu bir arada bulmak önemli. Çünkü bu iki element organik moleküllerin, yani yaşamın yapıtaşlarının, temel iki atomudur." diyen Paul Mahaffy (NASA Goddard Uzay Merkezi Araştırma Görevlisi), bu araştırmaların sonunda Mars'ta canlı bir hücre bulma ihtimalinin de var olduğunu söyledi.

Yapılan araştırmalar yeraltından çıkarılan kayanın Mars yüzeyinde olduğu tarihlerde Mars yüzeyinin gri renkte bir toprakla kaplı olduğunu gösteriyor.

Kaynak: *Science* NASA

Mars'ın iki farklı bölgesinden iki farklı keşif robotu aracılığı ile edinilen görüntüler. Soldaki görüntü, "Wopmay" kayasına ait. 2004'ten bu yana Mars'ta aktif halde olan keşif robotu Opportunity tarafından çekildi. Sağdaki ise Gale Krateri'nin "Sheepbad" bölümünden, Curiosity aracılığı ile edinildi.

Siding Spring, Mars'ı sıyıracak!

Pan-STARSS ve ISON derken, yeni keşfedilen C/2013 A1 numaralı Siding Spring isimli kuyrukluyıldızın yörüngesi belirlendi. Belirlenen yörüngeye göre kuyrukluyıldız Ekim 2014'te Mars'ın oldukça yakınından geçecek.

19 Ekim 2014 tarihinde kızıl gezegenin yörüngesine girecek olan kuyrukluyıldız, Siding Spring Gözlemevi'nde kuyrukluyıldız avcısı Robert McNaught tarafından 2013 yılı başlarında keşfedildi.

Yapılan son gözlemler doğrultusunda kuyrukluyıldızın Mars'ın 109.200 km uzağından geçeceği belirlendi. Aynı zamanda Mars yörünge araçlarından birinin, geçişi görüntüleyeceği duyuruldu. 50 km çapında olan kuyrukluyıldız geçiş sırasında saniyede 56 km gibi bir hıza ulaşacak.

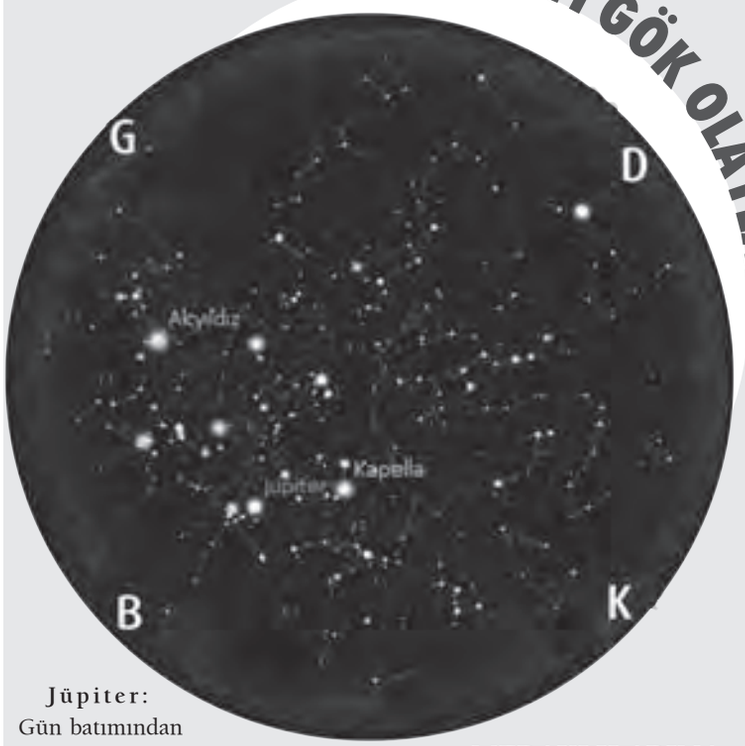
Donmuş su, gaz ve kozmik karışımdan oluşan kuyrukluyıldızlar, sandığımız gibi birer yıldız değillerdir; ışık üretemezler, Güneş tarafından üzerlerine düşen ışığı yansıtırlar. Güneş sistemi dışında hiperbolik bir yörünge izleyen bu cisimler, değişik açılardan Güneş'e yaklaşırlar, bu sırada ise onları gözlemleyebiliriz.

Çıplak gözle görebildiğimiz kuyrukluyıldız sayısı oldukça azdır. Mars'ın yakınından geçecek C/2013 A1 ise Mars'tan bakınca -4 kadir parlaklığında görünecek.

Kaynak: Universe Today

İrem Yiğit - Ertan Koç - Ufuk Süngü - Sinan Gözcü - Emre Alagöz
Umut Çalışkan - Mahmut Tekeş - Ö. Can Özüdoğru

NİSAN AYI GÖK OLAYLARI

Jüpiter: Gün batımından sonra batıda beliren gezegen, gece yarısından önce batıyor.

Merkür: Gün doğumundan önce kısa bir süre önce doğu ufkunda beliren Merkür, ufka çok yakın

Mars: Mars bu ay Güneş'e yakınlığı dolayısı ile gökyüzünde değil.

Venüs: Venüs gezegeni de Güneş'e yakınlığı dolayısıyla gözükmüyor. Ancak Nisan ayının sonları doğru gün batımında da kuzeydoğu da kendini gösterecek.

Satürn: Gün batımı ile birlikte güney doğu uykunda beliren gezegen güneş doğuncaya kadar gök kubbeyi süslemeye devam edecek.

MERAKLILARINA

Lir Göktaşı yağmuru

Dünya zaman zaman yörüngesi üzerinde hareket ederken irili ufaklı toz parçacıkları ile buluşur. 22 Nisan'da ise Dünya'mız Thatcher (C/1861 G1) kuyrukluyıldızının kalıntıları olan toz parçacıkları ile buluşacak ve saatte yirmiye yakın meteor görebileceğiz. Ancak o tarihlerde Ay gökyüzünde Dolunay evresine yakın olduğu için gözlemi etkileyecek. Göktaşı yağmurunun saçılma noktası ise Çalgı (Lyrae) takımyıldızı.

Parçalı ay tutulması

25-26 Nisan'da 21:00 ve 01:15 saatleri arası parçalı Ay tutulması gerçekleşecek. Tutulma Ortadoğu, Asya'nın büyük bölümü, Avrupa, Avustralya ve Antarktika'dan gözlemlenebilecek. Tutulma ortası 23: 07'de gerçekleşecek.

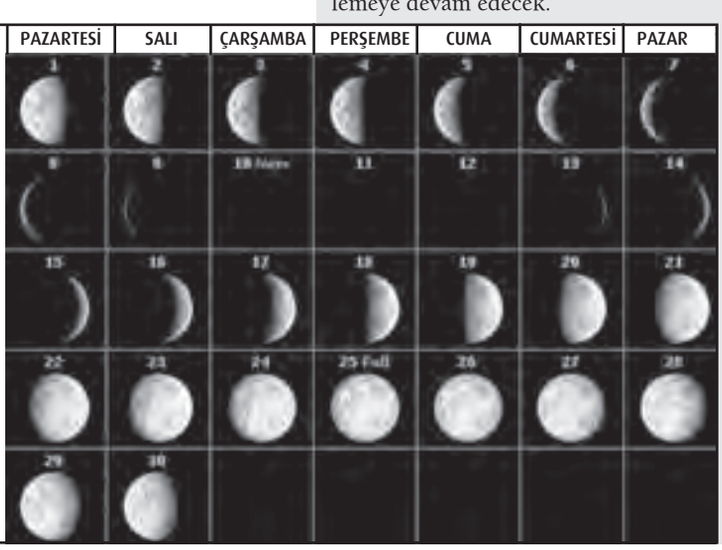
14 Nisan: Jüpiter ve Ay yakın görünümde

22 Nisan: Lir göktaşı yağmuru(Saatte en fazla 20 meteor görülebilecek)

25 Nisan: Yarıgölgeli Ay Tutulması (21:00 - 01:15) - Ay ve Spika örtülmesi (02:10)

26 Nisan: Ay ile Satürn yakın görünümde

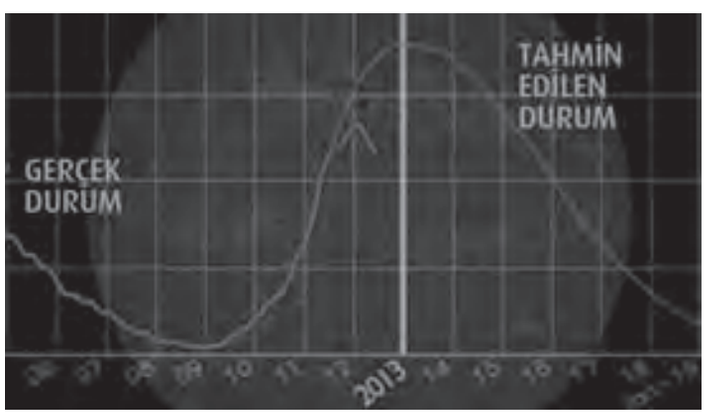
NİSAN AY EVRELERİ TAKVİMİ

Güneş patlamalarında beklenmeyen azalma

Birkaç haftadır Güneş'te, yüzyıllar boyunca yapılan gözlemlere dayanan tahminleri yanlış çıkaran aktiviteler meydana gelmekte. Normalde Güneş'in atmosferinde yaşanan patlamalar periyodik olarak "maksimum" ve "minimum" şeklinde bir döngü halindedir. Patlamalar her 10 yılda "maksimum" aşamasına gelir ve artar, diğer 10 yılda ise "minimum"a inerek aktivitelerini azaltır. 2014 yılı bir "maksimum" zamanı iken 2013 yılında beklenmedik bir durum yaşandı ve Güneş'in patlamalarında gözle görülür bir azalma meydana geldi. Henüz gökbilimciler bu beklenmedik olayı sebebini bilmiyor; ancak bu konu hakkında birkaç görüş var.

Konuyla ilgili araştırma yapan biliminsanlarından birkaçı bu düşüşün kaideyi bozmayacağı ve patlamalardaki yükselişin devam edeceğini düşünürken Dean Pesnell ve öncülüğündeki bir grup yıldız fizikçisi yaptıkları bir panelde bundan 140 yıl önce de buna benzer bir durum olduğunu, 1870'lerde de Güneş'in çifte bir "minimum" yaşadığını belirttiler. Buna göre o yıllarda Güneş "maksimum" devrine girdiğinde düşük bir seviyeye ulaşıp sonra patlamalarını azalttı. Daha sonra tekrar artırarak yine bir "maksimum"a girmişti. Eğer Pesnell haklıysa 2014 ve 2016 yılında iki "maksimum" yaşayacağız. Ancak elbette Güneş'in ne yapacağı bilinmez. Yüzlerce yıllık araştırmalar sonucunda bile hâlâ Güneş'in tam olarak ne yapacağı konusunda yeterince veriye sahip değiliz.

Güneş patlamalarının Dünya'ya etkisi var mıdır?

Güneş patlamaları Güneş atmosferinde var olur ve Güneş Sistemi'ne radyasyon yayar. Bu radyasyon çoğu zaman Dünya'nın atmosferine giremez; ancak Güneş Sistemi'ndeki uzay araçlarımızı etkileyebilir. Biliminsanlarının hemfikir olduğu konu Güneş patlamalarının Dünya'ya fiziksel bir etkisi var olmadığıdır. Güneş patlamalarının ve lekelerinin Dünya'ya iklimsel olarak bir etki yaptığı (patlamalar çokken sıcaklıkların arttığı düşüncesi) gibi görüşler varsa da veri yetersizliğinden dolayı teori olarak incelenemiyor. Aslında bu açıdan bakıldığında yanıbaşımızdaki yıldızımızın bile gizemini henüz çözebilmiş değiliz.

Hubble sabitini geliştirecek ölçüm

Uluslararası bir gökbilim ekibi, on yıllık dikkatli gözlemlerinin ardından komşu gökadamız Büyük Macellan Bulutu'nun bize olan uzaklığını oldukça küçük bir hata payı ile belirledi. Evren'in genişleme hızı ve Hubble sabiti hakkında bilgi veren bu ölçüm, aynı zamanda evrenin genişlemesini sağlayan karanlık enerjinin anlaşılması konusunda da önemli bir aşama.

Çalışmayı gerçekleştiren araştırma ekibi ESO'nun Şili'deki La Silla Gözlemevi'ni ve Dünya genelindeki birçok teleskobu kullandı.

Ekip liderlerinden Wolfgang Gieren "Oldukça heyecanlıyım; çünkü gökbilimciler yüz yıldan fazla süredir Büyük Macellan Bulutu'nun uzaklığını hassas bir şekilde ölçmeye çalıştı ve bunun hiç de kolay olmadığı görüldü. Şimdi bu problemi açıkça görüleceği üzere yüzde 2 hassasiyetle çözmeyi başardık." diyor.

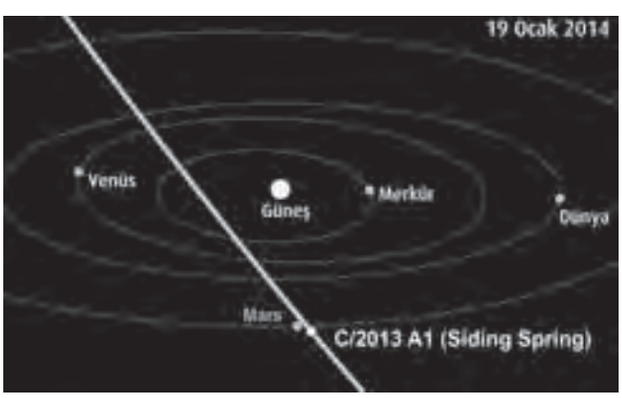
Araştırma ekibi Büyük Macellan Bulutu'nun uzaklığını ölçmek için örten çift yıldızları kullandı. Örten çift yıldızlar olarak bilinen yıldız sistemleri, birbirinin etrafında dönerken birbirlerinin önünden geçerler. Geçiş yeryüzünden gözlemlendiğinde birinin önünden ya da arkasından geçen bileşenlerde parlaklık değişimi meydana gelir. Bu değişim düzenli olarak takip edilerek, incelenen yıldızların büyüklükleri, kütleleri ve yörüngeleri hakkında bilgiye ulaşılabilir. Bu yıldızları dikkatli bir şekilde gözlemleyerek Büyük Macellan Bulutu'nun uzaklığını yüzde 2 hata payı ile ölçen ekip birkaç yıl içinde bu oranı yüzde 1'e düşürmeyi planlıyor.

Bu ölçüm, Hubble sabitinine ilişkin hesaplamalardaki belirsizliği %3'e indirebilir. Birkaç yıl içinde yapılacak çalışmalar ise sabitin %2 hata payı belirlenmesini sağlayabilecek nitelikte.

Büyük Macellan Bulutu nedir?

Kuzey yarımküreden gözlenemeyen Büyük Macellan Bulutu gökadamız Samanyolu'na en yakın üçüncü gökadadır. Yerel grup olarak adlandırdığımız Virgo kümesindeki dördüncü büyük gökadadır.

Kaynak: ESO Türkiye

100 yıl öncesinden bir yankı

‘Kadınlar Dünyası’

Bu topraklarda örgütlü kadın mücadelesinin fitili bir asır önce ateşlendi. Bu ateşin ürünlerinden biri, ‘Kadınlar Dünyası’. 1913’te yayın hayatına başlayan dergi, hakları için mücadele eden kadınların iletişim aracıydı. Osmanlı kadınları Avrupalı hemcinslerinin seslerini yine bu dergiden dinliyordu. En önemlisi ‘Kadınlar Dünyası’, bağlı bulunduğu cemiyet aracılığı ile kadınların talepleri doğrultusunda pratikler örüyordu. Bu ay Kadınlar Dünyası’nın100. yılını kutluyor ve isyanlarına sırtımızı verdiğimiz kadınları anıyoruz.

Şule Dede

Bundan 100 yıl önce, “… (B)u mesleksiz hayat-ı pürmerâret [acı dolu hayat], bizi felaketten felakete koşturuyor, mevcudiyetimizde bir ızdırab-ı müzmin var. İzâlesine gayret icap etmez mi?” (1) diyordu *Kadınlar Dünyası* imzasıyla yayınlanan metinde. Sorunun cevabı ise imzada saklıydı: İcap ederdi elbette; zira kadınların içinde bulundukları cehennemden kurtulmaları ve kendi dünyalarını yaratmaları gerekiyordu. Bu iddialı fakat alternatifi olmayan amacın altındaki imza, Osmanlı topraklarında yayımlanan en önemli kadın dergilerinden birine aitti.

Modernizm rüzgârları: Kadınlar eşitliğin neresinde?

20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu’nda modernizm solunmaya başlamıştı. 1908’de Meşrutiyet kabul edilmiş, İttihat ve Terakki Fırkası Fransız Devrimi’nin “özgürlük, kardeşlik, eşitlik” sloganını faaliyetinin merkezine koymuştu. Avrupa’da yaşanan siyasal gelişmeler, Osmanlı’da da karşılığını buluyordu. Kadınların hak mücadelesi de bu yansımalardan biriydi. Kök salmaya başlayan bir toplumsal örgütlenme biçimi, beraberinde yepyeni tartışmalar da getirmişti. Kadınların ikincileştirilmesine ilişkin tespitleri ve eşitlik talepleri de bu tartışmaların bir ürünüydü. Burjuva demokratik devrim yolunda, eşitlikçi sloganlar eşliğinde erkeklerle birlikte verilen savaş, Avrupalı kadınlar için bir hayal kırıklığı olmuştu. İmzalanan toplumsal sözleşmelerde her yurttaş eşit haklara sahipti; fakat kadınlar “yurttaş” kabul edilmemişlerdi. Siyasal ve sosyal pek çok haktan yoksunlardı. Bir devrim olmuştu; fakat kadınlar için değişen pek bir şey yoktu. Toplumsal sözleşmeler erkekler arasında imzalanmış, kadınlar dışlanmıştı. Bu yok sayışa karşı örgütlenen kadınlar, geniş çaplı toplantılar kampanyalar ve eylemler düzenlemeye başladı. Binlerce yıllık ezilmeye karşı kadınların verdiği mücadelenin adı feminizm, bu dönemde tarihe düşüldü.

Osmanlı kadınları seslerini buluyor

Osmanlı’nın kentli kadınları da bu dönemden etkilenmişlerdi. Avrupalı kadınlardan farklı olarak, Osmanlı kadınları İslam’ın keskin yasalarının baskısı altındaydı. Kadınların kamusal hayatını müdahale ederek biçimlendiren pek çok ferman çıkarılıyordu. “Kadınların büyük yakalı feracelerle sokağa çıkması, kaymakçı dükkânlarına girmeleri, erkeklerle aynı kayığa binmeleri, çarşı pazarlarda halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde ve mahalle aralarında gezip dolaşmaları yasaklanmıştı.” (2) 1867’de, gazetelerde şöyle duyurular yer alıyordu: “Kadınlar yalnız ve ancak Sultanahmet, Laleli ve Şehzadebaşı camilerine gidebilecek, bunlar dışında hiçbir büyük camiye gidemeyecektir. Kadınlar, bir iftar çağrısı için bir yerden bir yere giderken, kalabalık yerlerde durmaksızın ve orada burada gezinirken, vakit yitirmeksizin önlerine bakarak yürüyeceklerdir.” (3)

Bu koşullarda, kadınların kamusal alana dahil olması kesinlikle hoş görülmüyordu. Eğitim olanakları da sınırlıydı. Avrupa’da kök salmış feminizmden beslenen Osmanlı kadınları, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, hak taleplerini dillendirmeye başlamıştı. Özellikle Meşrutiyet’ten sonra ka-

Kadınlar Dünyası yazı kurulu.

dınların hem toplumsal hem de kişisel sorunlarına değinen pek çok yayın çıkarıldı. Bunlardan biri olan *Kadınlar Dünyası*, etkisini eylemsel olarak da göstermesi bakımından öne çıkıyor.

Kadınlara bir dünya…

4 Nisan 1913'te ilk sayısı yayımlanan *Kadınlar Dünyası*, 1921 yılına kadar varlığını sürdürdü. Fakat yayın hayatı boyunca iki kez uzun bir ara vermek zorunda kaldı. Bunlardan ilki Birinci Dünya Savaşı, ikincisi ise Kurtuluş Savaşı sebebiyledir. 100. sayıya kadar günlük çıkan yayın 4 sayfaydı ve gazete niteliğindeydi. Sonrasında sayfa sayısı 16'ya çıkarıldı ve haftalık dergiye dönüştürüldü.

Baş sayfada isminin altında "Kadınlık, hukûk ve menâfi'ini müdâfa'a eder. Cuma'aertesi günleri neşr olunur musavver gazetedir" yazıyordu. Bu, içeriğin kadınlarla ilgili konularla sınırlı olmadığının bir duyurusuydu aslında. Aynı zamanda "Sahifemiz cins ve mezhebtefrîk etmeksizin muhterem Osmanlı hanımları asârına münhasırdır" denilerek hitap ettiği kitlede din ve cinsiyet ayırt etmediğini vurguluyordu. (4)

Sahibi Nuriye Ulviye Mevlan idi. Çerkez asıllı bir ailenin kızı olan Nuriye Ulviye Mevlan, 6 yaşında iken Yıldız Sarayı'na getirilmiş, 13 yaşında iken kendisinden yaşça oldukça büyük olan biriyle evlendirilmişti. Kocasının ölümünden sonra ise, ondan kalan malvarlığını da kullanarak *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkardı ve derginin devamı için vaktini, enerjisini ve malvarlığını esirgemedi.

Amacını kadınların hayatlarının "bir maksada müteveccih olması" olarak açıklayan *Kadınlar Dünyası*, tüm yazı kadrosunun kadın olması ilkesi ile yayın hayatına başlamıştı: "Hukukumuz, hukuk-ı umumiye arasında tanınmadıkça, kadın-erkek her nevi mesaide iştirak kabul olunmadıkça, *Kadınlar Dünyası* sayfalarını erkeklere açamaz." (1) Ayrıca, kadın haklarını savunan erkeklerin, kadınların seslerini duyuramadıkları yayınlarda yazmaları daha verimli olacaktı. Yazı kadrosunda Emine Seher Ali, Aziz Haydar, Mükerrem Belkıs, Yaşar Nezihe, Belkıs Şevket gibi isimler bulunuyordu.

Tebriklerin sunulduğu okur mektupları, derginin çıkışının kadınları nasıl heyecanlandırdığını kanıtlıyor. Bir okur duygularını şu şiirle anlatıyor:

"Yaşa ey dehr-i cedid-i nisa [Kadınların yeni zamanı] / Çünkü saçıyorsun zülmetlere ziya / Var olun ey gayretli hemşireler / İlave ediniz tarihimize şanlı sahifeler / Demek artık kırılacak zincir-i esaret / Kadınlık yükselecek mevk-i lâyıkına beşaret…" (1)

Derginin yayımlanması Avrupa'da da duyulmuş, Berlin'den *Berlin Tageplat* gazetesi ve Paris'ten *Maten* gazetesi muhabirleri *Kadınlar Dünyası*'nı ziyaret ederek tebriklerini iletmişlerdi. Ne var ki bütün bunlar olurken, yerli basın sessiz kalarak herhangi bir destekte bulunmadı.

Dergi, kadınları yazı yazmaya teşvik ederek onların özgüvenlerini artırdığı gibi, toplumsal durumuna isyan eden kadınların haberleşme aracı haline geldi. Bu araç

İlk feminist cemiyet

28 Mayıs 1913'te Nuriye Ulviye Mevlan tarafından kurulan cemiyet, Anadolu'da kurulan ilk feminist cemiyettir. Cemiyet kurulduktan sonra *Kadınlar Dünyası* dergisi cemiyetin yayın organı haline getirildi. Kadınların çalışma yaşamına ve toplumsal hayata dahil edilmesi taleplerinde bulundu. Cemiyet, bu taleplere yönelik somut adımlar önermekle kalmıyor, hayata da geçiriyordu. Örneğin açtığı terzievinde, hem terzilik eğitimi veriliyor hem de yapılan işler sipariş usulü ile satılıyordu. Bu örnek, kadınların çeşitli ticarethaneler açmasını teşvik etti. En önemli başarısı ise, ilk kez bir kadının kamu kurumuna işe alınmasını sağlamak oldu. Osmanlı Dersaadet Telefon anonim Şirketi'ne iş için başvuran Bedra Osman Hanım ve arkadaşları, işe kabul edilmedi. Derneğin verdiği mücadele sonucunda kadınlar işe alındılar ve hatta Bedra Osman Hanım iş müfettişi olarak atandı. Bu konu *Kadınlar Dünyası*'nda da yer buldu.

Kadınlara yönelik pek çok talebin yerine getirilmesi için mücadele etmiş olan cemiyet, Kurtuluş Savaşı'nı da destekledi. Çanakkale Savaşı'nda erkek doktor kalmayınca, dernek kadınlara peçelerini açmaları ve yaralı erkek askerleri tedavi etmeleri çağrısında bulundu. Bu yüzden kadınların erkeklere temas etmesinin günah olduğunu düşünen İslamcı kesimlerden büyük tepki gördü.

Kaynak: Devrim Avcı, "100. yılında Türkiye'de kadın haklarının gelişimi", (http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/32-sayi-212/281-100-yilinda-turkiyede-kadin-haklarinin-gelisimi)

Verdikleri mücadele neticesinde telefon idaresinde çalışma hakkını kazan kadınlar.

ikinci ayında, haberleşme ağını güçlendirmek ve kadınların mücadelesini eyleme dökmek üzere kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin (Osmanlı Kadınlarının Hukukunu Savunma Cemiyeti) yayın organı haline getirildi. Böylece bir kadın örgütlenmesinin ve eylemliliğinin merkezinde yer alarak, yalnızca teorilerin değil siyasal pratiklerin de tartışıldığı ve sunulduğu bir alan haline geldi.

'Kadınların Dünyası'nda neler var?

Kadınlar Dünyası zengin bir içeriğe sahipti. Kadın hakları, feminizm, sosyal sorunlar, eğitim, donanma ve sanayi gibi toplumsal meselelerin yanı sıra nakış, ev işleri, çocuk bakımı gibi ev içi pratiklerle ilgili bilgiler de bulunuyordu. Bunların yanında kadınlar tarafından yazılan şiir, piyes gibi edebi metinlere de yer veriliyordu. Anlaşılacağı gibi derginin ele aldığı toplumsal konular, sadece kadınlara ilişkin değildi. Fazlaca ele alınan konulardan biri, milli sanayinin gelişmemesi ve tüketim mallarının temininde Batı'ya bağımlılıktı. 8. sayıda "Tüketime Doğru" adlı makalesinde Emine Seher Ali bu sorundan dem vuruyordu: "Garip şey! Amerika'dan gelen un, Ankara'dan gelen undan daha ucuz. İşte savaştan evvel bir okka ekmek 40 paraya alınırken şimdi 55 paraya alıyoruz… İşte küçük bir hesap: Yüz bin okka ekmek, 37 bin beş yüz kuruş fark ediyor. Artık istediğiniz kadar iktisat, iktisat! diye feryad edelim. Bütün bu feryatlar beyhudedir. Herşeyden evvel memlekette işçilik hayatı uyandırılmalıdır." (5) 26. sayıda Atiye Şükran, Nestle'nin "Sütlü Un" reklamından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor ve çocuklara yerli besinlerle beslemek gerektiğini belirtiyor. 26. sayıda "Medeni milletlerin sanayisi, bizim gibi tahta kaşık, tahta takunyadan, biraz da leblebi şekerden, birkaç tezgâh kumaşla halıdan ibaret değildir. Çarşılarımızdaki mağazalarımıza bakalım. Hep Avrupa'da yapılanlarla süslenmiş değil mi? Paramızı almak, bizi sefil, muhtaç, hatta esir etmek için değil mi?" (6)

Batı'ya karşı alınan bu tavır, Osmanlı kadınlarının verdiği mücadelenin niteliğine ilişkin tutumu da biçimlendiriyordu. Batı'da yeşeren feminizmin Osmanlı kadınları tarafından sahiplenilmesini "Batı taklitçiliği" olarak adlandıran görüşlere karşı "istenilenlerin ve yapılacakların" Batılı kadınlarınkine benzemesinin taklitçilik olamayacağı vurgulanıyordu. Dergide Batılı feministlerin mücadelelerine ve metinlerine yer verilmesini taklitçiliğin kanıtı olarak yorumlayanlara karşı *Kadınlar Dünyası* sessiz kalmadı: "İngiltere'de sufrajetlerin, Avrupa'da feministlerin takib etmekte oldukları yolları, her gün ihdas eyledikleri [meydana getirdikleri] vekayi ve bu vekayi'nin istinad etdiği siyaset-i umumiye bilinmelidir, takib olunmalıdır. Zira her anâsırın [eleman] kendine mahsus edvâr-ı inkılâbiyesi [inkılâp devirleri] vardır. Bunu ilim ile geçirmesi için ihâtaya [geniş bilgi] ihtiyacı der-kârdır [açıktır]." (1)

Kadınlar Dünyası'ndan "son moda buluz modelleri".

Kadınlar Dünyası, Kurtuluş Savaşı döneminde de savaşa katılma çağrısı yaparak yayına ara verdi. Kadın haklarına ilişkin talepler ise eğitim hakkı ve iş yaşamına dahil edilmek üzerinde yoğunlaşıyordu. Siyasal hak talepleri ancak 1921 yılında derginin sayfalarında yer aldı.

Erkeklerden kadın dergisi: 'Erkekler Dünyası'

Kadınlar Dünyası'ndan iki ay önce 19 Ocak'ta yayımlanan *Erkekler Dünyası* dergisi, Osmanlı kadın hareketine erkek aydınların da destek verdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Mevlanzade Rıfat'ın liderliğinde sadece tek sayı çıkarılan derginin amacı, toplumsal özne olarak görmezden gelinen kadınların görünür kılınmasıdır. "Hayatta sırf erkeklerin mücadelede bulunması maksadı"na karşı gelen erkeklerin dünyasıdır bu. "Kadınların haklı mücadelesinin yanında olacaklarını, kadınların üzerinde kurulmak istenen tahakkümlere karşı direnip, cahil tabakanın düşüncelerini dönüştürmeye çalışacaklarını" belirtirler. Zira kadınların toplumsal değeri yükselmediği takdirde toplumun yükselmesinin bir ayağı eksik kalacaktır. Mevlanzade Rıfat'ın aklına kadın mücadelesine destek veren bir derginin çıkarılması fikrini düşüren bir başka neden ise, kadınların toplumsal konumlarıyla ilgili fakat yazılması kadınlar için mahrem olan konuları işleyebilmektir.

Dergide aile ve evlilik konusu işlenir. Değerlendirme, hem modern hem de geleneksel izler taşır. Bir yandan evliliğin sevgi üzerine kurulması gerektiği dile getirilir ve görücü usul ile evliliğe karşı çıkılırken, bir taraftan da aile hayatında yaşanan sıkıntıların üstesinden gelmek için çocuk yapılması tavsiye edilir.

Mevlanzade Rıfat, *Kadınlar Dünyası*'nın kurucularından Nuriye Ulviye ile Eylül 1913'te evlenir. *Kadınlar Dünyası* dergisi fikrini Mevlanzade Rıfat'ın verdiği söylenir. *Erkekler Dünyası* girişiminden sonra Mevlanzade Rıfat, 163. sayısından itibaren *Kadınlar Dünyası*'nın yazı işleri müdürlüğünü yaptı.

Kaynak: Mithat Kutlar, "Osmanlı kadın dergileri içinde Erkekler Dünyası dergisi", *Fe Dergi* 2, 2010, s.1-15.

"İşçilik hayatından bir safha"

Peçeye karşı mücadele

Yapılan tüm taklitçilik suçlamalarına rağmen, Osmanlı kadın hareketinin Avrupalı feministlerin yöntemlerini birebir uygulaması fiilen mümkün değildi. Zira Osmanlı kadınlarının başucuna yerleştirdikleri sorunlarından biri, İslâmi geleneklerin kadınlar üzerindeki baskılarıydı. *Kadınlar Dünyası*'nda bunu gözlemlemek mümkün. Özellikle kadınların giyim kuşamının değiştirilmesi gerekliliği sürekli olarak vurgulanıyordu. Osmanlı'da kadınlar, ev dışında vücutlarını ve yüzlerini örten çarşaflar giyiyorlardı. Bu, yalnızca kadının cinselliğinin gizlenmesine yönelik değil, aynı zamanda kadını özel alana mahkûm eden toplumsal düzenin de korunmasına yönelik bir önlemdi. Çalışmaya uygun olmayan bir kıyafet olduğu için kadınların iş hayatına dahil olmasını da engelliyordu. Merkezine erkeklerle kamusal alanda çalışabilme özgürlüğünü koymuş olan kadınlar için giyim kuşam biçimi, başat bir mücadele alanıydı.

Kadınlar Dünyası'nda bu mesele iki boyutluydu. Kadınların giyimine yönelik yapılan eleştiri ve önerilerin bir ayağında gelenekler diğerinde ise moda bağımlılığı bulunuyordu. Kadınların kıyafetlerinin millileştirilmesini ve böylece kadınların "modaya uyum sağlama israfı"ndan kurtulacağı belirtiliyordu. Milli kıyafetler ise Batılı tarza yakındı; fakat özünü koruyordu. Örneğin çarşafın modernize edilmesi öneriliyordu.

Kadınların çalışmasına izin verecek kıyafetlerin kabulü önemli bir adım olacaktı. Fakat bu değişiklikler için öncelikle peçenin kaldırılması gerekliydi. Peçe hem "ileride dahil olunacak mevkilerde" kadınları geriye düşürürdü hem de kadınlar için aşağılayıcıydı. Kadınların giyimine yönelik esas vurgu, peçenin kaldırılmasına odaklanmıştı. Tesettür ile ilgili ise hem olumlu hem de olumsuz yazılara yer verilmiş, tesettürün kaldırılması ile ilgili doğrudan bir talepte bulunulmamıştı.

İyi anne, iyi eş

Farklılıklarına rağmen, zamanın nesnel koşulları nedeniyle, Osmanlı kadın hareketi ile dönemin liberal feminizmi birbiriyle örtüşüyordu. Örneğin kadınların anne ve eş rollerine ilişkin bir eleştiride bulunulmuyor, bu roller kadınlara ait kılınmaya devam ediyordu. Derginin pratik ile ilgili bölümlerinin bir kısmının çocuk bakımı, dikiş, nakış gibi işlere ayrılması bundandır. Aynı zamanda liberal feminizmin temel noktalarına vurgu yapılıyor, feminizmin aileyi yıkmak değil aile saadetini korumayı amaçladığından, eğitimli ve bilinçli kadınların daha iyi birer eş ve anne olacağından söz ediliyordu. Fakat bütün bunlara ek olarak kadınlar, kamusal alanda da çalışabilmeliydi. Dergide kadınlara çalışmaları gerektiği konusunda çağrılar yapılıyordu. Kadın ve erkeklere "Artık uyanalım. Bugünkü durgunluk ve ilgisizliği bırakalım. Çalışma hayatına atılarak toplumsal yerimizi düzenleyelim." denilirken, kadınları çalışmak alıkoyan erkekler ise "yalnız bir tarafın çalışması hiçtir, erkeklerimizin de bize karşı yabancı, ilgisiz durmamaları, hukukumuza uymaları gerekir" diye uyarılıyordu. (7) Osmanlı Kadınlarının Hukukunu Savunma Cemiyeti'nin ise terzihane gibi küçük işletmeler açabileceği ve kadınları buralarda istihdam edebileceği öneriliyordu. (8)

Gökyüzündeki ilk Müslüman kadın

İngilizce, müzik ve tarih öğretmeni olan Belkıs şevket, *Kadınlar Dünyası* dergisinin yazı kadrosundaki kadınlar biridir. Fakat esas olarak Belkıs Şevket adı iki "ilk" ile anılır: Osmanlı'da fotoğrafı basılan ilk kadın olmasının yanı sıra, uçağa binen ilk Müslüman kadındır.

Belkıs Şevket'in uçuş öyküsü ilginçtir. Döneminde, Avrupalı kadınlar pilot eğitimlerine katılabiliyor, düzenlenen uçuş yarışlarında yer alıyorlardı. Osmanlı Kadınlarının Hukukunu Savunma Cemiyeti, Osmanlı kadınlarının da uçağa binebileceğini göstermenin iyi bir propaganda olacağını düşünmüş olmalı. Üyelerinden Belkıs Şevket, Tayyare Mektebi Müdürlüğü ve 1. Kolordu Komutanlığı'ndan izin aldı.

1 Aralık 1913 Pazartesi günü, pek çok dernek üyesi ile birlikte İstanbul Yeşilköy'e gelindi. Yerli ve yabancı basın olayı izliyorlardı. Nihayet saat 15.14'te uçak havalandı. Uçuş sırasında Belkıs Şevket, önceden hazırlanan kartları gökyüzüne bıraktı. Kartlarda şöyle yazıyordu: "Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-u Nisvân Cemiyeti azasından ve *Kadınlar Dünyası* muhabirlerinden Osmanlı ve İslam kadınlığı namına havada tayrân ederken (uçarken) "Kadınlar Dünyası" ismi ile muhterem ordumuza bir tayyare ihdâsını (hediye edilmesini) bilâ tefrîk-i cins ve mezhep (Irk ve mezhep ayrımı gözetmeksizin) Osmanlı kadınlığından bekler." Bu, orduya yeni uçakların alınması için başlatılan bir bağış kampanyasının duyurusuydu. Kampanya fazla başarılı olamadı; fakat Belkıs Şevket'in uçuşu Osmanlı kadınlarının kamusal alanı erkeklere terk etmeme konusundaki kararlığını gösterdi ve pek çok yargıyı yerle bir etti.

Kadınları olduğu kadar erkekleri de çalışmaya çağırırken dergi, çalışma koşullarına da ilgisiz kalmıyordu. Hayatın sürmesinin işçilerin düzenli çalışmasına bağlı olduğu vurgulanıyor, fakat işçilere layık oldukları önemin verilmediği söyleniyordu.

"Bir inkılab yapıyoruz"

Kadınlar Dünyası dergisi, Osmanlı'da kadınların pek çok sorununu sayfalarına taşımış ve cemiyet aracılığı ile çözümler aramıştı. Önerilen düzenlemeler ve yapılan eleştirilerin arkasında ise büyük bir amaç yatıyordu: Kadın inkılâbını yapmak. Dergideki yazıların pek çoğunda "lafla peynir gemisinin yürümeyeceği", bir an önce harekete geçilmesi gerektiği, hem dergi ve cemiyetin hem de tüm Osmanlı kadın hareketinin içine sinmiş bu devrimci telaşın yansımasıydı. Önlerine koydukları güncel hedefleri başarmak, "inkılabı temin etme" yolunda atılan adımlardı. Bu yolda ilerlemenin güç olduğunu bilerek umutlarını diri tutuyorlardı: "Evet, biz Osmanlı kadınları, bir inkılâb yapıyoruz. Bunda şüpheye mahal yok." (1)

Tüm kesimlerden kadınlara seslenen ve tamamının katılımına açık olan *Kadınlar Dünyası* "kadınlar âlemi"nin topyekûn devrime olan ihtiyacını sürekli olarak yineliyordu. Laf söylemekle kalmıyor, yapılması gereken faaliyetlerle ilgili öneride bulunuyor, cemiyetin bu faaliyetleri hayata geçirmesinde destek oluyordu. En önemlisi, kadınların ihtiyaç ve taleplerini dönemine göre oldukça radikal bir biçimde yapıyordu. "Evet, erkeklerden merhamet istemiyoruz. Biz çalışıyoruz. Kendi kendimizi bu sefil hayattan kurtaracağız. Fakat onların bizim harekâtımıza karşı akli düşünmelerini isteriz. İşte yalnız istediğimiz budur. Yoksa merhamet değil. Artık ağlamayacağız. Metin olacağız ve çalışacağız. Kendi sa'yımızla, hakkımıza ve saadete mazhar olacağız." diyordu Nuriye Ulviye. Tam tamına bir asır öteden gelen, hâlâ gücünü de geçerliliğini de koruyan bir yankı bu. Matmazel Eliz bir yazısında *Kadınlar Dünyası*'nı Osmanlı kadın hareketinin sesinin yankılarından biri olarak tanımlıyordu. (9) Bir asır sonraya capcanlı gelebilmiş bu yankı sayesinde bugün, tarih dehlizinde kadınların isyan seslerini seçebiliyoruz. Seslerini yükselten ve yankıları bugüne taşımada emek veren tüm kadınlara minnettarlıkla…

KAYNAKLAR

1) Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 3. Baskı, 2011.
2) Hale Biricikoğlu, "Türk modernleşmesinde kadın", http://cws.emu.edu.tr/en/conferences/2nd_int/pdf/Hale%20Biricikoglu.pdf.
3) Devrim Avcı, "100. yılında Türkiye'de kadın haklarının gelişimi", (http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/32-sayi-212/281-100-yilinda-turkiyede-kadin-haklarinin-gelisimi)
4) Erdinç Gülcü, Samiye Tunç, "Osmanlı basın hayatında Kadınlar Dünyası dergisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), s.155-176.
5) "Tüketime doğru", *Kadınlar Dünyası*, Mayıs 2000, sayı: 8.
6) "İşimiz hep buna benzer", *Kadınlar Dünyası*, Şubat 2001, sayı: 17.
7) "Hakkımızı arayalım", *Kadınlar Dünyası*, Şubat 2002, sayı: 29.
8) "İşe başlamalı", *Kadınlar Dünyası*, Ocak 2002, sayı: 28.
9) "Kadınlar aleminde ihtiyaç inkılap", *Kadınlar Dünyası*, Kasım 2000, sayı: 14.

Hasan Torlak htorlak@hotmail.com

Erkeksi bir ağaç: Ceviz

Meyvesi erkekle özdeşleştirilebilecek başlıca ağaç cevizdir. Tohumları genellikle çift haldedir ve bu görüntü erkeğin yumurtalıklarına benzer. Meyvenin yenen kısmı da beyne benzetildiğinden, antik dönemdeki spermanın kaynağının beyin olduğu ve erkeğin tohumunun beyinden üreme organına aktarıldığı inancının doğal kaynaklarından birinin ceviz olma ihtimali yüksektir.

Bilimsel adı *Juglans regia* olarak bilinen cevizin anavatanı Türkiye, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'dır. (1, 2) Ceviz ismi Arapça'daki *Cawz/Cevz* sözcüğünden gelir. Cevize verilen diğer bir ad olan "koz" kelimesinin kökeni de Farsça *Gauz*'dur. Halk arasında goz veya covuz olarak da anılır. Eski Türkçe'de "yağak" olarak adlandırılan cevize Özbek Türkçesinde ise "yangak" denir. *J. regia,* 25-30 metre boylanabilen geniş tepeli bir ağaçtır. *J. regia* kuzey yarıkürenin hemen her yerinde ve ülkemizin tamamına yakınında yetiştirilir; Türkiye'nin Trakya ve Doğu Anadolu bölgelerinde ise doğal olarak yetişir. Meyvesinin yanı sıra odunu da çok değerlidir. (3, 6, 13) Ceviz, güneşli, ılıman (serin) ve subtropik iklimleri sever. Derin, kalkerli, besin bakımından zengin toprakları tercih eder. Tohumu yağlı ve lezzetlidir. Şiddetli soğuklara ve donlara karşı duyarlıdır. Yazları 40 derecenin üzeri, kışları ise -9 derecenin altında zarar görür. Ayrıca kışın belirli bir süre 7 derecenin altında bir ısıya ihtiyaç gösterir. *Juglans* cins adlı 20 dolayında ceviz türü bulunmakta olup meyveleri için ticari olarak yetiştirilen tür *J. Regia*'dır. (2, 4) "El değmeden paketlenmiş gıda maddesi" olarak bilinen cevizin en önemli türü Anadolu'da yetişir. Dünyada birçok isimle anılan *J.* Regia'nın diğer bir adı da Anadolu Cevizi'dir. (6)

Bir avlanma aracı

Cevizin yaprakları zehirlidir. (27) Yapraklarının salgılamış olduğu zehirli bir madde (juglon) nedeniyle, evlerin çok yakınına ve bahçelerin uzun süreli ve yoğun kullanılan yerlerine dikilmesi tavsiye edilmez. Yaprakları parfüm endüstrisinde, mobilyacılıkta ve kaplama sanayinde, meyve kabukları yün boyamada kullanılır. (2) Bartın'ın köylerinde eskiden yeşil ceviz kabukları biraz bekletilip çürütüldükten sonra suyla karıştırılır ve akarsuyun göl kısmına dökülürdü. Bu karışım balığı sarhoş edip gözlerini kamaştırdığından bütün balıklar su yüzüne çıkar ve elle toplanırdı. (38) Benzer şekilde Tunceli dolayında da ceviz, yaprak ve meyvesinin dış kabuğu ezilip sepetlere konarak balık avlama aracı olarak kullanılır. (47)

Besleyici bir gıda

Cevizin en çok bildiğimiz kullanımı, tohumlarının gıda amacıyla değerlendirilmesidir. Uygun şartlarda yetişen cevizler, 10 yaşından itibaren ekonomik olarak meyve vermeye başlar, ağaçlardan 300-500 seneye kadar meyve alınabilir. Birim alanda ceviz, hububata göre 100 kat daha kârlıdır. (9) Türkiye, 4,5 milyon ceviz ağacı sayısı ile önemli bir ceviz üreticisi ülke konumundadır. (4)

İnsanlık tarihinin çok eski dönemlerinden itibaren ceviz, yeterli ve dengeli beslenmede çok önemli bir gıda maddesi olmuştur. Güçlü bir besin maddesi olan ceviz iyi bir enerji ve protein kaynağıdır. İçerdiği vitaminler ve eser elementler nedeniyle metabolizmada önemli görevleri vardır. 100 gram ceviz içi, 68 gram yağ, 14 gram protein, 3 gram karbonhidrat ve 630 kcal enerji içerir. Ceviz içindeki yağın yüzde 88'i sağlıklı yaşam için gerekli olan doymamış yağ asitlerinden (linoleik asit, linolenik asit) oluşur. Ceviz kolestrol içermez ve yağı kolestrol düzeyini düşürür.

Vücut için gerekli vitamin (B6, folik asit) ve mineral (demir, çinko, bakır, magnezyum, kalsiyum, fosfor, potasyum) yönünden de zengindir. Ayrıca B ve C vitaminlerini içerir. Cevizdeki yağ asitleri, vücut tarafından sentezlenemeyen ve mutlaka dışarıdan besin yoluyla alınması gereken asitlerdir. (7, 15) Henüz olgunlaşmadan toplanan ceviz meyvelerinden reçel yapılır. Meyve olgunlaştığında ise sadece tohumları yenebilir. Tohumları oldukça yağlı ve omega asitleri bakımından çok zengindir. (11) Ayrıca beynimizin ihtiyaç duyduğu gümüş iyonu sadece cevizin içinde vardır. Ceviz, haşlanmış buğdayla birlikte alındığında gelişmekte olan çocukların beden ve beyinlerinin gelişmesi için gerekli olan aminoasitlerin hemen hemen tamamını sağlar. (14)

Yöresel mutfağın merkezinde

Ülkemizde ceviz meyvesi taze ya da kuru olarak yenir. Kurutulmuş cevizin içi tatlı ve pasta yapımında kullanılır. Bazı yörelerde sucuk ve pestilleri yapılıp tüketilir. Ceviz pek besleyici bir meyve olduğundan aşırı miktarda yenmemelidir. (15) Toz haline getirilen veya ufalanan ceviz tohumları, tatlıların ve aşurenin içine katılır. Tohumları (ceviz içi) ile, Sivas'ta paluza (palude) tatlısı ve reçel, Antep'te (nişasta ve pekmez katılarak) "nişe helvası", tatlı tarhana, tereyağı ile birlikte tarhana eritmesi tatlısı ve "muhammara" (ekmek üzerine sürülerek yenen bir çeşit meze ve salata), Antep-Muğla-Sivas'ta katmer tatlısı ve pestil kızartması (pestil, un yumurta, su ve süt ile yapılan bir çeşit tatlı), Isparta'da "cevizli pişi" adlı tatlı, Urfa'da cevizli lokum, cevizli tahin helvası, Edirne'de ceviz tatlısı, Karabük'te "cevizli höşmerim tatlısı" ile "cevizli erişte" yemeği, İzmir'de cevizli muska tatlısı, Hatay-Mersin-Kilis'te kerebiç (tarçın ile birlikte) veya gerebiç (irmik, mahlep, tarçın ve toz karanfil ile birlikte) adıyla bilinen kurabiyeler, Hatay'da acı biberle birlikte meze, Erzurum ve Kayseri'de cevizli kete (bir çeşit börek), Kayseri ve Eskişehir'de çeşitli çörekler, Burdur'da pekmezle "ceviz helvası" ve irmikle "ceviz ezmesi" yapılır. (21) Bazı illerimizin ülke çapında tanınan

Ülkemizde ceviz meyvesi ezme, reçel, pekmez yapımında kullanıldığı gibi pek çok yemeğin de temel unsurudur.

kendine özgü yiyecek çeşitleri vardır: Afyon lokumu, Adana şalgamı, Edirne bademezmesi, Antep baklavası gibi. Burdur'a özgü olan ceviz helvası, sadece Burdur'da satılan, ancak tadanların haklı olarak neden Burdur dışında da satılmadığını merak ettiği muhteşem bir tatlıdır. Piyasada yapay yiyeceklerin egemenliği düşünüldüğünde ceviz merkezli yiyeceklerimizin daha kapsamlı pazarlama ve tanıtımı hak ettikleri ortadadır.

Endüstrinin değerli hammaddesi

Dünyada önemli ceviz üreticiülkeler; Çin (300.000 ton), ABD (222.000 ton) İran (145.000 ton) ve Türkiye (120.000 ton)'dir. Ülkemizde fındıktan sonra en çok üretilen kabuklu meyve cevizdir. Sınır ağacı, gölge ağacı ve hatıra ağacı olarak tanınan ceviz, günümüz Türkiye'sinde artık altın ağaç olarak bilinir. Mobilyasının değerli olması nedeniyle ülkemizde binlerce ceviz ağacı kesilmiş, bu durum ceviz tohumu üretimini baltalamıştır. (5) Cevizler görkemli ve gösterişli ağaçlar oluşturabildiklerinden peyzaj değerleri yüksektir. Ceviz odunu sert, sağlam, dekoratif ve uzun ömürlüdür. İşlemeye çok uygundur ve kolayca cila kabul eder. Bu nedenle daha çok ev mobilyası üretiminde kullanılır. Ayrıca parke, müzik aletleri yapımı ve oymacılıkta kullanılır. Ceviz odunu silah endüstrisinde, tüfek kundağı ve silah kabzası yapımında önemli

Ceviz odunu işlemeye oldukça uygundur. Resimde, cevizden yapılmış bir tesbih görülüyor.

bir yere sahiptir. (4) Cevizin toprakaltındaki kök kısmından harikulade desenler elde edilir ve bu desenler silah sanayisinin ilgisini çeker. Büyük bir ceviz kütüğünün değeri bazen 20.000 dolara ulaşır. (6)

Ceviz ağacı, meyvesi, tohumu, yaprağı, ağacının kabuğu ve odunu çok farklı kullanım yerlerinde değerlendirilebilen ve böylece insanoğluna çok değişik ürünler sunan çok değerli bir bitkidir. Cevizin her şeyi değerlidir. Yapraklarındaki aromatik koku nedeniyle kolonya yapımında ve parfüm endüstrisinde kullanılır. Son yıllarda saçları besleyici özelliği nedeniyle şampuanların yapımında da değerlendirilir.

Doğal saç boyası

Cevizin tohumunu saran yeşil kabuğu boya ve tanen endüstrisinde kullanılır. (10) Ceviz, Türkiye, Amerika, Avrupa ve Asya'da kahverengi boyamalarda kullanılan önemli bir boya bitkisidir. (12) Meyvesinin yeşil kabuğu, pamuk, ipek ya da yün ipliklerini kahverengiye boyamakta kullanılır. (15)

Anadolu'da, Yalova dolayında ceviz yaprak ve kabukları saç bakımı ve siyah boya elde edilmesinde kullanılır. (17) Kayseri Yahyalı'da cevizin meyve kabuğu ve kökleriyle halılar boyanır. Van ve Malatya'da meyve kabukları, ceviz yaprakları ve kökünden halı ve kilim ipliklerinin kahverengiye boyanmasında yararlanılır. Ayrıca bu boyama işleminde tuz kullanılırsa iplik rengi siyaha döner. (24, 26) Balıkesir dolayında cevizin yaprak ve dallarından koyu kahverengi renk elde edilir. (25) Cevizin yaprakları tanen, uçucu yağ ve acı bir boyar madde olan juglon taşır. Gümüşhane'de yaprak ve meyveleri iplik boyamada kullanılır. (33) Denizli'nin Buldan ilçesinde kadınlar, olgun ceviz kabuğunu saçlarını koyu renge boyamak amacıyla kullanırlar: Ceviz kabukla-

rı soyulup çürümeye bırakılır, sonra kaynatılır, suyu süzülür ve bu su ile saçlar yıkanır. (36) Munzur Dağları dolayında da cevizden boya elde edilir. (47)

Şimdi sizlere evinizde de uygulayabileceğiniz bir saç boyama tarifi verelim. Malzemeler; 1 bardak taze yeşil cevizin etli kabuğu, 10 asma yaprağı, yarım litre sirke, 1 bardak su. Bir kaba konulan ceviz kabukları ve asma yapraklarının üzerine sirke ve su ekleyerek kısık ateşte kaynatılır. Karışım iyice koyulaştıktan sonra süzülür. Bu karışımla saçlar birkaç kez art arda yıkanır. (43) İşte size tamamen organik bir saç boyama tarifi, bahçenizdeki ağaçlar kullanılarak kolayca yapılabilir.

Buna ek olarak, yağlı bir tohum olan ceviz iyi bir ahşap cilasıdır. Cevizin odunsu kısmı kırılarak etli kısmı ahşaba sürülür. Daha sonra bir bezle silinen bu yüzeyler ayna gibi parlar. (1)

Halk hekimliğinde ceviz

Anadolu insanı binlerce yıldan bu yana cevizi halk ilacı yapımında kullanmaktadır. Aşağıdaki uygulamalar bir tavsiye olmayıp sadece Anadolu'da halk kullanımını göstermek amacıyla yazılmıştır: Ceviz, koroner kalp hastalık riskini azaltır, trigliserid ve kolestrol düzeyini düşürür, kanın pıhtılaşmasını önler, iltihabi hastalıkların gelişimini önler, sinir iletimini sağlar. (7) Cevizin yapraklarından elde edilen juglon yağı eczacılıkta kan temizleyici ve kuvvet verici olarak kullanılır. Halk hekimliğinde iştah açıcı, kabızlık giderici, kan şekerini düşürücü ve kuvvet verici olarak kullanılır. (10)

Ceviz meyvesinin 16. ve 17. yüzyıllarda insan kafasını temsil ettiğine inanılır ve tohumları kıvrımları nedeniyle insan beynine benzetilirdi. Bu nedenle cevizin yeşil kabuğu kafa üzerindeki yaraların tedavisinde kullanılırdı ve akıl hastalarına ceviz yenmesi tavsiye edilirdi. Ne ilginçtir ki yüzyıllar sonra insan beynine sinyallerin taşınmasında çok önemli olan serotonin maddesinin cevizde yüksek miktarda bulunduğu ortaya çıktı. Yine kalp şeklindeki cevizlerin, şekil benzerliği dolayısıyla, kalp sağlığı üzerinde de olumlu etkileri olduğuna inanılırdı. Gerçekten son yıllarda yapılan çalışmalar cevizin kolesterolü düşürdüğünü ve koroner kalp hastalıkları riskini azalttığını ortaya çıkardı. Ceviz E vitamini açısından zengindir. Cevizde bulunan Omega-3 yağ asidi, göğüs ve kolon kanseri riskini azaltır. Bebeklerin beyin gelişimleri için hamile kadınların ceviz yemeleri önerilir. (8, 14)

Ceviz yapraklarında tanen, eterli uçucu yağ, mantar hastalıklarına karşı etkili olan juglon, C vitamini ve flavonlar bulunur. Juglon, ishal, mukoza iltihapları, egzama, ergenlik sivilceleri ve donmadan kaynaklanan deri hastalıkları, el ve ayak terlemesi ile basura karşı kullanılır. İshale karşı yapraklarından yapılan çay içilir. Gırtlak ve ağız boşluğu iltihabına karşı gargara yapılır. Tüm deri hastalıklarına yönelik ise yıkama, kompres ve banyo biçiminde kullanılır. Aşırı el ve ayak terine ve basura karşı ise, ceviz yaprağı ve meşe kabuğu eşit oranda karıştırılarak el, ayak ve oturma banyoları ile kompreslerde kullanılır. (18)

Anadolu halk hekimliğinde cevizin farklı bölümleri birçok hastalığın tedavisinde kullanılır. Cevizin **körpe meyveleri** nefes darlığı, guatr, tansiyon, böbrek taşları, şeker hastalığı, bel soğukluğu, kalp, mantar hastalıkları, baş ağrısı, ateş, ergenlik sivilcesi ve basurun tedavisinde kullanılır. Aynı zamanda cinsel gücü artırıcı, akciğer ve böbrekleri besleyici ve güçlendirici, kurt düşürücü, antibakteriyel, antikanser, panzehir, uçuk giderici, antioksidan, antitümör, antiviral, safra söktürücü, kan temizleyici, sindirim düzenleyici, sakinleştirici, idrar söktürücü niteliktedir. Saç dökülmesinin önlenmesi, saçların gürleşmesi ve köklerinin güçlenmesi, dökülmemesi ve kepeğin önlenmesinde de cevizin **körpe meyveleri** kullanılır. **Gövde kabukları** ise, kan şekerini düşürücü ve kadınların adet sancılarını giderici nitelikte olmakla birlikte kalp ve damar hastalıkları, egzama, ishal ve mayasılda tedavi için önerilir. **Dal ve yaprakları** patojen mantar sporları, el çatlakları, ayak terlemesi, kesik ve yara, kan dindirme, ishal, romatizma, güneş çarpması, kanser, böbrek taşları, boğaz ve eklem ağrıları, egzama ve basur memelerine iyi gelir. Yapraklarından yapılan yatak soğuk algınlığı, bademcik iltihabı, göz ağrıları, arı sokması, romatizma ağrıları, adet krampları, böbrek taşı ve guatra karşı, ayrıca kuvvet verici ve kan temizleyici olarak işlev görür. **Kökleri** romatizma ve adale ağrılarının giderilmesinde; **meyve içindeki perdeleri** öksürük ve nefes darlığında; **meyve ve tohumları** egzama, mantar ve zehirlenme tedavisinde, dişlerin parlatılmasında ve kemik erimesi ve bronşit tedavisinde kullanılır. **Ceviz yağı** ise müshil, peklik verici, iştah açıcı, safra artırıcı, güçlendirici bir tonik olarak ve ayrıca kan şekerini düşürmede, kanı temizlemede, kemiklerin zafiyetine gidermede kullanılır. (15, 20, 22, 24, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 39,40, 41, 42, 44, 46, 47)

Gümüşhane'de ceviz, iştah açıcı, kabızlık giderici, kan şekerini düşürücü, kuvvet verici, dahilen antiseptik olarak kullanılır. (33) Doğu Anadolu'da yaralara, hipoglisemiye, ilerlemiş çıbanlara ve kanamalara karşı cevizden ilaç yapılır. (31) Çanakkale'de *J.regia,* deri hastalıkları, basur ve guatr tedavisinde kullanılır. (19) Eskişehir dolayında ceviz, kemik büyümesini hızlandırıcı, iştah açıcı, haricen yara iyi edici, kuvvet verici, kan şekerini düşürücü, kabız yapıcı ve antiseptik olarak, ayrıca cilt hastalıklarına karşı kullanılır. (41)

Konunun uzmanları tarafından önerilen kansızlık önleyici formülde, 5 gr ceviz yaprağı, 5 gr adaçayı yaprağı, 5 gr huş ağacı yaprağı, 10 gr ı-

16. ve 17. yüzyılda ceviz tohumları, kıvrımları nedeniyle insan beynine benzetildiğinden, yemeleri için akıl hastalarına öneriliyordu.

sırgan yaprağı bir kaba konur ve üzerine sıcak su eklenerek 5 dakika demlenir. Bu şekilde hazırlanan çay günde 2 bardak içilir. (43)

Neolitik çağda ceviz

Her yerinden yararlanılabilmesi, meyvesinin çok besleyici bir gıda olması, ondan boya, cila, parfüm, ilaç, mobilya yapılması, ağacının 500 yıla yakın bir süre yaşayarak anıtsal boyutlara ulaşabilmesi, ayrıca zehirli bir ağaç olması ceviz ağacının insanın hayal gücünde ve Anadolu kültüründe farklı bir algı ve imaja sahip olmasına yol açar. Anadolu arkeolojisinde ceviz ilk olarak Neolitik çağda karşımıza çıkar: Malatya'daki Caferhöyük Neolitik çağ yerleşmesinde evlerin dış duvarları ceviz ağacından elde edilen direklerle sağlamlaştırılıyordu. Neolitik Canhasan III yerleşiminde (MÖ 6500) cevizin bulunması, onun anavatanı konusunda ipucu verir. (13, 16) Belki de Neolitik çağ insanı, evini inşa ettiği ceviz ağacından elde ettiği cila ile ahşap eşyalarını cilalamış, yün ve kumaşlarını da cevizle boyamıştır. Anadolu, cevizin gen merkezidir ve anavatanı olan coğrafyada bulunur. Anadolu insanı ceviz ağacına sevgi besler, ceviz ağacının diğer meyve ağaçlarına göre çok amaçlı kullanılabilirliği ve çok uzun ömürlü bir ağaç olması ülkemizde cevize diğer meyvelerden daha fazla önem verilmesine neden olur. (5)

Ceviz: Baştanrının ağacı

Sincap ve kargalar tarafından ekildiğinden cevizin yetiştirilmesi için insanlar özel bir çaba sarf etmez. Anadolu'dan Yunanistan'a, Yunanistan'dan İtalya'ya geçen ceviz Roma'ya gelen halk tarafından "*Jovis Glans*" veya "Jüpiter'in meyvesi" olarak isimlendirilir. *Juglans* cins adı bu nitelemeden kaynaklanır. Daha sonra batıya doğru taşınan ceviz 16. yüzyılda Almanya, Fransa ve İngiltere'ye, oradan da Amerika'ya yayılır. (6, 12) Anadolu cevizi ülkemizde 10 bin yıldan bu yana tanınır. *Jovis Glans* Latincede "tanrı yemeği" anlamına da gelir. *Jovis* adının kökeni ise Yunan baştanrısı *Zeus*'ı işaret eder. Bu isim Roma'ya *Jovis* olarak aktarılmış görünüyor. *Juglans* cins adı Zeus'un Roma'daki karşılığı Jupiter ile *glandi* (meşe palamutu) sözcüklerinden oluşur (Jüpiter'in/Zeus'un palamudu). *Regia* kraliyet anlamına geldiğinden tam Türkçe çevirisi "baştanrının kraliyet palamudu" ya da "kraliyet kuruyemişi" anlamına gelir. (13) Ceviz, antik çağlarda baştanrının ağacıydı. Dolayısıyla cevizin yayılma güzergâhı, cevizle ilişkili kültürün de yayılma yolunu gösterir. Her ne kadar Arapçadaki "cawz/cevz" kelimesi, Türkçe'deki "ceviz"in kaynağı olarak görünse de ceviz kelimesinin kökeninin Antik Roma ve Yunan'daki *Jovis (Zeus, Jüpiter=Tanrı)* olduğu açıktır. Filmi Antik Yunan'dan geriye sardığımızda belki de Hititçede "tanrı" anlamına gelen *Siyu* kelimesine kadar gitmemiz büyük bir olasılıktır. *Zeus/Jovis/Cawz/Cevz/Gauz/Ceviz* sıralaması, Anadolu'da ağaçlara bağlı kültürel sürekliliğin ceviz ağacında tekrar kanıtlanmasıdır. Kısacası günümüz Türkçesinde kullandığımız ceviz isminin bilinen en eski kökeni Roma çağında "tanrı" anlamına gelen *Jovis* ve bu ada kaynaklık eden Antik Yunan Tanrısı Zeus'tur.

Plinius, Roma döneminde ceviz kabuğunun üzerine yazılan yazılardan söz eder. (23) Özellikle kabuklu meyvelere yazı yazılması antik çağda gizli bir haberleşme aracıydı. Günümüzde bile ceviz meyvesinin içi boşaltılıp kabukları tekrar yapıştırılarak gizli bilgi veya malların taşınmasında kullanılır.

Tanrıça İris'in sunusu

Karya, Grekçede ceviz ağacı anlamına gelir. Anadolu'nun güneybatısındaki antik Karya Uygarlığı'nın adının ceviz ağacıyla ilişkilendirilmiş olduğu görülür. Cevizle ilgili Eski Yunan söylencesinde, Lakonia kralının üç kızından birinin adı Karya'dır. Dionysos'un âşık olduğu Karya, Apollon tarafından ceviz ağacına dönüştürülür. Ayrıca Artemis onun için *Karyatis* adlı bir kült oluşturur. Hekate'nin adasında Deloslular, Şafak Tanrıçası İris'e *basyniai* dedikleri şeyi adarlardı. Bu, haşlanmış buğday hamuru, kuru incir ve cevizle yapılan bir şeydi. (13) Karya ve Anadolu kökenli olan Hekate'nin Anadolu kökeni ile cevizin Anadolu kökeni arasında bir bağlantı olmalıdır. Ayrıca bahse konu yiyeceğin içindeki incirin de günümüzdeki adı *Ficus carica* (Karyalı)'dır. Günümüzde marketlerde satılan kuru incirlerin arasına konulan ceviz içlerinin kökeni antik çağdaki sunu yiyeceklerine kadar da gidiyor olabilir. Ne de olsa Delos'luların adasında şafak, cevizin anavatanı Anadolu'dan ışıyordu.

Cevizden Anadolu'da kahverengiden siyaha kadar uzanan bir yelpazede boyalar elde edilmesi, dolayısıyla cevizin karanlık renklerle ilişkili olması ile insanlara karanlıklarda yol gösteren Karya'lı Tanrıça Hekate'ye yapılan sunular arasında cevizin bulunmasının da bir ilişkisi olmalıdır. Hekate'nin adasında şafak tanrısına bir adada ceviz sunulması ile cevizin meyve kabuklarından elde edilen kahverenginin tuzlu deniz suyu tatbikiyle siyaha dönüşmesi arasında ilişki kurulabilir. Şafak tanrıçası ile doğan güneşin batmak üzereyken ortamı kahverengi bir tona bürümesi, bu aşamadan sonra Hekate'nin egemenlik zamanının başlaması, sonrasında tuzlu suyla temas eden ceviz kabuklarının elde edilen kahvemsi rengi siyaha dönüştürmesi gibi güneşin deniz suyuna dalıp siyahı hâkim kılarak günü karanlık bir geceye ev-

Apollon tarafından ceviz ağacına dönüştürülen Lakonia Prensesi Karya.

riltmesi aşamalarında cevizden elde edilen renklerle doğadaki renkler arasında bir ilişki ve benzeşlik kurulmuş olmalıdır.

Yüzlerce yıllık boyama maddesi

Eski Yunan ve Roma'da ceviz ağacının tarımının yapıldığından bahsedilir. Roma döneminde *Plinius,* ceviz kabuğu ile gri ve kahverengi saç boyama reçeteleri verirdi. Birçok kaynakta yünü kahverengiye boyamak için ceviz ağacının kullanıldığı yazar. 15 ve 17. yüzyıl İran halılarında kahverengi, ceviz kabuğundan elde edilmiştir. Günümüz Türkiyesi'nde kahverengi boyama için ceviz kabuğu kullanılır. Ortaçağ Avrupası'nda temel boyar madde kaynaklarından birisi bu ağacın kabuk, dal ve yapraklarıydı. Cevizin 17. yüzyıl Fransa'sının tekstil boyamasında önemli bir yeri vardı. 1861-1865 Amerikan iç savaşında Amerikan ordusundaki askerlerin üniformalarının boyamasında kullanılmıştır. 1919-1922 yılları arasındaki Kurtuluş Savaşımızda askerlerimizin üniformalarının boyanmasında ceviz kabuğu kullanılmıştır. Günümüz Anadolu dokumalarında az da olsa kullanımı devam eder. Boyama işleminde, bitkinin kurutularak öğütülmüş yaprakları ile meyvesinin dış kabuğu kullanılır, doğrudan boyama yapılarak açık ve koyu kahverengi elde edilir. (12)

Deyimlerde ve inanışlarda ceviz

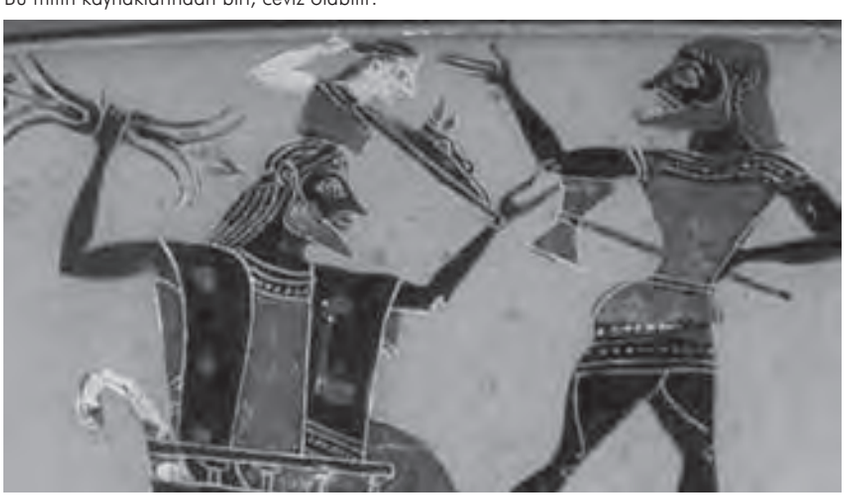
Mevlana *Mesnevi*'de "Beyni sanki ceviz içi kadardı" diyerek beynin anatomisine benzetir, ceviz içini. Ayrıca "Cevizi çok, ama hepsi içsiz, özsüz" diyerek görünüşü şatafatlı olanların özde değersiz olabileceğini cevizden yararlanarak anlatır. Yine başka bir beyitte "Ceviz kırılmazsa onun içi ve yağı çıkarılamaz" demekle bazı gerçeklere ulaşmak için çaba göstermek gerektiğini, gerçeklere ulaşmanın göründüğü kadar kolay olmadığını, görünen ve aleni olduğu sanılan gerçeklere ulaşmak için çetin bir cevizin kırılması gibi çetin bir mücadele verilmesi gerektiğini anlatır (45).

Günümüzde Edirne'de hıdrellez şenliklerinde kadınlar sağlıklı olmaları için çocuklarını ceviz suyuyla yıkarlar. Kayseri Develi'de ceviz yaprakları çeyiz sandığına konarak güvelere karşı kullanılır. Meyveleri ile çocuklar ceviz oyunu oynarlar. Oyunda cevizleri kaybetmeye yöresel olarak "ütülme", kazanmaya ise "ütme" denir. (24, 42) Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesinde, insanlar arasında yaygın bir inanışta, bir ceviz ağacı dikenin, ceviz belli bir kalınlığa geldiğinde öleceğine inanıldığı belirtilir. Aynı inanç Anadolu'nun diğer bölgelerinde de vardır. Ayrıca Anadolu'da söylenen "koz gölgesi, kız gölgesi" deyiminde ceviz ağacının gölgesi ile evin kızının gölgesinde çok kalınmasının sıkıntı yaratacağı anlatılır. Bu deyimde anlatılmak istenen, uzun süre ceviz ağacı altında kalanların hastalanacağı, uzun süre evlenemeyip de evde kalan kızların da evde sorun yaratacağıdır. Kızların bir an önce evlenmeleri gerektiği ceviz gölgesi ile anlatılır. Anadolu'da ceviz ağacının dibinde uyunmayacağına, uyuyanların bir daha uyanamayacaklarına inanılır. (37) Eskişehir'de ceviz ağacının gölgesinde uyumanın felç ve ani ölümlere yol açtığına dair bir inanç vardır. (41) Artvin dolayında çift meyveli cevize "çift güllü" denir. Bu cevizin bereketi simgelediğine inanılır. Böyle cevizler bereketi artsın diye ceviz ambarına konulur. (48)

Cevizle şaka olmaz

Ceviz meyvesinin içi her devirde beyne benzetilir. Beynin, düşünce ve düzenin kaynağı olduğu, idealların, normların ve düzeni sağlayan kuralların yaratıcısı olduğu görüşünün yerleşik olduğu antik dönemde, cevizin baştanrılar Zeus ve Jüpiter'le ilişkilendirilmesi kaçınılmazdır. Ceviz ağacının yeşil yapraklarında yer alan zehirli *Juglon* maddesi de baştanrının cezalandırıcı yönünü sembolize ediyor olmalıdır. Cevizin gıda ve ilaç olarak besleyici, koruyucu ve kurtarıcı özellikleri, zehriyle öldürücü etkisi, "Hem severim hem döverim" diyen bir baba tanrıya kolaylıkla özgülenebilecek niteliklerdir. Yaşı 500 yıla ulaşarak anıt niteliğine bürünebilmesi, ayrıca kahverengi ve siyah renklerin kaynağı olması da bu algıyı perçinleyebilen, onun ciddiyetini artıran bir unsurdur. Antik inançlarda bazen ağaçların kendisi tanrıçayı, meyveleri ise erkek tanrıyı veya tanrıçanın sevgilisi/oğlunu sembolize eder. Bunu göknar kozalağı ve badem ağacında da görürüz. Meyvesi erkekle özdeşleştirilebilecek başlıca ağaç cevizdir. Tohumları genellikle çift haldedir ve bu görüntü erkeğin yumurtalıklarına benzer. Meyvenin yenen kısmı da beyne benzetildiğinden, antik dönemdeki spermanın kaynağının beyin olduğu ve erkeğin tohumunun beyinden üreme organına aktarıldığı inancının doğal kaynaklarından birinin ceviz olma ihtimali yüksektir. Nitekim cevizin özgülendiği Zeus'un beyninden Tanrıça Athena'yı doğurması, ceviz gibi beynin de bir tohum ve doğurucu olduğu düşüncesinin sonucu olmalıdır. Beyne benzeyen ceviz bir ağaca dönüşüyorsa, erkek beyni de ne-

Athena'nın Zeus'un kafasından doğuşunu betimleyen bir resim.
Bu mitin kaynaklarından biri, ceviz olabilir.

den doğum yapamasın? Cevizi en çok seven kuşlardan biri olan karga da antik mitolojide Athena ile ilişkilendirilmiş bir kuştur. Dolayısıyla ceviz anaerkil düşünceden ataerkil düşünceye geçilmesi aşamasında erkeğin de kadına ihtiyaç duymadan doğum yapabileceği düşüncesinin biyolojik bir gerekçesi, belki de paradigma değişiminin propagandada aracı olmuş olmalıdır: "Çocuğun gerçek sahibinin kadın olmayıp erkek olduğu, kadının sadece bir taşıyıcı olduğu" görüşü ataerkil düşüncenin en önemli argümanıdır. (49) Yunanistan anakarasına Anadolu'dan geçtiği bilinen ceviz ve ceviz ağacıyla ilgili kültürün de kaynak coğrafyasının Anadolu olması ve cevizin Anadolu arkaik inançlarında tanrıçalar ve anaerkil kültürle ilişkili olması büyük olasılıktır. Nitekim kadınsı bir ad olan *Karya*'nın hem cevizin Yunancası ve hem de bir Anadolu uygarlığının adı olması, Karya kökenli ve karanlıklar ile de ilişkilendirilen Hekate'nin hâkimiyetindeki bir adada tanrıçalara cevizli sunuların yapılması bunun göstergelerindendir. Cevizden elde edilen siyah-kahverengi gibi karanlık renkler ile Hekate'nin karanlıklarda yol gösteren bir tanrıça olması da ilişkili olabilir. Ancak şurası kesindir ki, ceviz her zaman saygı uyandıran, aklı ön planda tutan, ciddi, cezalandırıcı tanrı ve tanrıçalarla ilişkilendirilmiştir; o ciddiyetin ağacıdır, şakaya gelir bir yönü yoktur, cevizle şaka olmaz, gölgesinde bile gereğinden fazla durulmaz, altında uyunmaz. Baştanrının huzurundan zamanı geldiğinde çekilmesini bilmelidir, ölümlüler. Bu algılamalarda cevizin biyolojik ve kullanım özelliklerinin payının olduğu açıktır. Nitekim ceviz adının kaynağı olan Arapça ve Farsça "cawz, gawz" kelimeleri veya günümüzde cevizin diğer bir adı olarak kullanılan koz (koz olarak kullanma, eline koz verme; yani eline yaptırım veya ceza aracı bir unsur verme) kelimeleri buna bir kanıttır. Benzer şekilde, çocuklara acıyı anlatırken söylenen "cız" ve ateşin canlı bir varlığı yakarken çıkardığı "coz" sesleri, insan kulağına arı vızıltısı gibi yansıyan, dolayısıyla can yakılması ve cezalandırmayla ilişkilendirilen kelimelerdir.

KAYNAK VE DİPNOTLAR

1) Cenk Durmuşkahya, "Cila yapan bitkiler", *Bilim ve Teknik*, Kasım, 2007.

2) Ersin Yücel, *Ağaçlar ve Çalılar*, Eskişehir, 2005.

3) Necati Güvenç Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıları*, NTV Yayınları, İstanbul, 2007.

4) Dr. Veli Erdoğan, "Cevizin fiziksel özellikleri ve ekolojik istekleri", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

5) Prof. Dr. Yaşar Akça, "Ülkemiz ekonomisine yeni bir açılım ceviz yetiştiriciliği", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

6) Ramazan Topak, "Aşılı ceviz yetiştiriciliği", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

7) Prof. Dr. Asiye Nuhoğlu, "Cevizin insan sağlığı ve kan biyokimyasına etkileri", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

8) Dr. Veli Erdoğan, "Cevizin besin değeri ve insan sağlığı üzerine etkileri", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

9) Lokman Avşar, "Kurak şartlarda ceviz bahçesi projesi", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

10) Prof. Ramazan Kantay, "Ahşap olarak ceviz özellikleri, ekonomik değeri ve kullanım yerleri", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

11) Cenk Durmuşkahya, "Şifalı meyveler", *Seninle* dergisi eki, Mayıs 2011.

12) Recep Karadağ, *Doğal Boyamacılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 2007.

13) Ahmet Uhri, *Boğaz Derdi: Arkeolojik, Arkeobotanik, Tarihsel ve Etimolojik Veriler Işığında Tarım ve Beslenmenin Kültür Tarihi*, Ege Yayınları, İstanbul, 2011.

14)Prof. Dr. Lütfü Baş, "Önsöz", *Ceviz Çalıştayı*, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.

15) Nejat Ebcioğlu, *Sağlığımız İçin Yararlı Bitkiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

16) Metin Özbek, *50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2010.

17) M. Koçyiğit, N. Özhatay, "The wild edible and miscellaneous useful plants in Yalova province (Northwest Turkey)", *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası*, 40, 2008-2009.

18) Berrin Ecil, *Odun Dışı Orman Ürünleri El Kitabı*, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler, Biyolojik Çeşitlilik ve Doğal Kaynak Yönetimi Projesi, İğneada İş Ortaklığı, 2006.

19) G. Bulut, E. Tuzlacı, "Folk medicinal plants of Bayramiç (Çanakkale)Turkey)", *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası,* 40, 2008-2009.

20) Ekrem Sezik, Erdem Yeşilada, "Uçucu Yağ Taşıyan Türk Halk İlaçları", *Uçucu Yağlar*, Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'e 50. Yaş Armağanı, 1999.

21) Ertan Tuzlacı, *Türkiye'nin Yabani Besin Bitkileri ve Ot Yemekleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

22) İsmet Uysal, "An owerview of plant diversity of Kazdagi (Mt. İda) Forest National Park, Turkey", *Journal of Environmental Biology*, Triveni Enterprise, Hindistan, Ocak, 2010.

23) Prof. Dr. Nuray Yıldız, *Eski Çağda Yazı Malzemesi ve Kitabın Oluşumu*, Türk Tarih Kurumu Yayımı, Ankara, 2000.

24) Ertan Tuzlacı, *Bodrumda Bitkiler ve Yaşam*, eser sahibinin kendi yayını, İstanbul, 2005.

25) İsmet Uysal, Sinan Onar, Ersin Karabacak, Sezgin Çelik, "Kapıdağ Yarımadası'nın etnobotanik özellikleri", *Biological Diversity and Conservation*, 3/3, 2010.

26) Y. Yeşil, E.Akalın, "The plants of using for dye in Kürecik (Akçadağ Malatya) Eastern Anatolia of Turkey", *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası*, 40, 2008-2009.

27) Belkıs Muca, Bekir Yıldırım, Şayeste Özçelik, Ahmet Koca, "Isparta İlinin Halka Açık Alanlarında Bulunan Zehirli Süs Bitkileri", *Biological Diversity and Conservation*, 5/1, 2012.

28) Mustafa Aslan, Hasan Akan, Maruf Balos, "Şanlıurfa'da Bazı Odunsu Bitkilerin Etnobotaniği Üzerine Bir Araştırma", *Ot Sistematik Botanik* dergisi, 2011/1.

29) Ekrem Akçiçek, Mecit Vural, "Kumalar Dağı ve çevresindeki bazı bitkilerin yöresel adları ve etnobotanik özellikleri", *Ot Sistematik Botanik* dergisi,2003/2.

30) Nurten Ezer, Kürşat Avcı, "Çerkeş (Çankırı) Yöresinde Kullanılan Halk İlaçları" *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Temmuz 2004.

31) Fevzi Özgökçe, Hasan Özçelik, "Ethnobotanical aspects of some taxa in East Anatolia, economic botany" 58(4), The New York Botanical Garden Press, USA, 2004.

32) Gülin Gürhan, Nurten Ezer, "Halk Arasında Hemoroit Tedavisinde Kullanılan Bitkiler", *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, Sayı, 1, Ocak 2004.

33) A. Kandemir, O. Beyzaoğlu, "Köse Dağları'nın (Gümüşhane) tıbbi ve ekonomik bitkileri, *SDÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6-3, 2002.

34) Burcu Elçi, Sadık Erik, "Güdül (Ankara) çevresinin etnobotanik özellikleri", *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 26/2, 2006.

35) Aslı Doğru Koca, Şinasi Yıldırımlı, "Ethnobotanical properties of Akçakoca district in Düzce (Turkey)", *Hacettepe Journal of Biology and Chemistry*, 38 (1), 2010.

36) F. Ertuğ, D. Tümen, A. Çelik, T. Dirmenci, "Buldan (Denizli) etnobotanik alan araştırması", *TÜBA Kültür Envanteri* dergisi, 2/2004.

37) Pervin Ergun, *Türklerde Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

38) Solmaz Karabaşa, Ayşe Mine Gençler Özkan, *Küre Dağlarının Bilgisi: Ulus Aşağıçerçi, Aşağıçerçi Köyü Güzelleştirme Derneği*, 2009.

39) Ertan Tuzlacı, *Şifa Niyetine*, Türkiye'nin Bitkisel Halk İlaçları, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

40) Onur Koyuncu, Ö. Koray Yaylacı, Süleyman Tokur, "Geyve ve çevresinin etnobotanik açıdan incelenmesi", *Ot* dergisi, 2009/1.

41) Ersin Yücel, *Mihalıççık İlçesinin Tıbbi Bitkileri*, Eskişehir, 2008.

42) Mehmet Sağıroğlu, Ayşenur Arslantürk, Zerrin K. Akdemir, Melike Turna, "Hayrat (Trabzon) ve Kalkandere (Rize)'den etnobotanik bir araştırma", *Biological Diversity and Conservation*, 5/1, 2012.

43) Cenk Durmuşkahya, *A'dan Z'ye Bitkilerin Gücü, Seninle* dergisi eki, Şubat, 2011.

44) Dr. Orhan Yılmaz, *Sıraçlar*, Veni Vidi Vici Yayınları, Zile, 2009.

45) Mevlana, *Mesnevi)i Şerif*, Koordinatör: Nihat Öztoprak, Çeviri: Süleyman Nahiti, İstanbul, 2007.

46) Fulya Sarper, Galip Akaydın, Işıl Şimşek, Erdem Yeşilada, "Ankara ilinin Haymana ilçesinde etnobotanik bir saha araştırması", *Türk Botanik Dergisi*, 33, 2009.

47) Şinasi Yıldırımlı, "Munzur Dağları'nın tıbbi ve endüstriyel bitkileri", *Fırat Havzası Tıbbi ve Endüstriyel Bitkiler Sempozyumu, 6-8 Ekim 1986*, Fırat Üniversitesi Yayını, Elazığ, 1991.

48) Yaşar Kalafat, *Türk Halk İnançlarında Beslenme*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.

49) Ünsal Çimen, *Eski Yunan dramalarında anaerkil izler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.

50)Hasan Torlak, "Anadolu Kültüründe Ceviz Ağacı", *Yolculuk* dergisi, Kamilkoç Yayını, Nisan, 2013.

Nalân Mahsereci

Bilim: Dört Bin Yıllık Bir Tarih kitabı üzerine

Bilime hak ettiği karneyi verme(me)k...

Bilim: Dört Bin Yıllık Bir Tarih, Patricia Fara, Çev: Aysun Babacan, Metis Yay., 2012, 502 s.

Bilimsel yöntem, kör kuyularda merdivenimiz, engin okyanuslarda pusulamız ve bilimin karnesindeki en geçer nottur. Karneye Einstein'ın şu sözleri not edilmelidir: "Uzun yaşamımda öğrendiğim bir şey var: gerçeklikle ölçüştürüldüğünde tüm bilimimiz ilkel ve çocukça kalmaktadır; ama gene de sahip olduğumuz en değerli şeydir, bilim!"

Yıl 1871. Canterbury Başpiskoposu, İngiltere'deki tüm kiliselere telgrafla şu mesajın ulaştırılmasını buyuruyor: Tifonun pençesinde yaşama tutunmaya çalışan Galler Prensi için, tüm kiliselerde özel dualar okunmalıdır. Din adamları gibi, seçkin doktorların da iyileşmesi için seferber olduğu prensin tifonun serdiği ölüm döşeğinden kalkması, tartışmayı başlatır: Bu mucizevi iyileşmeyi tıp mı sağlamıştır, duaların gücü mü? Saygın bir cerrah tartışmayı bitireceği inancıyla, içtenlikle önerir: Belli bir hastane koğuşu birkaç yıl boyunca duaların hedefi yapılarak başarı oranının artıp artmayacağına istatistik olarak bakılabilir... Günümüz Türkiye manzarasında sıkça göze çarpan zikirmatikler gibi bir tür dua sayacı öneren bu deney önerisi, hayata geçmemiş olsa da çarpıcıdır: Tarafların bilim ve din olmasından da ilginç olan, doğruya ulaştıracak çözüm için başvurulması düşünülenin, deney, gözlem, istatistik gibi uygulamalar içeren bilimsel yöntemden başkası olmamasıdır! Bilimsel yöntemin kazandığı toplumsal güveni gösteren bu tarihsel anekdotun yer aldığı *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih* adlı kitabın içindeydim geçtiğimiz ay.

Bildiğimiz bilim tarihinin sonu mu?

Ezber bozma çağındayız ya, her alanda olduğu gibi, bilim ve bilim tarihinde de ana akımı eleştirdiğini söyleyen kitaplar art arda yayımlanır oldu. Ezber bozmak, kuşkusuz "ezberi" sorgulatan, onun taşıdığı tarihsel, ideolojik yükleri görmemizi sağlayan, zihnimizi açan, düşüncelerimizi bağlarından kurtaran bir eylemdir. Ama aynı ezber bozma eylemi "ölçme araçlarımızı" elimizden alırsa, kör kuyularda merdivensiz, engin okyanuslarda pusulasız kalakalırız… Tutturulması ve devam ettirilmesi zor, ince bir dengedir, kurulması gereken. *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih* kitabı, bu "ince denge" üzerine düşündürdü beni.

Bilim tarihi doktoru Patrica Fara "yeni bir tür bilim tarihi" yazdığı yönünde uyarıyor ve çarpıcı bir görsel metaforla başlıyor kitaba. Kuzeyi yukarıda gösteren bildik dünya haritalarının yerine, güneyi yukarıda düşünün, Avustralya Kıtası haritanın üst-ortasında duruyor. Coğrafya algımızdaki ideolojik belirlenmişliği deşifre eden bu haritada, gözlerimin hemen aradığı Türkiye coğrafyası da altüst olmuş durumda; tahmin edeceğiniz gibi Karadeniz altta, Akdeniz üstte.

Bu başlangıç, yazarın Avrupamerkezci yaklaşımların dışında davranacağı beklentisi yaratıyor yaratmasına ama, bilimin Batı Uygarlığı dışı kaynakları ve Avrupadışı gelişim hattının, kitapta hakkıyla ele alındığını söyleyemeyeceğim. Yunanlıların beslendiği Mezopotamya Uygarlıklarına bir bölüm ayrılıyor, ancak Mısır ve İndus (Hint) Uygarlığı'nın etkisi birkaç cümle ile geçiştirilmiş; aynı biçimde Çin ve İslam bilimine (o da belirli tarihsel dönemlerin sınırları içinde) yasaksavar gibi ayrılmış birer bölüm dışında, bildik Avrupamerkezci gelişim seyri kurgudaki esas ağırlığı oluşturuyor.

Kitabın reddettiği bilim tarihi yazımlarından biri de, biliminsanlarının kahramanlaştırılması. Fara, biliminsanlarını ideal-dışı yanları olan, hatalar yapan, rekabet eden, hırs sahibi, zaman zaman bulgularını kendi teorilerini haklı çıkaracak şekilde çarpıtmaktan çekinmeyen insanlar olarak ele alıyor. Ürettikleri bilgiye, insani zaaflarının ya da kişisel inançları ve duygularının da etki edebileceğini gösteriyor. Newton, Darwin, Einstein gibi en baba bilimciler için bunu bastıra bastıra yapıyor. Doğru bir yaklaşım olmakla birlikte, dozu kaçırıldığında, ne yazık ki, "Avrupamerkezcilik eleştirisi" gibi, "kahramanlaştırma" eleştirisi de yüzeysel kalıyor ve "haksız"laşıyor. Fara, kitabın pek çok bölümünü bu büyük bilimcilerin katkıları üzerinden ilerletmeye bir çözüm bulamamış; kaçınılmaz tabii ki bu, çünkü bu insanların bilim tarihine etkileri, onların "bireyselliklerini" ve hatta "teorilerini" aşacak kadar köklü olmuştur; sözü geçen biliminsanları kendilerinden sonraki bilimsel üretimi belirlemiş, geleceğin üzerinde yükseleceği temelleri kurmuşlardır; sadece bilimde değil, kültürün tümünde bir zihniyet devrimine yol açmışlardır.

Yazarın, "Din bilimi teşvik eder ya da kısıtlar mı?" gibi sorular yoluyla amaçladığıysa, din-bilim ilişkisinin gerçekten karşıtlık taşıyıp taşımadığını sorgulamaktır. Yazar, bilim etkinliğinin inanç sistemlerinin içeriğindeki kimi sorunları çözmek için (ibadet zamanlarını belirlemek, insanların kaderlerini okumak vs.) ve yer yer dini kurumlarda gelişmiş olduğunu ya da biliminsanlarının inançlarının teorileri üzerine etki edebildi-

ğini vurgulayarak, din ve bilim arasında birbirini dışlama ilişkisi olmadığını göstermeye çalışıyor. Fara'nın yaklaşımının zaafı, din-bilim ilişkisindeki tarihselliği değerlendirmemesinden kaynaklanıyor. Dinin toplumun hâkim ideolojisi ve dinsel kurumların etkin birer siyasi iktidar paylaşımcısı olduğu tarihsel dönemler boyunca, insanın bütün entelektüel etkinlikleri esas olarak "dinsel" kurumlar içinde ya da dinsel gereksinimler ve bilgilerle iç içe yapılıyordu; felsefe gibi, bilim de böyleydi. Ne zaman ki bilim, insan, dünya ve evrenin oluşumu, insanın evrendeki konumu gibi din öğretileri içinde geniş yer tutan temel sorulara "öğreti dışı" yanıtlar aramaya girişti; işte o zaman bilim etkinliği dinsel dogmalarla karşı karşıya geldi ve bilimsel bilgiye olgularla, deneylerle, kısaca yaşamla sınanma ölçütleri getirerek, dinsel dogmaların sorgulanamazlığının karşısına dikildi. Tabii ki bu süreçler, toplumdaki sosyo-ekonomik süreçlerin dışında değildir; bu aynı zamanda dinin toplumsal iktidarını ideolojik alanda olduğu kadar, pratikte de yitirmesinin (en azından Batı'daki) tarihidir.

Yazarın Rönesans Dönemi büyüsünün, kuramsal bir çerçeve, kuramsal araştırmalar ve pratiği birleştiren özelliğiyle, modern bilime en yakın etkinlik olduğunu söylemesi, sarsıcı bir etki yaratıyor, ilk okuduğunuzda. Ama bu yakınlık, büyü ile bilimi eşit kılabilir mi? Kuşkusuz doğaya, insana ve toplumsal ilişkilere açıklamalar getirmeye çalışan entelektüel insan etkinlikleriyle bilim arasında tarihsel bir süreklilik vardır. Yazar, kitabında bu süreklilikleri vurgulamaktadır. Ama Fara'nın eksik bıraktığı nokta, bu etkinlikler arasındaki kopuşlardır. Bilim, kabaca söylersek, örneğin dinden insanı, toplumu, doğayı tutarlı ve anlamlı bir bütünlük içinde ele almayı, felsefeseden akli süreçlerle kuram geliştirmeyi ve matematiksel modellemeyi, büyüden ise deney yöntemini almış olabilir. Ama bilim, bunları birleştiren ve bilgiye sınama ölçütleri getiren bilimsel yöntemiyle, bu etkinliklerden farklılaşmış, yani kopmuştur.

Fara, kitapta bilimsel bilginin ne oranda "nesnel" olabileceğini de sorgulamakta, bilginin tarih boyunca, siyasi ve mali iktidarların yanı sıra, kurumsal ve kişisel iktidar savaşlarından da etkilendiğini örneklerle göstermektedir. Fara ile tartışırken, dönüp dolaşıp bilimsel yöntemin önemine geliyoruz. Bilim, Fara'nın yer yer söylediği gibi "mutlak, doğruluğu su götürmez" gerçeği ortaya koymak iddiasında olan bir etkinlik değildir. Bilim üretme etkinliğinin akılsal ve nesnel boyutlarının yanı sıra, biliminsanının (toplumdan bağımsız olamayacak) değer yargılarını, zihinsel becerilerini ve hatta duygusal yanlarını içeren boyutları da vardır. Ama biliminsanının kendi kişiselliği ve döneminin damgasını taşıyarak ürettiği bilgi, sürekli akan bilim nehrine girdiğinde, bir olgularla yoklanma, sınama-yanılma ve yanılgının ayıklaması sürecine de girmiş olur. Bilimsel bilgiyi güvenilir kılan, işte bu süreçlerden sürekli süzülmesi, öznel yanlarından ayıklanması, nesnelliğe yaklaşmasıdır.

Bilimin insanlığa asıl mirası, yazının başındaki örnekle de vurgulamaya çalıştığım gibi, bilimsel yöntemidir. Bilgiyi sağlamlaştırma, gerçeğe mümkün olduğunca yaklaştırma konusunda insanın eline büyük bir güç vermiştir bilim. Bilimsel yöntem, kör kuyularda merdivenimiz, engin okyanuslarda pusulamız ve bilimin karnesindeki en geçer nottur. Karneye Einstein'ın şu sözleri not edilmelidir: "Uzun yaşamımda öğrendiğim bir şey var: gerçeklikle ölçüştürüldüğünde tüm bilimimiz ilkel ve çocukça kalmaktadır; ama gene de sahip olduğumuz en değerli şeydir, bilim!"

Karnedeki zayıf notlar

Kuşkusuz, bilimin tarih boyunca kendi dinamikleriyle, bağımsız geliştiğini söyleyemeyiz. Diğer üstyapı kurumları gibi bilim yatağı da, toplumsal sistemin dışında değildir. Bilim, kapitalizmin şafağında doğmuştur; sanayi devrimine en önemli girdiyi o sağlamıştır. Günümüzde de bilimin gelişeceği alanlar ya da üzerinde çalışacağı sorular, toplumsal sistemin (küresel piyasanın) ihtiyaçları tarafından belirlenmektedir. Sistemin sorumlu olduğu insan ve doğa aleyhine pek çok uygulamada (örneğin atom bombasında) bilimin de payı vardır.

Patricia Fara da, kitabın son bölümünde, genetik, silah teknolojileri, bilişim ve uzay araştırmalarında gerçekleşen bilimsel atılımlarla ilgili endişelerini dile getirmektedir. Küresel piyasa sistemi, insan yaşamını hiçe sayan, toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren ve doğanın yıkımını hızlandıran uygulamalarında, bilimden güç almaktadır. Bilim, sistemin devamını sağlayan can simitlerinden biridir. Ama burada sorunun, sistemin kendisinde olduğunu görmek gerekir, kullandığı araçlarda değil. Bilimin kullanım biçimine yöneltilmesi gereken ok, bilime yöneltildiğinde, hedef şaşmakta, eleştiri güdük kalmaktadır. Bilimin hem gerçek arayışında, hem teknoloji yaratma becerisinde, insanoğlu için önemli bir güç olduğunun farkına varmak; onun toplumcu uygulamalarda, insan yararına kullanılabileceğini kavramak önemlidir.

Bilimin tarihinde eleştirileşecek şeyler kuşkusuz çoktur. Patricia Fara, kitabında, kadınların bilim tarihi yazımlarında görülmemesini de eleştirmektedir haklı olarak. Kadına erkeklerden daha dar sınırlar çizen cinsiyetçi toplumsal yapının, sınırları aşmayı başarmış az sayıda kadını da görmezden gelerek, durumu korumaya çalışmış olmasını, yeri geldikçe kadınların bilim tarihine yaptığı katkıları, önemlerinden bağımsız olarak görünür kılmaya uğraşarak deşifre etmektedir.

İnce bir dengede

Sonuç olarak, Fara'nın kitabı, dikkat çektiği sorularla, insanın kafasını açan, düşündüren, heyecan veren bir okuma vaat ediyor. 510 sayfalık kitaba dönüp baktığımda, altını çizdiğim, yanına notlar, işaretler düştüğüm pek çok paragraf görüyorum. Fara, bilim tarihi birikiminden, anekdotlar, olgular, analizler açısından zengin ve besleyici bir seçme çıkarıyor okurun karşısına. Her dönemin taşıdığı düşünsel, kültürel eğilimleri, kuramsal düzeyde yürütülen iktidar savaşlarını, bunun bilimsel bilgi üretimine yansıyan yanlarını gösteriyor. Kitabın renkli yanlarından biri de, bilimle ilişkilendirilebilecek resimlerdeki unsurların taşıdığı dönemin kültürüyle ilgili sembolik anlamların okumasıdır.

Fara'nın, bilim tarihi üzerindeki sorgulamasını yorumlardan ziyade, yer yer kritik sorular sorarak yaptığını söyleyebiliriz. Ana akım bilim tarihi yazımından gerçekten kopabilmiş midir kitap? Biz de sormakla yetinelim. Ama sağlam bir temele oturtulamayan, içerikle desteklenemeyen ve bilimin asıl mirasının bilimsel yöntem olduğunu vurgulamayan bir sorgulamanın, çağımızın ruhuna uygun bir biçimde bilim-karşıtlığına düşmeye hazır ince bir dengede duracağını belirtelim.

İslamcı Kadının Kimliğinin Oluşum Öğeleri

Örtülü Kimlik

Suzan Yılmaz Okar

Kadının örtünmesi, tesettür bugüne kadar daha çok siyasetin bir dolayımı olarak hayatımıza taşındı. Her ne kadar devlet, kadınların cumhuriyet döneminden itibaren çağdaş/Batılı kadın görüntüsüne adapte edilmesini sağlamaya çalışsa da, modern kıyafetin kuşanılmasına ilişkin herhangi bir yasal düzenleme yapılmadı. Buna rağmen kılık kıyafetin Batılı pusulayla düzenlendiği 1925-1934 yılları arasında kimi yerel yönetimlerde çarşaf ve peçeyi bırakmayan kadınların cezalandırılacağına ilişkin bazı kararlar alındı. Şu anda da devletin kadının örtünmesine ilişkin herhangi bir yasası bulunmamasına rağmen, özellikle şehirlerde yaşayan, üniversite mezunu tesettürlü kadınların kamusal hayatta başörtüsüyle yer alıp almamaları konusu hem mecliste, hem de kıyafette modernliği savunan bazı çevrelerce tartışılıyor. Önümüzdeki günlerde bu tartışmaların kamuoyunda da karşılığını bulacağı kesin; zira bir yıl sonra yürürlüğe girmesi planlanan ilköğretim ve lise okullarında kıyafet serbestliğiyle birlikte, öğretmenler kendilerine serbestlik tanıyarak başörtüsüyle derslere girmeye başladılar.

Peki, özellikle yaklaşık otuz yıldır bir şekilde önümüze sürülen başörtüsü/tesettür meselesi ile ilgili ne biliyoruz? Ya da daha çok politikanın gerilimiyle üzerine söz söylemeye, karşıtlıklar oluşturmaya çalıştığımız tesettürü, türbanı kuşanan kadınlar sahiden dinin, dini savunan erkeğin baskısı altında mı örtünüyorlar, yoksa bu tercihi kendileri mi yapıyorlar? Tesettürlü kadının toplum yaşamında geride tutulmasında, "modern"lerin baskısının payı ne, bizzat tesettürle simgelenen muhafazakârlığın etkisi ne ölçüde?

Aynur İlyasoğlu *Örtülü Kimlik* isimli çalışmasında özellikle 80'li yıllardan itibaren sadece tesettürün kamusal alanda serbest şekilde kullanılması talebiyle değil, kimi feminist taleplerle de görünür olmaya çalışan İslamcı kadınların etkinliklerini ve yine üzerlerindeki örtüyle hayata karışmaya çalışan bu kadınların yaşamlarını araştırma konusu edinmiş. Adı geçen eser aslında Aynur İlyasoğlu'nun doktora tezi. İlk baskısı 1994 yılında yapılmış; ancak konunun canlılığı, dinin toplumsal anlamda incelenmesi üzerine ve yine dinin önemli bir gereği olarak toplumsal yaşamda karşılığını bulmaya çalışan örtünme üzerine fazlaca kaynak olmadığı düşünüldüğünde *Örtülü Kimlik* bugün de merakla okunmayı hak eden bir metin olma özelliğini taşıyor. Bir diğer önemli nokta da yazarın "bir toplumsal olgunun anlaşılmasının başka toplumsal olgular yoluyla mümkün olabileceği" metodolojisinden hareketle örtünmeyi sorunsallaştırması. Sosyolojiye Max Weber'in yöntemi olarak geçen bu belirleme, kadının bedenine uyguladığı kamuflajın örüntüleriyle birlikte yeterli/doğru anlaşılması için, yazar tarafından araştırmanın tamamında önemsenmiş.

İlyasoğlu hem Türkiye'de hem de İslamiyetin en fazla yayıldığı coğrafya olan Ortadoğu'da örtüleriyle varlık göstermeye çalışan kadınları yer yer tarihsel incelemeyle (İran ve Mısır deneyimlerini de katarak) konu etmiş incelemesine. Bir yanda Batı üzerinden yüceltilen modern kadın figürü, diğer yanda onunla sık sık karşı karşıya getirilen tesettürlü İslamcı kadın figürü. Her iki kadının da toplumsal varoluşunun dayanaklarını, açmazlarını, ortaklıklarını aralarındaki çarpışmaya değmeden yürütmeye çalışmak aslında oldukça zor. Ancak kitabı okumaya başlayanlar daha en başından şunu mutlaka fark edeceklerdir: Bir sosyal bilimci toplumsal bir olguya tarafsız (taraflı tarafsız) yöntemle yaklaştığında en sert karşıtlıkları bile felsefenin olumladığı anlamda uzlaşmayla ele alabiliyor. Örtünmeye laiklik-gericilik ikiliği üzerinden yaklaşanları ise bir hayal kırıklığı bekliyor. Çünkü metinde örtünmeye, örtülü yaşama temkinli yaklaşılmıyor, bilakis araştırmanın özneleri onlar ve bir bakıma kollandıklarını bile söyleyebiliriz. Öyle ya, onlarca yıldır ülkenin sözüm ona geri aklının temsili, sembolik de olsa onlar; ve bir biliminsanı onların şehirli, eğitimli temsilcileriyle küçümsenmeyecek bir araştırma yürütüyor, onların sesine aracı oluyor bir bakıma. Bir yandan nasıl ötelendiklerinin, dışlandıklarının resmini veriyor, öte taraftan tesettürün özellikle şehirlerdeki görüntüsü, varoluşu üzerinden aslında modernle iç içe olan ilişkisini aydınlatıyor.

Kitapta İslamcı kadın yazarların edebi metinlerine dair incelemeler de bulunuyor. Bu çalışmayla İslamcı kadınların kendilerini nasıl sundukları/tanıttıkları, nasıl yaşadıkları ve nasıl görüntüledikleri aktarılmış araştırmaya. Ayrıca yine hemen hepsi üniversite mezunu bir grup tesettürlü kadınla yüz yüze ve dolaylı olarak yürütülen anket çalışmasının verileri de çoğunlukla mesafeli durduğumuz örtülü yaşamın endişelerini, o yaşamla benzerliklerimizi ve "örtünün" sakil yanlarını ortaya koyması ve çalışmayı somut dayanaklarıyla ilerletmesi bakımından oldukça önemli.

Sonuç olarak Aynur İlyasoğlu'nun örtülü yaşamı ele alırken özellikle seçkin sayılabilecek şehirli İslamcı kadınların etkinliklerini ve yaşamlarını konu etmesi, çoğu tesettürlü olan taşradaki kadınların durumunu ele almaması eksikli görülebilir. Ancak araştırmanın çerçevesini zaten şehirli tesettürlü kadınlar üzerinden somutlamaya çalıştığı düşünüldüğünde bu rahatsızlık da ortadan kalkmış oluyor. Hatta örtünmeye dair kutuplaşmanın daha çok şehirlerdeki yaşam üzerinden oluştu(ruldu)ğu düşünüldüğünde araştırmaya İslamcı kadınların şehirli olanlarının tercih edilmesi oldukça bilinçli ve isabetli bir karara dönüşüyor. *Örtülü Kimlik* yazarın deyimiyle "İslamcı kadın kimliğinin oluşumunu, bitmiş bir yapı, bir soyutlama çerçevesi olarak sunmak yerine, bu sürecin boyutlarını ayrıştırmaya, kimliği oluşturan öğeleri tartışmaya çalışmıştır." İslamcı kadınların yaşamına çoğunlukla siyasetin diliyle giydirilen hastalıklı yaklaşımdan kurtulup yansız bir gözle yaklaştığınızda, örtülü yaşama, o yaşamın gerçek sorunlarına dair bakışınızın ayakları yere değmeye başlıyor. Aynur İlyasoğlu'nun çalışması böylesi bir adım için önemli bir uğrak.

Örtülü Kimlik
-İslamcı Kadının Kimliğinin Oluşum Öğeleri, Aynur İlyasoğlu, Metis Yayınları, 4. Basım, Mart 2013, 148 s.

KİTAPÇI RAFI

Savaş Alanı Olarak Tarih

Enzo Traverso, Çev.: Osman S. Binatlı, Ayrıntı Yayınevi, 2013, 224 s.

İtalyan tarihçi Enzo Traverso *Savaş Alanı Olarak Tarih* kitabında, günümüzdeki tarihyazımsal tartışmaların merkezinde yer alan büyük ve hızlı dönüşümleri ustalıkla ve bir o kadar da eleştirel bir tarzda ele alıyor. Yine bu kitapta, büyük yorumsal kategoriler, eskiler (devrim, faşizm) kadar yeniler (biyoiktidar) de irdeleniyor ve böylece bu kategorilerin hem verimlilikleri hem de sınırlılıkları gözler önüne seriliyor. Önce Şoah'ın soykırımların paradigması olarak kullanımlarını inceleyerek, ardından entelektüel tarihin iki büyük izleğini, Yahudi sürgünü ile siyah diasporayı kıyaslayarak, tarihsel karşılaştırmacılığı sorguluyor yazar. Son olarak, günümüzde 20. yüzyıla ilişkin her öyküleme girişimini etkileyen, tarih ile bellek arasındaki, yani mesafe alma ile yaşanmışın duyarlılığı arasındaki iç içe geçişleri çözümlüyor.

Mealen "Tarihçiyi çevreleyen ve tarihçinin içinde yer aldığı olaylar, görünmez bir mürekkep olarak anlattığı hikâyesinin temelini oluşturur" diyen Walter Benjaminin izinden yürüyen Enzo Traverso, bu kitabıyla aslında bize günümüzü anlamanın anahtarlarını sunuyor.

Yağmalanan Türkiye'de Toplumcu Seçenek

Kolektif, Yazılama Yayınevi, 2013, 300 s.

Yağmalanan bir Türkiye'de, yağmalamak için hemen hemen her gün plan ve proje üreten sermaye sınıfı ve onun en saldırgan temsilcisi AKP'ye karşı, mühendis, mimar, şehir plancısı, kısacası tüm teknik elemanların bir şeyler söylemesi, söylediklerinin mücadeleye tahvil edilmesi gerekiyor. Derelerimize, vadilerimize el konulurken, ülkemizin doğal kaynakları sermayeye peşkeş çekilirken, ormanlarımızı, geleceğimizi yok edecek "Üçüncü Köprü" gibi projeler hazırlanırken, kentsel dönüşüm adıyla barınma ve kentleşme yerine rantın önü açılırken, madencilik alanında sermayeye yeni kapılar açılır, ruhsatlar verilir, maden arama adıyla ülkemzin doğası geri dönülmeyecek bir biçimde tahrip edilirken ve tüm üretim süreçlerinde işçilerimiz, tek tek değil, onlarcası iş kazalarında yaşamlarını yitirirken susmak ve oturmak değil, harekete geçmek gerekiyor. Türkiye bilim ve teknoloji üretmek, sanayileşmek ve kalkınmak için gerekli kaynaklara sahip. Bu kaynaklar ancak bir toplumcu seçenekle halkın yararına harekete geçirilebilir.

Kuramlar ve Kuramcılar

Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat, Louise A. Hitchcock, Çev.: Seda Pekşen, İletişim Yayınevi, 2013, 332 s.

Antik dönem düşüncesi ve edebiyatı, Batı kültürünün temelinde yer alan büyük bir birikimdir. Eğitimde, toplumsal örüntülerde ya da gündelik hayatın içinde ona dair zihniyet ve referanslarla sıklıkla karşılaşırız. Antik edebiyat kuramcısı Louise A. Hitchcock, bu kitapta antik edebiyatı konu edinmiş çağdaş kuramcıların izini sürüyor; Marx'tan Nietzsche'ye, Foucault'dan Benjamin'e kadar 20. yüzyılda iz bırakmış otuz farklı düşünürün kuramlarını inceliyor. Temel kavramlarını belirliyor, genel bir çerçeve sunuyor ve bu kuramcıların düşüncelerinde antik edebiyatı kullanış biçimlerini yorumluyor.

Bu otuz farklı ismi "öncüler" ve "kuramcılar" olarak ikiye ayırıyor Hitchcock. Bir tarafta Marx, Nietzsche, Freud ve Saussure; diğer tarafta Benjamin, Heidegger, Foucault ve daha nicesi. Antik edebiyat metinlerini kuramlarında nasıl kullandıklarını incelemesi bir yana, her birinin kuramsal kişiliklerini de özetliyor. Dolayısıyla her bir isimle ilgili biyografik, teorik ve bibliyografik bilgiler bulmak mümkün bu kitapta.

Kuramlar ve Kuramcılar, akılda kalıcı bir üslupla, yalın ve kategorik bir dille kaleme alınmış, giriş niteliğinde metinlerden oluşuyor. 20. yüzyılın kuramsal tarihine ışık tutan başarılı bir kaynak kitap olması da cabası. Yalnızca antik edebiyat meraklılarına değil, her türden kuram müptelasına hitap eden bir çalışma...

Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları

Bu kitap, maddeci diyalektiğin başlıca kategorilerini ve yasalarını ele alıyor. Diyalektiğin kategorilerinin ve yasalarının içeriğini ortaya koyarak, özgül felsefi bir kuram olarak diyalektik maddeciliğin özünü açıklamaya çalışıyor.

Diyalektik maddecilik, varlığın genel biçimlerini, gerçekliğin genel bağlantılarını ve gerçekliğin insanların bilincine yansıma yasalarını inceler. Felsefi yorumun, gerçekliğin evrensel özelliklerinin ve bağlantılarının bilince yansımasının temel biçimleri ile bilgilenmenin gelişim ve işlerlik yasaları, diyalektiğin kategorileri ve yasalarıdır. Felsefi kuramın zorunlu öğeleri olarak bu kategori ve yasalar ideolojik, bilgi-kuramsal ve yöntembilimsel bir işlevi yerine getirirler. Diyalektiğin kategorileri ve yasaları, bilgilenme sürecinin gelişim ve işlerlik biçimlerini ve basamaklarını, düğüm noktalarını oluştururlar. Bunların özümsenmesi bilme yetisinin, doğru düşünmenin gelişmesini sağlar; düşünce düzeyini yükseltir ve yaratıcı olanakları genişletir. Bütün bunlar, diyalektik kuramın, onun kategorilerinin ve yasalarının derin bir incelemesinin zorunluluğunu ortaya koyar.

Bu yapıtta, yazar, bu görevi yerine getiriyor. Kategorilerin ve yasaların içerdiği bilgi-kuramsal, yöntembilimsel ve ideolojik işlevleri göstermeye çalışıyor; onları gerçekliğin evrensel ilişkilerinin ve özelliklerinin yansıma biçimleri; toplumsal bilgilenmenin biçimleri ve basamakları, bilgilenmenin diyalektik yönteminin ve gerçekliği dönüştürmenin ilkeleri olarak çözümlüyor. Böylece, insanların kuramsal ve pratik etkinliğinde diyalektiğin kategorilerinin ve yasalarının oynadığı önemli role vurgu yapıyor.

Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları
Aleksandr Şeptulin, Çev.: Yakup Şahan, Yordam Kitap, 2013, 384 s.

21. Yüzyıl Feminizmine Doğru

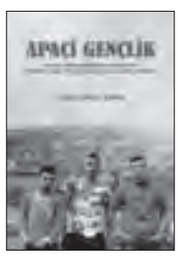
Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar, Editör: Aynur Özuğurlu, Notabene Yayınları, 2013, 280 s.

Yaşanan küresel kriz 21. yüzyıla damga vururken tüm siyasal ve toplumsal hareketler ancak önemli değişimler geçirerek varlıklarını sürdürebiliyorlar. Feminizm de 21. yüzyılın gerçekleri etrafında dinamik bir yenilenme tartışması yaşıyor. Kadın mücadeleleri Hindistan ve Mısır başta olmak üzere birçok ülkede önemli bir yer işgal etmeye başladı.

Kitap, bu tartışmalara bir giriş yapma amacını taşıyor. Bir yandan, günümüzün önemli feminist düşünür ve aktivistlerinin geçmiş 30 yıldaki feminist harekete dair değerlendirme ve eleştirilerini içerirken, neoliberalizmin ötesine yönelik feminist arayışlara da ışık tutuyor. Yeni dönem kadın hareketinin özellikle cinsiyetçilik, güvencesizlik ve gericilik karşısında tutum alarak yükseleceği vurgusu öne çıkıyor. Diğer yandan ise Türkiye'nin yanı sıra, dünyanın çeşitli ülkelerindeki kadın hareketi pratiklerini değerlendiriyor. Bu pratiklerin özellikle kitabın ana vurgusu doğrultusunda deneyimler üzerinden geliştikleri görülüyor.

Aynur Özuğurlu'nun derlediği kitapta Nancy Fraser, Hester Eisenstein, Sue Ferguson, Veronica Schild gibi uluslararası planda tanınmış feminist aktivist ve yazarların yanısıra, ülkemizden de Sedef Arat Koç, Handan Koç, Çiğdem Çıdamlı gibi isimler yer alıyor.

Apaçi Gençlik

Ömer Miraç Yaman, Açılım Kitap, 2013, 430 s.

Bu kitap son yıllarda adından çokça bahsedilen, kimi zaman horlanan, ağır hakaretlere maruz kalan, pek çok kez dışlayıcı ifadeler ve alaycı cümlelerle tanımlanan bir gençlik akımının, "Apaçi Gençlik"in gerçek hikâyesine ışık tutmaktadır.

Bu gençler kimdir? Nerelidirler, ne yer ne içerler, niye okuldan atılırlar, hangi işlerde çalışırlar, işyerinde neden tacize uğrarlar ya da neden taciz ederler, nasıl eğlenir, en çok hangi mekânlara takılırlar, arabaları neden Şahin-Doğan'dır, façalı kolları ile ne anlatmak isterler, aileleri ile araları nasıldır, polisle araları neden bozuktur, niçin kavga eder ve kavgalarında hangi aletleri kullanırlar, hangi partiye oy verir, hangi siyasi lideri severler, uyuşturucu maddeler ile araları nasıldır, neden argoyu çok kullanırlar, "Allah ve Peygamber dendiğinde" ne derler, kendi aralarındaki dayanışmanın boyutları ne düzeydedir, devlete bakışları nasıldır, kendilerine apaçi diyenler hakkında ne düşünürler? Bu ve daha pek çok sorunun cevabını bizzat "apaçiler" ve onlara "apa-

Organik Bir Film Felsefesi 'Filmozofi'

Sinema asla gerçekliğin basit bir yeniden üretimi değil. Daniel Frampton kitabında, "gerçeklik algımızı ve anlayışımızı besleyen ikinci dünya" olarak tanımladığı sinemanın gerçeklikle ilişkilendirilme nedenlerini sorguluyor. Sinemayı felsefi bir alan, bir düşünme çabası olarak ele alan yazar, getirdiği yeni yönteme "filmozofi" adını veriyor. Yöntemine ise "film-zihin", "film-varlık", "film-düşünme" kavramları çerçevesinde açıklık getiriyor.

Frampton'un 'film-varlık' tanımlamasına göre, film gerçekliğin kopyası değil, kendi amacı ve yaratıcılıkları ile başlı başına bir dünyadır. Filmin devamlı gerçek ile kıyaslanması, sinema incelemelerinin önünü tıkamakta, "film-varlık"a dair radikal kavramsallaştırmayı olanaksız kılmaktadır.

Film öznel bir araç mıdır yoksa nesnel bir araç mıdır? "Film-zihin" kavramı ile bu soruya yanıt aranarak filmin nasıl anlaşıldığına bakılır.

Filmozofi, "film-düşünme"nin kökenini bizzat filmin içine yerleştirmek ister ve "film-varlık" açısından önemli olan budur. Dış güç, gizemli bir varlık ve görünmez öteki yoktur. Filmin söylemini yönlendiren yine filmin kendisidir. Bir insan zihni gibi olmadığı için de yazar "film-zihin" olarak adlandırmıştır. Filmi düşünme olarak görmek, biçimi ve seyirciyi birleştirir. Böylelikle seyirci, kendi karakterleri ve olayları hakkında dramatik biçimler vasıtasıyla düşünen organik film bütününü algılar. Bu nedenle yazar, film konusunda felsefi olma ve filmdeki felsefeyi görme stratejisini bir pratik olarak sunar.

Yöntem olarak filmozofi, filmi ilk aşamada bir ses-imaj deneyimi olarak kabul eder. Filmlerden yeni "film-dünyalar" olarak edindiğimiz deneyimlerimiz, film-düşünmenin yeni kavramlarını keşfetme potansiyeline sahiptir. Filmin deneyiminin bizim deneyimimizden farklı göründüğü aşikârdır. Tıpkı bir nesneye bakarken zihninizde eski bir arkadaşımızın görüntüsünü canlandırdığımız gibi, fenomenolojik açıdan bir geriye dönüş söz konusudur.

Daniel Frampton, sinema ve felsefe ilişkisini, sinemayı bir yaratma eylemi olarak gören Deleuze üzerinden açıklar. Deleuze'a göre felsefe bizzat sinemanın yarattığı kavramlarla çalışır. Artık, felsefi düşünceler ya da problemler içeren filmler hakkında yazmakla yetinilmiyor, belli filmlere "felsefi düşünüyor" gözüyle bakılıyor: *Ulysses'in Bakışı* manzara ve insanlık hakkında ne düşünür? *Dövüş Kulübü* benlik ve psikoz hakkında ne düşünür? gibi.

Frampton, kitabını bir manifesto olarak tasarlamıştır. Uygulama olanakları ile birlikte soru(n)lar üretmenin gerekliliğinden bahseder. Film çalışmaları için bir çözüm olmayı hedeflemez, filmi kendine özgü bir düşünce olarak ele alır. Yazar getirdiği yeni yönteme filmozofi adını vermekle kalmayıp, filmozofik yazının nasıl olması gerektiğine de değinir. Filmozofik metin, tarif edilemez olanın peşinden gitmeyi amaç edinmeli, filmin yazar üzerinde bıraktığı etkiyi okura hissettirmelidir. Kitapta yarının ve hatta yarından sonranın insanı ise "filmozof" olarak tanımlanır. Filmozof, filmin bize yeni şeyler söylediği noktalarda, gelecek için düşünmeye çalışır.

Filmozofi, film çalışmaları hakkında yeni şeyler öne süren, yalnızca sinema felsefesi ve sosyolojisi gibi alanlarda çalışan akademisyenlerin değil, sinema tutkunlarının, sinema üzerine kafa yormak isteyen herkesin ilgisini çekebilecek bir kaynak kitap niteliğinde.

Filmozofi, Sinemayı Yepyeni Bir Tarzda Anlamak İçin Manifesto, Daniel Frampton, Çev. Cem Soydemir, Metis Yayınları, Ocak 2013, 341 s.

Rukiye Argun

çi" diyenlerin anlatımlarıyla kitabın sayfaları arasında bulacaksınız.

İşsiz Yaşam

İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri, Mehmet Harma, Nebi Sümer, Nevin Solak Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, 213 s.

Son yıllarda yapılan kamuoyu araştırmaları sözbirliği etmişçesine, işsizliğin Türkiye'nin en öncelikli sorunu olduğunu göstermektedir. Siyasi görüşten bağımsız olarak bütün toplum öncelikle işsizlik sorununa bir çare bulunmasını beklemektedir. İşsizlik ve iş kaybetme korkusu (iş güvencesizliği) genellikle ekonomik bir sorun olarak görülmüş, yol açtığı bireysel dram ve yıktığı hayatlar gazetelerde haber olmanın ötesine pek geçememiştir. Öncelik taşıyan bu sorunumuz Türkiye'de bütün boyutlarıyla bilimsel olarak incelenmemiştir.

İşsiz Yaşam, Türkiye'de işsizliğin ve iş güvencesizliğinin birey ve ailesi üzerindeki psikolojik ve fiziksel etkileriyle bunların çalışma hayatına yansımalarını geniş bir örneklem üzerinden inceliyor. Kitapta, aynı zamanda, ilgili alanlardaki temel araştırmalar ve işsizliğe ilişkin güncel istatistikler özetlenmiş, etkili destek ve çözüm önerilerine yer verilmiş. Bu kitap, başta alanda çalışan psikologlar olmak üzere, bu konularda araştırma yapan sosyal bilimciler, karar verme konumunda olanlar, sendikacılar ve bizzat işsizler ve işini kaybetme korkusu yaşayanlar için yararlı bir kaynak niteliğinde.

Yeni Kültürel Çalışmalar

Kuramsal Serüvenler, Gary Hall, Clare Birchhall, Çev.: Onur Kartal, Say Yayınları, 2013, 464 s.

Gary Hall ve Clare Birchall tarafından derlenen *Yeni Kültürel Çalışmalar*, yeni kuramsal serüvenler, yeni kuramcılar, yeni dönüşümler ve yeni serüvenler ana başlıkları altında yaşadığımız yüzyılın kuramla olan ilişkisine farklı açılardan bir bakış getiriyor. Kültürel çalışmalar alanında, "kuram"ın geçmişe, bugüne ve geleceğe dair rolünü belirlemeye çalışırken yeni yönler ve çalışma alanlarını keşfe çıkıyor. Yapısöküm, Post-Marksizm, Etik ve Alman Medya Kuramı üzerinden genel çerçeveyi çizerken, Deleuze, Agamben, Badiou ve Zizek'in felsefeleriyle kültürel çalışmalar arasında her biri farklı akademisyenler tarafından ele alınmış makalelerle bağlantı kuruyor. Yeni dönüşümleri ise anti-kapitalizm, ulusaşırılık ve yeni medya üzerinden inceleyerek, Rem Koolhaas'ın Kent Projesi, post-insan bilimleri, aşırılık ve sır konularıyla da kuramsal serüveni günümüze kadar yaklaştırıyor.

Yeni Kültürel Çalışmalar, şu anda kültürel çalışmalarda var olan ama yine de sıklıkla dışlanan ya da bunun ötesinde göz ardı edilen ya da öyle veya böyle bizim yeterince dikkat çekmediklerini düşündüğümüz, yenilerde baş gösteren ilgi çekici birtakım şeylere kendi adımıza basit bir dikkat çekme girişimidir.

matematik sohbetleri

Sezgilerinize güvenir misiniz?

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

Bir teoremi kanıtlarken, bir problemi çözerken zaman zaman sezgilerimizle yol alırız. Salt mantık bizi hiçbir zaman yeni şeylere götürmez. Çoğu zaman sezgi, mantığı tamamlama rolünü üstlenir. Sezgilerimizle tahminde bulunur, bir sonraki aşamada nereye bakacağımızı kestirmeye çalışırız. Ancak her zaman doğru sonuçlara ulaşamayız. Salt sezgilerimizle uzağı görmek istersek gerçekler bulanıklaşır, yanılabiliriz.

Matematik yapanlar çok iyi bilirler, zaman zaman sezgilerinin kendilerini aldattığını, sağlam bir matematiksel düşünme ve donanıma sahip olmak gerektiğini...Bu durum birçok popüler matematik problemini çözmeye çalışırken de karşımıza çıkar. Bu yazıda, ilk karşılaştığımda sezgilerimin oyununa geldiğim bazı popüler matematik problemlerini sizinle paylaşmak istiyorum. Sizin de sezgilerinizi sınamak isteyeceğinizi düşünerek soruları yazının sonunda yanıtladım.

Soru 1. On üç kişi yuvarlak bir masanın etrafındaki 13 sandalyeye oturuyorlar, sonra kalkıp değişik bir biçimde tekrar oturuyorlar. Her defasında değişik bir biçimde oturarak olası bütün seçenekleri deniyorlar. Her defasında herkesin yerine oturabilmesi için bir dakika zaman geçtiğini kabul edersek, masanın etrafında bütün değişik şekillerde oturulması ne kadar zaman alır? Tahmini bir süre söyleyebilir misiniz?

Soru 2. Elimizde üç kart var. Birinin iki yüzü de siyah, birinin iki yüzü de kırmızı ve diğerinin bir yüzü siyah, öteki yüzüyse kırmızıdır. Kartları bir şapkanın içine atıyoruz ve bir kart çekiyoruz. Çektiğimiz bu kartın sadece bir yüzüne bakarak, bu yüzün kırmızı olduğunu görüyoruz. Bu kartın diğer yüzünün de kırmızı renkte olma olasılığı kaçtır?

Soru 3. Bu soruyu sormadan önce çok bilinen bir sonsuz terim toplamından söz edelim:

$$\frac{1}{2}+\frac{1}{2^2}+\frac{1}{2^3}+\frac{1}{2^4}+\ldots=1.$$

Yukarıdaki toplamda her terim bir önceki terimin $1/2$ katı alınarak elde edilmiştir. Bu toplamın 1'e eşit olduğunu daha önce "Olasılık Sohbetleri" yazımızda kanıtlamıştık. Şimdi bu toplamla ilgili sorumuzu sorabiliriz: Çok hızlı çalışan bir *süperasansöre* bindiğimizi düşünelim. *Süperasansör* $1/2$ dakikada zemin kattan üçüncü kata çıkıyor ve $1/2^2$ dakikada üçüncü kattan zemine iniyor. Daha sonra tekrar zeminden üçüncü kata bu kez $1/2^3$ dakikada çıkıyor ve zemin kata $1/2^4$ dakikada iniyor. Bu şekilde sonsuz kez üçüncü kata çıkıp inen bir *süperasansöre* binersek 1 dakikanın sonunda zemin katta mı üçüncü katta mı oluruz?

Soru 4. "Her zamankinden mi istersiniz?" sorusuna "Evet, her zamankinden" yanıtını alan barmen, dolaptan iki şişe çıkarır. Birinin içinde 1 litre vermut, diğerindeyse yarım litre cin vardır. Cinin bulunduğu şişeye yarım kadeh vermut koyar ve şişeyi güzelce çalkalar. Daha sonra bu şişeden yine yarım kadeh karışımı vermutun bulunduğu şişeye doldurur. Haliyle başlangıçtaki gibi vermutun bulunduğu şişe yine 1 litre, diğer şişe ise yine yarım litre karışımla doludur. Barmenin yaptığı bu işlemlerin sonunda vermut şişesindeki cin, cin şişesindeki vermuttan daha mı fazladır? Yoksa daha mı az? Yoksa eşit midirler?

Soru 5. Bir grupta doğum günleri aynı olan en az iki kişinin buluma olasılığının % 50 olması için bu grupta en az kaç kişi olması gerekir? Hesaplama yapmadan önce tahmini bir sayı söyleyebilir misiniz?

Soru 6. Aşağıdaki sonsuz toplam, müzikten esinlenerek isimlendirilmiş olan Harmonik bir seridir.

$$1+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}+\frac{1}{4}+\frac{1}{5}+\ldots$$

Bu toplamdaki kesirlerin paydalarındaki tamsayılar ardışık olarak artar. Bu toplamın sonsuza ıraksadığı 400 yıldan fazla bir süredir bilinmektedir. Bu toplamı ilginç kılan yan, $1/n$ sayılarının sıfıra çok yavaş yakınsamalarına rağmen,

$$1+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}+\frac{1}{4}+\frac{1}{5}+\ldots+\frac{1}{n}$$

dizisinin sonsuza çok yavaş ıraksamasıdır.

Sorumuz şöyle: Bir bilgisayarla bu serinin terimlerini soldan başlayıp birbirlerine ekleyerek topladığımızı düşünelim. Bu toplam 193'e ulaşıncaya dek bilgisayarın çalışması ne kadar zaman alır?

Soru 7. Bir basamaklı doğal sayılar (rakamlar) arasından üç tanesiyle yazılabilecek en büyük sayı

$$9^{9^9}$$

sayısıdır. Bu sayıyı basamaklarına göre yazdığımızda elde edilen sayının uzunluğunun kaç metre olacağını tahmin edebilir misiniz?

Soru 8. İki arkadaş İzmir'den saat 6.00'da hareket ederek 6 saatte Bursa'ya varıyorlar. Ertesi gün yine saat 6.00'da Bursa'dan İzmir'e hareket ederek 4 saat sonra İzmir'de oluyorlar. Aracın sürücüsü dönüş yolunda arkadaşına "Dün tam bu saatte buradaydık." dediği anda saat kaçtı?

Soru 9. Soru 8'de sözünü ettiğimiz iki arkadaş İzmir Bursa arasında sık sık seyahat ederler. Bir gün İzmir'den Bursa'ya saatte 60 km hızla gidiyorlar ve aldıkları bir haber üzerine acilen İzmir'e dönmeleri gerekiyor. Sürücü, gidiş dönüş ortalama hızlarının saatte 120 km olabilmesi için saatte kaç km hızla dönmeleri gerektiğini hesaplamaya başlıyor. Bu hesabın sonucunu bulabilir misiniz?

Soru 10. Bir televizyon yarışma programında yarışmacıdan üç kapıdan birisini seçmesi istenir. Ka-

pılardan ikisinin arkası boştur, diğer kapının arkasında ise bir otomobil vardır. Yarışmacı bir kapıyı seçtikten sonra yarışmanın sunucusu diğer iki kapıdan birini açıp arkasının boş olduğunu gösteriyor ve yarışmacıya açılmamış diğer kapının mı yoksa önceden seçtiği kapının mı açılmasını istediğini soruyor. Yarışmacı otomobili kazanma olasılığını artırmak için seçimini değiştirmeli midir?

Soru 11. Sonsuz sayıdaki bilyeyle oynamayı çok seven A ve B gibi iki kişinin sadece 1 dk sürecek olan bir oyunu oynadıklarını hayal edelim. A'nın elinde 1, 2, 3, 4… olarak numaralandırılmış sonsuz sayıda bilye var; B'de ise hiç bilye yok. Oyun saat 12'ye 1 dk kala başlıyor.

A, (birinci adımda) saat 12'ye 1 dk kala, 1'den 10'a kadar numaralandırılmış on bilyeyi B'ye veriyor; B, 1 numaralı bilyeyi A'ya geri gönderip, diğer dokuz bilyeyi elinde tutuyor.

A, (ikinci adımda) saat 12'ye 30 sn kala, 11'den 20'ye kadar numaralandırılmış on bilyeyi B'ye veriyor; B, 2 numaralı bilyeyi A'ya geri gönderip, diğer bilyeleri elinde tutuyor.

A, (üçüncü adımda) saat 12'ye 15 sn kala, 21'den 30'a kadar numaralandırılmış on bilyeyi B'ye veriyor; B, 3 numaralı bilyeyi A'ya geri gönderip, diğer bilyeleri elinde tutuyor.

A, (dördüncü adımda) saat 12'ye 7,5 sn kala, 31'den 40'a kadar numaralandırılmış bilyeleri B'ye veriyor; B, 4 numaralı bilyeyi A'ya geri gönderip diğer bilyeleri elinde tutuyor.

Bu oyunun, her adım sonrasında sürenin yarıya düşmesiyle saat 12'ye kadar sonsuz adımda oynandığı varsayılırsa saat tam 12'de A ve B'nin elinde kaç bilye olur?

Soru 12. İki arkadaş bir pastanenin önünde buluşmaya karar verirler. Her ikisi de saat 17'yle 18 arasında herhangi bir anda pastanenin önüne gelecekler, on dakika bekleyip gideceklerdir. Sadece bu on dakika süresince karşılaşabileceklerdir. İki arkadaş, yüzde kaç olasılıkla buluşur?

Yanıtlar

Yanıt 1. Dokuz yüz yıldan fazla bir zaman alacağına inanır mısınız?

Yanıt 2. Şapkadan çekilen kartın diğer yüzününde kırmızı olma olasılığı 2/3'tür.

Yanıt 3. Bu soru "mantıksal bir paradokstur", yanıt verilemez.

Yanıt 4. Eşit miktardadırlar.

Yanıt 5. Grupta en az 23 kişi olmalıdır.

Yanıt 6. İnanılır gibi değil! Amerikalı matematikçi Peter Casazza'nın yaptığı hesaplara göre, eğer bilgisayar saniyede 1 milyon işlem yapar ve 5 milyon yıl hiç aralıksız çalışırsa topu topu 191 sayısına ulaşmış oluyor.

Yanıt 7. Bu sayıyı yazmak için 1600 kilometreden daha uzun bir kâğıt gerekiyormuş!

Yanıt 8. Saat tam olarak 8.24'tür.

Yanıt 9. Ne kadar hızlı dönerlerse dönsünler ortalama hızı iki katına çıkaramazlar; çünkü bu durumun gerçekleşmesi için zamanın sabit kalması gerekir ki, bu da mümkün değildir.

Yanıt 10. Yarışmacı seçimini değiştirirse otomobilin sahibi olma olasılığını iki katına çıkarır.

Yanıt 11. Bütün bilyeler A'da toplanır, B'de hiç bilye kalmaz.

Yanıt 12. İki arkadaşın buluşma olasılığı yüzde 30,5'tur.

KAYNAKLAR

1) Peter Casazza, *Mathematics and Intuition*, www.math.missouri.edu/~pete/pdf.

2) Ali Nesin, *Matematik ve Sonsuz*, Nesin Yayınları, 2012.

EL NO:191
Hangi olasılık?

♠ AK863
♥ 42
♦ 6
♣ AK743

K
B D
G

♠ 7
♥ A85
♦ AKQJ1098
♣ 62

K	G
1♣	1♦
1♠	2♥ (1)
2♠	3♦
3♠	4NT
5♥	5NT
6♥	7♦

1) 4. Renk zon forsing

Batı Kör dam atak eder. Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: 12 lövemiz var. Pik ya da Trefl'den bir kart sağ-layabilirsek kontratımızı yapabiliriz. Pik renginde dışarıda yedi kart, Trefl renginde dışarıda altı kart var. Yedi kartın 4-3 dağılımını, altı kartın da 3-3 dağılımını umarız. Peki, Trefl'lerimizi mi sağlayalım, Pik'lerimizi mi? Burada olasılıklara bakmalıyız. 4-3 dağılım olasılığı %62, 3-3 dağılım olasılığı %36'dır. Elden Kör asla aldıktan sonra yeterince koz oynarız. Sonra Pik as Pik kup, Karo ile yere geçip tekrar Pik kup yaparız. Ardından uygun dağılıma kontratımızı yaparız. Eğer Trefl'lileri artırmaya çalışırsak ve dağılım 3-3 değilse yere geçme problemi olduğundan kontratımızı yapamayız.

Tüm dağılım

♠ AK863
♥ 42
♦ 6
♣ AK743

♠ J954
♥ QJ103
♦ 754
♣ J8

K
B D
G

♠ Q102
♥ K976
♦ 32
♣ Q1095

♠ 7
♥ A85
♦ AKQJ1098
♣ 62

EL NO:192
Kontrat mı, bir fazla mı?

♠ 4
♥ A6
♦ 1098763
♣ J1098

K
B D
G

♠ AQJ10653
♥ KQJ7
♦ 4
♣ 5

G	K
1♠	1NT
4♠	p

Batı Trefl as ve Trefl oynar. Doğu'nun Trefl damına çaktık. Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: Üç kaybımız var. Eğer yere Kör asla geçip empas yaparsak empastutar ve Pik rua ikiliden gelirse oyun beş olur! Ya tutmazsa oyun batabilir.Yani koz terfi edebilir. O halde oyunda hemen koza girmemeliyiz. Koz terfiine çare yoktur ancak Karo kaybından kurtulabiliriz. Bunun için Kör asla yere geçipTrefl 10'lu oynarız. Doğu küçük verirse elden Karo atarız.EğerRua koyarsa elden Pik asla çakarız ve Kör kupuyla yere geçip Trefl valeye Elden Karo atar ve toplam 2 koz bir trefl vererek kontratımızı yaparız.

Tüm dağılım

♠ 4
♥ A6
♦ 1098763
♣ J1098

♠ K987
♥ 10953
♦ AQ2
♣ A4

K
B D
G

♠ 2
♥ 842
♦ KJ5
♣ KQ7632

♠ AQJ10653
♥ KQJ7
♦ 4
♣ 5

2013 ULUSLARARASI KADINLAR ONLİNE BRİÇ FESTİVALİ

Yılda iki kere BBO' da yapılan Dünya Kadınlar Online Briç Festivali, bu yıl 15-21 Nisan 2013 tarihlerinde Bireysel ve İkili Şampiyona şeklinde yapılacaktır. Detaylara http://www.wbfwomensbridgeclub.org/ adresinden ulaşılabilir.

2013 TÜRKİYE KIŞ AÇIK TAKIMLAR ŞAMPİYONASI SONUÇLANDI

2013 Türkiye Kış Açık Takımlar Şampiyonası 9-16 Mart 2013 tarihinde 128 takım ile İzmir' de yapıldı. Sıralama:

1. MAJÖR: Tezcan Şen, Adnan Musaoğlu, Özgür Şakrak, Yalçın Atabey.

2. YILANKIRAN: İsmail Kandemir, Gökhan Yılmaz, Salim Yılankıran, Mehmet Sırıklıoğlu, Süleyman Kolata, Okay Gür.

3. TARSUS AMERİKAN KOLEJİ TAKIMI: Nevzat Aydoğdu, Ümit Tarhan, Yusuf İşitemez, Serhan Antalyalı, Tevfik Gürkan.

2013 AÇIK TÜRKİYE ŞAMPİYONALARI

2013 Açık Türkiye Şampiyonaları 04-12 Mayıs 2013 tarihlerinde Talya Otel Convention Center'da yapılacaktır.

6. AVRUPA AÇIK BRİÇ ŞAMPİYONALARI

Avrupa Briç Ligi (EBL) tarafından yapılan 6. Avrupa Açık Briç Şampiyonaları 15-29 Haziran 2013 tarihinde Belçika'nın Ostend kentinde yapılacaktır.

KADIN MİLLİ TAKIM SEÇME YARIŞMASI

16-29 Eylül 2013 tarihleri arasında Endonezya'nın Bali kentinde gerçekleşecek olan **41. Dünya Takım Şampiyonası**'nın Venice Cup kategorisine katılacak olan **Türkiye Kadın Milli Takımı**'nı belirlemek için seçme yarışması yapılacaktır.

Yarışma, **22-28 Nisan 2013** tarihlerinde, İstanbul The Green Park Pendik Otel'de ve çift seçmesi şeklinde olacaktır. Detayları öğrenmek için Türkiye Briç Federasyonu'nun internet sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Hapishanelerde kitap hakkına saldırı

Bilim ve Gelecek dergisinin en sıkı okurlarının hapishanelerdeki siyasi tutsaklar olduğunu hep söylüyoruz. Dört duvar arasına hapsedilmiş olsa da yaşamdan ve ideallerinden koparılamamış devrimciler, içeride birkaç metrekarelik hücrelerinde, bütün dünya ve evrene dair bilgilerini, kavrayışlarını geliştiriyorlar kitap ve dergiler sayesinde.

Şimdi bu hak saldırı altında. Tekirdağ Cezaevi idaresi Ocak ayında her mahkûm ve tutuklu için 10 dergi ve 10 kitap sınırlaması getirmiş, fazla kitapların dışarıya gönderilmesi için iki ay süre vermişti. İki ay geçti; hücrelere girilerek, tutuklular darp edilerek, zorla kitaplara el konmaya başlandı. Parçalanan, koridorlara yığılan kitaplar, kitapların meydanlara toplanıp yakıldığı Nazi Almanyası'nı andırıyor.

Bu uygulamaya karşı hapishanelerde süresiz açlık grevleri başladı. Tutsaklar aydınlanma haklarını, sağlıklarını, canlarını ortaya koyarak savunuyorlar.

Onların sesini duyurmayı görev biliyoruz:

SEYFİ POLAT'TAN MEKTUP...

TEKİRDAĞ 2 NO'LU F TİPİ CEZAEVİ,
05 Mart 2013

Kitaba düşmanlık, Ortaçağ'da bilimsel gelişmelerin hız kazanması ile birlikte ortaya çıkmıştı. Bilgi karanlığı aydınlatıyor, yoksullar, ezilenler içinde yaşadıkları ağır koşulların bir zorunluluk ve tanrı buyruğu olmadığını öğreniyor, başkaldırıyorlardı.

Bilgiye ve kitaba düşmanlık o günden bugüne devam ediyor. Hitler'in "Kristal Gece"si gibi meydanlarda yığın yığın yakılmıyor bugün kitaplar. Daha incelikli yürütülüyor bilgi ve kitap düşmanlığı. Son günlerde yaygın yöntem gizli sansürcülük. Şairlerin,yazarların eserleri sansür zaptiyeleri tarafından elden geçiriliyor; onyıllar, yüzyıllardır bilinen, okunan kitaplarda beğenilmeyen mısralar, "aykırı" fikirler, tanımlar, kavramlar, sözcükler ayıklanıyor. Edep bilmez bir zaptiye zihniyeti peydahlanmış, edebiyata nizam vermeye kalkıyor. Dünya klasikleri bir yana, Anadolu halk ozanı Yunus Emre'ye el sürecek kadar kendini bilmez ve fütursuz!

Dışarıda bunlar olur da hapishaneler geri durur mu? İçinde Atölye şefinin de yer aldığı Eğitim Kurulu toplandı, 10 kitap, 10 dergi sınırı ile dışarıda esen bilgi ve kitap düşmanlığına hapishaneden ses verdi. Gerekçe malum, aramaları zorlaştırıyor, güvenlik riski yaratıyormuş! Kurt kararı vermiş, kuzuyu yiyecek; suyumu bulandırıyorsun demesinden bir farkı yok bu gerekçenin. Kitap sayfalarının arasında ne aranır, ne bulunur bilgiden, yazıdan başka? Ya nasıl bir güvenlik riski yaratır kitap? Yangın çıkarır demesin kimse, Hitler'in ve Hitlercilerin (Nazilerin) sevdiği şeydir kitapları yakmak. Devrimciler ise içercesine okurlar da her satırını, yakmazlar kitapları!

Duyun, bilin istedik: Yarın yağma edilircesine toplanacak kitaplarımız, vermeyeceğiz elbette, zorla almak isteyecekler. Duyun, bilin, şaşırmayın yani kristal geceler aydınlatacak karanlıkları. Ha bir de dini kitaplara sınır yok diyorlar, kararda aynen öyle yazıyor, ibadet için gerekli olan dini kitaplarda sınırlama olmayacakmış! Bu da bir şeydir. Hitler "Kristal Gece"de dini-siyasi-bilimsel diye ayırmadan hepsini yakmıştı. Bu uygulamayı siyasi bir karar gibi mi algıladınız?! Doğrusu biz öyle düşünmedik. Hiç olmazsa dini kitaplar kurtulacak talandan. Duymakla, öğrenmekle kalmayın istiyoruz, duyurun, bildirin, taraf olun, tavır alın. İbrahimi bir ateştir yakılan, kimi bir damla su, kimi bir çalı parçası atar üstüne. Bir damla su diyenedir sözümüz. Selamımız da sizlere. Aklınız zihniniz, yüreğiniz aydınlık olsun, kitabın ateşi ile değil, bilgisi ile aydınlanmaktır dileğimiz.

SERDAR SÜRÜCÜ'DEN MEKTUP...

TEKİRDAĞ 2 NO'LU F TİPİ CEZAEVİ,
15 Mart 2013

Sevgili Baha. Burası son dönemde çok hareketlendi. Hapishane idaresi on kitap sınırlaması ve dışarıdan fotokopi, harita, bilgisayar çıktısı vb. şeylerin alınması-bulundurulması yasağını tebliğ etti. Fazla kitap ve dergilerimizi göndermemiz için iki ay süre tanımıştı. Süre doldu. Karara itirazın sonucu bekleniyor.

F tipleri ilk açıldığında üç kitap üç dergi sınırlaması vardı. Sonra on kitap on dergiye çıktı. Ardından sınır kaldırıldı. Bu elbette bir lütuf değildi. Bu süreçteki mücadelelerde yüzden fazla can verdik. Büyük bedeller ödendi. Bu sürecin bir yan kazanımıydı bu da. Haktı. Şimdi tekrar gasp edilmek isteniyor. Amaç tecrit mengenesini daha sıkmak. Ve kitap okumayı bile bir yaptırım aracına çevirmek.

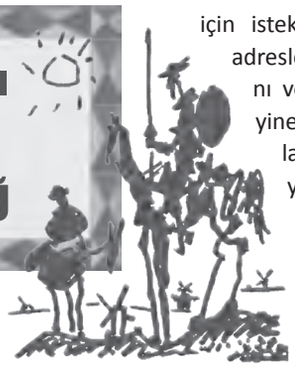
Bu iş adım adım, dışarıdan kitap alışverişinin kesilmesine ve zindan kütüphanesine mahkûm edilmeye kadar gider. Hangi kitapları okuyacağımızı bile belirlemek istiyorlar. Örneğin söz konusu kararda on kitap sınırlaması getiriliyor ama dini kitaplarda bu sınır yok. Anlaşılıyor ki bu yasak bilimsel kitaplara, Marksist-Leninist, ilerici kitap ve yayınlaradır. Aynı zamanda kararda "idarenin bir kısım tedbirler almasının kurum içi disiplin kurallarına riayet edilmesini temin bakımından önemli olduğu" belirtiliyor. Kitap okuma hakkı bir baskı aracına çevrilmek isteniyor.

Tabii hiçbir siyasi tutsak bu durumu kabul etmiyor-etmiyoruz. Kitaplarımız alınmak istenirse doğacak olumsuzluklardan biz sorumlu olmayacağız. Bu karar Adalet Bakanlığı'ndan bütün hapishanelere gönderilmiş. İktidarın demokratik (!) adımlarından biri de bu demek ki.

Ütopyalar Toplantısı İçin İlk Çağrı

(Tarih: 1-7 Temmuz 2013 Yer: Karaburun/İzmir)

Ana Konu: Yeni Ortaçağ

1994'te Datça'da başlayan geleneği sürdürüyoruz. Bu yıl da yine Ütopyalar Toplantımızı yapacağız.

Pazartesi gününden başlayan yerel odaklı gündem konuları, Perşembe günüyle bu yılki temaya yani "Yeni Ortaçağ"a evrilecek. İlk gün boyunca "Yeni Ortaçağ'a genel bakış", "Yeni Ortaçağ'ın yeni insanı" (ki bu da toplumsal yapı ve zihinsel yapı olarak iki alt başlıkta) ele alınmaya çalışılacak. Cuma günü Yeni Ortaçağ'da ideolojik hegemonya başlığına odaklanılacak. Bu konu Yeni Ortaçağ'ın mantığı, din ve Yeni Ortaçağ'ın dinleri, Yeni Ortaçağ'da bilim ve eğitim gibi alt başlıklarda somutlaşacak. Cumartesi günü ise gerek dünya genelinde gerek Türkiye özelinde Yeni Ortaçağ'da kitle hareketleri ele alınacak. Bu ele alınış sırasında tartışmalar, özellikle millet ve milliyet konuları üzerinde dönecek. Cumartesi günü son kısa oturumda Perşembe ve Cuma'ya ait konulara ilişkin bir harmanlama yapılacak. Pazar günü ise isteyen herkesin katılımı ile bu yılki toplantının genel değerlendirilmesi yapılacak ve gelecek yıl için öneriler ele alınacak.

Toplantımızı kategorik olarak şöyle tanımlayabiliriz: Akademik toplantı niteliğinde olmayan bilimsel, teori-pratik ikilisini birlikte içeren sunumlar ve tartışmalar bütünü. Konulara ilişkin hazırlanan bir sunuş notu duyurunun sonundadır.

Bu konu başlıklarında sunum yapmak için isteklilerin aşağıdaki e-posta adreslerine ivedilikle yazmalarını ve gerekiyorsa destek için yine aşağıda verilen telefonlara ulaşmalarını rica ediyoruz.

Bir sonraki duyuruda kesin izlence akışı (günlere göre başlıklar ve sunum yapacak kişiler) ve olası konaklama yerleri duyurulacak.

Toplantı, *Bilim ve Gelecek* Dergisi ile *Dağarcık Türkiye* adlı web sitesi çevresi işbirliği ile ortaklaşa düzenleniyor.

Toplantı düzenleme kurulu üyeleri:
Savaş Emek, Doç. Dr. Melih Baş, Ender Helvacıoğlu, Baha Okar, Cenk Özdağ.

Toplantı irtibat e-posta ve telefon numaraları:

İstanbul: Baha Okar:
e-posta: bahaokar@gmail.com;
bilgi@bilimvegelecek
telefon: 0216-349 71 72

Karaburun: Savaş Emek
e-posta: ysemek@ttmail.com
telefon: 0533-3543241

SUNUŞ

Aşağıdaki bölümde yukarıda adı geçen konu başlıklarına ilişkin bir açılım yapılması amaçlanıyor. Bu açıklamalar, katılımcıların hazırlık yapabilmeleri ve anlatacaklarını hangi başlık altına yedirebileceklerini belirleyebilmeleri için yapılmıştır.

1) Yeni Ortaçağ'a bakış

"Yeni Ortaçağ" kavramının literatürdeki farklı kullanımları ve kavramın içeriğindeki "yeni" olanın ne olduğunun anlatılması. Yaşadığımız çağla "Ortaçağ"ın hangi özelliklerinin (karanlığı, bilimdışılığı, feodal ilişkileri) bağdaştırıldığı ve bu özelliklerin modern dönemin özelliklerini nasıl bastırdığı, yeniden nasıl dirildiği gibi konular.

Türkçe 'Yeni Ortaçağ' başlıklı ve İmge Yayınları'ndan çıkmış iki kitap önerisi ile başlayalım: Biri Alain Minc'in yazdığı ve Türkçe'ye çevrilen yapıtı, diğeri Alpaslan Işıklı'nın yapıtı. "Yeni Ortaçağ" literatürünün öncesinde Horkheimer'ın "akıl tutulması" kavramıyla incelediği, yine Frankfurt Okulu'nun diğer üyelerinden Marcuse'nin "tek boyutlu insan"ı yaratan toplumsal düzen, Adorno'nun "kültür endüstrisi" kavramlarıyla benzer temaları ele aldığı düşünülürse konunun genişliği ve içerebileceği altbaşlıklar zihinlerde kolaylıkla canlanabilir.

Marksist geleneğin dışında bambaşka bir açıdan içinde yaşadığımız dönemi ele alan Alan Sokal, Harry Frankfurt gibi adlar postmodernizm eleştirisine yönelerek benzer vargılara ulaşmışlar. Eagleton'ın *Postmodernizm Yanılsaması*, Zizek'in, Toscano'nun yapıtları da düşünüldüğünde söz konusu başlığın,

- Kültür eleştirmenleri
- Felsefeciler (Marksistler, Realistler, Diyalektikçiler, vb. başta olmak üzere)
- İletişim uzmanları
- Sosyal psikoloji alanında çalışanlar
- Kültür toplumbilimcileri
- Siyaset bilimciler
- İktisatçılar

açısından birçok zengin tartışmayı beraberinde getirebileceği açıktır.

2) Yeni Ortaçağ'ın "yeni" insanı

a) "Yeni" insanın toplumsal yapısı

Yeni Ortaçağ'ın tıpkı Ortaçağ'daki gibi belirli bir karakteri olduğu düşüncesiyle bu karakterin dayandığı toplumsal zeminin dönemin insan tipini nasıl ürettiği ele alınabilir. Antik Yunan'da *agora*'da buluşan tüccarlar, memurlar ve aristokların kurduğu ilişkiler; Ortaçağ'da geniş toprak sahiplerinin hükümranlığı altında küçük yerleşimlere bölünmüş ülkelerin esas olarak köylü kesiminin üzerlerinde hâkimiyet kuran kilise ve toprak sahipleriyle kurduğu ilişkiler; tüm dönemlerdeki üretim biçiminin insanın toplumdaki yerini belirlemesinin bir örneği olarak Yeni Ortaçağ'ın hangi toplumsal-ekonomik-politik ilişkilerle kendi çağına özgü insanı belirlediği ve bu insan tipinin Yeni Ortaçağ'ı nasıl yaşattığı üzerinde durulabilir. Bu başlık altında Yeni Ortaçağ'ın kendisini sürdürebilmesini sağlamak için gereksinim duyduğu insan tipini yaratmak için giriştiği bilinçli politikaların ötesinde,

- Yeni Ortaçağ adıyla kavramsallaştırılan dönemin yeni üretim biçimlerinin neler olduğu ve bunların insanlar arası ilişkileri nasıl etkilediği,
- Yeni topluluk biçimlerinin modernitedeki ulus biçimlerine karşı olan cemaat, etnik grup, hemşehricilik, tarikatvari yapılara evrilmesinin maddi nedenleri,
- Söz konusu topluluk biçimlerinin ardındaki ekonomi-politik nedenlerle yeni kültürel yaşamların nasıl örtüştüğü ele alınmaya çalışılırsa aktif izleyiciler açısından daha işlevsel olabilecektir.

İlgili alanda bu konuda özellikle Richard Sennett önemli ürünler vermektedir (özellikle *Zanaatkar*, *Beraber* gibi Türkçeye çevrilen yapıtlarını anımsatmak isteriz). Benzer biçimde Negri ve Hardt'ın Türkçe'ye çevrilmiş son yapıtları olan *Duyuru*'da yeni toplumsal sınıfları (borçlandırılanlar, medyalaştırılanlar vs.) ve bunların kesişimlerini kabaca da olsa sunmaya çalıştıklarını anımsatmış olalım.

Öte yandan, son zamanlarda artan güvenlik teknolojilerinin gelişmesi, kapitalist rejimlerin topluma yönelik yeni rıza alma biçimlerinin (doğrudan kolluk kuvvetleri tarafından yapılan baskı dışında) ortaya çıkmasıyla özel alan - politik alan - kamusal alan ayrımlarının gitgide egemenlerin denetiminde olan ve egemenleri yeniden üreten (böylece kapitalizmin sürdürülebilirliğini güçlendiren/sağlayan) tek bir "politik alanda" eriyip gittiği iddia edilmektedir. Her ne kadar bu bir iddia olsa da yeni düzende, Yeni Ortaçağ'da, özel-kamusal-politik alanların yeni biçiminin önceki dönemden bir hayli farklı olduğunda bir uzlaşının olduğu savlanmaktadır. Bu alanların birbiriyle ilişkisi bu başlıkta ele alınabilecek diğer bir alt konu olarak cazip gözüküyor.

Yine bu başlık altında klasik sınıflaşma biçimlerinin dışında "beyaz yakalı" - "mavi yakalı" ayrımları; "esnek çalışma saatleri" gibi ambalajlanmış yeni sömürme biçimleri; brokerlık, bankacılık ve finans dalları, kredi uzmanlığı gibi yeni ortaya çıkan uzmanlıklar; evden sanal alışveriş, sosyal paylaşım sitelerinde kurulan dostluklar ve ilişkiler ve tüm bunların yeni bir toplumsal denetim ve sistemin yeniden üretilme araçları olarak işlev görmesi gibi konular ele alınabilir.

b) "Yeni" insanın zihinsel yapısı

Bir önceki başlıkla ilişkili olarak insanın kendini içinde bulduğu bu yeni toplumsal ilişkiler çerçevesinde nasıl karar alır hale geldiği, bilişsel-davranışsal yapısının ne tür bir şekil aldığı türünden konular bu başlık altında tartışılabilir.

Kentsoylu (burjuva) sınıfından veya o sınıfa hizmet eden kimi 'bilimciler', özellikle kentsoylunun gerici bir karakter kazanmasından bu yana, toplumsal eşitsizlikleri toplum öncesi (genetik, insan doğası gibi) kimi öğelere ve temellere dayandırmaya çabalamaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak insanın doğuştan "köle" ya da "özgür" olduğunu, doğuştan "bencil" olduğunu (Richard Dawkins'in *Gen Bencildir* adlı çalışmasında; ya da Steven Pinker'ın *Boş Sayfa* adlı çalışmasında vb. olduğu gibi), dayanışmanın gözlemlendiği durumlarda da bunun genetik faktörlere dayandığını ve daha başka pek çok hurafeyi tarih dışı bir insan doğası, ya da genetik yapısı olduğunu söyleyerek savunmaktadırlar. Buna karşı bilimsel gerçeklerin ışığında devrimciler, öteden beri tüm bunların insanın kendini içinde bulunduğu toplumsal yapıda kazandığını ve insanın eylemleri sonucunda hem toplumsal yapının hem de kendini "insan doğası" olarak gösteren karakter özelliklerinin değiştiğini savunmuşlardır. Örneğin, Sean Sayers'ın Türkçe'de de yayımlanan *Marksizm ve İnsan Doğası* adlı yapıtıyla, Alberto Tascano'nun Metis Yayınları'dan çıkacak/çıkmış olan *Fanaticism* adlı yapıtıyla, Philip Zimbardo'nun çalışmalarıyla, Alâeddin Şenel'in *Bilim ve Gelecek* dergisindeki yazılarıyla bir tavır alınmaktadır. Benzer bir karşıtlık "psikanalitik" yaklaşım alanında da gözlenmektedir.

Konular toparlanmaya çalışıldığında, Yeni Ortaçağ'ın şekillendirdiği insan tipi, insan doğası, insanın yeni güdülenmeleri ya da güdülenmelerinin yeni biçimleri bu başlık altına düşmektedir. Yeni Ortaçağ'ın "yeni" insanının korkuları, ilgileri, yönelimleri, güdülenmeleri ve tüm bunlara karşı/bunların yönünde geliştirdiği davranışlar bu başlık altında incelenebilir.

3) Yeni Ortaçağ'da ideolojik hegemonya

a) Yeni Ortaçağ'ın mantığı

Belirlenen başlıkla, "Ortaçağ mantığı" biçimindeki yaygın kullanıma ve bu kullanımın kastettiği mantık biçiminin yeniden dirilmesine gönderme yapılıyor. "Özcü" bakış açısının (Roman kahramanlarındaki gibi kötü eylemin nedeni olarak kötü karakter yapısını gören, ırkçı-şoven yaklaşımın bir dayanağı olan bilişsel duruş), "Aristo mantığı" adıyla anılan (Aristoteles'e haksızlık olduğundan ifadeyi tırnak içinde belirtiyoruz) türlü mantık hatalarını barındıran demogoji biçimleriyle şekillenmiş bir mantığın Yeni Ortaçağ'da dirilişini ve bunun yeni biçimini ele almaya çalışılacaktır. Bilişsel düzlemde nedenleri konusunda henüz bir fikir birliğine varılamayan mantık hatası türlerinin hangilerinin yeniden ortaya çıktığı, örneklerle birlikte anılabilir.

b) Din ve Yeni Ortaçağ'ın "yeni" dinleri

Kurumsal dinlerin temel metinlerinin yaygınlığına ve kurumsal yapılarının türdeş söylemlerine rağmen, dinler ve dinlerin kaynaklık ettiği düşünceler çağın ekonomi politik yapısına uyarak değişmektedir. Bu değişimin kültürle de karışması sonucu 'halk dinleri' / 'avam dinleri' ortaya çıkmıştır. Yeni Ortaçağ'da ise bütün bunlara ek olarak kurumsal dinlerin öğretileriyle karışmış mistik düşünceler, "laik" yaşama uygun görünen "scientology" türünden inanışlar, yeni moda akımlar ya da bazı eski moda akımların yeniden diriltilmeleri (Gurdjieff tarzı sufilerin düşüncelerinin eğitimli çevrelerde yankı bulması) vb. ile karşılaşılmaktadır. Bundan büsbütün farklı bir düzlemde eskinin korkulan ve dar çevrelere hapsolan "molla tipi" din adamları ekranlarda görsel bir şölenin öğesi olabilmektedir.

Dinsel formların dışında bilimsel önermelerle ya da en azından bilimsel biçemle karışmış reçeteler de yaşama yön vermeye başlamış gözükmektedir. Bu durum kocakarı ve lokman hekim ilaçlarından bir hayli farklıdır. Çünkü artık bilimsel bir jargonla ya da en azından bilimsel bir kılıfla sunuluyor reçeteler (Ender Saraç gibi doktor unvanına sahip kişiler sofra duasının zayıflattığı, insanları sağlıklı kıldığı; astrolojik/zodyak burçlarının beslenme biçimlerini belirlemek için sağlam veriler sunduğu iddialarının sahibi olabiliyorlar). New York'lu rekabetçi insan tipi boş zamanlarda bir zen budistine dönüşüyor... Bu nedenle içinde yaşadığımız çağın farklı bir din anlayışına, daha seküler bir yaşam tarzı görünümüne sahip daha bağnaz bir insan ve mümin tipine gebe olduğu söylenebilir.

Bu dönüşümü çağımızın edebiyat ve sanat ürünlerinde de görebiliriz. Büyücülük (Harry Potter film serisi; Sihirli Annem, Tatlı Cadı dizileri), vampir (Buffy the Vampire Slayer, Angel, Trueblood, Being Human dizileri; Blade, Van Helsing, Twilight filmleri), kurt adam öyküleri (Being Human ve Trueblood dizileri), mistik tarih okumaları-romanları (Elif Şafak romanları, İskender Pala vakası, Alamut konulu romanlar, Secret adlı yaşam reçeteleri) gündelik yaşamın boş zamanlarını işgal ediyor.

c) Yeni Ortaçağ'da bilim ve eğitim

Yeni Ortaçağ'ın bilim ve eğitim modelleri, "yeni nesil/dindar nesil" yetiştirmek, Caner Taslaman türü örneklerde de gördüğümüz gibi Batı'nın prestijli üniversitelerinde çalışmalar yapmış yaratılışçı/hurafeci "biliminsanı" tipinin türemesi (bunun daha vasat örneklerini Mustafa Akyol'da ya da daha da tasarlanmış bir cinsini Adnan Oktar'da görebiliriz); bilimi dine uydurarak kurtarma çabaları; evrimin okul müfredatlarından çıkarılması; kültürel göreceliğin gerici ideolojilerle ittifakı sonucu modern eğitim modelinin saldırıya uğraması...

Anadolu halklarının Türkleştirilmesi

"Dörtnala gelip Uzak Asya'dan / Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan / Bu memleket bizim!" diye yazıyor Nazım Hikmet, ünlü şiirinde. Bu şiirini Kurtuluş Savaşı'nın coşkusuna kapılarak ve yurtseverlik duyguları ile yazdığına şüphe yok. Ancak her şey o kadar basit değil. Öncelikle, Anadolu'da sadece Uzak Asya'dan gelenler, yani Türkler yok. Türkler gelmeden önce Anadolu'da yaşayan halklar vardı ve sonrasında Anadolu'ya gelip yerleşen halklar da olmuş. Bu memleket bizim, doğru ama hepimiz Türk değiliz. Dünyaca ünlü bir komünist olarak Nazım Hikmet'in bile etkisinde kaldığı Türk milliyetçiliği, Anadolu'nun farklı halk ve kültürleri açısından temel bir sorun olma özelliğini sürdürüyor.

İşgalci psikolojisi

Bence sorunun temelinde Anadolu halklarını Türkleştirmeye yönelik bilinçli ve iradi bir çaba var. 11. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin tamamında etnik farklılıkları yok etmeyi amaçlayan bir zihniyet ve farklı halkları Türkleştirmeye yönelik yoğun bir çaba söz konusu. Şükrü Erbaş bu zihniyeti bir "işgalci psikolojisi" olarak tanımlıyor ve halen devam ettiğini yazıyor:

"Ele geçirmesinin üzerinden yüzlerce yıl geçmesine karşın, yaşadığı coğrafyayı hâlâ bir işgalci psikolojisi ile yöneten zihniyet, o coğrafyanın kendi dışındaki tüm varlıklarını, değerlerini bir tehdit, bir düşman olarak görecek ve bunu her solukta 'öteki'lerin üzerine bir şiddet, üstelik kutsanmış bir şiddet olarak kusacaktır. Çünkü o hâlâ yaşadığı coğrafyanın yabancısıdır. O coğrafyanın binlerce yıllık tarihine ve kültürüne ait değildir. Kıpırdayan her şeyden derin kuşkular duymaktadır. Çevresindeki -üstelik yönettiği- baskın tarihi yapılar, dünyayı insanileştiren kültürel değerler ve bunların yaratıcısı insanlar, durmadan ona değersizliğini duyurmaktadır. Bu varlıkların, bu değerlerin oluşumundaki yaşama bilgisinden yoksun olduğu için onları anlaması ve bir insanlık mirası olarak benimsemesi de mümkün değildir. Bu yüzden yapacağı tek şey, içindeki yetersizliğe denk, bu yetersizliği yüceltecek bir küçümseme refleksi geliştirmek olacaktır. Eşdeğerde bir kültür ve kimlik oluşturamadığı için, bütün melekeleri, bir tehlike ve düşmanlık paranoyasını biçimleyip duracaktır. Bu paranoyanın hayata geçişi ise acımasız bir yıkımdır: Kimi gün binlerce yıllık tarihsel bir yapıdır bu yıkımdan payını alan; kimi gün suları, otları, börtü-böceği ile görkemli bir doğa parçası; kimi gün de anıları ve düşleriyle bir köy, kasaba, bir kent… Elbette en çok da insandır. Bu vandal zihniyet, 'öteki'nin dilini, kimliğini, temel varoluş haklarını, birer idam yaftası olarak boynuna asarak, kendisini ancak güvende hissedecektir." (1)

Türkiye Cumhuriyeti devleti de aynı zihniyeti sürdürmüştür. Bugün bazı liberal-demokratik reformlar ile kısmen dönüşüme uğruyor olsa da, 90 yıllık cumhuriyet rejiminin temel niteliği militarizmdir. Bu o kadar nettir ki, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca Anadolu halkları üç askeri darbe ve iki muhtıra görmüşlerdir.

Konuyla ilgili bir tespit yapan Mehmet Altan'a göre, Osmanlı nasıl fütuhatçı bir militer imparatorluk olarak yaşayıp göçtü ise, birinci cumhuriyet de "ordu" tarafından kurulmuş ve aynı "militer anlayışı" sürdürmüştür. Siyaset biliminde, militarizm "silahlı gücün somut kullanımına dayalı siyaset ve ideolojiyi" ifade eder. Militarizmin bir ülkedeki egemenliğini ise, askeri harcamaların düzeyi, askerileştirilmiş kitlenin nüfusa oranı, insan haklarının korunma düzeyi, eğitimde militarist yönlendirme, hükümet politikaları üzerindeki militarist çevrelerin etki düzeyi ve askeri darbeler gibi "göstergeler" açıklar… Bu göstergeler Türkiye için "demokrasi" açısından hiç de olumlu değildir. (2)

11. yüzyılın sonlarından itibaren süregelen Türkleştirme çabalarını 20. yüzyıl başında Türk burjuvazisi üstlenmiştir. Orhan Pamuk'un "Tiksiniyorum" dediği Türk burjuvazisini Haluk Gerger hiç de abartılı olmayan bir biçimde şöyle tanımlamaktadır:

"Türk burjuvası, tarih sahnesine geç çıkmış, kendinden daha ileri ve doğası gereği sömürüye karşı bir sınıfın, işçi sınıfının soluğunu hep ensesinde hissetmiştir. Türk burjuvası, tarih sahnesine dünyanın ilk işçi devletinin kurulduğu koşullarda çıkmış, politik iktidara "sosyalist inşa" sistemleriyle kapitalist dünyanın kapıştığı ve bir "uluslararası iç savaş" olarak algıladığı Soğuk Savaş yıllarında tırmanmıştır… Bireyin kul sayıldığı zorba Osmanlı devlet geleneğinin "Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli" kültüründen gelmiş, cumhuriyete sığınarak yetişip palazlanmıştır." (3)

Türk burjuvasının şovenizmi

"Türk burjuvası, toplumun en basit ve temel ihtiyaçlarını dahi tek başına karşılayacak, ekonomik ve sosyal yaşamın çarklarını çevirecek güç ve olanaklara sahip olamamış, iktidarını ancak şiddet, hile, desise ve yabancı desteğiyle sürdürebilmiştir. Özellikle sığındığı emperyalizme yoktan var edip rant ödemiş, fedailik yapmış, çaresizliği oranında kul köle olmuş, sözde milliyetçiliği, pratikte uşaklığı mezcederek şizofrenik bir yaşam sürdürmüştür. (…) İşçiyi, emekçiyi düşman; Kürt'ü hain, aydını tehdit, genci suçlu görmekte; toplumun büyük çoğunluğuna yabancı; yaşam sevincinden yoksun, gününü gün etmeye çabalamaktadır. Kendi kompleksli şovenizmi içinde uygarlığa kapalı, kozmopolit işbirlikçiliğiyle sadece öykünmeci, geriliğiyle insanlık değerlerinden yoksun, çağdaş gelişmelerden habersiz, bilime, sanata, kültüre düşmandır. Görgüsüzlüğüyle ilerlemeye, tutuculuğuyla değişime, ufuksuzluğuyla da gelişmeye karşıdır. Türk burjuvası, toplumu bir arada tutan ve iktidarını kalıcılaştıran değerler hegemonyasının hep pamuk ipliğine bağlı olduğunu görmüş, elindeki militarizm sopasını hiç bırakmamıştır." (4)

Anadolu halklarının Türkleştirilmesindeki son 90 yılı Kemalist ideoloji temsil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi olan Kemalizmin bir ideoloji olarak ortaya çıkması, ilk defa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 Kurultayı'nda kabul edilen parti tüzüğü ile başlar. CHP parti tüzüğünde yer alan fikirler demetinin "Altı Ok" biçiminde somut formülasyonu, 10 Mayıs 1931'de yapılan Büyük Kurultay'da gerçekleşir. 1935'te toplanan 4. Parti Kurultayı'nda ise bu ilkeler Kemalizm olarak açıkça adlandırılır: Bu ilkeler arasında demokrasi yoktur. (5)

Resmi ideoloji olarak kabul edilen Kemalizm, sadece egemen çevrelere sınırsız bir özgürlük alanı sağlamış, egemenlerle bir biçimde sorunu olan sosyal

güçlere karşı ise bir baskı aracına dönüştürülmüştür. Hiç kuşkusuz demokratik devlet, resmi ideolojisi olmayan ve yurttaşlarına resmi ideoloji empoze etmeyen devlettir. Bu bakımdan, devleti ideolojiden arındırmak, "açık topluma" geçiş için "onsuz olmaz" bir öneme sahiptir. (6)

Türklüğün Anadolu halklarına bir kimlik olarak dayatılması devletler eliyle gerçekleştirilmiştir. Örneğin, halen yürürlükte olan 12 Eylül Anayasası'nın 66. Maddesi Türkiye Cumhuriyeti devletinin bu konudaki zihniyetini yansıtmaktadır: "Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." Anayasada vatandaşlık ile ulusal kimlik ayrımı yapılmamıştır. Yani, Türkiye'nin hukuk sisteminde asimilasyoncu bir "eşitlik" söz konusudur; devlet, insanları "Türk" olmaları şartı ile vatandaşı olarak kabul etmiştir.

Etyen Mahçupyan'ın bu noktadaki itirazı ise son derece önemlidir ve aslında bir aldatmacayı da ortaya çıkarmaktadır: "Eğer Türklük bir üst kimlik olacaksa, tüm alt kimlikleri çıkardığımızda geriye hiçbir kimlik kalmamalıdır. Eğer kalıyorsa ve o kalanlar kendilerine Türk diyorlarsa, bir alt kimliğe tanınan hak diğer alt kimliklere tanınmıyor; yani kendini bir alt kimlikle tanımlayan bir grup, kendi kimliğini diğerlerine bir üst kimlik olarak empoze ediyor demektir." (7)

Sorunun net biçimde tespit edilmesi gerekiyor. Bu memlekette yüzyıllar boyunca neredeyse tüm olgu ve süreçler Anadolu halklarının Türkleştirilmesi temelinde gelişmiştir. 11. yüzyılın sonlarından itibaren süreklilik gösteren bu olgu ve süreçler devletler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bunu tarihsel bir bütünlük içinde analiz etmek Anadolu'nun Türk olmayan halkları için son derece önemlidir.

Farklılıkları, farklı kültürel ve etnik varlıkları bir zenginlik olarak algılayamayan zihniyet Anadolu'nun kültürel açıdan yoksullaşması sonucunu doğurmuştur. Bir "halklar mozaiği"nin neredeyse bir "halklar mezarlığı" haline gelmiş olması, esasen, egemen zihniyetin kontrolündeki devlet ile Türk toplumu arasındaki karşılıklı bir etkileşime de işaret etmektedir.

Türk toplumunda belirgin olan zenofobik ve asimilasyoncu eğilimler, devlete militarist-faşist yöntemlerle Türkleştirme siyaseti uygulaması konusunda güç vermiştir. Devlet ve devletin üzerinde yükseldiği zenofobik ve asimilasyoncu toplum yapısı yüzyıllar boyunca birbirlerini yeniden üreterek Anadolu halklarının Türkleştirilmesinde ortak pay sahibi olmuşlardır.

Oysa insanın varlık olarak özelliği, onun yaşamında mutlaka "öteki"ni ve "ilişki"yi gerektirir. "Öteki"yle ve "ilişki" içinde varlığımızın icrası, ahlâkı ve siyaseti vazgeçilmez insani durumlar haline getirir. Ahlâk ve siyaset, son tahlilde, "öteki"ne ne yapacağımız, nasıl davranacağımızla ilgilidir. "Öteki" ve "ilişki"nin olduğu her yerde, tarihsel ve toplumsal olarak hangi biçimi alırsa alsın "siyaset ve ahlâk" vardır. İşte devlet de bireysel yaşamdaki ahlâkın hukuk; siyasetin ise devlet politikası şeklinde, kolektif bir aklın ürünü olarak somutlaşmasından başka bir şey değildir. Bireysel varlığımızdaki, psikolojimizdeki ahlâk ve siyasetin grup-varlığımızdaki, grup psikolojimizdeki karşılığı devlettir. Bireyin "öteki" ile "ilişki"sinde varlığını icra ederken ortaya çıkan "ahlak ve siyaset", grubun kendi iç ilişkilerini ve dışarıya karşı ilişkilerini yürütme aygıtı olarak devletin faaliyetlerinde kendini gösterir. Bu nedenle devlet, bireyin psikolojisiyle aynı ontolojik zeminden, insanın varlığından köken alır; insanın bireysel varlığının ahlak ve siyaset olarak yürüttüğü etkinlikleri, insanın grup-varlığı, devlet adı altında yürütür. (8)

Bence, derin sosyolojik analizlere gerek duyulmayacak şekilde çürümüş ve kokuşmuş bir toplumsal yapı içinde yaşıyoruz. Kültürel zenginliklerin devlet aracılığı ile yok edilmesine çanak tutan bir toplumsal yapının insan türü adına güzellikler yaratması da mümkün olmuyor.

Homo academicus

Yozlaşma her alanda hâkim hale gelmiş. Sporcuları doping skandalları ile ünlü olan bu ülkede, futboldaki şike davaları ile aslında senelerce boşu boşuna futbol maçları izlediğinizi, en zevk aldığınız hobilerinizden biri olan futbolun bile kirletilmiş olduğunu anlıyorsunuz.

Akademisyenlerinin bilimsel intihal vakaları ile sık sık gündeme geldiği bu tür bir toplumsal dokuda eğitim görme hakkınız da risk altında. Yüksek lisans yapmak için başvurduğunuz bir üniversitenin giriş mülakatında etnik kimliğiniz nedeniyle uyarılıyorsunuz ve bu uyarının ardından eğitiminiz süresince siyasi ayrımcılığa maruz kalıyorsunuz; sınavlardaki not sıralamanız nedense hep sağ görüşlü öğrencilerin altında kalıyor. Devletin "organik aydını" durumundaki "Homo academicus" güruhu sizi ötekileştirerek hem etnik hem de siyasi anlamda bir ayrımcılığa tabi tutuyor. (Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde bizzat benim yaşadığım olaylardır.)

"Homo Academicus"un yetiştirdiği üniversite öğrencisi de kendisinden farklı değil. Dokuz Eylül Üniversitesi öğrencisi bir genç, üniversitenin internet sayfalarında açtığı bir konu başlığı ile İzmir'in semtlerinden birinde bulunan bir Atatürk heykelinin çok biçimsiz olduğundan dem vuruyor ve heykelin değiştirilmesi için imza kampanyası başlatılmasını öneriyor... Oysa üniversite öğrencisi olan bu gencin aydın bir insan olarak yetişmesi ve kişi kültü yaratılmasına muhalif olması gerekirdi.

Kayseri sokaklarında ezan okunurken linç edileceğiniz hissine kapılıyorsunuz, örneğin. Kolye veya küpe takmış bir delikanlı olmanız, ten renginizin nispeten daha açık olması, modern giyimli olmanız vs. ezan okunurken içinde bulunduğunuz topluluğun size tepki duymasına yol açabiliyor. Bunun için saçları açık bir kadın olmanız da gerekmiyor. Kayseri'de "mahalle baskısı"nın bu denli fütursuzca hâkim olduğu bir sosyo-psikolojik atmosfer söz konusu ve özellikle Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı olmasından sonra, bir "öteki" olarak sokaklarda rahat ve huzurlu bir biçimde yürüyüş yapmanız bile zorlaşmış.

"Türkiye Konuşuyor" adlı televizyon programının Konya çekimlerinde Pakize Suda bir vatandaşa soruyor: "Entelektüel nedir?". Vatandaşın cevabı şöyle: "Kaşlarını aldıran, o biçim şekiller yapan erkeğe entelektüel denir." Cehalet ile homofobinin özgün bir bileşimi olan bu tuhaf yanıt toplumun yapısını yansıtması açısından önem taşıyor. Bu vatandaşa "Aydınlanma Çağı"nın düşünürlerinden ve değerlerinden bahsetmeniz ne denli mümkün olabilir?

Ya sev, ya terk et...

"Eski köye yeni adet getirme!" ya da "İcat çıkarma!" türünden deyimlerin var olduğu; yeniliğin, bilimsel gelişmenin, değişim ve dönüşümün yadır-

gandığı bir sosyo-kültürel yapıdan ne bekleyebilirsiniz? Düşünceli görünen insanlara "Düşün, düşün; boktur işin" diyen bir topluma bir gazete sloganı olarak "Düşünmek taraf olmaktır" dediğinizde "hain" olarak yaftalanmanız bile mümkündür. Dahası, ülkenin en büyük gazetelerinden birinin sloganı "Türkiye Türklerindir" şeklinde belirlenmiştir. İtiraz etmeniz durumunda sevgiyi bile faşizanlaştırarak size "Ya sev, ya terk et!" diyebilirler.

Hrant Dink'in öldürülmesinden sonra sokaklara dökülen ve "Hepimiz Ermeni'yiz!" diye haykıran muhalif kitleleri, attıkları bu slogandan dolayı ihanetle suçlayan zihniyetin anlayamayacağı şey, öldürüldüğü gün Hrant Dink'in giydiği ayakkabının altının delik olmasıydı. İnsana insanca yaşamı çok gören bu karanlık zihniyet, Anadolu coğrafyasında yüzlerce yıl boyunca devlete hâkim olduğu gibi toplumun da vicdanen sakatlanması sonucunu doğurmuş.

Sadece devlet değil toplum da değişmeli

Sadece kolektif hakların değil, bireysel hakların bile baskı altında tutulduğu bir ülke ve toplumsal yapı içinde insanca yaşama ideali başlı başına bir mücadele gerektiriyor. Fransız Devrimi'nin üzerinden iki yüzyıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen liberal-demokratik değerleri bile özümseyememiş bir sosyo-politik yapı, bireyi birey olarak, halkı da halk olarak kabul etmek konusunda büyük zorluklar çekiyor.

Bu ülkede devlet kadar toplumun da değişmesi gerekiyor. Vicdanlı ve diğerkamlık bilinci gelişmiş hümanist bir toplum demokratik bir devletin de önkoşuludur. Ancak "öteki"nin varlığına ve varoluş haklarına saygı duyan bir toplum, devletin demokratik dönüşümünün temel dinamiği olabilir. Aksi halde, "iki ileri, bir geri" devam eden demokratikleşme süreci toplumda karşılığı olmayan içi boş bir siyasal söylemler bütünü olarak kalacaktır.

Anadolu'da kendini Türk kimliği ile tanımlayan kitleler "vicdan"ın insanı insan yapan temel bir psiko-kültürel öğe olduğunu kavramak zorundadır. "İnsan" kolay olunmaz. Anamızdan doğduğumuzda sanılanın aksine henüz insan değilizdir. "Beşer" olmakla insan olmak aynı şey değildir. Evet, "beşer" olmaktan "insan" olmaya yükselebilmemiz için uzun bir yol kat etmemiz, bu yolculuğun sonunda bireysel psikolojimizde, hırs ve menfaatten ayrı olarak bir de "başkalarını gözeten" bir yanın gelişmesi gerekir. Psikoloji dilinde ruhsal aygıtımızdaki bu katmana "vicdan" diyoruz... Vicdan, başkalarıyla yaşamayı, dayanışmayı, "öteki"nin haklarına zorunluluk olarak bakmayı öğrenmiş insan psikolojisi veya bunları bize öğreten psikolojik katmanımızdır. (9)

Ancak "öteki"nin haklarına zorunluluk olarak bakmayı öğrenmiş insan bireylerinden oluşan bir toplumsal yapı, devletin de buna uygun biçimde dönüşümünü ve demokratikleşmesini sağlayabilir. Zira, Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısında belirgin olan zenofobik ve asimilasyoncu eğilimler, devlete on yıllarca hâkim olan militarist-faşist sistemin de nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültürel soykırım

Farklı halkları ulusal inkâr temelinde hiçleştirerek Türk kimliğine entegre etme çabası ahlâki bir siyaset tarzı olmadığı gibi, bir tür "kültürel soykırım" anlamına da gelmektedir. Anadolu "halklar mozaiği"nin neredeyse bir "halklar mezarlığı" haline gelmiş olması bu kültürel soykırım politikaları ile sağlanmıştır. Farklı kültürlerin inkâr ve imhasının başka türlü açıklanması mümkün değildir. Faşist kesimler tarafından "Türk Devlet Geleneği" biçiminde kavramsallaştırılan olgu da aslında, hâkim olunan coğrafyalardaki halkların Türkleştirilmesinden başka bir şey değildir.

Kendini muhafazakâr-demokrat bir örgüt olarak tanımlayan ve siyasi misyonunu da sistemin liberal-demokratik reformlar temelinde dönüştürülmesi olarak belirleyen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin demokratikleşme konusundaki samimiyeti de kuşku götürür niteliktedir. "Kökü 1071 olanın hedefi 2071 olur" ifadesinin bir parti sloganı olarak belirlenmesi bence, bu Post-İslamcı partinin tabanında sosyo-psikolojik bir gerçeklik olarak yer etmiş Türkçü ideallerden kaynaklanmaktadır.

Nazım Hikmet'in bile etkisinde kaldığı Türk milliyetçiliği, Anadolu halklarının barış içinde bir arada yaşama iradesine yönelen en önemli tehdittir. Türkler, Kürtler, Lazlar, Çerkesler, Abazalar, Gürcüler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Boşnaklar, Arnavutlar vb. tüm Anadolu halkları hümanizm temelinde kardeşleşmeli, milliyetçiliğin ve egemen ulus şovenizminin halkların barış içinde bir arada yaşama iradesine ipotek koymasına izin verilmemelidir. Bu konudaki en önemli sorumluluk da egemen ulusu temsil eden Türk halkına düşmektedir. Türk halkı empati yapmalıdır. Anadolu'nun Türk olmayan halklarının hak eşitliğini kabul etmeli, bu halkları ötekileştirmemeli ve demokratikleşme sürecine ivme katacak insancıl bir zihniyeti sosyo-kültürel yapısında içselleştirmelidir. Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunları ile Türkiye'deki Kürtlerin vb. halkların sorunlarının temelde aynı olduğunu kavrayabilmelidir.

Belki de, cumhuriyetin kurucu felsefesi ile ilgili tartışmalarda Kazım Karabekir'in getirdiği "Anadolu Milleti" önerisi ciddiye alınıp uygulansaydı ve ülke "Anadolu Cumhuriyeti" olarak adlandırılsaydı, bugün yaşadığımız sorunların hiçbirini yaşamazdık, bu tür demokratik bir kurucu irade sorunlarımızı kaynağında yok edebilirdi...

Bugün net olarak anlaşıldı ki; Türk halkı kendine dürüst olmadan, her dilin ve kültürün kendine has özellikleri ve üstünlükleri olduğunu, tüm insanların anadilinde eğitim alma hakkı olduğunu kabul etmeden ileriye doğru bir adım bile atamaz. Çokkültürlü bir miras devralınan bu topraklardaki kültürleri geleceğe taşıyarak, bu kültürel özellikleri ve üstünlükleri kullanarak geleceği yakalamak daha kolay olacaktır. (10)

DİPNOTLAR

1) Şükrü Erbaş, *Yedinci Gündem*, 24-30 Ağustos 2002, s.19
2) Mehmet Altan, (19 Mart 1995), *Türkiye'de Demokrasi*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı-Türkiye'nin Sorunları Dizisi 17, s.74
3) Haluk Gerger, *Türkiye'nin Düzeni ve Kürt Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul-Nisan 1994, s.10
4) Haluk Gerger, A.g.e, s.11
5) Mehmet Metiner, (22 Aralık 1994), *Türkiye'de Demokrasi*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı-Türkiye'nin Sorunları Dizisi 17, s.12-13
6) Mehmet Metiner, A.g.e, s.11
7) Etyen Mahçupyan, (9 Ocak 1995), *Türkiye'de Demokrasi*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı-Türkiye'nin Sorunları Dizisi 17, s.38
8) Erol Göka, "Otorite Devlette mi olsun sosyopatide mi?", *Popüler Psikiyatri* dergisi, Kasım-Aralık 2007, Sayı 40, s.31
9) Erol Göka, "Otorite Devlette mi Olsun Sosyopatide mi?", *Popüler Psikiyatri* dergisi, Kasım-Aralık 2007, Sayı 40, s.34
10) Savaş Çoban, *Küreselleşme Ulus-Devlet Azınlıklar ve Dil*, Su Yayınları, İstanbul-Nisan 2005, s.131

Yeldar Barış Kalkan
Erciyes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi

Kürt-Türk sorunu dosyası üzerine birkaç not

Sayın Helvacıoğlu, merhaba.
Derginizi bir süredir düzenli takip ediyorum. Çok yararlandığımı belirtmek isterim. Emeği geçen herkese teşekkürler.

Son sayınızda işlenen "Türk-Kürt Sorunu" başlığı altında ele alınan konular güncel olması itibari ile de oldukça ilgi çekici. Yazılara dair değerlendirme beklediğinizi de duyunca birkaç noktaya değinmek istedim. Esas olarak "Türk de biziz, Kürt de biziz... Peki Sonrası?" başlıklı yazınıza dair bir iki değerlendirme yapmak istiyorum. İlk paragraftan başlayalım.

Birgül Ayman Güler'in Meclis'teki malum konuşması sırasında sarf ettiği sözler için "ırkçılık", "faşist" nitelemelerini yakıştıramamışsınız. "Ulus" ile "milliyet" arasındaki farkı anlatmaya çalıştığını söylüyorsunuz. Hegel'in "Bir sarayda ve bir kulübede aynı düşünülemez" sözü geldi aklıma. Ezen ulus sarayından farklı, ezilen ulus kulübesinden daha farklı görünüyor olgular. Birgül Ayman Güler'in sözleri açıkça ırkçı bir zihniyetin yansımasıydı. "Ulus"-"Millet" tartışması ise tepkileri yumuşatma, ırkçılığı perdeleme görevinden başka işleve sahip değil. Herhalde Birgül Ayman Güler'in üniversite kürsüsünde akademik çözümleme yaptığı sanısına kapıldığını düşünmüyorsunuz. Orada açıkça politik programlarından söz ediyordu, CHP'nin bilinen şoven, inkârcı politikalarının bir uzantısı olarak.

Türk ulusu ve Kürt milleti eşitlemesinin yanlış bir durum tespiti olduğunu anlatmaktan öte hakların eşitlenemeyeceğinden, bir "ulus" ile bir "milletin" eşit haklar temelinde değerlendirilemeyeceğinden söz ediyordu. Bu da "bilimsel önerme" olmaktan çok ırkçı söyleme sözüm ona bilimsel gerekçeler bulmadır. Çok basit bir sağlaması yapılabilir bunun, Birgül Ayman Güler bir "millet" olarak Kürtlerin hangi haklarının tanınmasını istiyor? Yanıt; hiçbiri! Birgül Ayman Güler yalnızca Türk ulus devletinin egemenlik haklarını savunuyor. Türk ulus devletinin haklarının diğer milletler üzerinde nasıl kullanıldığını da zaten hepimiz biliyoruz. Siz de yazınızda Cumhuriyet tarihinde Kürt-Türk ilişkileri bağlamında değinmişsiniz zaten.

Yazınızın bu ilk paragrafına dair son olarak şunu söylemek isterim, "bilimsel önerme"ler bize her zaman gerçeği izah etmez. Dahası ırkçı, faşist ideoloji ve politikaların da çok kez bilimi kendilerine dayanak yaptığını siz de kabul edersiniz. Özellikle sömürgecilik, kolonyalizm, faşizm için bilimsellik adeta ezilen halklar üzerinde tanrısal buyruk katılığında, egemenliğin en etkin aracına dönüşmüştür. Bu yüzden bilimsel olguların kendisinden çok neyi ifade ettiği daha önemli görülmeli diye düşünüyorum.

Değinmek istediğim ikinci konu uluslaşma-ulus kavram ve tanımlarınız. Yanılıyor olabilirim; ama yazınızda ulus ile ulus devletin tarihsel gelişimi karıştırılmış gibi geldi. Kapitalizmin yükselişi ile ortaya çıkan uluslar değil ulus devletlerdir. Kendi pazarını elinde tutma amacı güden burjuvazinin doğası ile de örtüşen "ulus devlet"ler kurmasıdır. Uluslar ise kapitalizm öncesi de vardır. Kuşkusuz pek çok yönü ile de tartışılabilir. Fakat "ulus", "millet" ayrımı fazlaca ideolojik ayrımlar, ideolojik gerekçeler görünüyor bana. En azından "Kürt-Türk Sorunu" tartışmalarında, Türk milliyetçilerinin bir tür kalkan (Kürtler ulus olmadığı için daha az hakla yetinmeli anlamında kullanılıyor) olarak kullanması da bu ayrımın gerçekliğini epey şüpheli hale getiriyor (hatta bir ara tuhaf bir değerlendirme vardı; Kürtler ulus değil, bu onların haklarını kısıtlar, ayrıca azınlık da değiller ki, azınlık hakları verilsin! Yanılmıyorsam AKP vekillerinden birinin ifadesiydi).

Velhasıl, ulus-millet-ulus devlet tartışmalarında Kürtlerin hakları söz konusu edilince, eşit haklar hatırlatılınca kavramların içerikleri de değiştiriliyor. Bunu gözetmek gerekir.

Diğer bir konu: Derginizin aydınlanmacı ve modernist çizgisinin ulusal sorun konusundaki görüşlerinize yansıması doğal. Fakat bu vesile ile ilerlemeci anlayışın ulusal sorunda kolonyalist, sömürgeci, pratikleri beslediğini belirtmem gerek. Marx İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirmesini, feodalizmi tasfiye edeceği gerekçesi ile ilerici (tarihsel anlamda) bulmuştu. Marx'ın en önemli kusurlarındandır.

Hem Avrupa'daki uluslaşma süreçlerinden söz ederken hem de Kürtlerin asimilasyona direnmelerinden bahsederken adeta "tarihsel ilerlemenin önündeki engeller" olarak ele almışsınız. Bu da bizim coğrafyamızın solcularının kusuru. "Peki ya sonra" sorunuzun yanıtı belki de bu kusuru gidermekle yanıtlanabilir. Çünkü tarih, toplumların tarihi, düz çizgisel değildir.

Çalışmalarınızda başarılar diliyorum, selam ve sevgilerimi yolluyorum.

Nilüfer Şahin
Sincan Kadın Kapalı Cezaevi

Maltepe Üniversitesi Felsefe Söyleşileri
Metafizik nedir, ne değildir?

Bu yıl Felsefe Söyleşileri'nde, çok farklı bağlamlarda kullanılan, neredeyse herkesin farklı bir şeyi anladığı bir kavramı aydınlatmaya, açık ve anlaşılır kılmaya çalışacağız: "Metafizik"...

Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nün, İstanbul Marmara Eğitim Vakfıyla (İMEV) birlikte düzenlediği Felsefe Söyleşileri'nin 13.'sü, 6 Nisan 2013'te başlayacak ve 25 Mayıs 2013'te sona erecek.

Cumartesi günleri, 10:00-12:00 saatleri arasında, Marmara Eğitim Köyü, Maltepe Üniversitesi Kültür Merkezi'nde yapılacak olan söyleşilerin tarihleri, konuşmacıları ve konuşma başlıkları şöyle:

06 Nisan 2013, Prof. Dr. Betül ÇOTUKSÖKEN: "Metafizik ve Kavramları"
13 Nisan 2013, Prof. Dr. Kaan H. ÖKTEN: "Heidegger ve Metafizik"
20 Nisan 2013, Doç. Dr. Uğur EKREN: "Brentano ve Meinong'da Metafiziğin Yeri"
27 Nisan 2013, Dr. Kaan ÖZKAN: "Beden Metafiziği"
04 Mayıs 2013, Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY: "Analitik Felsefe Geleneğinin Metafizik Karşıtlığı"
11 Mayıs 2013, Yrd. Doç. Dr. Güncel ÖNKAL: "Metafizik ve Evrim"
18 Mayıs 2013, Prof. Dr. Sevgi İYİ: "Çağımızda Metafizik Sorunu"
25 Mayıs 2013, Yrd. Doç. Dr. Muttalip ÖZCAN: "Aristoteles ve Metafizik"

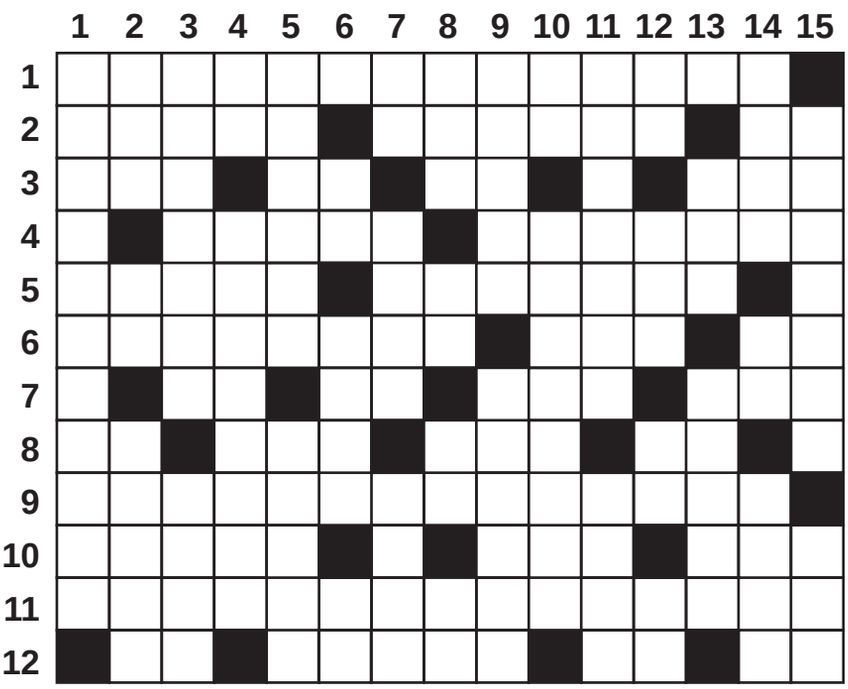
Ayrıntılı bilgi için: **e-posta:** felsefesoylesileri@maltepe.edu.tr
Tel: 0216 626 10 50/ 2222/ 2235 /2236/2238

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) Türkçe'ye "Öfkelenin" olarak çevrilen ve dünyada en çok satan kitaplar arasına giren yapıtın yazarı; geçen ay 95 yaşında yaşama veda eden, Fransız yazar, diplomat.
2) İskandinav söylencebiliminde deniz tanrısı. – "Labada" da denilen otsu bir bitki. – Sıkıntısız, mutlu geçen zaman.
3) "Söyle … mı bu kaş çatış / Benden uzaklara kaçış." (Yusuf Nalkesen-Kürdilihicazkar) – Eski dilde "su". – Vilayet – Utanılacak durum, şaibe.
4) Kartal takımyıldızının kuzeyinde, kuzey yarıkürede yer alan takımyıldız. – Çok eskiden Sina Yarımadası'nda yaşadıkları sanılan, tuhaflıkları ile ünlenen kavim.
5) Sibirya'nın güneybatı kesiminde bir bölge. – Rakı, şarap vb. gibi içkilere aşırı düşkün olan kimse.
6) Asya'da bir ülke. – Arnavutluk'un para birimi. – Titan'ın simgesi.
7) Hawai inancında savaş tanrısı. – Bir haber ajansı. – Pire, sinek vb. yok etme ilacının kısaltması. – "… ve Ceza" (Dostoyevski'nin ünlü romanlarından biri).
8) Denizaltı dağı. – "… Şehir" (Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir yapıtı). – Güney Amerika'da yaşayan, devekuşuna benzeyen ve uçamayan bir kuş. – Boru sesi.
9) Okuduğu dualar etkili olan kimse.
10) Öncesiz, eski. – Eski dilde "göz". – "… ve Siyah" (Halit Ziya Uşaklıgil'in bir romanı).
11) 1855-1929 yılları arasında yaşamış, Osmanlı ordularında çalışmış, Çanakkale Savaşları'nda komutanlık yapmış, Otto önadlı Alman korgenerali.
12) İlgi eki. – Elde, omuzda, sırtta içinde çeşitli şeyleri taşımak için, değişik malzemeden yapılmış, açılır kapanır eşya. – Rütbesiz asker. – Sümerlerde "su tanrısı".

Yukarıdan aşağıya

1) Çarpıcı.
2) "… Party" (Son seçimlerde iyi bir çıkış yapan, ABD'nin kuruluş değerleriyle yönetilmesi gerektiğini söyleyen muhafazakâr politik grup.) – Lavrensiyum'un simgesi. – İki kişiyle oynanan zevkli bir oyun.
3) Yabancıl. – Ağız ile ilgili.
4) Matematikte sabit bir sayı. – Çok eski zaman.
5) Aznif Hanım diye de bilinen Ermeni asıllı Osmanlı tiyaro oyuncusu. – İlham.
6) Bir işaret sıfatı. – Ötürü, sebebiyle. – Voltamper'in kısaltması.
7) Bir soru sözü. – Çocuk dilinde "kötü, çirkin, pis". – İsveç parası.
8) Engerek yılanı. – Bir nota. – Rutenyum'un simgesi. – Briç oyununda kozsuz (sanzatu) kısaltması.
9) Bitkin bir duruma gelme. – Çok büyük.
10) Bir organ. – Avrupa'da bir ülke.
11) Yoksulluk. – Afyon yöresinde "Kız tarafının gönderdiği çehiz."
12) Slovakya'nın plaka imi. – Ankara yöresinde "tokmak". – Trinidad Tobago'nun plaka imi. – Bir akademik unvan.
13) Başı ve kıçı aynı olan, kürek veya yelkenle hareket eden ince yapılı bir tür ağaç tekne. – Ağzına kadar.
14) İnancı politikaya, ticarete alet etmeyen. – "Yazıklar olsun" anlamında bir ünlem. – Eğreti, ödünç.
15) Argoda "İngiliz sterlini". – Bir peygamber.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	S	I	M	K	O	C	A	B	I	Y	I	K	■	M
2	Z	I	R	V	A	L	A	M	A	■	A	R	A	D	A
3	A	N	A	■	R	E	N	E	■	A	L	A	■	A	C
4	D	A	K	O	T	A	■	L	İ	L	A	■	A	R	İ
5	İ	M	■	K	O	N	Ç	■	M	A	N	A	S	■	D
6	S	A	K	A	N	D	I	R	A	K	■	R	O	Z	E
7	T	■	İ	L	■	E	K	E	■	O	S	■	R	E	T
8	A	F	■	İ	B	R	A	■	A	K	T	I	■	L	A
9	N	İ	S	P	İ	■	R	A	Y	■	A	L	A	İ	N
10	■	R	U	T	K	A	Y	■	Y	A	D	I	R	G	I
11	T	A	M	U	■	Z	O	N	A	■	E	C	E	■	R
12	E	K	O	S	E	■	L	A	Ş	E	■	A	S	A	■

Mart sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Nur Tuncel (İstanbul), Harika Develilioğlu (İstanbul)** ve **Melâhat Sönmezöz (İstanbul)** Hikmet Uğurlu'nun yazdığı *Avustralya Yerlileri Aborijinlerin Yaratılış Söylenceleri* adlı kitabı kazandı. Nisan bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi, H. Tuğrul Atasoy'un yazdığı, Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *Bir nöroloğun gözünden: İnsan Neden Sanat Yapar?* adlı kitabı kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Nisan tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

